

**L'ESCRITURA I EL LLIBRE
A LA CATALUNYA CENTRAL
ALS SEGLES XIII I XIV**

Professor: JESÚS ALTURO I PERUCHO

Doctorand: MIQUEL TORRAS I CORTINA

Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

“Hi ha dos llibres que Déu ens ha donat: el llibre de la totalitat de la creació, és a dir, el llibre de la naturalesa, i l’altre és el llibre de l’Escriptura Sagrada. El primer llibre ha estat donat a l’home al principi, quan la totalitat de les criatures fou creada. Cada criatura és una lletra escrita pel dit de Déu. I a partir de moltes criatures, com a partir de moltes lletres, es forma un sol llibre anomenat llibre de les criatures. En aquest llibre també hi ha l’home i és una lletra d’aquest llibre de manera principal. I tal com les lletres i les diccions, fetes de lletres, comporten i enclouen una ciència i diverses significacions i sentències admirables, de la mateixa manera les criatures, conjuntament i comparades entre elles, comporten i signifiquen significacions diverses i sentències, i contenen la ciència que és necessària per a l’home. El segon llibre, l’Escriptura, ha estat donat a l’home en un segon moment, i això en defecte del primer llibre, perquè l’home no hi sabia llegir, car era cec”.

Ramon Sibiuda. *Liber creaturarum*

Agraïments

La redacció d'aquest estudi ha estat una tasca no exempta de problemes, no només per les dificultats inherents, de caràcter intel·lectual, que suposa tota investigació científica (i més encara quan es tracta justament de la primera), sinó també per la necessitat de subvenir les necessitats materials i disposar del suficient temps per a la recerca. A aquest farcell que duem a sobre els que fem ciència, i amb el qual aprenem a créixer, cal ajuntar-hi, és clar!, els problemes propis de tota existència humana. Sense la insistència, suport i il·lusió incondicionals del meu pare, el Nuri, aquesta investigació no s'hauria pogut fer; un suport constant, àdhuc en els moments, per a tots, més difícils. En l'escalf humà del meu director de tesi, el dr. Jesús Alturo, i del professor Joaquim Maristany m'he refet quan treball i vida m'esgotaven. I quan no podia veure-hi més enllà, mossèn Josep Escós, amb les seves paraules, m'obria un nou horitzó que reunia els sovint dispersos fragments de la meva persona. Els meus amics Jordi i Ramon, i, com no, la Paquita, amb gran paciència han escoltat, massa sovint, els meus planys. Vull agrair també, amb tot el cor, les dues beques que em va concedir l'Arxiu Històric de Sabadell per a treballar amb els arxivers del centre en els seus fons històrics, i a la Fundació Noguera, que m'oferí la possibilitat de treballar en una de les seves publicacions; aquestes feines han constituït el suport econòmic –totalment imprescindible– per a aquesta investigació. Faig especial esment dels arxivers de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa, en Marc Torras i Serra i en Jordi Torner i Planell, per la seva paciència i col·laboració, com també de J. Mª Gasol, historiador i cronista de la ciutat de Manresa, pels seus valuosos comentaris. Agraïixo també al dr. Sebastià Solé i Cot, professor, a la Universitat Autònoma de Barcelona, d'Història del Dret i de les Institucions, la seva ajuda a l'hora d'orientar-me en la bibliografia d'aquesta disciplina. I no m'atreveixo a donar cap més nom, ja que és segur que seria injust amb algun oblit. Tots ells també estan satisfets de veure aquest estudi acabat, i jo en soc feliç.

ÍNDIX

Presentació	11
Introducció	14
Context històric general	14
La documentació	24
Estudi analític de la documentació:	29
La circulació del còdex	29
El còdex en situació estàtica	47
Les biblioteques dels jurisperits, notaris i escrivans:	59
Jurisperits	59
Notaris	122
Escrivans	131
Jurisperits i estudiants de dret no manresans	135
Funcionaris reials	138
Conclusions	140
Les biblioteques d'eclesiàstics:	143
La Seu:	143
La biblioteca de la Seu	147
El Textus Argenteus	180
Sant Cristòfol i Santa Caterina	184
Conclusions	186
El clergat secular:	189
Les esglésies de la ciutat	189
Els preveres	192
El clergat secular en altres poblacions	202
Jurisperits eclesiàstics d'altres poblacions	207
Conclusions	211
L'orde benedictí:	213

Santa Maria de Ripoll i Santa Maria de Montserrat	213
Santa Cecília de Montserrat	219
Francesc Albesa, monjo i cambrer de Sant Benet de Bages	220
Conclusions	223
Els ordes mendicants a Manresa:	225
El monestir de Sant Blai i de Sant Llàtzer	225
El convent de Predicadors	234
L'orde del Carme	239
Bernat Oller	244
Un robatori a la biblioteca	290
Conclusions	291
Altres esglésies i monestirs	295
Les biblioteques dels metges i apotecaris:	301
Introducció. La medicina a Manresa	301
Els metges	304
Bernat de Figuerola (<i>senior</i>) i Bernat de Figuerola (<i>junior</i>)	304
La biblioteca	306
Un metge jueu	325
Els apotecaris	327
El receptari de Manresa	332
Conclusions	333
Les biblioteques d'altres laics:	337
Els menestrals i mercaders	337
Els oficis no menestrals	346
Els ciutadans	348
Els habitants	353
Conclusions	355
Les biblioteques de la noblesa	359
Algunes referències a les biblioteques dels jueus	369

Conclusions generals	373
Fonts arxivístiques i Bibliografia	381
Fonts Arxivístiques	383
Bibliografia	389
Documentació	409
Índexs de la documentació	865
Índex d'autors i d'obres	867
Índex d'incipits i explícits	903
Índex onomàstic	945
Facsímsils	1025

PRESENTACIÓ

Aquesta recerca s'ha basat principalment sobre la ciutat de Manresa i les seves rodalies. És clar que la ciutat de Manresa no fou l'únic nucli de població important a la Catalunya Central, i penso en Vic i en Igualada, ambdós amb uns fons notariais importants sobre els que es poden realitzar sengles estudis sobre l'escriptura i el llibre baixmedievals. Per tant caldrà esperar aquests estudis per tal que l'esforç investigador que demana aquest títol, *L'escriptura i el llibre a la Catalunya Central als segles XIII i XIV*, tingui el ple sentit en el seu enunciat. Aquesta investigació és, en conseqüència, un estudi parcial però amb un resultat que, penso, s'han revelat fonamentals al respecte.

El pla d'estudi d'aquesta tesi seguirà aquest ordre: prèviament, i com a introducció, donaré una síntesi, amb caràcter general, del context històric per a Catalunya i Manresa als segles XIII i XIV. Seguiran unes breus consideracions sobre la naturalesa de la documentació emprada per a la investigació. Pel que fa als resultats pròpiament dits, els dono en dos grans apartats: en primer lloc faig un estudi de caràcter analític de la documentació on aquesta és quantificada, separada per tipologies i on s'analitzen els títols dels llibres i els seus preus. Això per als 305 documents del diplomatarí que constitueixen la base documental d'aquest estudi. Al respecte cal tenir en compte que els segles XIII i XIV són, –correctament– considerats preestadístics. Els resultats ho confirmen i per això parlo d'estudi *analític* i no *estadístic*, i per tant aquest tractament de les dades tan sols permet una orientació.

En conseqüència ha estat necessari tenir present que rera la documentació hi havia situacions humanes concretes, i aquesta manera personalitzada d'interpretar els documents ha constituït la base de la investigació, i constitueix el segon gran apartat d'aquest treball. L'ordre amb què he procedit en l'estudi de les biblioteques és el següent: jurisperits, notaris i escrivans; en segon lloc les eclesiàstiques: comunitats religioses, parròquies i preveres; en tercer lloc les dels metges i apotecaris; en quart lloc les de la noblesa; finalment dono algunes referències sobre les dels jueus. Per acabar, ofereixo les conclusions generals que he extret de l'estudi, en referència a l'estat actual dels coneixements sobre la història del llibre a Catalunya.

De fet aquest ordre ha estat triat en funció del contingut dels llibres. El llibre constituïa una eina de treball per a qui el llegia, més que una font de plaer. Per això els llibres que circularen bàsicament foren els llibres de contingut jurídic i els de contingut litúrgic, devocional i teològic. Per tant, l'ús efectiu del llibre, és a dir, la lectura, anava lligada a la professió del lector: jurista, religiós o metge. Només s'han escapat mínimament d'aquesta hipòtesi d'estudi molts pocs lectors, els que avui considerariem "millors" per tenir biblioteques selectes, però fins i tot en alguns d'ells força pràctics a l'hora escollir les seves lectures, hom pot observar certes tendències professionals. Però tot i aquests matissos, els llibres circularen de major a menor nombre per l'ordre indicat.

D'una manera general, aquest mètode ha estat possible gràcies a que la recerca de la documentació s'ha centrat, amb la petita excepció d'una consulta a l'Arxiu de la Catedral de Vic, exclusivament a l'Arxiu Històric de Protocols de Manresa i l'Arxiu de la Seu de Manresa, dels quals s'ha fet un buidatge exhaustiu d'uns 790 protocols corresponents a la cronologia en qüestió. Això ha permès trobar una variada tipologia documental sobre les diverses persones o institucions; així, per exemple, el capítol sobre la Seu de Manresa aplega l'estudi de 47 documents amb mencions libràries referents a la canònica, esparsos per diversos i insospitats lligalls dels arxius. D'aquesta manera molt sovint he pogut escapar d'una història del llibre estàtica, basada exclusivament en els tradicionals inventaris de béns relictos i testaments.

Pel que fa als títols i autors dels llibres, al llarg del comentari he volgut donar-ne alguna relació bàsica, especialment pel que fa a la seva escola i el contingut del llibre en qüestió. Això ha suposat la redacció d'algunes pàgines més, però fer-ho era coherent amb l'estudi personalitzat amb que s'ha orientat la investigació. És cert el tòpic que la millor manera de reconstruir el pensament d'un lector, és poder fer una ullada a la seva biblioteca. He completat aquest esforç llibresc amb dades biogràfiques sobre els possessors, algunes d'inèdites.

En canvi he topat amb altres dificultats, especialment amb la bibliografia. Les més punyents han estat la manca d'estudis sobre els ordes mendicants i les canòniques augustinianes a la Baixa Edat Mitjana, ja que aquests segles són considerats com de decadència d'aquests ordes. Al respecte faig les consideracions oportunes en els apartats corresponents, i en algun cas hom podrà veure com és de delicat fer algunes

consideracions de tipus macrohistòric que, sense ser del tot falses, no desvelen altres realitats més viscudes pels homes i dones d'aleshores.

Finalment, cal dir que aquesta tesi s'inscriu dins del que és l'objectiu primordial del Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia d'aquesta universitat, que és l'estudi de les arrels culturals de Catalunya, amb especial atenció a la cultura escrita, pel que constitueix una aportació més dins aquest món medieval català que es presenta ric i complex¹.

¹ Aquests estudis culturals tenen a Catalunya una llarga tradició. Els riquíssims treballs d'A. Rubió i Lluch, que començaren amb els *Documents per a l'estudi de la cultura catalana Mig-aval*, amb una data tan recent com 1908, crearen escola. Una visió precisa i sintètica de la secular tradició catalana en l'estudi de la cultura escrita baixmedieval ja ha estat donada. Entre l'enorme bibliografia em remeto a les publicacions fruit del treball del Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia d'aquesta universitat, les quals aporten alhora bibliografia: J. ALTURO i PERUCHO: *El llibre manuscrit a Catalunya: orígens i esplendor*, Barcelona, 2000, i "Métodos y posibilidades de estudio en historia del libro, con especial atención al códice gótico hispano", a *SIGNO. Revista de la Cultura Escrita* 2 (1995) Universidad de Alcalá de Henares, pp. 133-170; J. Antoni IGLESIAS i FONSECA: "El llibre a la Catalunya Baixmedieval. Notes per a un estat de la qüestió", a *Faventia* 15/2 (1993), Universitat Autònoma de Barcelona, pp 39-73.

INTRODUCCIÓ

Context històric general

Catalunya, en el segle XIV, és un regne que ha arribat a una maduresa política, econòmica, social i cultural i, en conseqüència, presenta una gran complexitat en tots els ordres: econòmic, polític, cultural i religiós. És per això que aquestes línies només volen ser una breu síntesi d'aquest segle, sense que tinguin cap més altra pretensió.

Però Catalunya també presenta unes característiques comunes amb els altres regnes peninsulars, mediterranis i europeus alhora que manté les seves peculiaritats en l'organització política. I és que Catalunya, que s'uní amb Aragó a partir de 1137, tingué recursos suficients per a emprendre una expansió territorial feta efectiva a partir de Jaume I *el Conqueridor* amb la conquesta de Mallorca i València creant-se l'anomenada corona catalanoaragonesa. Però la consolidació d'aquestes entitats territorials no fou resultat exclusiu de la conquesta *per se* sinó dels múltiples lligams econòmics, jurídics, socials, demogràfics i culturals que s'establiren entre elles, fets a iniciativa del mateix rei en una labor d'intel·ligent governant més que no pas de gran guerrer². Una expansió que tingué com a espai central el Mediterrani per sobre dels territoris peninsulars, un mar que fou aleshores el centre econòmic del món europeu, del qual els reis catalans assoliren a controlar-ne la seva meitat occidental, ja que el 1283 Pere II *el Gran* conquerí l'illa de Sicília. La conquesta de Sardenya per Pere III *el Cerimoniós* i el retorn al control directe del comte rei de l'illa de Mallorca reforçaren aquesta estructura política i econòmica que arribà intacte fins a mitjans del segle XIV, moment a partir del qual data l'inici de la crisi baixmedieval, primer de tipus demogràfic i després econòmic, la qual es perllongà durant tot el segle XV fins culminar en la guerra civil catalana (1462-1472)³.

² Aquest tema fou tractat abastament en el curs de doctorat impartit pel professor J. E. Ruiz-Domènec *Cultura i Societat en el Mediterrani*, l'any 2000, a la UAB.

³ Pierre Vilar ho mostrà en un famós i encara vigent article: "Après la triomphante montée du XIIIe siècle, la Catalogne des années 1350 donnait déjà signes d'essoufflement". VILAR, P: "Le declin catalan du bas moyen-âge, Hypotheses sur sa chronologie" a *Estudios de historia moderna*. Tomo VI (1956-1959), pp. 1-68.

És bàsic entendre aquesta tendència política feta per iniciativa reial ja que determinà les relacions polítiques i econòmiques dins la mateixa confederació i dins el propi regne català. Així, la noblesa aragonesa preferí l'expansió peninsular⁴, i dins Catalunya mateixa la noblesa autòctona refusà sotmetre's a un control reial i fou gelosa dels seus beneficis i les seves inversions davant les grans despeses que suposaren les conquestes territorials. Aquesta circumstància obligà al rei a dirigir-se a les ciutats a la recerca de l'ajut econòmic i polític necessari a canvi de la concessió d'una autonomia municipal en tots els àmbits. El rei impulsà a les ciutats a crear una economia de mercat basada en el comerç, amb preferència marítim, i gracies a aquest retornaven amb escreix els privilegis polítics i socials concedits pel rei a canvi de donatius –diner en efectiu– per a les seves empreses. En la formació d'aquestes xarxes comercials, mediterrànies però també interiors, el rei podia col·locar-hi homes de la seva confiança per tal d'enriquir-los i fer-se fort⁵.

Aquesta economia de mercat en expansió conviurà amb l'economia feudal. La primera era present als territoris reials, però bàsicament a les ciutats, i la segona en els territoris propietats de la noblesa i de l'església. Paral·lel a l'enriquiment es desplega una organització social urbana nova, que desenvoluparà una autonomia política, i amb això la necessitat i la possibilitat de l'accés a la cultura escrita. És el que s'ha anomenat la "consolidació del municipi"⁶: la consolidació d'una oligarquia política, econòmica i cultural que prengué diverses formes institucionals segons les ciutats o municipis, com per exemple, en el cas de Barcelona, els *ciudadans honrats* que eren rendistes i els

⁴ El 1283 la noblesa aragonesa formarà la *Union Aragonesa*, la qual s'enfrontarà políticament al rei, fins el 1348, data de la batalla d'Épila, que ho farà amb les armes essent derrotada per Pere III.

⁵ Roger de Llòria va poder dedicar-se al transllat de sarraïns procedents del recentment conquerit regne de València, amb plena autorització reial (vid. MARTÍNEZ FERRANDO, J. E. *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería real. Vol. II: Pedro el Grande*. Madrid 1934. Cita arxivística: doc. 506. ACA. Cancelleria reial, reg. 41, fol. 53). O bé el cas més interessant de Cervià de Riera, guarda major de marines i ports del regne de València i batlle de Morella, home lleial al rei i que alhora fou mercader de Barcelona. (vid.. MARTÍNEZ FERRANDO, J. E. : *Catálogo de la documentación... Vol II*, on consten uns divuit documents sobre aquest personatge).

⁶ BATLLE, Carme: *L'expansió baixmedieval (segles XIII-XV) a Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, Ed. 62, Barcelona 1988, p. 78.

mercaders més rics, la *mà mitjana* formada per mercaders i artistes, i la *mà menor* formada per menestrals i camperols.

És dins aquest context social i polític que s'ha de valorar la importància de la creació de les Corts, òrgan principal per al govern dels regnes. Atès el gran espai territorial que comprenien els tres regnes, i donada llur idiosincràsia, es decidí crear unes corts per a cada regne, les quals es reunien per separat, i només excepcionalment s'aplegaven les tres: es pot parlar pròpiament de Corts a partir de 1283, i és a partir de 1301 que es decidí la reunió periòdica cada tres anys d'aquest organisme, si bé això no es complirà. A les corts hi havia la representació dels tres estaments del regne o braços: l'anomenat braç nobiliari, l'eclesiàstic i el reial, aquest darrer format pels representants de les ciutats que estaven sota jurisdicció reial, els quals deliberaven sobre les propostes fetes pel rei que era qui, normalment, sol·licitava subsidis de tipus econòmic a canvi de privilegis, o sigui, limitacions a la seva potestat. Aquesta peculiar estructura política per a l'època és l'origen del que els historiadors han anomenat *pactisme*. A diferència, per exemple, de Castella on el poder era molt centralitzat en mans del rei, a la Corona catalanoaragonesa el govern es basava en el compromís imprescindible del rei i els estaments per tal que aquest pogués dur a terme els seus projectes. En el desenvolupament de les mateixes corts, a nivell legislatiu, això tingué un reflex: les propostes reials a les corts rebien el nom de *constitucions*, les propostes fetes a iniciativa dels braços seran anomenats *capítols de corts*; el rei tenia, com a sobirà del regne, la facultat de dictar *pragmàtiques*, o sigui: ordres sense prèvia deliberació de les corts. Aquest "pacte", a nivell econòmic, suposà la concessió de terres i privilegis per part del rei a canvi de donatius monetaris dels altres tres braços. Però l'estament reial fou el puntal d'aquesta negociació la qual cosa, amb el temps, suposà una progressiva independència de les ciutats respecte la tutela del rei. La circulació de tanta riquesa suposà la creació d'uns òrgans de govern estables, especialitzats en la seva gestió, com fou la Diputació del General o Generalitat (a partir del 1359): vetllava per l'execució de les decisions de les corts i recaptava els subsidis concedits, i per això creà una organització territorial pròpia que se superposà a la municipal: les vegueries.

És en aquesta dinàmica de puixança econòmica on la paraula, la negociació i el saber eren importants, i és quan les universitats desenvoluparen els seus òrgans de govern amb una consciència de col·lectivitat diferenciada. El model de gestió municipal

a Catalunya fou la carta de govern de la ciutat de Barcelona, el *Recognoverunt proceres* de 1284, la qual culminava un procés de reconeixement de l'autonomia municipal per part del rei, i obria les portes a la lliure i reconeguda autogestió política, jurídica i econòmica, en un procés que s'estengué a la resta de ciutats de Catalunya.

Manresa al segle XIV

Per caracteritzar una ciutat ja complexa com Manresa cal tenir en compte la diversitat de manifestacions de la societat, no totes amb la mateixa dinàmica. Així, el segle XIV a Manresa s'ha considerat “el gran segle”, i es manifestà amb la construcció dels grans temples (la Seu, el Carme, Sant Domènec i Sant Miquel) i també amb la construcció de la Sèquia, totes obres d'envergadura per una ciutat que tenia uns 5.000 habitants. El brot de pesta de 1348 suposà que la població, que al 1339 tenia aproximadament 2000 focs, davallés fins als 1031 focs el 1363. La crisi demogràfica suposà una crisi econòmica però ja en el segle XV, d'acord amb la dinàmica general de la Corona. Mentrestant, la Seu i les confraries que agrupava encarregaren els magnífics retaules –que encara es conserven– i la ciutat treballà per abastir d'aigua la ciutat, base del seu sosteniment. Són diferents dimensions d'una societat complexa que manifesten diferents ritmes.

L'economia

L'economia baixmedieval suposà un canvi qualitatiu respecte al període altomedieval. Continuava present una base econòmica de tipus agrícola, però ara coexistent d'una manera intensa amb altres activitats de tipus artesanal o comercial. Tanmateix no existia una clara separació d'aquestes activitats, tal i com testimonien la gran quantitat de documents pertanyents a possessions de terres trobats en els arxius personals d'artesans, menestrals i mercaders. Progressivament el comerç prengué força a la ciutat amb la concessió reial de celebrar dues fires a la ciutat: la de l'Ascensió (a partir de l'any 1284) i la de Sant Andreu (a partir de l'any 1311)⁷. Una agricultura que,

⁷ Vid. TORRAS i SERRA, Marc: *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, docs. 6 i 11. Vid. també *Els privilegis del “Llibre Verd” de Manresa*, p. 67 i ss.

amb seguretat, es basava en l'exportació vitivinícola, tal com ho demostren la gran quantitat de documents i privilegis que conté el Llibre Verd que fan referència a aquesta qüestió, especialment amb privilegis de tipus proteccionista per a la ciutat o de guiatge per als compradors forànis de vi⁸.

L'altra activitat econòmica important fou la relacionada amb la pell: cuireters, però especialment sabaters, com ho proven el gran nombre de protocols notariais pertanyents a aquest ofici conservats a l'AHPM, i com mostra l'esplèndid retaule (que encara es conserva a la Seu) fet per encàrrec de la seva confraria, la de Sant Anjà; la gran presència de sabaters a la ciutat tan sols es pot explicar perquè la producció anava destinada a l'exportació. Activitats, les de la pell, que tan sols eren possibles si existia un curs d'aigua. Només a partir de finals del segle XV i principis del segle XVI es començà a substituir el treball de la pell pel del tèxtil⁹.

És clar que el comerç a la ciutat seguia una línia ascendent, ja que el 1337, a petició dels consellers de Manresa, es demanà al rei de crear el càrrec de mostassaf per a la ciutat, càrrec que, com és sabut, venia a ser el responsable del control del mercat, amb responsabilitats com el control de pesos i mesures per tal que fossin correctes, el preu dels principals articles de consum, la higiene pública i control dels apotecaris, metges i especiers¹⁰, entre les més importants.

El principal problema amb que es trobà Manresa per al creixement econòmic fou la manca d'aigua. Malgrat el riu Cardener flanquejava la ciutat per l'oest, aquest es trobava excessivament ensotat respecte la ciutat, i l'aigua no es podia fer pujar. En conseqüència, la ciutat demanà al rei el permís per a la construcció d'una sèquia que portés aigua del Llobregat a la ciutat anant-la a buscar al nord, al terme de Balsareny. El resultat seria una obra d'enginyeria que tindria uns 26 kilòmetres de llargària. El rei evidentment asentí i per això feu una important rebaixa dels impostos que li entregava la ciutat fins que aquesta hagués acabat les obres. El mestre Guillem Catà, de la ciutat de Barcelona, fou l'encarregat de dirigir les obres. El problema sorgí quan el bisbe de Vic, aleshores Galceran Sacosta prohibí que la sèquia passés per Sallent, territori i vila de la seva jurisdicció, ja que temia la manca d'aigua per a les seves terres en temps de

⁸ Vid. TORRAS i SERRA, Marc: *Els privilegis...* pp. 90 i ss.

⁹ TORRAS I SERRA, M., *Idem.* p 470.

¹⁰ TORRAS I SERRA, M., *Idem.* p. 158.

sequera. L'enfrontament fou inevitable i el bisbe féu un interdit per a la ciutat que durà 10 anys. Amb la mort d'aquest i la seva substitució pel nou bisbe, Miquel de Ricomar, s'arribà a un acord amb concessions per ambdues bandes, i es permeté que l'aigua arribés finalment a Manresa, tant per al rec dels camps com per a ús domèstic. Aquesta obra –que encara avui és utilitzada– mantingué econòmicament a la ciutat quan aquesta ja es trobava en plena davallada demogràfica¹¹.

Aquest desenvolupament econòmic tingué un reflex en l'urbanisme de la ciutat: es remodelaren les muralles, i això suposà doblar el seu perímetre respecte al segle passat. La ciutat creixia i la sol·licitud de privilegis als reis es succeïen. Així, Jaume II concedí que dos obrers fossin responsables de supervisar i tenir cura de totes les obres públiques de la ciutat: “vies públiques, places i clavegueres públiques”¹². Les vies públiques que es construïren són: “El Pont Nou del camí de Calaf i de l'Urgell (l'any 1312), un camí reial per anar a Barcelona per l'esquerra del Cardener, diferent del que sortia pel Pont de Vilomara (l'any 1369), i un altre pont damunt la riera de Rajadell, al camí de Montserrat (l'any 1383)¹³”.

La política i la fiscalitat.

Manresa fou ciutat reial. Al rei, com a senyor de la ciutat, li interessava el seu creixement econòmic, ja que la riquesa de la ciutat li permetia percebre majors ingressos, ja fos directament, és a dir, mitjançant donatius a canvi de la concessió de privilegis a la ciutat, ja fos mitjançant els subsidis que li feia el braç reial a les corts. Alhora, la ciutat cercava una progressiva i major independència respecte al rei. En funció d'aquest joc de forces s'ha d'entendre l'existència d'*El Llibre Verd de Manresa*, és a dir, el llibre de privilegis de la ciutat, atorgat pel rei Pere III amb data del 16 d'octubre de 1358¹⁴. Aquest és un fenòmen que es donà a les principals ciutats de Catalunya, en aquest mateix segle i amb els mateixos paràmetres econòmics i polítics. Es parla de privilegis,

¹¹ Una bona síntesi és la que dóna M. TORRAS I SERRA, *Idem*, p. 167 i ss., tot i que el tema, des de sempre, és un *topos* de la història de Manresa.

¹² TORRAS I SERRA, M : *Idem*. p. 135

¹³ GASOL, J. M^a, *Transformació urbana de Manresa durant el segle XIV* p. 144.

¹⁴ TORRAS I SERRA, M.: *Els Privilegis ...*, p. 262.

però no deixen de ser pactes, condicions acordades entre ambdues parts on la ciutat voldrà una major autonomia i alhora fruit de protecció. Manresa, que tenia una base econòmica sòlida, tindrà aquesta possibilitat, i això es traduí en la creació de càrrecs públics com el mostassaf, obrers i dipositari municipal; la limitació de les facultats dels funcionaris reials (batlle i veguer)¹⁵; la capacitat de nomenar els propis funcionaris¹⁶; però especialment la capacitat d'organitzar la pròpia fiscalitat i crear un deute públic de la ciutat mitjançant censals i violaris¹⁷, recaptant uns impostos directes sobre la ciutat, com les qüesties i les talles¹⁸, i també uns impostos indirectes¹⁹.

Tota aquesta circulació de mercaderies i de capital suposà una complexitat de la vida política de la ciutat i la seva direcció era en mans dels ciutadans (es a dir, els qui vivien a la ciutat i pagaven impostos), amb un sistema de govern que tingué variacions al llarg del segle. La base jurídica del govern municipal fou bàsicament el dret comú, un dret que es pot considerar científic, ja que la vida de la ciutat havia esdevingut massa complexa per poder resoldre els conflictes amb el dret visigot. De fet s'havia produït un canvi substancial en la seva base social. Com han mostrat els historiadors del dret, la recepció del dret comú fou un factor exògen que s'introdí en la societat medieval i que fou adoptat, no sense contradiccions, per les ciutats i el rei, el qual l'utilitzà al seu favor en els enfrontaments amb la noblesa. És aquest el dret que forní les eines als jurisperits que necessitava la ciutat en les constants delegacions al rei o a les corts, o bé en les negociacions amb els juristes reials. Era un saber tècnic, científic, adoptat per necessitat i que, atès el seu èxit, es convertí en un dels signes d'identitat de les ciutats i senyal de la seva independència respecte dels senyors feudals amb qui convivia.

La cultura

La cultura a la Baixa Edat Mitjana continuà essent bàsicament oral. Els coneixements dels oficis, el saber de la vida, eren transmesos de pares a fills i de mestres a deixebles d'una manera personal. Tradicionalment els llibres constituïren un

¹⁵ TORRAS I SERRA, M.: *op. cit.*, p.121

¹⁶ TORRAS I SERRA, M.: *op. cit.*, p. 229.

¹⁷ TORRAS I SERRA, M.: *op. cit.*, p. 102 i p. 193.

¹⁸ TORRAS I SERRA, M.: *op. cit.*, p. 278.

¹⁹ TORRAS I SERRA, M.: *op. cit.*, p. 210 i ss.

mitjà de comunicació privilegiat només per als sectors socials més rics, que eren els que disposaven de diners per adquirir-los, temps per a llegir-los, o bé mitjans per dotar-se d'uns estudis, fossin de caràcter religiós o bé profà. Però fora d'aquests casos, que representaven un reduït sector de la població, l'oralitat seguí essent el mitjà ideal per a la transmissió dels coneixements.

Tot i així, en el segle XIV hi ha un augment dels lectors, en gran part facilitat per l'increment del nombre de les universitats. L'any 1300 es creà l'Estudi General de Lleida per Jaume II, però Pere III creà, dins del regne, el de Perpinyà l'any 1350, i el d'Osca, el 1354. Les matèries que s'estudiaven a les universitats eren el dret, la teologia i la medicina, però les dues matèries foren les dues primeres.

Els segles XIII i XIV són, dins del context medieval, d'un profund racionalisme. És quan es redescobreix Aristòtil a través dels traductors àrabs. Aquest descobriment obligà als pensadors a realitzar grans esforços per tal d'harmonitzar el pensament de l'estagirita amb l'augustinisme, el qual tenia el precedent filosòfic en Plató. La confluència d'aquests dos corrents es concretà en l'escolasticisme i en una florida de pensadors que, sobretot des de les universitats, maldaren per harmonitzar l'antic llegat espiritual bíblic elaborat des dels monestirs, amb un nou saber científic que tenia els seus referents directes en la naturalesa.

Aquesta gesta intel·lectual tingué el seu correlat material en les arts, i especialment en l'arquitectura. Per a la població no lletrada, resultava més fàcil de llegir en els retaules que narraven les vides dels sants, i en les pedres dels edificis, que no pas en els llibres. És l'època del gòtic, de les grans esglésies, símbols de la grandesa de Déu i alhora elogis de la intel·ligència humana. Les catedrals es constituïren, de fet, en un símbol i orgull de les ciutats més riques; els grans monestirs en expressió d'una elaborada espiritualitat; les luxoses construccions civils en un reflex de la concentració de capital que es donà en les corts reials i els municipis.

Una conseqüència lògica d'aquesta riquesa econòmica i obertura cultural dels horitzons fou l'exaltació del poder secular, especialment dels comte-reis. En aquest sentit cal entendre la redacció de les quatre grans cròniques: *El llibre dels feyts*, de Jaume I, *La Crònica* de Ramon Muntaner, la de Bernat Desclot i la de Pere el Cerimoniós. Tots ells són alhora monuments literaris de la llengua catalana.

La religió

El segle XIV es caracteritzà per una forta presència dels ordes mendicants: carmelites, franciscans i dominics, aquests darrers anomenats també “predicadors”. Tots ells originàriament tenien com a tasca primordial l’evangelització i la conversió dels infidels (jueus i àrabs). Per a fer això havien de tenir un coneixement profund de les escriptures. Aquesta saviesa havia de tenir el seu correlat amb una vida molt austera pel que feia als béns materials. Això darrer era especialment important per als franciscans, molt estrictes pel que feia al vot de pobresa, i alhora quedaven fora d’aquesta obligatorietat de l’estudi, ja que la seva vida era íntegrament orientada a la pregària, a l’amor i l’ajut als pobres.

Fou en aquests anys quan l’esforç ascètic no es pogué mantenir, ateses les transformacions econòmiques, socials i polítiques de la societat cristiana europea. Aquests ordes s’adaptaren als nous temps, i sobretot moguts per la necessitat d’estudi – per al qual es requerien molts llibres, tots ells econòmicament cars– ocuparen les càtedres de les universitats europees i donaren al pensament filosòfic i teològic medieval els seus millors fruits.

Des del punt de vista eclesial fou una època conflictiva. En primer lloc la presència de les heretgies, volgudament inspirades en la gran figura evangèlica de sant Francesc. El rebuig de tota riquesa, el vot d’una pobresa voluntària i fins i tot extrema constituïa una reacció a l’esperit gòtic de l’època, i suposava anar contra la tendència social que era el l’enriquiment econòmic i l’exuberància material i dels costums. Un pecat del qual era sospitosa també l’església: molts franciscans, carmelites i dominics eren honorats professors d’universitat; es construïen temples magnífics amb unes despeses impensables; les jerarquies eclesiàstiques –fins i tot la cúria papal– vivien en món refinat i de plaers, etcètera. Els considerats heretges, aterrits per aquests pecats, preveïen ja la fi del món i la vinguda del Crist-jutge. Aquesta por i rebuigs eren viscuts d’una manera tan lògica que, malgrat les condemnes papals i la persecució de la inquisició, els beguins, beguines i fraticels creixien en nombre, i s’hi incorporaven des de prínceps fins a intel·lectuals tan brillants com Arnau de Vilanova.

A finals del segle, el 1378, es produeix l’anomenat “Cisma d’Occident”, és a dir, l’aparició d’una bicefàlia en l’església catòlica: la seu de Roma, amb Urbà VI, i la seu d’Avinyó, amb Climent VII. Fou una escissió que provocà alhora una bicefàlia en

els ordes religiosos, en funció de l'obediència del poder secular en cadascun dels regnes. Un fenomen complex en el que els factors polítics foren els determinants. El rei Pere III es declarà neutral per motius bàsicament polítics i econòmics més que no pas eclesials, atesos els interessos territorials de la corona. Només cap al final de la seva vida optà pel papa d'Avinyó, quan el tro l'ocupà precisament un aragonès, Pedro de Luna, amb el nom de Benet XIII, que, en la pràctica, fou el darrer cismàtic. Un cop fracassades totes les negociacions, Catalunya i els altres regnes europeus retornaren a l'obediència de Roma. i el papa Luna morí a Peñíscola, en la soledat, convençut de ser l'hereu de sant Pere²⁰.

Finalment, és necessari fer referència a la producció literària autòctona. El segle XIII estigué dominat per les figures de Ramon Llull (1232/33–1315/16) i d'Arnau de Vilanova (1238/40–1311), ambdós pensadors brillants i homes del seu temps, polígrafs i polifacètics. Al seu costat cap pensador plenament del segle XIV no té la mateixa rellevància, originalitat i força. Francesc Eiximenis (1327?–1409), franciscà, és conegut sobretot per *Lo Crestià*, i especialment pel dotzè llibre d'aquesta obra, el *Regiment de la cosa pública* (escrit ca. 1384): aquest llibre, de temàtica política, és dedicat als jurats de la universitat de València, i en ell fa una defensa de les ciutats, reflexiona sobre la relació individu-institucions públiques, i intenta harmonitzar les concepcions socials de l'església amb la legitimitat de la gestió del municipi²¹. Sant Vicent Ferrer (1350–1419), no fou pròpiament un escriptor, ja que la predicació i conversió de totes les persones fou el seu objectiu principal, com a frare de l'orde dominic que fou. Es conserven d'ell uns dos cents-cinquanta *sermons*, que són un viu reflex del català d'aleshores. Copiats mentre ell predicava, constitueixen un element de primera mà per conèixer els costums i temors dels homes i dones de les ciutats en què predicà²². La darrera figura literària rellevant del segle és Anselm Turmeda (1352–1423): nascut a Mallorca, es féu franciscà però posteriorment, després d'una crisi religiosa, es convertí a l'Islam per tal d'escapar

²⁰ FERNÁNDEZ CONDE, Javier – OLIVER, Antonio: “El cisma de Occidente y los reinos peninsulares”, pp. 462-495, dins *Historia de la Iglesia en España, II-2º. La Iglesia en la España de los siglos VIII-XIV* (GARCÍA-VILLOSLADA, Ricardo, ed.).

²¹ BATLLE, Carme: *L'expansió baixmedieval*, dins “Història de Catalunya”, vol. III, p. 337. dirigida per Pierre Vilar.

²² RIQUER, M. de: *Història de la Literatura Catalana*, vol. II, pp. 215-258.

d'unes creences cristianes que no compartia, i alhora obtenir una seguretat econòmica i vital per a la seva nova vida; s'instal·là definitivament a Tunis; el *Llibre dels bons amonestaments*, *Les Cobles de la divisió del regne de Mallorca*, i la *Diputa de l'ase contra frare Anselm Turmeda sobre la natura i noblesa dels animals*, no tenen l'originalitat i força que sí tingué, en canvi, la seva vida, sempre en bones relacions tant amb el soldà de Tunis com amb els reis d'Aragó²³.

LA DOCUMENTACIÓ

L'arc cronològic de dels documents aplegats per a aquest estudi va del 1272 al 1420. Del segle XIII apporto 10 documents, i del segle XV n'apporto 27; per tant l'estudi se centra en el segle XIV amb 268 documents. En tot cas, els pocs documents del segle XIII són d'una major sigularitat respecte al segle central, que no pas els del segle XV, pel que cronològicament es pot parlar d'un segle XIV llarg.

Per a aquesta investigació, que vol reconstruir les biblioteques particulars i institucionals de la ciutat de Manresa, he utilitzat la rica documentació de l'Arxiu de Protocols Notarials de Manresa (AHPM), guardada a l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa (AHCM), la de l'Arxiu de la Seu de Manresa (ASM), i també he consultat els lligalls corresponents a les visites pastorals de Manresa que es conserven a l'Arxiu de la Catedral de Vic (ACV).

Com dic, els documents utilitzats han estat extrets d'un buidatge exhaustiu d'uns 790 protocols notariais d'aquests arxius, pertanyents als segles XIII i XIV²⁴.

A diferència de la usual predilecció per part dels investigadors pels llibres notariais especials com són els dels testaments i dels inventaris, fonts bàsiques per a la troballa de mencions libràries, no m'he limitat a aquesta tipologia sinó que he inclòs els

²³ RIQUER, M. de: *Història de la Literatura Catalana*, vol. II, pp. 304-305.

²⁴ Els protocols notariais de l'arxiu manresà comencen en la data de 1222 però d'una manera continuada en el temps no ho fan fins a finals del segle XIII. Han estat catalogats per: TORRAS i SERRA, Marc; MASATS i SURINACH, Bartomeu; VALDENEBRO i MANRIQUE, Raquel; VIRÓS i PUJOLÀ, Lluís: *Catàleg dels protocols notariais de Manresa*, vols I i II, Fundació Noguera, Barcelona 1993.

llibres comuns de l'escrivania de la ciutat i els llibres particulars dels ciutadans, i, en canvi, he exclòs els llibres pertanyents als capítols matrimonials coneixent la presència pràcticament nul·la d'esments libràris en aquest tipus de llibres. La preferent atenció pels testaments i inventaris té la seva raó en la tradició historiogràfica, juntament amb el fet que aquesta documentació és la que presenta, d'una manera general, un major nombre de mencions libràries per cada document aïllat; per altra banda, l'estudi i buidatge de l'enorme volum de documentació notarial encara inèdita (en aquest aspecte) a Catalunya, sobrepassa les possibilitats de la investigació individual. La decisió d'aventurar-m'hi ha estat decisiva per tal de poder aportar aspectes que escapen a aquestes fonts tradicionals. Resulta clar que els inventaris són una "foto-fixa" dels béns d'una persona o família, i només els testaments –i encara no sempre– permeten observar quina fou la mobilitat dels béns llegats; no sempre ja que els llibres, quan eren molt valuosos sovint eren transmesos sense que el notari que redactava el document ho fes constar per escrit. A més a més, aquesta incertesa s'estén, en general i al llarg dels temps, a tot tipus de documentació notarial. Per exemple, en la reforma del règim municipal de Manresa, –privilegi concedit per Ferran II i que es conserva en *El Llibre Verd de Manresa*, amb data del 3 d'abril de 1480–, on es donen les normes a seguir per a redactar els llibres de manifestos. En aquesta documentació es feia constar els béns de cada ciutadà per tal de distribuir l'impost a pagar, i es diu:

Item provehim e ordenam que los de la dita ciutat quant faran lo manifest de sus béns mobles no sian tenguts manifestar les robes e vestiduras que tenen o tenran per a servey de llurs personas ni les robes que tenen o tenran per a ús dels lits *ni encara llibres que tenen o tenran los juristes, metges ho hòmens de sciència per a lur servey e ús*, ni tenpoch les aynes e hostilles que són o seran a servei de la casa o de la cuyna, més totas les altres cosas mobles, vexells, fruyts, or e argent, dinés e joyes e immobles e bèsties, bestiars e altres cosas, exceptat les demunt ditas, se haian a manifestar segons desús és dit e declarat.²⁵

El recurs a la documentació notarial dels llibres particulars i dels llibres comuns, ha facilitat l'observació de la mobilitat dels llibres en la societat medieval i ha complementat, d'una manera bàsica, la documentació tradicional..

²⁵ *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, ed. A cura de Marc Torras i Serra, Fundació Noguera, Barcelona 1996, doc 169, p. 487.

De les biblioteques que he trobat al llarg d'aquesta recerca en desconec quins còdexs han perdurat en el temps fins avui dia. Així mateix poder trobar-los i identificar-los, fins on sigui possible això, és una tasca llarga en el temps i sempre difícil, pel que ha de quedar per a més tard. Això ha suposat no poder recolzar les meves conclusions amb l'ajut de la paleografia i la codicologia, col·laboració interdisciplinària bàsica per a una molt sòlida història del llibre. He solucionat això amb l'ajuda de la bibliografia tant nacional com estrangera la qual, per tenir una llarga tradició, és d'una gran qualitat científica. En tot cas les conclusions d'aquest treball avalaran, d'una manera raonable, aquesta decisió i per això és clar que l'estudi de la història del llibre a Manresa restarà encara oberta.

Vull també fer observar que aquest fons arxivístic fins ara no havia estat mai investigat des d'aquesta perspectiva, la de la història del llibre, i en conseqüència la quasi totalitat de la documentació que s'aporta és inèdita. Concretament, els únics estudis sobre aquesta qüestió són els d'Anscari M. Mundó: "Notes sobre la cultura montserratina del segle XIV²⁶", de Mn. J. Mª Gasol: "Notes per a una història de les biblioteques manresanes I"²⁷: en aquest article l'autor tracta des de la destrucció de la documentació de la Seu per la ràtzia d'Al-Mansur el 999 fins la creació de la biblioteca municipal de Manresa l'any 1936, i pel que fa a l'edat mitjana només parla del testament i inventari del jurisperit Ramon Saera; aquest treball no tingué continuïtat. Francesc Rafat i Selga publicà el 1988 l'article anomenat: "La biblioteca d'un metge manresà a primers del segle XV"²⁸; es tracta de Bernat de Figuerola, i és la transcripció d'un inventari seu amb uns pocs comentaris. Finalment cinc mencions libràries referents a la ciutat de Manresa, dos dins *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-Eval*²⁹ d'Antoni Rubió i Lluch, una altre és l'inventari dels béns de la capella de Sant Marc, publicat per Marc Torras i Serra³⁰. Encara hi ha un document publicat per J.

²⁶ *Analecta Montserratensia*, vol. VIII, 1954-1955 (separata, 25 pp.).

²⁷ *Miscel·lània d'Estudis del Bages*, 1981, Ed. Centre d'Estudis del Bages. Manresa pp. 129-138

²⁸ Reeditat a *Estudis d'història de la Catalunya Central* a càrrec del Centre d'Estudis del Bages, Manresa, (pp. 20-23).

²⁹ Vol. I, doc. CXVIII; (doc. 53). Vol. II, doc. CLVIII; (doc. 119).

³⁰ TORRAS I SERRA, M.: *La capella de Sant Marc en el segle XIV*, p. 694-695; (doc. 161).

Hernando en el seu diplomatarí *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*³¹, on es documenta la venda que féu Berenguer Saera, fill del jurisperit Ramon Saera, d'un llibre jurídic, i finalment la transcripció de l'inventari de béns relictos del metge Bernat de Figuerola per Carmel Ferragud³². Algunes mencions puntuals més en la historiografia local, com la que féu Sarret i Arbós d'un jueu relligador de llibres³³ completen el, fins ara, pobre panorama historiogràfic de la història del llibre a Manresa.

Retornant a la documentació pròpiament dita, la tipologia d'aquests protocols notariais queden distribuïts de la següent manera: testaments: 15 lligalls; inventaris: 6 ll.; Eclesiàstics: 53 ll.; Llibres particulars: 355 ll.; Escrivania pública: 250 ll.; Gremis: 33 ll.; Llibres de jueus: 20 ll.; Esborranys: 59 ll.; altres: 4 ll.³⁴. Cal dir que aquest treball no tracta la documentació notarial *per se* malgrat sigui, evidentment, un testimoni de la cultura escrita i jurídica de l'època³⁵. És difícil determinar el nombre de documents consultats, aspecte important ja que el volum de documentació notarial generada per la ciutat és alhora un reflex del seu dinamisme econòmic i social. Al respecte, i d'una manera orientativa, cal tenir en compte l'observació que fa Marc Torras i Serra, sens dubte, el millor coneixedor dels seus fons:

Durant el segle XIII i XIV fins l'any 1351 els registres notariais (en totes les sèries documentals) només són un resum on es recullen les dades bàsiques del document que s'ha redactat i, per tant, en un sol full de registre poden haver-hi resumits set, vuit i fins a quinze o més documents, mentre que l'any 1351, a les corts de Perpinyà s'obliga a què en els registres notariais es copiï íntegrament el document que s'ha redactat i lliurat a les parts interessades, amb la qual cosa, i depenent molt del tipus de document, ens trobem amb el cas invers: que un document pot arribar a ocupar més d'un full i, fins i tot, segons com, més de vuit o deu fulls del mateix registre. En aquest aspecte, també cal dir que amb el temps hi ha una certa tendència a fer els documents

³¹ Vol. I, doc 194; (doc. 99).

³² FERRAGUD, Carmel: *Els professionals de la medicina... medicina (físics, cirurgians, apotecaris i menescals) a la Corona d'Aragó després de la pesta negra (1350-1410): Activitat econòmica, política i social*. Tesi doctoral inèdita presentada a la Universitat de València. València, 2002. (apèndix: doc. n° 38). pp. 527-531.

³³ SARRET I ARBÓS, J.: *Jueus a Manresa*, p. 23.

³⁴ Del conjunt d'aquest lligalls només 16 pertanyen a l'Arxiu de la Seu de Manresa.

³⁵ El notariat té estudis ja clàssics a Catalunya per part de la Fundació Noguera que, com ja és sabut, porta estudiant aquesta documentació des de fa molt anys.

cada vegada més llargs, afegint-hi fórmules i carregant-los de puntualitzacions i repeticions de manera que un document que *in extenso* a la segona meitat del segle XIV podia ocupar un full, el mateix document, un segle després podia arribar a ocupar dos o més fulls³⁶

Val així l'observació que, malgrat quantitativament el nombre de protocols notariais es mantingui al llarg del segle, el nombre de documents forçosament decreix. La distribució temporal dels documents del diplomatarí és tractada en el l'estudi analític de la documentació que segueix a continuació.

³⁶ TORRAS i SERRA, Marc: "La crisi de la Baixa Edat Mitjana a Manresa a través dels protocols notariais" a *La crisi de l'edat mitjana a la Catalunya Central*, miscel·lània d'Estudis Bagens nº 9, Manresa 1994, p. 32.

ESTUDI ANALÍTIC DE LA DOCUMENTACIÓ

A l'hora de fer un tractament analític se m'ha presentat el problema de la desigual distribució de les tipologies documentals al llarg del segle. Les xifres són significatives: fins 1369, els inventaris que conté la documentació són 13, però a partir de 1370 (doc. 129) fins a la data final de 1410 els inventaris són 117. Aquesta concentració dels inventaris que, d'una manera relativa suposa quasi el 70 % dels documents per als darrers 45 anys de l'època d'estudi, i que són, d'una manera global un 42 % de tota la documentació, es contraposa amb la documentació que fa referència a la mobilitat dels llibres, la qual es concentra, en canvi, en els dos primers terços del segle XIV: allí els inventaris tan sols representen el 10 % de la documentació. Això suposa que de fer-se una estadística que tingués com a referència un eix diacrònic absolut o bé estudiés tota la documentació d'una manera global presentaria uns resultats totalment distorsionats, tant pel que fa a la naturalesa de la documentació, com pels llibres que conté, com per als possessors. Davant d'aquesta impossibilitat he optat de fer l'estudi en funció de la seva tipologia. Això ha suposat estudiar en primer lloc la *circulació del còdex*, que, com dic, predomina en els darrers anys del segle XIII i els dos primers terços del segle XIV. En segon lloc estudiar el *còdex en situació estàtica*, que es concentra, com dic, en un 70 % en els darrers 45 anys, fins bàsicament l'any 1415.

La circulació del còdex

Hi ha 137 documents que fan referència a la circulació de còdexs, això és: un 45 % de la documentació sobre un total de 305 docs. Aquest alt percentatge permet que aquesta qüestió sigui tractada en profunditat. Les tipologies són les següents:

	Nº de docs. = 137	Percentatge %
Compres-vendes i ordres de venda	42	30'7
Donacions (per litigi, en usdefruit)	35	25'5
Empenyoraments	21	15'5
Encants	16	11'7

Llegats testamentaris	12	8'8
Recuperacions o retorn de llibres als antics propietaris	11	8

Per a una bona visualització de les dades he utilitzat quadres en què es tenen en compte, mitjançant columnes, les diferents variables de les transaccions. Tanmateix, per a la seva elaboració, m'he centrat pròpiament en el document, més que en les diverses transaccions que aquest pogués contenir, les quals tenien per objecte un sol llibre o lot de llibres amb la seva història, aspectes impossibles de definir des d'un punt de vista analític.

Llibres que són objecte de transacció: compres i vendes:

Venedor	Comprador	Llibre(s)	Preu(s)	Data	Nº doc
Jurisperit	Jurisperit	<i>Digestum uetus</i> (glossat)	200 s.	1281	doc. 4
Prof. Desc.	Eclesiàstic	<i>Missal</i>	250 s.	1308	doc. 13
Jurisperit	Jurisperit	<i>Volumen; Blenosco/Lib. Institutionum/ Autenticorum/ Tres Libri Codicis/ Lib. Feudorum</i>	310 s.	1317	doc. 20
Jurisperit	Jurisperit	<i>Digestum Nouum; Inforciatum</i>	700 s.	1317	doc. 21
Ciudadà	Jurisperit	<i>Codice</i>	295 s.	1320	doc. 23
Jurisperit	Jurisperit	Guido de Baiso; <i>Sextus et Septimus lib. Decretalium</i> / Dinus de Mugello; <i>Casus Inforciat/ Iohannis de Blanosco/ alia scripta; Garcia</i>	385 s.	1324	doc. 26
Jurisperit	Jurisperit	<i>Digestum nouum</i>	420 s.	1325	doc. 27
Jurisperit	Eclesiàstic	<i>Digestum uetus</i> (glossat)	580 s.	1325	doc. 29
Jueu	Jueu	1/3 d'un nombre x de llibres (en hebreu?)	¿?	1325	doc. 30
Eclesiàstic	Eclesiàstic	<i>Decretales</i>	500 s.	1327	doc. 36
Eclesiàstic	Jurisperit	<i>Inforciatum</i>	140 s.	1329	doc. 37
Jurisperit (post mort.)	Professió desconeguda	<i>Decretales</i> <i>Sextum Lib. Decretalium</i>	320 s. 78 s.	1332	doc. 45
Jurisperit (post mort.)	Ciudadà i tutor	<i>Decretum</i>	700 s.	1336	doc. 47
Eclesiàstic	Ciudadà	<i>Breuiari</i>	91 s.	1342	doc. 51
Eclesiàstic	Eclesiàstic	<i>Decretales</i> (glossades)	280 s.	1332	doc. 54
Jurisperit	Jurisperit	<i>Cinus Pistoriensis; Lib. Sextum Decretalium</i>	1100 s.	1344	doc. 56

		(amb glossa de Joan Andreu)			doc. 57
Eclesiàstic	Jurisperit	<i>Volumen (glossat)/ Lib. Institutionum; Accursius</i>	103 s.	1344	doc. 61
Jurisperit	Eclesiàstic	<i>Sextum Lib. Decretalium; Clementines</i> (ambdós glossats per Joan Andreu)	280 s.	1345	doc. 63
Jurisperit	Jurisperit	<i>Innocentium</i>	¿?	1347	doc. 66
Jurisperit ³⁷ (post. mort.)	Escrivà	<i>Digestum uetus</i>	430 s	1347	doc. 69
Jurisperit (post. mort)	Prof. Desc.	<i>Codi; Digesta noua; Digesta uella; Emforçada; Guillem Duran</i>	1020 s.	1349	doc. 78
Vídua (prof. desc.)	Ciudadà	<i>Decretalium; Sextum lib. Decretalium</i>	1270 s.	1350	doc. 79
Escrivà (post. mort.)	Eclesiàstic	<i>Digestum uetus</i>	50 s.	1357	doc. 91
Ciudadà	Jurisperit	<i>Nouella super Decretales; Sextus Lib. Decretalium; Cinus Pistoriensis</i>	2360 s.	1358	doc. 98
Ciudadà	Jurisperit	<i>Guillelmus Durantis; Digestum nouum</i>	¿?	1359	doc. 99
Eclesiàstic	Eclesiàstic	<i>Digestum nouum</i>	30 s.	1367	doc. 111
Eclesiàstic	Eclesiàstic	<i>Decretales</i>	400 s.	1367	doc. 112
Eclesiàstic	Mercader	<i>Sextum Lib. Decretalium; Clementines</i> (glossats)	215 s.	1367	doc. 114 doc. 115
Confraria	¿?	dos llibres	12 s.	1368	doc. 120
Ciudadà	Eclesiàstic	Rofredus Beneuentanus	45 s.	1369	doc. 123
Escrivà	Eclesiàstic	<i>Codice</i>	100 s.	1370	doc. 130
Ciudadà	Confraria	<i>Missal</i>	121 s.	1377	doc. 145
Eclesiàstic	Eclesiàstic	<i>Breuiari</i>	33 s.	1393	doc. 221
Ciudadà	Jurisperit	Guillem Duran	330 s.	1393	doc. 222
Metge	Batxiller en arts	<i>Sextum Lib. Decretalium</i>	132 s.	1396	doc. 246

S'indica la professió de les dues parts: Eclesiàstics; Jurisperits; Escrivans; Ciudadans; Mercader; Professi3 descone3uda; Confraria; un Metge i un batxiller en arts. Algunes vendes s3n fetes despr3s de la mort del possessor, per part de la v3dua o els fills del possessor del c3dex i s'indica al quadre amb l'expressi3 (post

³⁷ Jaume de Pla, ciudadà de Manresa, reconeix haver rebut 100 sous dels marmessors del difunt Berenguer de Castell [jurisperit de Manresa], quantitat que li havia prestat i per la qual havia rebut en penyora el llibre de dret civil *Digestum uetus*. Jaume de Pla retornà el llibre i els marmessors el vengueren a Jaume Sala, escrivà de Manresa, per 430 sous.

mortem) i l'ofici de l'antic possessor, excepte en un cas, en que es desconeix la professió del possessor. Pel que fa als títols, excepte en les obres dels dos corpus jurídics, dono tan sols el nom de l'autor del llibre; el punt i coma indica que es tracta de còdexs diferents i la barra / que son diverses obres dins un mateix còdex. Dono també totes les xifres en sous per a major facilitat en la comparació.

Com he comentat, a partir del darrer terç del segle hi ha un canvi en la naturalesa de la documentació. Això es reflecteix clarament en el quadre. Fins el doc. 99, datat el 1359, és entre els grups de jurisperits i d'eclesiàstics (incloent-hi els monestirs) que indistintament compren i venen llibres entre ells, o bé amb els seus familiars després de la mort del possessor. Això és especialment clar fins la primera meitat del segle. A partir del segon i al llarg del darrer terç els eclesiàstics es troben força representats, sobretot per les nombroses adquisicions de còdexs que féu Bernat Andreu, capellà de l'honor del papa i de la seu apostòlica, amb interessos purament comercials, tal com es veurà en el seu moment, però, malgrat això, la dinàmica de primers de segle deixa de reflectir-se en la documentació. Cal no sorprendre's que no hi apareguin mercaders i menestrals, els quals, com és sabut, eren compradors-revenedors de llibres. Quan en aquest apartat es faci l'estudi analític dels inventaris de mercaders, menestrals, ciutadans i habitants, hom trobarà comptabilitzats fins a trenta còdexs de temàtica jurídica en el seu poder, pel que sembla que la venda de còdexs per part d'aquest sector de la població no es feia davant notari.

És clar que el llibre més venut és el de contingut jurídic, amb tant sols cinc llibres de litúrgia i algun en hebreu, resultat de la transacció entre jueus. Dins els grups de llibres de dret, predominen els llibres bàsics dels dos corpus jurídics medievals (el civil i el canònic) amb trenta-sis còdexs; deu còdexs jurídics d'autors medievals. Finalment només es compten cinc llibres litúrgics o litúrgicodevocionals.

Més difícil és de fer una anàlisi dels preus. Que el llibre era veritablement car, és fàcil d'imaginar si tenim en compte que, per exemple, un obrer que treballés en la construcció de la Sèquia o de la Seu normalment cobrava 1 sou diari. Així, un llibre podia suposar fàcilment tot el guanyava un obrer en un any. Algunes vendes amb preus especialment baixos (30 s. o 33 s.) són en realitat vendes encobertes de censals i violaris³⁸, com les que féu a finals de segle l'esmentat capellà, Bernat Andreu. Penso

³⁸ HERNANDO, J.: *Crèdit i llibres a Barcelona, segle XV. Els contractes de vendes de rendes (censals*

que trenta-set documents de vendes per a un segle (amb la manca d'homogeneïtat de la documentació) són insuficients per intentar de fer alguna mitjana de preus. Però sí que es pot percebre una certa disminució dels preus, o almenys es trenca la tendència dels preus tan alts de principis del segle quan oscil·laven de 200 a 400 s. o més per llibre. Això havia de ser resultat de la progressiva generalització del paper (sens dubte alguns dels llibres més cars serien encara en suport de pergamí), com també de la difusió del llibre universitari, copiat mitjançant el sistema de les *pecia*, que n'abaratia el preu; al respecte el mercat del llibre que suposà la creació de l'Estudi General de Lleida arribaria fins Manresa, tal com es podrà veure en alguns dels documents.

Ordres de venda de llibres:

Possessor	Mitjancer	Llibre	Data	Nº doc.
Paborde de Manresa	Prevere	un nombre indeterminat de llibres	1306	doc. 12
Ciudadà	Ciudadà	<i>Digestum uetus</i>	1329	doc. 39
Jurisperit	Monjo benedictí	un nombre indeterminat de llibres de dret	1346	doc. 64
Prevere	Ciudadans de Lleida	<i>Decretals</i>	1347	doc. 73
Jurisperit	Un ciudadà i l'escuder del jurisperit.	Cinus Pistoriensis; <i>Glosas super Sextum Lib. Decretalium</i>	1348	doc. 74

En la primera columna s'indica la professió de qui mana fer la venda i la segona el mitjancer. En la tercera columna s'indica els títols, excepte en dos casos en que es ven un nombre indeterminat de llibres. Segueix la data de l'ordre i el número de document.

En tant que ordres de venda, són vendes potencials. Cal destacar, abans de tot, que en cap dels casos el qui ordenava la venda del còdex indicà el preu al mitjancer pel qual s'havia de vendre el còdex, sinó que ho deixà al seu lliure albir, tal com diu un dels documents: “cuicumque et quibuscumque uolueritis et pro quocumque precio seu preciis uobis uisum fuerit faciendum”.

El possessor utilitzaria mitjancers que tindrien els contactes amb altres indrets, o bé amb el sector de la població que podia ser d'interès el còdex: el paborde de Manresa se serveix d'un prevere; Ramon d'Esglésies d'un monjo de Sant Benet, o en un altre cas

morts i violaris) garantits amb vendes simulades de llibres. El llibre, instrument econòmic i objecte de cultura. dins “Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols”, nº XVII, pp. 7-216. Barcelona, 2000.

del seu escuder i un ciutadà (potser habitual venedor de còdexs); un prevere de ciutadans de Lleida, ciutat que fou d'atracció de còdexs, i finalment un ordre de venda d'un ciutadà a un altre ciutadà que coneixeria on col·locar un *Digestum uetus*.

Encants:

Possessor	Llibre(s)	Preu(s)	Comprador	Data	Nº doc.
Jurisperit (<i>post. mort.</i>)	<i>Volum</i> ; Guido de Baiso; <i>Sisè e Setè Lib. de les Decretals</i> ; Dinus de Mugello; Garcias; Iohannes de Blensco..... <i>Esforçada</i> Henricus de Segusio..... <i>Digesta noua</i> <i>Digesta ueya</i> <i>Codi</i> <i>Decretals</i> <i>Decretals ueyes</i> ; Gofridus Tranensis..... <i>Decretals ueyes</i>	385 s. 320 s..... retorn 520 s. 29 s. 600 s. 240 s. donació test. . retorn	Degà de Manresa Hab. de Santpedor Paborde de Manresa Habitant Hab. de Tarragona Bisbe de Tarassona Hab. de Vic Canonge de Manresa Notari de Manresa	1324	doc. 25
Ciutadà	<i>Digesta noua</i>	85 s.	Eclesiàstic	1360	doc. 102
Eclesiàstic	<i>Decretales</i>	35 s.	Eclesiàstic	1367	doc. 113
Habitant	<i>librum, papiri</i>	22 d.	Habitant	1368	doc. 118
Jurisperit (<i>post. mort.</i>)	<i>Decretals</i> ; <i>Sisè llibre de les Decretals</i> ; <i>Clementines</i>	380 s.	Mercader	1375	doc. 129
Habitant	<i>Ores madona Sancta Maria</i>II. <i>librets</i>	2 s., 1 d..... 8 d.	Habitant Habitant	1380	doc. 152
Habitant	.I. <i>libre, de paper</i>III. <i>libres</i>	3 s. 1 s., 2 d.	Habitant Habitant	1388	doc. 184
Escrivà	<i>Euangelis</i>	4 s., 11 d.	Notari	1388	doc. 191
Habitant (<i>post. mort.</i>)	<i>Salms penetençals</i>	6 d.	Eclesiàstic	1388	doc. 194
Pagès	<i>Parts, sotil</i> <i>libre, de pergamí, sotil</i>	4 d. 1 s.	Habitant Habitant	1390	doc. 200
Eclesiàstic	<i>Saltiri</i> <i>Tobies</i> <i>Doctrinal</i> un <i>libre</i>	6 s. 4 s., 1 d. 4 s. 1 s. 7 d.	Habitant Habitant Habitant Habitant	1392	doc. 213

	.III. coherns, de paper, escrits.....	2 s., 1 d.	Eclesiàstic		
	.III. llibres, sotils.....	6 s.	Habitant		
	.III. llibres, sotils.....	4 s.	Habitant		
	.III. llibres, sotils.....	7 s.	Foraster		
	<i>Breuiari</i>	48 s., 6 d.	Habitant		
Escrivà	libret, de paper.....	8 d.	Habitant	1394	doc. 232
	una oració escrita en pergamí.....	4 s.	Foraster		
Menestral	libret, de pergamí.....	20 s., 4 d.	Foraster	1394	doc. 234
	libret, de pergamí.....	8 d.	Foraster		
Habitant (<i>post. mort.</i>)	dos llibres sotils.....	4 s.	Habitant	1396	doc. 245
	<i>Saltiri</i>	22 s., 2 d.	Habitant		
	libre, de paper.....	6 s., 10 d.	Habitant		
	libre, de paper.....	2 s., 8 d.	Apotecari		
	libre, de paper.....	8 s., 7 d.	Habitant		
	libre.....	1 s., 6 d.	Mestre dels escolans		
	libre, de paper.....	1 s., 9 d.	Foraster		
	un stoig d'oracions.....	3 s.	Ciudadà		
Eclesiàstic	<i>Breuiari</i>	88 s.	Mestre dels escolans	1407	doc. 287
	<i>Saltiri</i>	30 s.	Canonge		
	<i>Breuiari</i> , sotil.....	60 s.	Canonge		
	x llibres, de pergamí.....	2 s., 2 d.	Habitant		
	.I. libre, de paper	6 d.	Habitant		
	.I. libre de cant.....	1 s.....	Canonge de l'Estany		
	.I. libre, cuyrat.....	6 d.	Canonge de l'Estany		
	.I. libre.....	1 s.....	Habitant		
	.I. libre.....	2 s.	Habitant		
	.I. libre.....	6 s.	Habitant		
	.I. libre.....	10 d.	Habitant		
	.I. cuern.....	4 d.	Habitant		
Ciudadà	<i>Salms Penitencials; Lib. dels .VII. goigs de Sancta Maria</i>	1s., 6 d.	¿?	1413	doc. 300
	<i>Doctrinal</i>	¿?	¿?		
	<i>Tobies</i>	¿?	¿?		
	<i>Gracisme</i>	¿?		
	<i>Lib. de Conquestes</i>	¿?.....	¿?		
		5 s.			

Normalment els encants públic és feien a la mort del possessor. L'expressió *post mortem*, ha estat indicada només quan ho especificava el document, però, en general, caldria estendre-la a la pràctica

totalitat dels documents. Segueixen desglossats el títol del llibre venut, el preu i el comprador. Finalment indico la data i el número de document.

Hom observa novament (igual que en el quadre anterior de les compres-vendes) com hi ha un canvi de la naturalesa de les dades a partir del darrer terç del segle. Per al primer període només hi ha un encant públic realment important, i que és el del doc. 25, pertanyent al jurisperit Jaume Ricolf. No entraré ara en un estudi detallat, però sí que cal observar que hi assisteixen persones forasteres (al respecte, és clar que la venda d'un *Codi* no fou feta directament al bisbe de Tarassona, tal com diu el document, sinó a algun representat), pel que bé es deuria tenir coneixement a l'avançada de la realització de l'encant. Els preus són molt similars als dels mateixos anys en les compra-vendes. En dos dels encants públics es venen llibres jurídics, els preus són molt baixos (85, 35 sous), i ambdós són adquirits per l'esmentat Bernat Andreu, capellà, pel que cal suposar altres negocis rera aquests preus. Cal destacar la despesa de 380 sous que féu un mercader per adquirir tres llibres jurídics, dedicats, sens dubte, a la revenda.

A partir de 1380 el caràcter dels encants canvia completament. Els llibres són ja només llibrets o fins i tot quaderns, amb uns preus que van dels pocs diners, fins als 8 sous. El document esmenta només el nom del comprador, i en alguns casos s'indica l'indret de procedència (com uns canonges que procedien de Santa Maria de l'Estany), o bé que és un "hom de fora", pel que sembla que la concurrència a aquests encants era formada principalment per persones de la ciutat.

S'indiquen alguns títols: llibres litúrgicodevocionals, com les *Hores*, els *Saltiris* i els *Salms penitencials* o simplement oracions, amb alguns dels llibres gramaticals més difosos, i els preus coincideixen amb els altres esments que duen títol. Podríem ajuntar-hi els romanços (com el *Libre de Conquestes*, venut el 1413 per 5 sous) que es troben en altres inventaris, considerats de tan poc valor que no se'ns diu el títol, però que normalment s'han atribuït a la literatura profana i d'entreteniment.

En canvi sí que hi ha algunes vendes de llibres d'un preu més elevat: el mestre dels escolans comprà un *Breuiari* per 88 sous, com també ho féu un habitant amb el mateix títol per 48 sous, o dos canonges compraren respectivament un *Saltiri* per 30 sous i un *Breuiari* petit per 60 sous, o bé un habitant un altre *Saltiri* per 22 sous i 2 diners.

Finalment, destacar l'esment per duplicat del “mestre dels scolans” en dos encants diferents, per a adquirir, en un cas, com s’ha dit, un *Breuiari*, i en un altre cas un llibre inespecificat, adquisició, aquesta darrera, potser destinada a substituir algun llibre gramatical malmès a l’escola.

Empenyoraments:

Possessor	Receptor	Llibre(s)	Preu	Data	Nº doc.
Habitant	Jurisperit	Gofridus Tranensis; <i>Casus Decretalium</i>	26 s.	1281	doc. 5
Paborde de Manresa	Canonge de Manresa	<i>Decretales</i> (glossades)	100 s.	1292	doc. 9
Paborde de Manresa	Canonge; Hospitaler (ambdós de Vic)	<i>Decretales</i> (glossades); <i>Breuiarium</i>	1000 s.	1308	doc. 14
Canonges de Manresa	Jurisperit	<i>Decretales</i> ; <i>Digestum uetus</i> ; <i>Digestum nouum</i> ; <i>Codicem</i> ; Odofredus Bononiensis; <i>Decretum</i> ; <i>Sextum Lib. Decretalium</i>	2000 s.	1319	doc. 22
Vídua (ciudadà) ³⁹	Familiar del possessor	<i>Enforciatum</i> ; <i>Breuiarium</i>	240 s.	1325	doc. 28 doc. 33
Jurisperit	Jurisperit	Enricus de Segusio; Guillelmus Durantis	1000 s.	1344	doc. 58 doc. 59 doc. 62
Jurisperit	Ciudadà	<i>Codicem</i> ; <i>Enforciatum</i> ; Innocentium; Azo	1250 s.	1344	doc. 60
Hab. de Barcelona	Eclesiàstic	Dos <i>Breviaris</i>	¿?	1347	doc. 67
Jurisperit (<i>post. mort.</i>)	Ciudadà	<i>Digestum uetus</i>	100 s.	1347	doc. 69
Mercader	Mercader	<i>Decretum</i>	49 s.	1347	doc. 71
Ciudadà (<i>post. mort.</i>)	Jurisperit (marmessors)	<i>Decretales</i>	100 s.	1347	doc. 72
Jurisperit (<i>post. mort.</i>)	Eclesiàstic	Guillem Duran	200 s.	1349	doc. 76
Eclesiàstic	Ciudadà	Guillem Duran	200 s.	1349	doc. 77

³⁹ Sibilala, vídua de Berengó Boixó Bciudadà de ManresaB, reconeix deure a Guillem Boixó 240 sous per raó d=un préstec, pagadors per Pasqua, i per això li empenyora dos llibres: un *Enforciatum*, propietat d=Arnau de Sobrebalç, jurisperit, i un *Breuiari*, propietat de Guillem Boixó, prevere i fill seu.

Paborde de Manresa	Confraria	<i>libre de medecina</i>	38 s.	1364	doc. 106 doc. 117
Jurisperit	Habitant	<i>Volumen</i>	75 s.	1378	doc. 146
Jurisperit ⁴⁰	Menestral	Guillelmus Durantis	330	1393	doc. 222
Eclesiàstic ⁴¹	Eclesiàstic	<i>Breuiari</i>	198 s.	1401	doc. 277

La primera columna (el possessor) indica de qui procedeix el còdex i per tant qui empenyora el llibre i alhora rep la quantitat esmentada en la corresponent columna, però també he considerat que s'empenyora el còdex quan aquest era lliurat com a garantia pel pagament d'un deute, i en aquest cas la quantitat del deute consta a la columna del preu, ja que per aquesta quantitat era valorat el llibre; alguns d'aquests documents també indiquen el retorn del llibre i per tant el pagament de la quantitat prestada; la segona columna (el receptor del llibre) és, en conseqüència, qui fa el lliurament dels diners o en el seu cas el creditor. No incloc en aquest quadre els docs. que són lliurats en penyora a una tercera part (jutge, notari, etc.), que són considerats en el següent quadre com a lliuraments per litigi, en usdefruit o per deute. A la quarta columna, els preus són indicats en sous. Segueix la data i el número del document.

Com és d'esperar, igual que jurisperits i eclesiàstics foren els principals venedors i compradors de còdexs, ho segueixen essent a l'hora d'empenyorar-los (hi ha documentats 6 casos per cada grup) , però en canvi canvia lleugerament el sector de la població que rebien els còdexs en penyora: 5 eclesiàstics i 7 ciutadans, menestrals i habitants. En tot cas, la casuística pel que fa la relació entre possessor i receptor és molt més variada, mostra generalitzada de com el còdex, d'una manera general, constituïa un capital moble susceptible d'utilitzar-se quan es necessités. També era un recurs per a resoldre conflictes dins una mateixa família, o bé dins el mateix sector social dels eclesiàstics

Si bé l'empenyorament resultava quelcom a mig camí entre la venda i el lliurament del còdex, no sembla que els preus baixin per aquest motiu: el llibre era

⁴⁰ Pere de Grevalosa, ciutadà de Manresa, fill del difunt Ramon de Grevalosa, reconeix haver rebut 16 lliures i mitja per la venda que feu –mitjançant el seu procurador Jaume ça Conomina, prevere–, a Bernat Ferrera, jurisperit de Manresa, del llibre anomenat *Speculum Iuris*; venda feta amb el consentiment en vida de Berenguer Salomó, tintorer, qui el tingué en penyora per 30 florins.

⁴¹ Joan Llobet, prevere i rector de la capella de Sant Andreu, edificada a la ciutat de Manresa, reconeix deure al seu oncle Berenguer Llobet, prevere de Manresa, 18 lliures i 14 sous per diversos deutes, entre els quals 9 lliures i 18 sous que corresponen a un *Breuiari de la regla de la Seu de Manresa*, el qual li té en penyora i que anteriorment Guillem, paborde de la Seu, li havia lliurat en penyora.

lliurat per un preu aproximat al que seria el preu de venda. De fet, els preus haurien de ser la principal referència per a un estudi de caràcter estadístic d'aquest acte jurídic concret, però en dispo en poc nombre per a això. En realitat, rera aquestes transaccions d'amaguen altres deutes i relacions econòmiques entre coneguts i familiars, generalment més complexes, com es pot llegir fàcilment en els documents dels quals s'extreuen.

Els títols empenyorats tampoc suposen cap sorpresa: els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis* i del *Corpus iuris Canonici*, i pel que fa als autors els recurrents *Speculum Iuris* de Guillem Duran o la *Summa Hostiensis* de l'Enricus de Segusio. Aquesta dada és una altra mostra que amb aquestes adquisicions temporals, el que empenyorava el còdex no es volia desfer d'una lectura especial, i el que l'acceptava no ho feia per llegir-lo.

Donacions, lliuraments en usdefruit, per litigi o bé deute:

Possessor	Receptor	Llibre(s)	Motiu	Data	Nº doc.
Jurisperit	¿?	<i>Codi; Volum/ Instituta; Codi; Lib. dels Feus; Autèntica; Tres part de l'Esforçada</i>	¿?	1272	doc. 1
Jurisperit (hereus)	Marmessors del Possessor	<i>Codi; Volum</i>	Deute	1272	doc. 2
Notari	Ciudadà	Tres protocols notariais	¿?	1281	doc. 3
Eclesiàstic ⁴²	Ciudadà	<i>Decretales</i>	Litigi	1284	doc. 6 doc. 7 bis
Jurisperit	Paborde de Manresa	<i>Digestum uetus; Digestum nouum; Enforciatum; Volumen; Gofridus Tranensis; Rofredus Beneuentanus</i>	Greuges i usures	1286	doc. 8
Seu ⁴³	Monestir del Carme	<i>Decretum</i> ; Guillem Duran; Innocentius	Litigi	1286	doc. 15
Paborde de Manresa	Sagristà de la Seu	<i>Decretum</i> ; Nicolaus de Tedeschis?	Usdefruit	1312	doc. 17
Monestir de Montserrat	Monestir de Ripoll	<i>Euangelis</i>	¿?	1314	doc. 18

⁴² Els procuradors de Bernat Fuster, ciudadà de Barcelona, reconeixen a Romeu de Morera, sotsveguer de Manresa, haver rebut unes *Decretals* que foren propietat de fra Ponç de Vallpirans, monjo del monestir de Ripoll, tal com sentencià Pere de Grevalosa, jutge assignat en el plet que interposà aquell.

⁴³ Els llibres són lliurats al notari de Manresa Jaume d'Arters.

Cavaller	Castlà	Tres llibres de comptes	¿?	1315	doc. 19
Ciudadà ⁴⁴	Foraster	<i>Codex; Digestum uetus</i>	Litigi	1325	doc. 31
Jueu	Jueu	<i>Magdassia</i>	Matrimoni	1339	doc. 48
Rei Pere III	Jurisperit	<i>Codicem</i>	Gràcia reial	1343	doc. 52
Eclesiàstic	Esposa d'un habitant de la vila de Sanpedor	<i>Decretales; Digesta ueya; Emforçada; Codi; Lo Sisè; Clementines; Sextum Lib. Decretalium; Joan Andreu; Clementines; un llibre; sis quaderns</i>	Matrimoni	1344	doc. 55
Jurisperit (Ramon Saera)	Seu de Manresa	<i>Decretum; Aristòtil</i>	¿?	1349	doc. 75
Jurisperit (<i>post mort.</i>)	Marmessors del possessor	x nombre de llibres	¿?	1350	doc. 81
Jueu	Jueu	llibre en hebreu	¿?	1351	doc. 83
Jurisperit (vídua)	Notari de Bellpuig	setze llibres i tres quaderns	¿?	1352	doc. 84
Ciudadà	Ciudadà	<i>Euangelis</i>	¿?	1356	doc. 88
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (marmessor del possessor)	Petrus Comestor; Iacobus de Voragine; s. Geroni/ Gregori el Gran; <i>Lib. Miraculorum; Missale; Officia diuersorum</i>	llegat testamentari ?	1357	doc. 96
Ciudadà	Eclesiàstic	Guillem Duran; <i>Repertorium</i>	en penyora	1360	doc. 101
Ciudadà ⁴⁵	Eclesiàstic	<i>Breviari</i>	Litigi	1361	doc. 104
Vídua d'un ciudadà ⁴⁶	Jurisperit	<i>Imforciatum</i>	Litigi	1372	doc. 133
Paborde	Canonge	<i>Breviarium/ Compterium/ Salterium</i>	estudis	1373	doc. 135

⁴⁴ Els llibres són lliurats al paborde de Manresa.

⁴⁵ Caterina, vídua de Pere Boixó, ciudadà de Manresa, reconeix a Bernat de Palou, ciudadà de Manresa, que aquest, a precís del seu marit, lliurà a mans de Bernat Andreu capellà de l'honor del papa i la seu apostòlica, entre altres béns un *Breviari*, per raó del litigi que hi hagué entre el difunt, d'una part, i Bernat de Figuerola, de l'altra

⁴⁶ Pronunciació feta entre Caterina, vídua de Francesc Degà, de la ciutat de Manresa, i Berenguer de Lluçà, savi en dret, per la qual la primera retorna al segon el llibre anomenat Emforçada, previ pagament de certa quantitat; Caterina havia rebut el llibre de Bernat Andreu, qui el tenia en penyora del predit Berenguer de Lluçà.

Marmessor d'un jurisperit	Marmessors del mateix jurisperit	vint-i-un llibres indeterminats	¿?	1376	doc. 140
Donzell	Monjo de Ripoll	<i>Decretals; Clementines; Decret; Sisè</i>	Possessió en comanda	1376	doc. 141
paborde de Manresa ⁴⁷	Sagristans de la Seu	<i>Missal Ferial; Missal Sanctoral</i>	¿?	1379	doc. 149
Eclesiàstic	Eclesiàstic (convent del Carme)	<i>Missal; Concordancias Magnas; Pere Llombard</i>	donació	1383	doc. 157
Eclesiàstic	Habitants	<i>Breuiarium/ Compterium</i>	donació	1386	doc. 171
Eclesiàstic	Eclesiàstic	x llibres	donació	1392	doc. 218
Capítol de la Catedral de Vic	Poblacions d'Artés; Sallent; i Castellnou	44 còdexs (7 Bíblica; 1 gramat.; 1 litúrgica; 4 teologia; 1 clàssic; 29 jurídics; 1 ¿?)	litigi	1393	doc. 225
Vídua d'un mercader ⁴⁸	Eclesiàstic (convent de Santa Clara)	<i>Nou Testament</i>	donació	1397	doc. 267
Jurisperit	Jurisperit (fill del possessor)	<i>Digestum uetus; Digestum nouum; Emforciatum; Volumine super Codice; Decretales; Sextum; Clementines; Henricus de Segusio; Guillem Duran/ Guillelmus de Mandagoto</i>	donació	1398	doc. 268
Abat del monestir de Santa Cecília de Montserrat	Monestir de Santa Cecília de Montserrat	<i>De uera obedientia; Matfre de Ermengaud</i>	donació	1399	doc. 274
Ciudadà, hereu del possessor	Vídua del possessor	<i>Tobies</i>	donació	1404	doc. 284

⁴⁷ Berenguer Salamó i Bernat d'Oliva, regents de la sagristia de l'Església de Santa Maria de Manresa, reconeixen a Bernat, paborde de la Seu, haver rebut diversos béns, entre els quals *dos Missals* que foren lliurats per Ramon Saera, jurisperit i ciutadà de Manresa, per al servei de l'esmentada església.

⁴⁸ **Margarida, vídua de Francesc de Palau, mercader i ciutadà de Manresa, entrega al monestir de Sant Blai i de Sant Llätzer, de l'orde de Santa Clara, que és a la mateixa ciutat, un còdex que conté tots els llibres del Nou Testament, el qual fou del seu germà Pere de la Selva, difunt, ermità de la muntanya de Montserrat.**

(que és habitant)					
-------------------	--	--	--	--	--

Entenc, novament, com a possessor la part que lliura el còdex, i com a receptor la part que rep el còdex com a garantia, si bé cal tenir en compte que en alguns casos el llibre és entregat a un tercer (paborde, notari o jurisperit) que feia d'àrbitre del litigi: quan passa això en les columnes del possessor i receptor consten només les parts implicades. Segueixen els títols dels llibres i les causes del lliurament, força diverses. Finalment consta l'any i el nº de document. L'empenyorament excepcional del doc. 225, que serà comentat d'una manera particular, fa referència al lliurament d'un lot de 44 llibres (sense que es faci una valoració econòmica) que féu el capítol de la catedral de Vic als habitants de les esmentades poblacions per raó un enfrontament entre ambdues parts, i el que recull el document és el retorn dels llibres a la canònica osonenca.

Els lliuraments per raó d'un litigi o per deute són una casuística relacionada amb els empenyoraments, i responen a la mateixa concepció bàsicament material del còdex: d'aquests hi ha documentats fins 6 casos. Cal ajuntar-hi 4 donacions, diguem-ne "plenes"; dos per raó del matrimoni d'algú pròxim; una donació en usdefruit i potser també ho sigui la possessió considerada "en comanda"; una per penyora (*pro pignoribus*), que la redacció del document no deixa prou clar; una altra té motius religiosos, indicat com "greuges i usures": el penediment de Pere de Grevalosa davant el paborde de la Seu, al qual fa donació dels llibres indicats; una gràcia reial de Pere III, que lliurà un llibre jurídic a Jaume de Far, jurisperit nascut a Manresa; i finalment, el que dubto que es tracti d'un llegat testamentari: Guillem de Cellers reconeix estar en possessió d'un lot de llibres que eren propietat de Ramon Saera; resten 11 casos en els quals no s'esmenten les causes del lliurament.

Per entendre plenament les raons dels lliuraments dels còdexs (especialment quan la raó és un conflicte entre dues parts), s'ha d'estudiar cadascuna individualment. Jurisperits i eclesiàstics, com a tradicionals possessors dels còdexs, són els que més en fan ús com a bé material: 9 jurisperits i 1 notari, juntament amb 11 eclesiàstics, constitueixen vint dels 30 casos en què els possessors lliuren còdexs; inversament, 13 eclesiàstics i 7 jurisperits són novament 20 dels casos que, o bé els reben, o constitueixen l'altra part implicada en el litigi.

Fins la primera meitat del segle, els llibres són pràcticament tots de contingut jurídic. A partir d'aquesta data predominen en canvi els de caràcter litúrgic i litúrgicodevocional. Els llibres provinents de la biblioteca de Ramon Saera, la donació

d'un *Nou Testament* al monestir de clarisses de Manresa, anteriorment propietat d'un ermità de Montserrat, la donació de l'abat de Santa Cecília de Montserrat de dos llibres al seu cenobi, i l'excepcional doc. 225 donen l'aparença d'una major varietat en els títols, però són, sens dubte, circumstàncies excepcionals, pel que es pot afirmar que la tipologia i títols no varia substancialment al llarg del segle.

Recuperació de llibres: ordre de recuperació, o bé promesa de retorn:

Antic possessor	Usufructuari	Llibre(s)	Oservacions	Data	Nº doc.
Eclesiàstic (Sagristà de la Seu)	Mercader de Tolosa	<i>Decretum</i>	Ordre	ca. 1294	doc. 10
Habitants	Ciudadà	<i>Digestum uetus</i> (glossat)	Promesa	1304	doc. 11
Monestir de Santa Maria de Montserrat	Habitants de Montpeller	x llibres	Ordre	1310	doc. 16
Paborde de Manresa	Bibe de Tarassona	<i>Decretum</i>	Ordre	1327	doc. 34 doc. 41
Ciudadà	Canonge de Manresa (fill difunt de l'antic possessor)	x llibres de dret canònic i dret civil	Ordre	1330	doc. 43
Monestir de Santa Clara	¿?	<i>Datari</i>	Ordre	1347	doc. 68
Cavaller de Xèrica (difunt)	Família del Possessor	<i>Libret d'oracions</i>	Ordre	1374	doc. 137
Eclesiàstic	Eclesiàstic	<i>Missale; Oficier; Legendarium festiualem; Legendarium dominicalem; Euangelister; Epistoler</i>	Retorn	1387	doc. 180
Eclesiàstic	Habitant	<i>Breuiari</i>	Ordre	1391	doc. 210
Eclesiàstic ⁴⁹	Habitant de Cervera	<i>Saltiri</i>	Ordre	1392	doc. 219

⁴⁹ Francesca Roure, monja del monestir de Santa Clara de Manresa, ordena procurador a Jaume Ferrer, de la vila de Cervera, per a que recuperi un *Psaltiri* i un hàbit de monja que aquesta havia empenyorat a Miquel Morell, de la predita vila, per la quantitat de 33 sous.

En la primera columna faig constar com a Antic possessor la part que, en un temps anterior indeterminat, havia lliurat un còdex al que en la segona columna indico com a Usufructuari, sense que això suposi que el llibre efectivament es retornà. La tercera columna incorpora els títols dels llibres i he inclòs una quarta columna, Observacions, ja que un document fa constar explícitament que l'usufructuari promet de retornar el còdex, i l'altre és un retorn efectiu; la resta són tot ordres de retorn de llibres. Segueix la data i el número de document.

El retorn dels llibres en préstec no sempre es complia en el termini acordat per les parts. El propietari sovint s'havia de basquejar per tal de recuperar el còdex injustament retingut, o bé recuperar el còdex que havia estat promès, com passà amb el *Decretum* que el bisbe de Tarassona regalà al paborde de Manresa, i que suposà almenys tres anys de gestió per part dels canonges manresans per recuperar-lo (docs. 34 i 41). Es trobaven en aquesta situació els grups socials que més llibres prestaven, jurisperits i eclesiàstics, si bé en la documentació els primers no hi són representats, i sí, en canvi, els segons, que d'11 documents 8 hi fan referència. Un d'aquests documents és el retorn, efectiu, d'un lot de llibres litúrgics (doc. 180). Dels altres documents, dos fan referència a les gestions posteriors a la mort del possessor: així un pare es preocupa de recuperar un nombre indeterminat de llibres jurídics que eren propietat del seu fill, canonge de la Seu, que morí a la ciutat de Pamias, al Llenguadoc; l'altre és la remesa de tots els béns (entre els quals un llibret d'oracions) d'un cavaller de Xèrica a la seva família, que morí de la pesta a Manresa quan anava a la guerra amb l'exèrcit català contra les tropes franceses i castellanès. El darrer document és el reconeixement que féu un ciutadà de la possessió d'un *Digestum uetus* i la promesa consegüent de retornar-lo als seus prudents propietaris.

Els títols dels llibres, amb la possible excepció del *Datari*, que possiblement es tracti d'algun *compter* o calendari, tots són de contingut jurídic i litúrgic.

Llegats testamentaris:

Testador	Receptor	Llibre(s)	Data	Nº doc.
Jurisperit	Canonge (fill i hereu del testador)	<i>Decretales ueteres</i> ; Gofridus Tranensis	1326	doc. 32

Jurisperit	Ciudadà (hereu del testador)	Pere de Gostemps; Azo; s. Tomàs d'Aquino; s. Isidor de Sevilla; Rofredus Beneuentanus; <i>Lect. super primo lib. Codicis; Lib. Iudiciorum; Summula de matrimoniis</i> ; Matheus Anglesi; <i>De cronica</i> ; Innocentius; <i>Liber Usaticorum et Constitutionum Cathalonie</i>	1350	doc. 82
Jurisperit	Filla del testador	<i>Lo Codi</i> ; [dues] <i>Digestes noues; Decretals; Inforciatum</i>	1353	doc. 85
Jurisperit (Ramon Saera)	Diversos Eclesiàstics	[Els llegats han estat desglossats per separat en els diversos receptors (vid. docs. 92, 93, 94 i 95)]	1357	doc. 90
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (La Seu)	<i>Missal; Ferial; Breuiari; Saltiri</i>	1357	doc. 92
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (Predicadors de Manresa)	Biblia; Nicolau de Lira; Concordancie; Iohannes Balbi; Decretum; Isidor de Sevilla; Saltir (glossat); Guillem Dura; s. Agustí; s. Tomàs d'Aquino; Bartholomeus Anglicus	1357	doc. 93
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (Carme de Manresa)	<i>Bibliam minorem</i> ; Gofridus Tranensis	1357	doc. 94
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (Sant Blai i Sant Llàtzer de Manresa; clarisses)	Pere Llombard; s. Agustí; Evangeli de s. Joan; s. Isidor de Sevilla; Guillelmus de Montelugduno; <i>Lapidarius</i> ; s. Ramon de Penyafort; Gregori el Gran; <i>Expositio super Daniele; Euangelium Nichodemi; Officium Sancti Felicis Gerunde et Santi Narcisi; Actum Apostolorum, et Epistole Canonice, et Apocalipsi glosati</i>	1357	doc. 95
Mercader	Capella de S. Miquel... Canonge (fill del testador).....	<i>Missale Clementines; Sisè; Decretals; Breuiari</i>	1369	doc. 128
Eclesiàstic	Germana del testador	<i>Decretales</i> ; Henricus de Segusio; Innocentius; <i>Codi</i> ; [dues] <i>Clementines; Sisè; Breuiarium</i> ; cinc llibres de dret; [dues] <i>Decretales; Digestam ueterem</i>	1374	doc. 136
Eclesiàstic de Vic	La Seu	<i>Bibliam</i> ; Iacobus de Voragine; Thomas Hibernicus	1379	doc. 148

Beneficiat de Montserrat ⁵⁰	Eclesiàstic (convent del Carme de Girona).	Guillem Duran	1386	doc. 173
--	--	---------------	------	----------

En la primera columna s'indica la professió del testador, si bé s'especifica quan els llegats són del jurisperit Ramon Saera, ja que per la seva excepcionalitat distorsionarien la visió de conjunt; en els dos darrers llegats s'indica que provenen de persones que no són de la ciutat de Manresa. La segona columna indica el receptor o hereu dels còdexs. Segueixen els títols dels llibres i finalment la data i número de document.

Els llegats testamentaris han estat una de les fonts usuals i bàsiques per a la historiografia de la història del llibre. El recurs exclusiu als inventaris i testaments en tant que fonts primordials de mencions libràries, redueix molt, com es pot veure, una visió realment àmplia del que és la mobilitat del llibre. De fet, en el conjunt de la documentació que presento al respecte, els llegats són només una petita part que no ens dóna, com hem vist, tanta i tanta informació com la que es troba en els documents espigolats pacientment a l'arxiu, en els llibres comuns de l'escrivania, els llibres particulars dels ciutadans, i fins i tot en els difícils esborranys.

Dels dotze testaments que consten en el quadre, cal destacar novament el caràcter excepcional dels llegats del jurisperit Ramon Saera, que en realitat es tracta d'un sol testament (el doc. 90) però que en la documentació s'escriptura per separat cada llegat que féu als diversos ordes religiosos de la ciutat (aquests llegats seran estudiats individualment quan tracti les biblioteques dels receptors). Així, en conseqüència, només hi ha documentats 8 testaments, dels quals 4 pertanyen a jurisperits, un a un eclesiàstic, un altre a un eclesiàstic que alhora és batxiller en lleis, i el d'un mercader.

A més a més del testament de Ramon Saera, els altres grans llegats són els de l'important jurisperit Ramon d'Esglésies al que fou el seu hereu Pere Ricolf [sic], i el de Bernat Castellons, batxiller en lleis i rector de l'església de Castelltallat a la seva germana Guillema, ja casada. El tercer llegat, ja només de cinc llibres, el féu un

⁵⁰ En Jaume de Mitjavila, beneficiat de Montserrat, donà en testament un llibre anomenat *Speculum Iuris* al convent del Carme de Girona, ab la condició que anyalment celebressin un aniversari per la seva ànima. En Bernat Enric de Manresa deté el llibre il·lícitament, i el rei mana que l'entregui al prior de l'esmentat convent.

jurisperit a la seva filla, possiblement soltera, pel que constituiria molt possiblement un dot. És un tret lògic veure com en 5 casos els hereus són familiars del difunt, i potser caldria incloure'n un sisè, ja que una filla de Ramon Saera era monja del monestir de clarisses de la ciutat.

Els documents que resten són els següents: el llegat de llibres d'un mercader al seu fill, canonge de la Seu i a la capella de Sant Miquel de Manresa; la donació que feu Jaume d'Inglà, un alberguer de Vic, d'una *Bíblia*, un *Flos sanctorum* i un *Manipulus Florum* a la Seu de Manresa; i el llegat d'un beneficiat a un monestir del Carme de Girona d'un *Speculum iuris*, amb el robatori del còdex per entremig per part d'n tal Bernat Enric, de Manresa.

Tot plegat, els llegats testamentaris de llibres constitueixen una documentació que és més fàcil d'entendre a partir de la biografia del testador o bé de la història de la institució receptora, que no pas mitjançant un estudi analític, i per tant em remeto a l'estudi individualitzat que segueix en la segona part d'aquest treball.

El còdex en situació estàtica. Els inventaris

Tracto aquí la documentació que parla del llibre en la seva situació estàtica. Aquesta, la de ser per a l'ús exclusiu del seu possessor, és tan sols una part de la "vida" del llibre.

A l'hora d'estudiar els 134 inventaris, m'he vist obligat a fer un canvi de perspectiva en el que ha estat el plantejament general i inicial d'aquest estudi: la d'estudiar el llibre a partir del possessor. És així perquè s'observa clarament una concentració d'inventaris que contenen només d'1 a 10 llibres, i que coincideixen amb les biblioteques de menestrals, mercaders, altres professions (com pagès, hostaler o picapedrer) que no poden considerar-se menestrals, i les persones que no s'han identificat, i que considero habitants. Els inventaris pertanyents a aquests sectors socials es desglossen de la següent manera:

1. Mercaders: 24 inventaris.
2. Menestrals: 29 inv.
3. Ciutadans: 20 inv.

4. Altres professions: 5 inv.

5. Habitants: 15 inv.

Total inventaris: 93.

La suma és de 93 inventaris, i constitueixen el 69'4 % de la suma total dels 134 que conté el diplomatar. A aquesta part (quasi un 70 %) li corresponen 379 còdexs que, sobre un total de 965 llibres que sumen tots els inventaris de la documentació, suposen el 39'7 % dels còdexs.

Per entendre més bé el que dic, és útil de tenir en compte que del nombre absolut d' inventaris, 83 són de 5 o menys llibres, el que suposa quasi bé el 62 % del conjunt. Si a aquestes petites biblioteques hi sumem els 20 inventaris de 6 a 10 llibres que conté el diplomatar, suposen quasi el 77 % de tots els inventaris. Això és: el predomini de petites biblioteques, que com es pot veure, coincideixen amb el sector esmentat de població.

En conseqüència, *mutatis mutandis*, sobre 34 inventaris pertanyents als jurisperits, notaris, escrivans, clergat (bàsicament secular), metges i apotecaris, cavallers i noblesa i jueus, que constitueixen el 26'7 % del total d'inventaris, li correspon el 60'3 % dels, com dic, dels 956 còdexs que apleguen tots els inventaris.

Aquest grup es desglossa per professions de la següent manera:

1. Jurisperits: 9 inventaris.

2. Notaris i escrivans: 5 inv.

3. Clergat: 12 inv.

4. Metges i apotecaris: 5 inv.

fan ús com a bé material: 9 jurisperits i 1 notari, juntament amb 11 eclesiàstics, constitueixen vint dels 30 casos en què els possessors lliuren còdexs; inversament, 13 eclesiàstics i 7 jurisperits són novament 20 dels casos que, o bé els reben, o constitueixen l'altra part implicada en el litigi.

Fins la primera meitat del segle, els llibres són pràcticament tots de contingut jurídic. A partir d'aquesta data predominen en canvi els de caràcter litúrgic i litúrgicodevocional. Els llibres provinents de la biblioteca de Ramon Saera, la donació d'un *Nou Testament* al monestir de clarisses de Manresa, anteriorment propietat d'un

ermità de Montserrat, la donació de l'abat de Santa Cecília de Montserrat de dos llibres al seu cenobi, i l'excursion doc. 225 donen l'aparença d'una major varietat en els títols, però són, sens dubte, circumstàncies excepcionals, pel que es pot afirmar que la tipologia i títols no varia substancialment al llarg del segle.

Recuperació de llibres: ordre de recuperació, o bé promesa de retorn:

Antic possessor	Usufructuari	Llibre(s)	Oservacions	Data	Nº doc.
Eclesiàstic (Sagristà de la Seu)	Mercader de Tolosa	<i>Decretum</i>	Ordre	ca. 1294	doc. 10
Habitants	Ciudadà	<i>Digestum uetus</i> (glossat)	Promesa	1304	doc. 11
Monestir de Santa Maria de Montserrat	Habitants de Montpeller	x llibres	Ordre	1310	doc. 16
Paborde de Manresa	Bibe de Tarassona	<i>Decretum</i>	Ordre	1327	doc. 34 doc. 41
Ciudadà	Canonge de Manresa (fill difunt de l'antic possessor)	x llibres de dret canònic i dret civil	Ordre	1330	doc. 43
Monestir de Santa Clara	¿?	<i>Datari</i>	Ordre	1347	doc. 68
Cavaller de Xèrica (difunt)	Família del Possessor	<i>Libret d'oracions</i>	Ordre	1374	doc. 137
Eclesiàstic	Eclesiàstic	<i>Missale; Oficier; Legendarium festiualem; Legendarium dominicalem; Euangelister; Epistoler</i>	Retorn	1387	doc. 180
Eclesiàstic	Habitant	<i>Breuiari</i>	Ordre	1391	doc. 210
Eclesiàstic ⁵¹	Habitant de Cervera	<i>Saltiri</i>	Ordre	1392	doc. 219

⁵¹ Francesca Roure, monja del monestir de Santa Clara de Manresa, ordena procurador a Jaume Ferrer, de la vila de Cervera, per a que recuperi un *Psaltiri* i un hàbit de monja que aquesta havia empenyorat a Miquel Morell, de la predita vila, per la quantitat de 33 sous.

En la primera columna faig constar com a Antic possessor la part que, en un temps anterior indeterminat, havia lliurat un còdex al que en la segona columna indico com a Usufructuari, sense que això suposi que el llibre efectivament es retornà. La tercera columna incorpora els títols dels llibres i he inclòs una quarta columna, Observacions, ja que un document fa constar explícitament que l'usufructuari promet de retornar el còdex, i l'altre és un retorn efectiu; la resta són tot ordres de retorn de llibres. Segueix la data i el número de document.

El retorn dels llibres en préstec no sempre es complia en el termini acordat per les parts. El propietari sovint s'havia de basquejar per tal de recuperar el còdex injustament retingut, o bé recuperar el còdex que havia estat promès, com passà amb el *Decretum* que el bisbe de Tarassona regalà al paborde de Manresa, i que suposà almenys tres anys de gestió per part dels canonges manresans per recuperar-lo (docs. 34 i 41). Es trobaven en aquesta situació els grups socials que més llibres prestaven, jurisperits i eclesiàstics, si bé en la documentació els primers no hi són representats, i sí, en canvi, els segons, que d'11 documents 8 hi fan referència. Un d'aquests documents és el retorn, efectiu, d'un lot de llibres litúrgics (doc. 180). Dels altres documents, dos fan referència a les gestions posteriors a la mort del possessor: així un pare es preocupa de recuperar un nombre indeterminat de llibres jurídics que eren propietat del seu fill, canonge de la Seu, que morí a la ciutat de Pamias, al Llenguadoc; l'altre és la remesa de tots els béns (entre els quals un llibret d'oracions) d'un cavaller de Xèrica a la seva família, que morí de la pesta a Manresa quan anava a la guerra amb l'exèrcit català contra les tropes franceses i castellanès. El darrer document és el reconeixement que féu un ciutadà de la possessió d'un *Digestum uetus* i la promesa consegüent de retornar-lo als seus prudents propietaris.

Els títols dels llibres, amb la possible excepció del *Datari*, que possiblement es tracti d'algun *compter* o calendari, tots són de contingut jurídic i litúrgic.

Llegats testamentaris:

Testador	Receptor	Llibre(s)	Data	Nº doc.
Jurisperit	Canonge (fill i hereu del testador)	<i>Decretales ueteres</i> ; Gofridus Tranensis	1326	doc. 32
Jurisperit	Ciutadà (hereu del	Pere de Gostemps; Azo; s. Tomàs	1350	doc. 82

	testador)	d' Aquino; s. Isidor de Sevilla; Rofredus Beneuentanus; <i>Lect. super primo lib. Codicis; Lib. Iudiciorum; Summula de matrimoniis</i> ; Matheus Anglesi; <i>De cronica</i> ; Innocentius; <i>Liber Usaticorum et Constitutionum Cathalonie</i>		
Jurisperit	Filla del testador	<i>Lo Codi</i> ; [dues] <i>Digestes noues; Decretals; Inforciatum</i>	1353	doc. 85
Jurisperit (Ramon Saera)	Diversos Eclesiàstics	[Els llegats han estat desglossats per separat en els diversos receptors (vid. docs. 92, 93, 94 i 95)]	1357	doc. 90
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (La Seu)	<i>Missal; Ferial; Breuiari; Saltiri</i>	1357	doc. 92
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (Predicadors de Manresa)	Biblia; Nicolau de Lira; Concordancie; Iohannes Balbi; Decretum; Isidor de Sevilla; Saltir (glossat); Guillem Dura; s. Agustí; s. Tomàs d' Aquino; Bartholomeus Anglicus	1357	doc. 93
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (Carme de Manresa)	<i>Bibliam minorem</i> ; Gofridus Tranensis	1357	doc. 94
Jurisperit (Ramon Saera)	Eclesiàstic (Sant Blai i Sant Llätzer de Manresa; clarisses)	Pere Llobard; s. Agustí; Evangeli de s. Joan; s. Isidor de Sevilla; Guillelmus de Montelugduno; <i>Lapidarius</i> ; s. Ramon de Penyafort; Gregori el Gran; <i>Expositio super Daniele; Euangelium Nichodemi; Oficium Sancti Felicis Gerunde et Santi Narcisi; Actum Apostolorum, et Epistole Canonice, et Apocalipsi glosati</i>	1357	doc. 95
Mercader	Capella de S. Miquel... Canonge (fill del testador).....	<i>Missale</i> <i>Clementines; Sisè; Decretals; Breuiari</i>	1369	doc. 128
Eclesiàstic	Germana del testador	<i>Decretales</i> ; Henricus de Segusio; Innocentius; <i>Codi</i> ; [dues] <i>Clementines; Sisè; Breuiarium</i> ; cinc llibres de dret; [dues] <i>Decretales; Digestam ueterem</i>	1374	doc. 136
Eclesiàstic de Vic	La Seu	<i>Bibliam</i> ; Iacobus de Voragine; Thomas Hibernicus	1379	doc. 148

Beneficiat de Montserrat ⁵²	Eclesiàstic (convent del Carme de Girona).	Guillem Duran	1386	doc. 173
--	--	---------------	------	----------

En la primera columna s'indica la professió del testador, si bé s'especifica quan els llegats són del jurisperit Ramon Saera, ja que per la seva excepcionalitat distorsionarien la visió de conjunt; en els dos darrers llegats s'indica que provenen de persones que no són de la ciutat de Manresa. La segona columna indica el receptor o hereu dels còdexs. Segueixen els títols dels llibres i finalment la data i número de document.

Els llegats testamentaris han estat una de les fonts usuals i bàsiques per a la historiografia de la història del llibre. El recurs exclusiu als inventaris i testaments en tant que fonts primordials de mencions libràries, redueix molt, com es pot veure, una visió realment àmplia del que és la mobilitat del llibre. De fet, en el conjunt de la documentació que presento al respecte, els llegats són només una petita part que no ens dóna, com hem vist, tanta i tanta informació com la que es troba en els documents espigolats pacientment a l'arxiu, en els llibres comuns de l'escrivania, els llibres particulars dels ciutadans, i fins i tot en els difícils esborranys.

Dels dotze testaments que consten en el quadre, cal destacar novament el caràcter excepcional dels llegats del jurisperit Ramon Saera, que en realitat es tracta d'un sol testament (el doc. 90) però que en la documentació s'escriptura per separat cada llegat que féu als diversos ordes religiosos de la ciutat (aquests llegats seran estudiats individualment quan tracti les biblioteques dels receptors). Així, en conseqüència, només hi ha documentats 8 testaments, dels quals 4 pertanyen a jurisperits, un a un eclesiàstic, un altre a un eclesiàstic que alhora és batxiller en lleis, i el d'un mercader.

A més a més del testament de Ramon Saera, els altres grans llegats són els de l'important jurisperit Ramon d'Esglésies al que fou el seu hereu Pere Ricolf [sic], i el de Bernat Castellons, batxiller en lleis i rector de l'església de Castelltallat a la seva germana Guillema, ja casada. El tercer llegat, ja només de cinc llibres, el féu un

⁵² En Jaume de Mitjavila, beneficiat de Montserrat, donà en testament un llibre anomenat *Speculum Iuris* al convent del Carme de Girona, ab la condició que anyalment celebressin un aniversari per la seva ànima. En Bernat Enric de Manresa deté el llibre il·licitament, i el rei mana que l'entregui al prior de l'esmentat convent.

jurisperit a la seva filla, possiblement soltera, pel que constituiria molt possiblement un dot. És un tret lògic veure com en 5 casos els hereus són familiars del difunt, i potser caldria incloure'n un sisè, ja que una filla de Ramon Saera era monja del monestir de clarisses de la ciutat.

Els documents que resten són els següents: el llegat de llibres d'un mercader al seu fill, canonge de la Seu i a la capella de Sant Miquel de Manresa; la donació que feu Jaume d'Inglà, un alberguer de Vic, d'una *Bíblia*, un *Flos sanctorum* i un *Manipulus Florum* a la Seu de Manresa; i el llegat d'un beneficiat a un monestir del Carme de Girona d'un *Speculum iuris*, amb el robatori del còdex per entremig per part d'n tal Bernat Enric, de Manresa.

Tot plegat, els llegats testamentaris de llibres constitueixen una documentació que és més fàcil d'entendre a partir de la biografia del testador o bé de la història de la institució receptora, que no pas mitjançant un estudi analític, i per tant em remeto a l'estudi individualitzat que segueix en la segona part d'aquest treball.

El còdex en situació estàtica. Els inventaris

Tracto aquí la documentació que parla del llibre en la seva situació estàtica. Aquesta, la de ser per a l'ús exclusiu del seu possessor, és tan sols una part de la "vida" del llibre.

A l'hora d'estudiar els 134 inventaris, m'he vist obligat a fer un canvi de perspectiva en el que ha estat el plantejament general i inicial d'aquest estudi: la d'estudiar el llibre a partir del possessor. És així perquè s'observa clarament una concentració d'inventaris que contenen només d'1 a 10 llibres, i que coincideixen amb les biblioteques de menestrals, mercaders, altres professions (com pagès, hostaler o picapedrer) que no poden considerar-se menestrals, i les persones que no s'han identificat, i que considero habitants. Els inventaris pertanyents a aquests sectors socials es desglossen de la següent manera:

1. Mercaders: 24 inventaris.
2. Menestrals: 29 inv.
3. Ciutadans: 20 inv.

4. Altres professions: 5 inv.
5. Habitants: 15 inv.

Total inventaris: 93.

La suma és de 93 inventaris, i constitueixen el 69'4 % de la suma total dels 134 que conté el diplomatar. A aquesta part (quasi un 70 %) li corresponen 379 còdexs que, sobre un total de 965 llibres que sumen tots els inventaris de la documentació, suposen el 39'7 % dels còdexs.

Per entendre més bé el que dic, és útil de tenir en compte que del nombre absolut d' inventaris, 83 són de 5 o menys llibres, el que suposa quasi bé el 62 % del conjunt. Si a aquestes petites biblioteques hi sumem els 20 inventaris de 6 a 10 llibres que conté el diplomatar, suposen quasi el 77 % de tots els inventaris. Això és: el predomini de petites biblioteques, que com es pot veure, coincideixen amb el sector esmentat de població.

En conseqüència, *mutatis mutandis*, sobre 34 inventaris pertanyents als jurisperits, notaris, escrivans, clergat (bàsicament secular), metges i apotecaris, cavallers i noblesa i jueus, que constitueixen el 26'7 % del total d'inventaris, li correspon el 60'3 % dels, com dic, dels 956 còdexs que apleguen tots els inventaris.

Aquest grup es desglossa per professions de la següent manera:

1. Jurisperits: 9 inventaris.
2. Notaris i escrivans: 5 inv.
3. Clergat: 12 inv.
4. Metges i apotecaris: 5 inv.
5. Cavallers i noblesa: 2 inv.
6. Jueus: 1 inv.

Total: 34 inventaris.

Cal dir que en aquest còmput general no s'inclouen els 7 inventaris que corresponen a esglésies, capelles i confraries, que tenen tots la característica de no superar els 5 còdexs, atès que tracto exclusivament les biblioteques privades.

Els inventaris dels mercaders, ciutadans i habitants:

	Mercaders	Menestrals	Ciutadans	Altres professions	Habitants	Total de llib. per temàtica
Gramaticals	14	17	16	6	7	60
Litúrgics i devocionals	8	18	11	5	1	43
Biblica	2	7	1		1	11
Moralitzants, sermons, hagiografia	5	1	5			11
Teologia	1		2			3
Jurídics	13	5	8		4	30
Filosofia	1					1
Romanços, llibres lúdics	6	6	4		1	17
Música i cant		1	2		1	4
Calendaris	1		1		1	3
medicina	2	4			1	7
Hebreu			1			1
Capbreus i llibres de deutes	36	16	15	1	6	74
Llibres sense especificar	35	33	22	11	13	114
Total de llibres per professió:	124	108	88	23	36	379 llibres

Els llibres en blanc estan inclosos en l'apartat dels llibres de comptes. Els *Salms* es compten com a litúrgics i devocionals. Els quaderns també compten com a llibres. En els documents, a vegades hi ha entrades que esmenten llibres en un nombre indeterminat, quasi sempre sense especificar res sobre el títol, i que no han estat inclosos en el còmput, i per tant, el nombre dels llibres sense títol és aproximat; també he inclòs en aquesta entrada els llibres que, malgrat l'incipit o el títol del llibre no he pogut identificar la temàtica. Pel que fa als possessors, les vídues (o en el seu cas algun altre familiar) a càrrec de les quals anava normalment ordenar fer l'inventari dels béns relictos del seu espòs, s'han fet constar en la professió del seu cònjuge difunt (aquests casos sumen un total de 10 documents).

Considero que no s'ha de fer una diferenciació taxativa entre els menestrals i els mercaders, ja que en una ciutat mitjana com Manresa, i situada a l'interior, lluny de les principals rutes comercials, especialment marítimes, els menestrals freqüentment comercialitzaven el seu propi producte. Les semblances de les biblioteques entre ambdós grups avalen aquest fet. Els mercaders posseïen aproximadament 124 llibres i els menestrals 108. Les diferències entre ambdós grups consisteixen en que els mercaders posseeixen fins a 13 llibres jurídics, mentre que els menestrals 5. A més a més la diferència entre el nombre de capbreus i llibres de deutes: 36 i 16, novament a favor dels mercaders, posa de relleu una activitat econòmica lleugerament més intensa.

Per altra banda, i aquest cop la balança s'inclina a favor dels menestrals, posseeixen 18 llibres litúrgicodevocionals, enlloc dels 8 de l'altre grup, i el mateix passa amb els llibres bíblics: 7 un grup i 2 l'altre. Aquesta diferència, però, es veu lleument compensada quan hom observa com pel que fa als llibres de sermons, moralitzants i les hagiografies, els mercaders en registren 5 per 1 còdex els menestrals.

Abans de treure conclusions d'una manera apressada, cal tenir en compte que el grup dels ciutadans presenta característiques més similars al del grup dels mercaders que el dels menestrals: 11 llibres litúrgicodevocionals, 1 llibre bíblic, 5 llibres per al grup dels sermons i la literatura moralitzant i exemplaritzant (com era el gènere hagiogràfic), i 8 llibres jurídics. Seria massa arriscat sumar els còdexs dels ciutadans als mercaders, ja que ciutadà ho podia ser perfectament un menestral. Considero que aquesta indeterminació no permet treure unes conclusions definitives. També és de lògica –en l'estat actual dels coneixements sobre el municipi baixmedieval– que tots tres grups (mercaders, menestrals i ciutadans) havien de ser socialment i culturalment homogenis. En aquest sentit això és confirmat pel nombre de llibres gramaticals, dels que cada grup en té al voltant de la quinzena, els llibres lúdics, però especialment els romanços (6, 6 i 4 respectivament) i els llibres sense especificar (35, 33 i 22 cadascun); al respecte, les petites diferències en les altres temàtiques, pel reduït nombre de còdexs trobats no poden ser significatives.

Sí, en canvi, és clar com els dos grups restants, que identifico com “Altres professions”, constituït per quatre pagesos, però també dos picapedrers i un hostaler, i el dels “Habitants” presenten unes pautes totalment diferents, i dels que es poden

considerar que la presència del llibre és realment escassa: només 6 i 7 llibres gramaticals en els grups és mostra només d'una certa alfabetització; per altra banda penso que els 4 llibres jurídics que consten en la columna dels habitants, pertanyen en realitat a algun ciutadà del que no s'ha especificat la seva condició en el document de l'inventari. Com en els altres grups, predominen els capbreus i llibres de deutes (1 i 6), i els llibres sense especificar (11 i 13 còdexs), però com es pot veure en nombre inferior.

Una lectura del quadre en funció dels continguts dels llibres és força més interessant. El primer que crida l'atenció és la possessió de 30 còdexs jurídics, en un grup en què la presència als obradors d'aquestes obres no pot tenir altre destí que la venda o l'empenyorament. Sens dubte el mateix destí tindrien els 3 llibres de teologia i el llibre de filosofia que posseïa un mercader. Aquest és un fet prou conegut per la historiografia.

Hi ha una forta presència de llibres litúrgicodevocionals, especialment representats pels *Saltiris* o *Salms*, els *Salms penitencials* i els *Salms vesprals*, i en no menor nombre els llibres d'*Hores* o les *Hores de Santa Maria* i el *Breviari*. Fou en els segles XIII i XIV quan l'habitud de la lectura silenciosa i solitària arrelà en les classes urbanes. Al respecte 43 còdex són significatius. És un fenomen que s'ha posat en relació amb el moviment religiós de la *Devotio Moderna*, amb volgut caràcter evangèlic i místic, que apareixerà en el nord d'Europa com a reacció a l'enriquiment de les ciutats, i que cercarà en la soledat i intimitat el recolliment i la immediatesa amb Déu. Penso que és massa agosarat plantejar-lo en aquests termes a la ciutat de Manresa, però sens dubte sí que s'apunta aquesta tendència al replegament de les consciències. És cert que aquests trets no es poden considerar en si mateixos estrictament religiosos, sinó que cal relacionar-los amb la dimensió social i comunitària de la religió i, especialment, dels actes o cerimònies religioses. Això explica, no només el gran nombre de còdexs litúrgicodevocionals, sinó també la tendència espiritual oposada: els 17 còdexs, bàsicament de romanços i llibres lúdics de caràcter profà, llibrets de format petit, tant senzills i coneguts dels que no es dona ni el títol. Completen aquest grup els 4 llibres de música i cant, qui sap si de caràcter profà o religiós.

Un caràcter pràctic tenen la presència de 7 llibres de medicina, habitualment presents en les grans biblioteques. El seu contingut era una barreja de medicina,

astrologia, conjurs i oracions als sants, i caldria relacionar-los amb els 3 calendaris que hi ha a la documentació.

En conjunt els còdexs posseïts per aquests grups és de 379 còdexs aproximadament, nombre gens negligible, però és clar que un estudi *sobre la cultura escrita*, inevitablement no pot mesurar i valorar la cultura només o de manera principal per la quantitat sinó per la qualitat, igual que un llibre voluminós no necessàriament és un bon llibre, igual que la redacció de molts llibres mediocres no suposen un canvi en la història del pensament. Aquí es veu clarament com llibre posseït no és llibre llegit. Quins de tots aquests llibres foren realment llegits? Els gramaticals serviren per a saber llegir o fins i tot escriure, però després s'arraconaven en alguna capsa o bagul de la casa. Sí, en canvi, els llibres litúrgicodevocionals (amb els pocs títols esmentats), i els llibres classificats com a Bíblica, entre els quals hi ha un predomini aclaparador del *Gènesi*. Finalment els llibrets o en el seu lloc simples quaderns anomenats romanços, amb alguns llibres de música i cant (en algun cas de temàtica religiosa, és a dir: *Imnes*). Completen l'espectre de lectures els calendaris i algun senzill llibre de medicina. Aquestes biblioteques, pel que fa a la lectura (no per la possessió i la circulació) són, diguem-ne, un compartiment estanc.

Els inventaris dels jurisperits, notaris, escrivans, clergat, metges i apotecaris, cavallers i noblesa i jueus:

	Jurisperits	Notaris	Escrivans	Clergat	Metges i apotecaris	Cavallers i noblesa	Jueus	Total llib. per temàtica.
Gramaticals	2	2	6	38	4			52
Litúrgics	4	1		23	3			31
Litúrgics i devocionals	5	1	3	4	3			16
Bíblica	1	2		1	1	2		7
Moralitzants, sermons, hagiografia	3	2	1	2		1		9
Teologia	7	1	1			2		11
Jurídics	171	9	1	22	1	1		205
Filosofia i	5	1		5	3			14

lògica								
Clàssics				1				1
Romanços i llibres lúdics	2	2		3	6	4		17
Calendaris				1				1
Música i cant				4	1	2		7
medicina	4			1	29	2		36
Hebreu							3	3
Astrologia	1							1
Cuina	1							1
Tècnic						1		1
Alquímia					1			1
Història	1					3		4
Capbreus i manuals.	40	3	1	x	3	2		49
Llibres sense especificar	51	3	2	40	12	2		110
Total llib. per prof.	298	27	15	145	67	22	3	577 llibres

Els llibres en blanc estan inclosos en l'apartat dels llibres de comptes. Els *Salms* es compten com a litúrgics i devocionals. Els quaderns també compten com a llibres. En els documents a vegades hi ha entrades que esmenten llibres en un nombre indeterminat, quasi sempre sense especificar res sobre el títol, i per tant, el nombre dels llibres sense especificar és aproximat; també he inclòs en aquesta entrada els llibres que, malgrat l'incipit o el títol del llibre no he pogut identificar la temàtica. Pel que fa als possessors, les vídues (o en el seu cas algun altre familiar) a càrrec de les quals anava normalment manar fer l'inventari dels béns relictos del seu espòs, s'han fet constar en la professió del seu cònjuge difunt.

Entre el clergat no es compten les capelles i esglésies, sinó sols els possessors individuals. No hi ha inclosa la biblioteca de Bernat Oller de 143 còdexs (doc. 159). El signe "x" ubicat a la casella de capbreus i manuals del clergat, correspon, bàsicament, a un nombre inespecificat de còdexs pertanyents al paborde de la Seu.

Tan sols per fer memòria, dono les dades bàsiques d'aquesta documentació, esmentades més amunt: 9 inv. de jurisperits; 5 inv. de notaris i escrivans; 12 inventaris pertanyents al clergat; 5 inventaris de metges i apotecaris; 2 inventaris de cavallers i noblesa; 1 inventari d'1 jueu; total docs. 34. Aquests documents suposen el 26'7 % de tots inventaris, els quals sumen 577 llibres que són un 60'3 % de tots els còdexs sobre un total 956 llibres.

L'anàlisi del quadre en funció dels grups socials té uns resultats del tot lògics: els jurisperits amb 298 còdexs i el clergat amb 145 són els més ben representats. En els primers, el llibre jurídic, amb 171 llibres, constitueix quasi dues terceres parts de tots els llibres posseïts. Segueixen 51 llibres sense especificar, molts dels quals serien probablement també jurídics, però també gramaticals, ja que en el llistat només en consten 2; la raó d'aquesta omisió és que els notaris, al redactar inventaris amb llibres de tan gran format, els més senzills els esmentaven i es feien constar de forma genèrica, cosa que no hauria passat amb una biblioteca més petita. Finalment destacar 40 capbreus, entre els quals alguns "manuals de notes", és a dir, llibres relacionats amb la seva tasca jurídica.

Les biblioteques dels notaris (27 còdexs) i escrivans (15 còdexs) són pràcticament les mateixes, ja que n'hi ha més nombre en el primer grup a rel de l'inventari de Bernat Cases amb 18 llibres, la majoria d'ells jurídics. Com es veurà, els notaris tenien una formació tècnica, pràctica, de caràcter quasi artesanal, i només excepcionalment un bon notari es decidia a fer lectures de caràcter jurídic.

Els llibres entre el grup del clergat semblen estar més ben repartits, si bé la presència de 38 llibres de contingut gramatical infla la xifra total de 145 còdexs. Com es veurà, cada capella o església disposava dels llibres bàsics per al culte i l'ofici diví, però tot i així els preveres disposaven de llibres litúrgics per al seu propi ús. Els 22 llibres jurídics responen a la necessitat de conèixer el dret canònic, d'especial importància en aquest segle entre els canonges. L'absència de llibres de teologia és significativa, ja que quasi tots els inventaris pertanyen a preveres i, de fet, els llibres de teologia es trobaven en poder dels monestirs i segurament també de la Seu. Cal entendre que, en general, els preveres realitzaven la seva tasca pastoral, però el seu nivell cultural era limitat, i una reflexió especulativa seriosa (*lectio scolastica*) quedava fora del seu abast. La poca presència de llibres litúrgicodevocionals (només 4, als quals caldria ajuntar-hi altres 4

llibres d'*Himnes*) és lògica, ja que recitaven l'ofici diví i celebraven la missa. La presència discreta de 3 d'història llibres pertany a la biblioteca del prevere Guillem Bonfill, i per tant de caràcter excepcional, si bé queden 40 còdexs sense especificar entre els quals caldria comptar-hi algun llibre d'aquest gènere. Finalment, destacar l'absència de capbreus i llibres de deutes, ja que el nombre inespecificat de capbreus que consta pertany, bàsicament, al paborde de la Seu, però respon a l'activitat econòmica de la canònica.

De manera semblant que amb els notaris, trobem que entre els metges i apotecaris hi ha un gran nombre de llibres (67 còdexs), dels quals 29 són de medicina, degut a l'important inventari de llibres de Bernat de Figuerola, que en contenia 26!, i per tant sols n'hi ha 3 per a la resta d'inventaris. Com es veurà, els apotecaris i cirurgians no tenien formació universitària, i el seu aprenentatge es feia normalment de mestre a deixeble; això passava sovint també amb els metges. La presència de les altres tipologies és poc significativa, i només destaquen 6 llibres de romanços i de caràcter lúdic, fet que els acostava a la mitjana de llibres dels menestrals, mercaders i ciutadans.

Igual d'equívoc és el nombre de llibres que hom troba entre els cavallers i la noblesa, ja que l'inventari de Berenguer de Rajadell contenia 22 llibres, amb la gran varietat que mostra el quadre.

Per acabar, tan sols he trobat un inventari de llibres d'un jueu, amb tres llibres en hebreu.

El comentari segons la temàtica dels llibres, és, pel que s'ha dit suara, quasi superflu, ja que el contingut dels llibres va lligat directament a la professió dels possessors. El que sí val la pena de dir és que dels 14 llibres classificats com a filosòfics i de lògica, un gran nombre són llibrets petits, de lògica, destinats a l'aprenentatge a l'escola, i en algun cas són florilegis filosòfics; per tant seria erroni considerar que hi havia un interès per obres filosòfiques d'autor. Com a resum: el gran nombre de llibres jurídics, el de llibres litúrgics i el de llibres mèdics corresponen a les biblioteques dels jurisperits, a les del clergat secular i a la del(s) metge(s), respectivament, així com el gran nombre de capbreus i de llibres sense especificar correspon amb el sector de la població tradicionalment lletrada: juristes, clergues i, en part, metges. Com s'ha indicat, la resta de temàtiques, en tant poc nombre, apareixen en funció de les inquietuds dels

possessors, i no és possible treure-hi unes conclusions de caràcter general, essent l'estudi particularitzat el més convenient.

Testaments

Els inventaris, malgrat constituir la font bàsica per tal de documentar el llibre en situació estàtica, no esgoten tota la tipologia que poden documentar aquest estat del còdex. Els testaments, a efectes pràctics i des del punt de vista de les mencions libràries, no necessàriament constitueixen un llegat, sinó que a vegades, simplement, fan esment de la possessió de capbreus i llibres de comptes. Amb aquest caràcter he trobat quatre testaments: en tres d'ells s'esmenta la redacció d'1 llibre de comptes, respectivament, de la mà del seu possessor; en un quart s'esmenten 14 llibres de comptes, i cap d'ells constitueix pròpiament un llegat. Tots ells pertanyen a mercaders i menestrals.

Entre els testaments cal destacar el llegat de 100 sous, per part d'un ciutadà, al monestir de Predicadors per relligar llibres. També cal destacar el document en què els administradors passen comptes a un jueu a qui encarreguen d'enquadrar un llibre de l'obra de la Seu

Resten encara tres documents que testimonien l'existència de capbreus i llibres de deutes: 1 capbreu en mans d'un prevere; 9 capbreus pertanyents als vescomtes de Cardona; 1 llibre de comptes pertanyent al monestir de Sant Blai i de Sant Llàtzer.

Tanquen el llistat dos documents inclassificables: un és la promesa d'un mestre d'ensenyar als escolans de gramàtica amb els usuals llibres gramaticals; i l'altre el que es podria mig qualificar de robatori al convent del Carme de la ciutat, que s'estudia en el capítol sobre els ordes mendicants, i el tercer el reclam d'un llibre per part de l'infant Joan quan era de viatge a Manresa.

Finalment, no he inclòs en aquest estudi analític les visites pastorals perquè el que detecten són mancances de llibres, i per tant també la mobilitat del llibre, però alhora també mostren una antiga presència.

De manera semblant també és problemàtic al respecte considerar la circulació de còdexs dins una mateixa institució eclesiàstica (en el diplomatarí són un conjunt de 7 documents) com a llibre estàtic, ja que també es poden considerar des del punt de vista de la mobilitat. El caràcter ambivalent d'aquestes dues tipologies de documentació, i

amb el fet que fossin en poc nombre, ha fet que les inclogués en els capítols corresponents i dins una correcta contextualització històrica.

LES BIBLIOTEQUES DELS JURISPERITS, NOTARIS I ESCRIVANS

Les biblioteques dels jurisperits

Pere de Grevalosa

Pere de Grevalosa fou un jurisperit de Manresa del segle XIII. El document n° 3 del *Llibre Verd de Manresa*, que data de 1262, ens informa de la renúncia que féu la Seu al privilegi que tenia sobre la ciutat de Manresa de quedar-se els llits dels morts. En ell consten les signatures de cent-dues persones, on Pere de Grevalosa posà el seu *signum* en el sisè lloc en representació dels principals de la ciutat⁵³. Dubto que aquesta signatura pertanyi a l'homònim notari manresà (del qual encara es guarden protocols entre els anys 1278 i 1283)⁵⁴, ja que –com veurem al llarg d'aquest estudi– els notaris no tingueren el mateix protagonisme en la vida política de la ciutat que els jurisperits. No tinc cap més informació d'aquest jurisperit, sinó que el 1317 ja era mort. Pere de Grevalosa fou propietari del castell de Granera, i J. Sarret i Arbós el documentà l'any 1305 amb la compra d'un censal sobre unes cases a Manresa:

«1305.–Pridie nonas (dia 6) Mars = GERALDA muller de G. de Rajadell difunt y R. fill seu venen a Ramon de Gravalosa per alou lliure y franc un censal en les cases que per mitj, indivis y en alou de abdos en la ciutat de Manresa *apud collem castris* al coll del castell que afrontan la una ab la via publica y a quarta part *cum muro antiquo dicte civitatis*; l'altre ab la casa de Pere de Coma (Cumbis), ab el palau del senyor rey *in palacio domini regis*, ab la casa de Pere de Grevalosa y a la tercera part *in palacio domini Regis* y ab la via publica. » *Fragment llibre Notaris*. – Arxiu Seu [sic].

⁵³ TORRAS I SERRA, Marc (ed.): *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*. Barcelona 1996. p. 31 i ss.

⁵⁴ TORRAS I SERRA, Marc: *Catàleg dels protocols notariais de Manresa*. Barcelona 1993. p. 63 i 64.

És difícil d'anar més lluny per l'escassetat de les dades i perquè amb el cognom Grevalosa, durant la primera meitat del segle XIV hi ha documentades almenys tres famílies manresanes més amb llibres particulars de protocols⁵⁵.

Quina fou la biblioteca d'aquest personatge? Gràcies a quatre documents que en donen constància, hom sap que posseï tots els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis: Digestum nouum* i *Digestum uetus, Inforciatum, Volumen, Instituta*; i en un sol còdex: l'*Autenticum*, els *Tres llibres del Codi* i el *Liber Feudorum*, juntament amb una obra de *Iohannis de Blanoscho*. Les *Instituta*, a saber: les *Institutiones seu elementa*, es tracta de l'obra justiniana sobre dret privat⁵⁶. Pel que fa a l'*Autenticum* (al document és escrit *Autenticorum*), es tracta d'una versió de les dues *Novellae* de Justinià, inicialment redactades tant en grec com en llatí; l'*Autenticum* conté 134 *novellae*, la versió llatina del qual data del segle XI. És de destacar que en les edicions bolonyeses del *Corpus Iuris Ciuilis*, i acompanyades de glosses, l'*Autenticum* era inclòs amb el *Volumen paruuum*, les *Institutiones* i els últims *Tres llibres del Codi*⁵⁷. Això significa que aquest còdex esmentat era compilat a l'estil dels glossadors de Bolonya, i malgrat el document no esmenti de quin *Liber Feudorum* es tracta, és possible que estiguem davant d'un llibre provinent d'Itàlia. Cal observar també que del *Volumen (paruuum?)* que hi ha inclòs hom n'especifica la pertinença dels incipits i concretament del text, pel que permet suposar que el còdex duria inclosa alguna glossa, i això confirmaria aquesta hipòtesi.

Pere de Grevalosa posseï, a més a més, dues obres de dret pertanyents a dos juristes: un *Libellus Gotfredi*, que identifico amb el *Quodlibeta de Godofredus de Fontaines*, jurista del segle XII, el qual morí als voltants de 1306-1309⁵⁸, i l'obra ja esmentada, sense identificar, de *Iohannis de Blanosco*, jurista i canonista del segle XIII,

⁵⁵ En el *Catàleg dels protocols notariais de Manresa* consten: Pere de Grevalosa, senyor del castell de Castellar i ciutadà de Manresa, juntament amb el seu germà Berenguer: 1318-1332, 1346-1358 i 1355-1419; un altre protocol per Pere de Grevalosa pels anys 1350-1371; i Ramon de Grevalosa 1336-1380, mercader.

⁵⁶ El 1er llibre tracta sobre el dret del senyor sobre els esclaus, però el 2^{on}, 3er i 4^t llibre (fins el 5^è títol) tracta del dret patrimonial, i la resta de títols fan una exposició abreujada del procés civil. (*Novissimo Digesto Italiano*, veu: "Institutiones Iustiniani" vol. IX p. 771).

⁵⁷ *Novissimo Digesto Italiano*, veu: "Authenticum" (vol. I/2 , p. 1551).

⁵⁸ Hernando, J.: *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, vol II, Barcelona 1995. p. 747.

el qual ensenyà dret canònic a Bolonya entre els anys 1256 i 1262, on fou ardiaca i escrigué sobre dret processal: possiblement es tracti de l'*Ordo Iudiciarius*, ja que fou l'obra més freqüent a Manresa (amb altres tres exemplars presents dins aquest estudi), mentre que l'altra possible obra és el *De actionibus advocatorum*⁵⁹.

Les obres de dret canònic que posseï foren la *Summa Gotfredi*, la qual identifico amb la *Summa super Rubricis Decretalium* de Gofridus Tranensis –jurista que en un primer moment estudià dret civil amb Azo, a Bolonya, però que després es dedicà al dret canònic: fou obra de gran difusió, ja que es tractava d'un dels primers comentaris que es feren a les *Decretals* i és l'única obra que escrigué aquest autor⁶⁰. L'altra obra és un *Casus Decretalium*, llibre d'ús universitari: els *casus* eren col·leccions d'exemples pràctics que mostraven l'aplicació d'una norma general a casos concrets per a major claredat de la teoria⁶¹. Aquests dos llibres foren els únics de dret canònic que posseï Pere de Grevalosa, i de fet els tenia a rel que un canonge de la Seu els hi empenyorà, els quals possiblement no foren recuperats, o almenys un d'ells si realment aquest *Libellus Gotfredi* és el mateix que consta en un altre document amb el títol de *Summam Gotfredi*, que fou empenyorat pel mateix jurisperit. Amb aquestes dues excepcions, la seva biblioteca fou exclusivament de dret civil. I aquests són tots els llibres que consten en els quatre documents que ens informen de la biblioteca de Pere de Grevalosa. Ara cal veure quines foren les causes de la seva circulació.

Dos documents posen el jurisperit en relació amb la Seu. En el primer⁶², amb data de 1281, Berenguer Rossell, probablement canonge, empenyorà a Pere de Grevalosa els dos llibres de dret canònic esmentats, per la baixa quantitat de 26 sous. El jurisperit prometé que els tornaria quan el paborde Dalmau (segurament Dalmau Solà, paborde documentat els anys 1284 i 1302⁶³), o qualsevol altre paborde li retornés dita quantitat. Quatre anys després, el 1286⁶⁴, l'actitud d'aquest jurista és totalment diferent: obligava la meitat del seu castell de Granera amb el blat, vestits i el seus *llibres*, a

⁵⁹ *Novissimo...*, veu "Giovanni de Blanosco" (vol. VII, p. 858).

⁶⁰ *Novissimo...* veu "Gofredo da Trani" (vol. VII, p. 1145).

⁶¹ *Novissimo...* veu "Glossatori", (vol. VII, p. 1140).

⁶² AHPM. *Tertius liber Petri de Grevalosa 1281*. AHPM 4012. ffsn. doc. 4.

⁶³ GASOL, Josep M^a: *La Seu de Manresa. Monografia històrica i guia descriptiva*. Manresa 1978, p. 304.

⁶⁴ AHPM. *Secundus liber Magistri Petri 1285-1286*. Tr. 9. ffsn. doc. 8.

Dalmau Solà, prevere, i a fra Guerau d'Osor, franciscà (sens dubte el seu confessor), per raó d'usures, deutes i greuges comesos anteriorment, tal com es contenen en un *memorial*⁶⁵. Un empenyorament fet possiblement per raó de malaltia, o d'un pelegrinatge o bé perquè deuria anar a la guerra, ja que especifica que aquests béns siguin posseïts tant si morirà com si viurà (*siue ego moriar siue uiuar*). Com s'ha dit, sabem que l'any 1317, una trentena d'anys més tard, Pere de Grevalosa és mort⁶⁶. Els seus marmessors Guillem de Palou, paborde de la Seu –documentat en aquest càrrec els anys 1313 i 1318⁶⁷–, i Arnau de Puig, ciutadà de Manresa, venen a un tal Guillem Saera, jurisperit de Manresa, pel preu de 15 lliures i mitja (310 sous), el *Volumen* i el còdex miscel·lani compilat a la manera dels glossadors de Bolonya, ja esmentat. Quatre dies després d'aquesta venda aquests mateixos marmessors venen un *Digestum nouum* i un *Inforciatum* a Guillem Morató, prevere i jurisperit de la vila d'Aguilar⁶⁸, per l'elevat preu de 35 lliures (620 sous) –diferència de preu que pot respondre a diverses causes desconegudes–. Tampoc es pot saber si els llibres que obligà en l'any 1286 els recuperà mai, però el més plausible és que es tractin dels mateixos exemplars. No ha d'estranyar aquestes adquisicions, ja que al llarg d'aquest treball hi haurà ocasió de veure com preveres i jurisperits d'altres llogarrets compraran llibres de dret comú. Així és com aquesta petita biblioteca (però gran per a la època) es dispersà, un destí comú a la resta de biblioteques de l'època quan no hi havia un successor que seguís l'ofici del possessor.

⁶⁵ Aquestes donacions, tant freqüents a la baixa edat mitjana i també a l'època moderna, ere fetes normalment en cas de malaltia greu, i generaren un tipus de documentació que a l'època anomenaren *memorials*, –els quals podien ser escrits pels mateixos interessats o pels seus confessors–, cercant amb això la salvació de l'ànima.

⁶⁶ AHPM. *Quadragesimo [secundus liber]* 1317-1318. Tr. 67. ffsn. doc. 20.

⁶⁷ GASOL, Josep M^a: *La Seu...*, p. 304.

⁶⁸ AHPM. *Quadragesimo [secundus liber]* 1317-1318. Tr. 63. ffsn. doc. 21. Aguilar de Segarra fou un nucli de població que segons un fogatge de 1365 tenia 21 focs i amb una història paral·lela a Castellar, un altre nucli de població molt proper, cadascun amb el seu respectiu castell. Ja al segle XIII els grans monestirs Santa Maria de l'Estany i Sant Benet de Bages tingueren importants possessions a aquesta zona. El castell d'Aguilar fou propietat del capítol de Canonges de la Seu de Manresa i el 1385 aquest el vengué al mateix paborde de la Seu. *Història del Bages*. Manresa 1987 (vol. I, pp. 79-81).

L'autoritat moral atribuïda a Pere de Grevalosa és encara més manifesta quan fou assignat jutge per a resoldre un litigi entre dues parts: d'una part Bernat Fuster, ciutadà de Barcelona, i de l'altra part Romeu de Morera, sotsveguer de Manresa, sobre la propietat d'unes *Decretals amb glossa de Bernat Acast*, les quals havien estat propietat de Ponç de Vallspirant, document que serà comentat en el corresponent apartat⁶⁹.

Jaume Ricolf

La documentació aplegada sobre aquest jurisperit té un arc cronològic que va del 25 de gener de 1324 al 6 de juny de 1326, malgrat hi hagi un document datat el 27 de novembre de 1336. Tots són posteriors a la mort del jurisperit Jaume Ricolf, pel que ens trobem, davant la dispersió d'una biblioteca. No hi ha cap notícia publicada sobre Jaume Ricolf –malgrat es conservi a l'AHPM un llibre particular sobre la família Ricolf i un altre sobre el mateix jurisperit⁷⁰–, però sí que n'hi ha sobre els seus marmessors: Galceran Andreu i Pere Botí. El primer fou ciutadà, i actuà com a testimoni en el document nº 8 del *Llibre Verd de Manresa*, amb data d'1 d'octubre de 1292, en el qual el rei prometé de no alienar el terme de Mura i reconegué haver rebut a canvi 6700 sous, i al final consta del nom de Galceran Andreu, sense especificar-se la seva professió⁷¹; aquest Galceran Andreu possiblement sigui el pare del jurisperit homònim que actuà a la ciutat durant la segona meitat del segle. De Pere Botí les notícies també són incertes: J. Sarret i Arbós, en la seva *Història de Manresa* esmenta un Pere Botí com a síndic procurador per a anar a veure al rei a Berga en motiu de la construcció de la Sèquia i el conflicte amb el bisbe de Vic, això l'any 1344⁷². Els marmessors foren alhora tutors de Bernadó, fill del difunt, i en el primer dels documents que fan referència al jurisperit,

⁶⁹ AHPM. [Mestre Pere] Comú 1283-1285. Tr. 2. ffsn. doc. 6.

⁷⁰ AHPM, “Llibre particular de Ramon i Pere de Morera i la família Ricolf” 1317-1357, Tr. 60; “Llibre particular de Jaume Ricolf” 1310-1353, Tr. 45.

⁷¹ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, p. 72.

⁷² SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Història de Manresa, Monumenta Historica Civitatis Minorisae*. Manresa 1921, p. 86.

ambdós tutors acorden de no vendre cap bé, entre els quals els llibres, sense consentiment mutu⁷³.

Conec la seva biblioteca sobretot per l'encant públic dels seus béns que es féu el 22 de febrer de 1324⁷⁴, però també per altres documents posteriors en el temps que foren conseqüència d'aquest encant, on es féu l'escriptura de les vendes d'una manera individualitzada, i per tant més detallada, per a cada comprador. En conjunt aquesta constava de setze còdexs, incloent-n'hi un que tenia en préstec. Hi ha els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis: Volumen, Digestum uetus, Digestum nouum, Inforciatum* i *Codi*, i els principals llibres del *Corpus Iuris Canonici: unes Decretales, dues Decretales ueteres, el Sisè llibre de les Decretals*, i, en un sol còdex, el *Sisè i Setè llibre de les Decretals*.

Pel que fa a les obres dels juristes de l'època s'hi troba el tractat de Guido de Baiso *Sobre lo Sisè llibre de les Decretals*: aquest jurista canonista, conegut també com l'*Archidiaconus*, visqué durant la segona meitat del segle XIII i morí el 1313, pel que, donada la data del document manresà (1324), es pot afirmar que el llibre era tota una novetat; la principal obra de Guido de Baiso fou el *Rosarium super Decretum*, considerada, avui, de poca originalitat⁷⁵.

Una altra obra venuda a l'encant fou la *Lectura sobre les Forçada* del ja esmentat jurista Ionhannes de Blensco.

Un altre llibre venut fou el *De Regulis Iuris* de Dinus de Mugello. Aquest jurista visqué durant la segona meitat del segle XIII i morí el 1302, fou autor de gran prestigi i professor a la universitat de Bolonya, i a més a més col·laborà a proposta de Bonifaci VIII en la redacció de les *Decretals*. Escrigué diverses obres –independents de l'aleshores omnipresent influència d'Accursio–, alguns comentaris als llibres del *Corpus Iuris Ciuilis*, però la seva obra més difosa a Catalunya fou la present *De regulis iuris*⁷⁶, la qual tornarem a trobar en altres biblioteques manresanes.

Altre llibre és la *Summa Ostiensis*, la qual es tracta de la *Summa Aurea* d'Enrico da Susa, dit l'*Ostiense* (nat a Susa a principis del segle XIII i mort el 1272 a Lió). Fou

⁷³ AHPM. Llibre particular de Jaume Ricolf 1310-1353. Tr. 45. ffsn. doc. 24.

⁷⁴ ASM. Lligall d'inventaris s. XIV-XV. ASM. 76. ffsn. doc. 25.

⁷⁵ *Novissimo...*, veu: "Guido da Baiso" (vol.VIII, p. 78).

⁷⁶ *Idem*, veu: "Dino da Mugello" (vol. V, p. 644).

un estret col·laborador d'Innocenci IV i Urbà IV, i gaudí de gran fama a l'època. La *Summa Aurea* fou una de les seves principals obres on intentà d'aplicar per primera vegada els principis del dret canònic al dret romà (d'aquest projecte l'*aequitas canonica* ha estat el concepte que més perdurabilitat haurà tingut en el temps, especialment en el dret penal). Aquest sincretisme l'amplià també a la relació entre església i poder civil: la seva teoria refermava la superioritat del poder del papa sobre l'emperador, però sostenint les seves afirmacions amb idees jurídiques pròpies, esforç que fou possible gràcies a una enorme erudició i a l'ús d'una gran bibliografia. La *Summa Aurea* es pot considerar una de les principals obres del dret comú. L'altra gran obra seva fou la *Lectura in quinque libros Decretalium* (on desenvolupà els principis de la *Summa Aurea*), també una de les més importants obres de la canonística medieval⁷⁷.

El títol de *Summa de Gotfré* fa referència a la *Summa super rubricis Decretalium* de Gofridus Tranensis. Aquest autor, que morí al voltant de 1245, estudià dret civil a Bolonya, però destacà en l'àmbit del dret canònic. Estigué al servei de Gregori IX i fou cardenal durant el papat d'Innocenci IV, el qual trobà en ell una bona ajuda com a jurista. La *Summa* fou la seva principal obra, amb gran difusió a l'època⁷⁸.

El llibre que duu el títol de *Garcias*, pertany segurament a Garcias Hispanus, dit també el *Compostellanus*. Garcias Hispanus nasqué en la segona meitat del segle XIII i estudià a Bolonya pels volts de l'any 1277, on arribà a ensenyar-hi. Fou canonista, i, segons Baldo degli Ubaldi, de renom. Les seves obres –en aquest cas ambdues possibles en funció de l'esment– són els *Commentaria seu glossae in libros V Decretalium* i les *Glossae in Decretales Gregorii X*⁷⁹.

Quinze d'aquests llibres estan documentats gràcies a l'encant públic dels béns relictos del jurista. Cal parlar ara de quins foren els compradors dels llibres. Al respecte, algú en nom del bisbe de Tarassona comprà un *Codi* que rebria de mans del fill de Pere d'Olzinelles⁸⁰, pel preu realment alt de 30 lliures, pel que podem pensar si no es tractaria d'un llibre amb una àmplia glossa.

⁷⁷ *Idem*, veu: "Ostiense (Enrico da Susa)" (vol. XII, p. 283 i ss).

⁷⁸ *Idem*, veu: "Gofredo da Trani" (vol. VII, p. 1145).

⁷⁹ *Idem*, veu: "Spano Garcia" (vol. XVII, p. 1065).

⁸⁰ Pere d'Olzinelles, ciutadà de Manresa, formà part d'una delegació que, l'any 1322, visità al rei per tal de tractar de les bandositats armades de la ciutat.

Al paborde de Manresa, segurament Guillem de Poal⁸¹, se li retornà la *Summa d'Ostienc* que havia deixat en comanda al difunt.

A Jaume d'Arters, notari de Manresa, se li retornaren unes *Decretals ueyes* que havia prestat al difunt. Aquest important notari desenvolupà una gran activitat entre els anys 1291 i 1347, i fou qui tingué la responsabilitat de redactar l'escriptura o contracte entre els jurats de la ciutat de Manresa i els mestres d'obres per tal de construir la Sèquia⁸². La possessió de diversos llibres de dret per un notari –i d'això n'és indicatiu el fet de poder-ne prestar a un jurisperit– és un fet a destacar ja que, com es podrà veure més endavant, la cultura dels notaris no tenia un caràcter científic, sinó més aviat pràctic, i així ho mostren les seves minses biblioteques. La possessió d'aquest llibre és l'excepció que confirma la regla: només un molt bon notari es decidia a adquirir coneixements de dret.

Ramon d'Esglésies comprà quatre llibres i tots obres de juristes de l'època⁸³. El significat d'aquesta adquisició serà clar quan tracti tot seguit la biblioteca d'aquest jurisperit, una de les més destacades de Manresa (només en el seu inventari de béns relictos hi ha documentats trenta-dos còdexs). Els autors dels llibres són els esmentats: Guido de Baiso, Dinus de Mugello, Iohannes de Blanosco i Garcias Hispanus, llibres tots ells que foren venuts per 385 sous, un preu fins i tot baix.

Romeu Ricolf, ciutadà de Manresa comprà una *Digesta noua*, la qual possiblement duia alguna glossa, ja que s'anotà la pertinença dels incipits i explícits en el text, però sense cap més especificació. El preu, de 520 sous és, sens dubte, elevat, i en el cas que Romeu hagi estat un familiar del jurisperit, sens dubte el pagament responia a altres conceptes⁸⁴.

⁸¹ Paborde documentat entre els anys 1312 i 1345 (GASOL, J. M^a: *La Seu...*, p. 304).

⁸² El preu per l'escriptura –amb data de 24 de març de 1345– és força elevat: 20 sous (SARRET, J.: *Història de Manresa*, p. 99, nota n° 2). D'aquest notari es conserven protocols a l'AHPM entre els anys 1291 i 1347; vegi's TORRAS I SERRA, Marc.: *Catàleg...*, vol. II, p. 755, on al final del llibre hi ha un llistat amb el nom de tots els notaris dels quals es conserven protocols a l'escripcia de Manresa, des del segle XIII fins el segle XX.

⁸³ AHPM. Llibre particular de Jaume Ricolf 1310-1353. Tr. 45. ffsn. doc. 26.

⁸⁴ AHPM. Llibre particular de Ramon i Pere de Manresa i la família Ricolf 1317-1357. Tr. 60. ffsn. doc. 27.

Fóra difícil de saber que hi feia a Manresa un clergue de Tarragona, Pericó Galceran, el qual adquirí un *Digestum uetus cum apparatu ordinario*, precisament un llibre de dret civil, pel preu de 29 lliures (580 sous)⁸⁵.

Francesc Gener, degà de Manresa, adquirí el llibre *Volumen*, sense que s'especifiqui per quin preu.

Finalment, es pot veure per un altre document que Jaume Ricolf deixà en el seu testament al seu fill homònim, canonge de la Seu, dos llibres de dret canònic: unes *Decretales ueteres* i l'esmentada *Summa de Gotfré*⁸⁶.

En el darrer document de la sèrie, amb data del 27 de novembre de 1336⁸⁷ (13 anys més tard de l'encant públic), Bernat Ricolf –l'abans Bernadó durant la seva minoritat– reconeix haver entregat als seus tutors 1000 sous per a l'alimentació seva i de les seves dues germanes, juntament amb un *Decretum*, el qual fou venut per 700 sous destinats a la mateixa finalitat. Aquest document mostra una de les moltes causes per les quals una biblioteca podia dispersar-se, i en aquest cas Jaume Ricolf deixà òrfens tres dels seus fills menors d'edat, els quals varen recórrer –per consell dels seus tutors– als llibres com a béns materials per a la pròpia manutenció.

Ramon d'Esglésies

Ramon d'Esglésies fou un dels més importants jurisperits manresans del segle XIV, del qual es desconeix la data del seu naixement, però sí, presumiblement, la de la seva mort, l'any 1348 arran de la gran epidèmia de pesta a Europa. Sarret i Arbós, com no, li dedicà un estudi monogràfic d'unes 7 llargues pàgines, encara inèdit, amb les principals dades extretes dels protocols notariais, malgrat no sempre especifiqui concretament de quin protocol provenen, i és clar que les dades d'aquest arxiver i historiador manresà les considero totalment fidedignes⁸⁸. Arrodoniré el seu treball amb

⁸⁵ AHPM. Llibre particular de Ramon i Pere Morera i la família Ricolf 1317-1357. Tr. 60. ffsn. 29.

⁸⁶ AHPM. Llibre particular de Galceran Andreu 1319-1368. Tr. 64. ffsn. doc. 32.

⁸⁷ AHPM. Llibre particular de Galceran Andreu 1319-1368. Tr. 64. ffsn. doc. 47.

⁸⁸ SARRET, J.: *En Ramon de Iglesias*. Inèdit/18, ffsn. AHCM. Els protocols notariais són: "Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524" Tr. 132, i "Llibre particular dels marmessors de Ramon

altres informacions extretes de la bibliografia, bàsicament també de Sarret i Arbós, però exposant-les totes en un ordre cronològic. Aquesta és una de les poques ocasions en què es pot donar una biografia molt detallada d'un jurisperit manresà. Així, doncs:

A l'any 1322 lluia el títol de jurisperit, contraent matrimoni amb Na Guillerma, filla i hereva de Jaume Sarta difunt. [...] De molt jove en Ramon de Iglesias ja era objecte de l'atenció de les famílies notables de la ciutat y comarca que'l tenian d'advocat. Llegim les famílies de Peguera, Tord, Grevalosa y moltes d'altres; y en 1334 va cobrar de Guillem de Calders, cavaller, cent sous de la conducta anyal *ratione patrocinii advocationis* [sic].⁸⁹.

Quan el 29 de juliol de 1325 el Consell de la ciutat, reunit a l'església de Sant Miquel, prenia les decisions necessàries per tal de construir l'actual edifici de la Seu, nomenà, en primer lloc, a Bertran de Rocafort, canonge, Berenguer Cardona, conseller i Ramon de Casanova, els quals tenien especial delegació “per a comprar les cases, els patis i altres terrenys necessaris per a la construcció de l'església”, i “per tal de determinar amb justícia el preu que calia pagar per les expropiacions, fou creada una comissió formada pels advocats Ramon d'Esglésies, Ramon Saera, Francesc de Ferrera i Guillem de Montconill”⁹⁰. Ramon d'Esglésies es vinculà encara més a la Seu i creà un benifet a la capella de Santa Anna, això l'any 1349, i un altre a la capella de Santa Agnès, situada a la cripta de la Seu, en un any indeterminat⁹¹.

Joaquim Sarret i Arbós documentà la seva activitat “oficial” a partir de l'11 de juny 1331, quan fou elegit síndic, juntament amb el mercader Jaume Amargós, per a les corts de Tortosa, convocades a raó de la revolta de Sardenya contra la dominació catalanoaragonesa⁹². Ambdós foren substituïts pels també síndics Ramon Morera i

d'Esglésies i del Benefici de Santa Anna 1350-1410” AHCM/Ecles. B-66. Abans de continuar cal esmentar l'encara força importància d'aquest historiador i arxiver, Joaquim Sarret i Arbós, per a l'investigador actual; nascut el 1835 i mort el 1935, fou autodidacte de formació, i ningú no ha fet més que ell per l'estudi i divulgació de la història de Manresa i els seus fons arxivístics; el present estudi n'és deutor.

⁸⁹ SARRET, J.: *En Ramon de Iglesias*. Inèdit/18, ffsn. AHCM.

⁹⁰ GASOL, J. M.: *La Seu...*, p. 75.

⁹¹ GASOL, J. M.: *Idem*, p. 310.

⁹² SARRET, J.: *Història de Manresa*, p 76.

Francesc d'Olius. Aquestes substitucions eren habituals ja que actuar com a síndic suposava haver de tenir força recursos econòmics per absentar-se dels negocis propis durant un temps i, malgrat el consell de la ciutat entregués alguna quantitat per aquest concepte, un temps perllongat era prohibitiu. Però Ramon d'Esglésies fou novament elegit síndic, juntament amb en Galceran Andreu, per a assistir a les corts de Lleida de l'1 de juny de 1336, les primeres que celebrà Pere III després d'haver-se coronat rei a Saragossa⁹³. Aquest Galceran Andreu és novament el pare del jurista homònim.

Ramon d'Esglésies s'enriquí, i ho mostren les següents informacions:

En el mateix any de 1337 li fou demanada la mà de la seva filla Na Francisca per el jove Arnal Soler hizendat. Consta en el capítols matrimonials signats el dia 27 octubre (6 kalendas novembre) la dot de dos mil sous de Barcelona designada a Na Francisca y mil sous d'escreix del seu futur marit.

Una escriptura de 3 kalendas juliol (29 juny) de 1339 diu que; "Geral de Bisaura, cavaller, senyor de *Sala de Meelano* [sic] y Elisenda sa muller venen á Ramon de Iglesias, jurisperit de Manresa perpetuament, el castell nomenat *Mont Torelló* que tenen dintre el terme de Llusá, en la parroquia de Sant Baudili diocesis de Vich, y la casa o fortalesa de dit castell y drets del mateix, el qual castell tenen en feu del noble Perico de Fonollar, vescomte de insula [sic], y de Marquesia, sa muller, senyors de la Portella y de Llussá en domini y alou del senyor rey" (Protocol nº 132-Arx. Not) [sic]⁹⁴.

Encara em consta que fou el cap de la comissió que juntament amb Bernat Sallent, conseller, i Guillem Corb, jurat del consell, acudiren a veure al rei Pere III per sol·licitar-li el privilegi de la construcció de la Sèquia, concedit el 23 d'agost de 1339⁹⁵. Fou una missió summament important i urgent, ja que aquesta obra es començà a construir el 9 d'octubre del mateix any. Com s'ha esmentat en la introducció d'aquest estudi, el bisbe de Vic, Galceran Sacosta, imposà un interdit a la ciutat per raó del pas de la Sèquia per la seva jurisdicció episcopal a Sallent, i "el Consell General de la ciutat els elegí per advocats d'aquest plet als entesos jurisconsults En Ramon de Iglesias y En Ramon de Area, els quals foren incansables en els treballs que s'oferien en una qüestió

⁹³ SARRET, J.: *Idem*, p. 80.

⁹⁴ SARRET, J.: *En Ramon de Iglesias*, Inèdit/18. ffsn. AHCM.

⁹⁵ SARRET, J.: *Història de Manresa*, p. 82.

tan intensa com la de la Sèquia [sic]”⁹⁶. Així consta en el llibre del clavari de la ciutat, datat el 21 de març de 1344, amb l’entrega de 30 lliures al jurista per haver contribuït a la solució d’un dels molts conflictes que sorgiren entre la ciutat i els mestres i operaris de la Sèquia⁹⁷

Que efectivament estava molt implicat en el problema de la manca d’aigua a Manresa, ho mostra el fet que el 21 de març de 1337 fou un dels consellers de la ciutat que féu el romiatge a Montserrat, juntament amb el paborde de la Seu fra Guillem de Palou i el batlle de Manresa Galceran Andreu per tal de pregar per la fi de la sequera⁹⁸, un gest coherent amb la seva religiositat i responsabilitat d’acord amb el govern de la ciutat.

El patrimoni immobiliari del jurisperit augmentà uns anys més tard:

[...] Ramon de Iglesias va comprar el castell de Sant Guillem prop de Lord de la vegueria de Cervera. Ho diu una escriptura de 5 idus setembre de 1347, signada per Berenguer de Argensola, fill de Pere, difunt cavaller, senyor del castell de Salou, amb lo qual confessa rebre de Ramon de Iglesias jurisperit de Manresa, la quantitat de 1.108 sous de Barcelona en paga ó prorrata del preu de la venda que li ha fet del castell de Sant Guillem, *prope Laurum*, amb dret i pertinències (Protocol - Arxiu Notarial) [sic]⁹⁹.

Segons una de les disposicions dels marmessors de Ramon d’Esglésies –en data de 14 de setembre de 1348– citades per Sarret en el seu treball, aquests vengueren el castell a Guillem de Camps, ciutadà de Manresa, per la quantitat de 48.500 sous, una quantitat tan alta que permet qualificar aquest jurisperit de persona rica de debó.

El segon aspecte que destaca Sarret i Arbós és la “religiositat” de Ramon d’Esglésies:

⁹⁶ SARRET, J.: *En Ramon de Iglesias*, Inèdit/18. ffsn. Ramon Saera fou un dels altres grans jurisperits de Manresa, del qual més endavant es podrà estudiar la seva biblioteca.

⁹⁷ SARRET, J.: *Història de Manresa*, p. 99.

⁹⁸ SARRET, J.: *Idem ...*, p. 87.

⁹⁹ SARRET, J.: *En Ramon de Iglesias*, ffsn.

La religiositat d'En Ramon de Iglesias era manifesta sovint amb les almoynes, esmersant els seus cabals en obres pies. Ell era el protector de les monges del convent de Santa Lluçia de Rejadell, on hi tenia les propietats del Mas Carceler [...]; les confraries y els gremis trobavan un conceller en el savi jurisconsult que'ls encaminava en els afers que li consultavan; á la esglesia de la Seu hi va fundar un benefici eclesiastic sots invocacio de la gloriosa Santa Ana, una missa anyal cantada al altar de Santa Maria, altre al de Sant Nicolau y altre al de Santa Magdalena [sic]¹⁰⁰.

L'any 1346 Ramon d'Esglésies prometé al prior del monestir del Carme, fra Bernat Carniser i als frares del convent l'entrega de 66 lliures amb el següent objectiu:

convertir en la obra del claustre del dit monestir que novament s'edifica *noviter ibi edificandi*, el preu o estimacio de certa capella que dit Ramon va prometre fer amb altar sots invocacio Conceptionis Beate Marie et Beate Ane [...]. Per això el Prior y convent prometen a dit Iglesias que faran y procuraran que els capitells perpetuats amb el signe de dit Ramon es fassi en dit monestir pel temps de quatre anys desde la festa de Pasqua de Resurreccio en avant; que hi faran altar sots la dita invocacio y una sepultura amb senyals de dit Ramon; que en dits capitell ni altar no sepultaran sino la familia de dit fundador (Protocol del Arxiu Notarial) [sic]¹⁰¹.

L'any següent, el 1347, Ramon d'Esglésies prengué la responsabilitat d'acabar una capella que s'estava construïnt en el convent de Predicadors de la ciutat, i li permeteren que la dediqués a Sant Domingo, on hi podia fer-hi un altar i tenir-hi sepultura la seva família¹⁰².

No cal esmentar les diverses gestions de signe religiós que feren els seus marmessors arran del testament del causant: donacions a ordes religiosos i a frares, fet habitual a l'època en tots els testaments (amb la característica que aquestes eren més altes), o bé la "institució" de misses cantades, etc.¹⁰³

¹⁰⁰ SARRET, J.: *op. cit.*, ffsn

¹⁰¹ SARRET, J.: *op. cit.*, ffsn.

¹⁰² SARRET, J.: *op. cit.*, ffsn.

¹⁰³ SARRET, J.: *op. cit.*, ffsn.

D'aquest jurisperit es guarda un llibre particular propi a l'AHPM, que Sarret i Arbós utilitzà per al seu treball¹⁰⁴.

És de destacar que el nom de Ramon d'Esglésies no es troba en cap document del *Llibre Verd de Manresa* tot i que, com s'ha vist, hi ha constància de la seva activitat com a síndic.

El paper destacat de Ramon d'Esglésies a la Manresa del seu temps també el podem conèixer esbrinant l'activitat dels seus marmessors: Pere Ricolf, Jaume Vilella, Guillem Vilella (*senior*), Guillem Vilella (*junior*), Francesc de Ferrer, Ramon de Grevalosa i Ramon de Voltrera. Guillem Vilella (*senior*) fou síndic juntament amb en Jaume d'Arters, Pere Ferrer i Berenguer Canet, per tal de, en nom de la ciutat, prestar jurament a Alfons el Benigne¹⁰⁵; tornà a ser síndic el 15 de gener de 1330¹⁰⁶ i ho fou novament, amb en Ramon de Grevalosa –mercader–, a les corts de Montblanc el 3 de juliol de 1333¹⁰⁷. L'abril de 1339 fou un dels sis consellers principals de la ciutat, lloc de màxima responsabilitat¹⁰⁸, i el 5 de setembre de 1344 síndic procurador per anar a veure el rei, que es trobava a Berga, per tal de demanar-li ajut per a la Sèquia¹⁰⁹. La darrera notícia que tinc d'ell és que el 3 d'octubre de 1346 el Consell General de la ciutat reconegué deure a Guillem Vilella i a Francesc Amargós, ciutadans, 60 lliures per raó d'un préstec¹¹⁰.

Francesc Ferrer fou síndic a les corts de Barcelona el 1344¹¹¹ i un dels sis consellers que el 22 de març de 1337, reunits a l'església de Sant Miquel, decidiren de fer un romiatge a Montserrat, en el qual coincidiren amb en Ramon d'Esglésies¹¹²; també assistí a l'esmorzar que organitzà Ramon Saera el 7 de setembre de 1345, quan aquest ja havia aconseguit d'arranjar una concòrdia amb el nou bisbe de Vic Miquel

¹⁰⁴ “Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524” Tr. 132.

¹⁰⁵ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 74.

¹⁰⁶ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 75.

¹⁰⁷ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 77.

¹⁰⁸ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 82.

¹⁰⁹ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 86.

¹¹⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 102.

¹¹¹ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 86.

¹¹² SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 87.

Ricomar¹¹³, i també un dels síndics que assistiren a les Corts de 1351 a Girona en les quals el rei demanà a les ciutats del ducat de Girona, que li armessin una galera per tal de fer la guerra als genovesos, els quals assetjaven Sardenya¹¹⁴.

Finalment, Ramon de Grevalosa fou una altra persona influent, ja que l'any 1333, com s'ha dit, assistí a les corts de Montblanc juntament amb en Guillem Vilella. Ignoro, però, quina activitat dugueren a terme Ramon de Voltrera i Guillem Vilella (*junior*)¹¹⁵.

Amb aquestes informacions és clara, no tan sols la rellevància política i ciutadana d'aquest jurisperit, sinó que aquesta anava acompanyada d'una riquesa econòmica. Fou aquesta distinció completada amb una producció intel·lectual original? Cal avançar que no es coneix d'ell cap obra jurídica pròpia. Així, doncs, no era un creador sinó que la seva activitat fou de signe més aviat polític. Per a l'estudi de la seva biblioteca dispo de un conjunt de deu documents amb mencions libràries (la majoria compres i vendes de llibres), i l'inventari dels seus béns relictos amb uns trenta-un còdexs. però no tinc documentat el seu testament on, amb seguretat, deuria fer llegats de llibres.

En l'inventari dels béns relictos de Ramon d'Esglésies¹¹⁶ trobem, con dic, fins trenta-un còdexs, (incloent-hi l'item *.XVI. quaterna pergameni*, que fan pensar en fragment d'un o de diversos llibres). Es tracta d'una biblioteca jurídica força complerta. Vegem quina fou la seva composició.

De dret canònic trobem els llibres del *Corpus Iuris Canonici*: les *Decretals*, el *Sisè Llibre de les Decretals*, el *Decretum* de Gracià però amb el nom de *Concordia i Discordia Canonum*, no hi manquen les *Clementines*, malgrat es trobin en un altre

¹¹³ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 100.

¹¹⁴ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 105.

¹¹⁵ És de destacar l'existència d'un llibre particular específic per als marmessors de Ramon d'Esglésies: "Llibre particular dels marmessors de Ramon d'Esglésies i del benefici de Santa Anna 1350-1410" AHCM/Ecles. B. 66. Les informacions sobre els marmessors es poden ampliar amb els corresponents llibres particulars que es guarden al AHPM, per a cadascun d'ells, com així es poden ampliar les informacions amb bibliografia ja existent (per exemple Sarret i Arbós escrigué un article, encara inèdit, sobre la important família de mercaders Vilella: "Família Vilella" Inèdit/15, AHCM).

¹¹⁶ AHPM. Llibre particular dels marmessors del testament de Ramon d'Esglésies i Benefici de Santa Anna 1350-1410. AHCM/Ecles. B-66. ffsn. doc. 80.

document, i sí que hi ha, en canvi, la *Lectura super Clementinas* de Paulus de Liazariis. Apareixen inventariats uns comentaris o *Reportationes super aliquibus libris Decretalium* i unes *Reportationes super Sexto libro Decretalium* de les quals no se n'esmenta l'autor.

Pel que fa als autors medievals canonistes, són els següents: “un *Mandagot*”, és a dir: el *Tractatus de electione novorum praelatorum* de Guillelmus de Mandagoto, la que fou la seva principal obra i de gran difusió a l'època. De fet, Guillelmus de Mandagoto no fou un autor amb una gran producció, i la seva principal activitat se centrà en la vida eclesiàstica de l'època, ocupà càrrecs d'importància al costat de diversos papes (Nicolau IV, Bonifaci VIII, Benet XI, Climent V i Joan XXII), i exercí missions diplomàtiques, fou també notari apostòlic el 1291 i cardenal el 1311. Aquesta intensa activitat, sense cap dubte li permeté de tenir autoritat en aquesta matèria. És possible que participés en la compilació del *Sextum liber Decretalium* i possiblement també en la redacció de les *Clementinas*. Morí a Avinyó el 1321¹¹⁷. Trobarem aquest llibre altres vegades a Manresa.

Tres obres més, ja esmentades anteriorment són, l'*Archiaca super .VI. Decretalium*, és a dir, el llibre de Guido de Baiso; el llibre anomenat *Garcias Hispanus* i la *Lectura super Clementinas* de Paulus de Liazariis. Cal destacar que Paulus de Liazariis estudià i ensenyà a Bolonya, ciutat on morí 8 de novembre de 1356. Compaginà la seva activitat política i diplomàtica amb l'estudi del dret i la seva principal obra fou aquesta lectura o glossa, essent la resta escrits menors (*questiones, repetitiones*, etcètera, en general tractats d'ús universitari, o bé *consilia* o *allegationes*, escrits relacionats amb la seva activitat pública)¹¹⁸. Cal fixar-se que quan es realitzà aquest inventari l'autor de l'obra encara vivia, pel que hi havia en Ramon d'Esglésies un cert interès per la producció jurídica contemporània.

Entre els llibres de dret civil, el primer que destaca és que a l'inventari manquin quasi tots els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis*, si bé és evident que bé els havia de posseir, però sens dubte passaren, d'una manera no documentada, al seu hereu o a algun col·lega. Podré tornar sobre això més tard. Però sí que hi ha els *Usaticorum et Constitututionum Cathalonie*. Al respecte les anomenades *Constitucions de Catalunya*,

¹¹⁷ *Novissimo...*, veu: “Mandagoto (da) Guglielmo” (vol. IX, p 104).

¹¹⁸ *Novissimo...*, veu: “Liazari Paolo” (vol. IX, p. 826).

els *Usatges de Catalunya* i els *Usatges de Barcelona* els trobarem cadascun d'ells tres vegades al llarg d'aquest treball, i sense ser gaire freqüents, l'aparició d'aquestes obres fa tenir present que Manresa era una ciutat en contacte territorial, polític i social amb senyors feudals. La presència d'aquests llibres permet de mesurar quina fou la influència real del dret comú en la vida de les ciutats d'aquest segle, o bé dit d'altra forma, el grau de realisme del jurisperit a l'hora d'adquirir uns coneixements jurídics realment pràctics. Això és veu encara més clar quan en un altre document¹¹⁹, entre els llibres que entreguen els marmessors de Ramon d'Esglésies a Pere Ricolf hi ha un *Liber iudiciorum*, però amb suport de paper(!), pel que havia estat copiat recentment i és una mostra de la necessitat de conèixer aquest dret encara a la baixa edat mitjana.

A l'inventari s'hi troben comentaris al *Codi*: una *Lectura super Codice* (les *Lecturae* eren llibres pensats per a l'ús universitari) i unes *Aliquibus reportationibus Codicis*, sense cap més referència. Sobre el mateix llibre del *corpus* justinià es troba la *Summa d'Açonis*, ja que s'ha de tractar de la *Summa Codicis* o bé la *Summa Codicis cum extraordinariis* del jurista Azzo. Respecte a Azzo dei Porci cal dir que fou un dels grans juristes del període de glossadors, mort al 1230. La diferència entre els dos títols consisteix en el fet que en el segon llibre hi introduí un estudi sistemàtic del material de tot el *Corpus Iuris* que era comú al *Codi*. Ja a l'època, aquesta darrera obra fou molt apreciada per la seva gran qualitat, intel·ligència i finor d'esperit en les més difícils qüestions (per tenir una idea al respecte només cal dir que s'en faran edicions fins a principis del segle XVII, igualant les edicions de l'altre gran civilista Accursio). Una altra obra d'aquest autor fou la *Brocarda* (un llibre sobre proverbis jurídics) la qual es podrà trobar en una altra biblioteca manresana¹²⁰.

Hi ha també una *Lectura super Inforciatum*, sense cap més referència.

També tenia el *Repertorium* de Guillem Duran; el *Repertorium* fou una obra menor d'aquest autor (mort l'any 1295) en comparació amb la que fou la seva obra principal: l'*Speculum iuris*, i també, però en menor mesura, amb el *Rationale divinatorum officiorum*.

¹¹⁹ AHPM. Llibre particular dels marmessors de Ramon d'Esglésies i del Benefici de Santa Anna, a la Seu 1350-1410. AHCM/Ecles. B-66. ffsn. doc. 82.

¹²⁰ *Novissimo...*, veu: "Azzone (o Azzo dei Porci)", (vol. X, p. 193).

Un altre llibre, del qual desconec l'autor i el títol concret, és el que el notari anotà com *Summula Iohannis Spani*, ja que no es pot tractar de ja citat Garcias Spanus.

No és gaire més segura la identificació del llibre anomenat *Summa Magistri Egidii*, ja que al respecte hi ha documentades dues obres d'un tal *magister Aegidius* a l'illa de Mallorca, amb els títols de *De pluribus* i *Positiva*¹²¹, però amb tot l'opció més probable és que es tracti d'algun llibre d'*Aegidius Romanus*, de l'orde de sant Agustí, autor força més difós, però que no és jurista sinó filòsof.

És de remarcar un llibre *uocatum Goda, scriptum cum literis ueteris*, és a dir, escrit en lletra visigòtica, i que ja era considerada antiga; aquest era un nom que es donava al *Liber iudiciorum*.

L'altra gran direcció del pensament de Ramon d'Esglésies, d'acord amb l'esperit de l'època, és la religiosa. Pel que fa als llibres de temàtica religiosa s'hi troba la *Tercia pars Summe Tome de Aquino*, i que es refereix a la *Summa Theologica*; el *Liber Dialogorum Gregorii*, o sigui, els Diàlegs de Gregori el Gran; una *Summula super regulam fratrum minorum*, a saber, una regla de sant Francesc (al respecte cal recordar que a Manresa hi havia un convent de clarisses); i finalment unes *Ores de Sancta Maria, et alias illuminatas cum auro*; aquí trobem un llibre de luxe a la documentació – esmentat al principi de l'inventari –, mostra de la riquesa econòmica del seu posseïdor. Així, doncs, hi ha dos llibres de teologia, un llibre monàstic, i dos llibres pietosos. Al respecte cal dir que la lectura devocional és signe d'un hàbit de lectura ja interioritzat i en silenci, però que, si ho jutgem pel luxe de les *Ores de Sancta Maria* il·luminades amb or, es mostra lluny de la vivència de la *devotio moderna*, que en aquell segle començava a fer-se present a Europa, amb una religiositat que es deslligava especialment de la dimensió comunitària i del reconeixement social que aleshores i secularment era present en tota manifestació religiosa. La *devotio moderna* buscava la immediatesa amb Déu en la soledat, aïllant-se de la comunitat o societat, en una clara reacció a l'enriquiment econòmic i l'auge polític de les ciutats, una fe, però, que s'hauria fet estranya a un jurisperit de prestigi implicat en el govern de la ciutat.

S'hi troba, a més a més, un llibre de cavalleries: la *Gesta Apollonis*. Desconec de quin llibre es tracta concretament. La dimensió de la lectura es mostra encara més

¹²¹ Hillgarth, J. N.: *Readers and books in Majorca 1229-1550*, vol II, p. 923.

amplia, i va més enllà del treball, del desig de saber o de la recerca de la salvació de l'ànima per arribar a fer-se lúdica, mostra d'un hàbit i familiaritat lectors.

Ramon d'Esglésies degué ser un assidu lector. N'és mostra el que en el seu inventari consti l'existència d'una habitació de la casa destinada a l'activitat intel·lectual, anomenat un *studio*, on es trobava una taula i dues cadires per a la lectura. És important de remarcar que l'indret físic on es fa la lectura, on es treballa, és aïllat, i ja això suposava donar un altre caràcter a l'activitat intel·lectual, a diferència de com s'acostuma a trobar amb els mercaders, els quals tenien el seu lloc de treball en la mateixa habitació on dormien.

Completen l'inventari un llibre petit de lògica, possiblement, atès el seu format, d'escola. La lògica fou matèria bàsica en un segle de tendència clarament racionalista, ja des del segle XIII, en el qual es redescobreix Aristòtil i madura el mètode escolàstic el qual proporcionà els instruments lògics que utilitzaren, ja en els segles de la modernitat, les naixents ciències de la naturalesa per a les seves reflexions.

Finalment a l'inventari hi ha un llibre no identificable, amb el títol *De moltes raons e qüestions*, del qual podríem pensar, com a molt, que és escrit en català, però sense excloure que es tracti d'un llibre destinat a fer anotacions personals o bé per a comptabilitat domèstica.

Per acabar el comentari de l'inventari vull fer menció del seu arxiu personal: *multas et diuersas scripturas, processos et scripturas multas*, i potser *els .XVI. quaterna pergameni* i l' *unum quaternum de corio paruum*. Un arxiu, llibres i fragments de llibres que es trobaven, com s'ha dit, en el seu estudi.

Pere Ricolf fou l'hereu universal de Ramon d'Esglésies¹²², del qual ens diu que és *consanguinalis germani mei*, pel que cal pensar que es tractava d'un germà uterí. Pere Ricolf fou mercader i d'ell es guarda un llibre particular a l'Arxiu Històric de Protocols de Manresa¹²³. És possible que sigui la mateixa persona homònima que l'any 1382 fou síndic per la ciutat de Manresa davant Guillem Ferrer, ciutadà de Barcelona per tal d'arribar a una composició sobre el pagament de les poc més de 1142 lliures que

¹²² AHPM. Llibre particular dels marmessors de Ramon d'Esglésies i del Benefici de Santa Anna, a la Seu 1350-1410. AHCM/Ecles. B-66. ffsn. doc. 82.

¹²³ Llibre particular de Pere Ricolf 1351-1404. Tr. 254. AHPM.

es devien a la Diputació del General, compromís que resolgué amb èxit¹²⁴. Segons aquest document els marmessors entregaren a Pere Ricolf tretze llibres dels quals sis ja consten a l'inventari dels béns relictos: la *Summula Açonis*, el llibre de sant Tomàs d'Aquino, la *Lectura super primo libro Codicis*, l'*Enforciatum* i el *Liber Usaticorum et Constitutionum Cathalonie*, juntament amb el *Liber Iudiciorum* escrit en suport de paper (potser el que era anomenat *Goda*). Segueix el llibre *Distinctionum magistri Petri de Gostemps*. Malgrat aquest autor no consta en cap dels inventaris d'autors i obres consultats, Antoni Rubió i Lluch, en la seva clàssica obra *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-aval*, documenta l'any 1369 un tal Pere de Gostemps, escrivà del senyor rei, amb seguretat d'origen manresà, tal com ho demostra l'existència a l'AHPM d'un llibre particular de la família Gostemps, on hi ha un Pere de Gostemps, escrivà del rei i protonotari i secretari reial¹²⁵, i també Sarret i Arbós el documentà a la seva *Història de Manresa*:

En el llibre de testaments o inventaris dels Concellers de l'any 1364, hi consta la nota següent: *Alguns anys han passat la universitat de la ciutat de Manresa comprà del senyor rei les jurisdiccions dels castells de Sorisa i Castelladral, de les quals la dita universitat encara no n'ha pres possessió per ço com no han les cartes de la compra de dites jurisdiccions, ans les dites cartes son en poder de Pere de Gostemps, escrivà del senyor rei, que aquelles no ha lliurat tro que la ciutat li hagi pagat 500 sous que demana per salari de les dites cartes.* (Llibre verd, foli 91. Arxiu Municipal) [sic]¹²⁶.

Pere de Gostemps també es troba en quatre documents del *Llibre Verd de Manresa*¹²⁷, en funcions de notari (*scriptoris domini regis eiusque auctoritate notarii*

¹²⁴ *Llibre Verd de Manresa*, doc. 103, p.279.

¹²⁵ "Llibre particular de la família Gostemps 1360-1420", Tr. 278, AHPM. No és possible cap més altre opció per a la paternitat del llibre: visqué a Manresa un personatge amb el mateix nom de Pere de Gostemps (sense el *magistri*), el qual fou metge de la ciutat juntament amb Berenguer d'Òdena a l'any 1332, però amb la naturalesa del títol és del tot impossible; és esmentat per SARRET, J.: *Història de Manresa* p. 77.

¹²⁶ SARRET, J.: *Història de Manresa*, p. 113. La cita arxivística pertany a aquest mateix però no l'he trobat en l'edició moderna del *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, TORRAS, Marc (ed.).

¹²⁷ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, TORRAS, Marc (ed.): docs. n° 51, 65, 66 i 72.

publici per totam terram et dominacionem suam) entre les dates que van del 28 de gener de 1354 i el 8 de març de 1363. Es pot pensar que el seu origen el feria idoni per tractar els afers reials amb la seva ciutat nadiua, i potser era així, però en tot cas, els 500 sous que demanava per haver redactat les cartes de propietat de les jurisdiccions dels castells esmentats eren força diners, i com que la ciutat no els pagava, ja podien passar els anys (les jurisdiccions foren venudes el 13 d'octubre de 1360) que ell no les entregava. Pel que fa al contingut de l'obra, les *distinctiones* eren un mètode d'estudi que aparegueren amb els glossadors a Bolonya, i consistia en fer una sistematització de la matèria a partir de la interpretació del text, a vegades en forma de taules o bé d'arbres genealògics¹²⁸, i no puc anar més enllà, malgrat fóra interessant saber si la temàtica versava sobre l'art de notaria. En resum, aquest document pertanyent a Ramon d'Esglésies m'ha permès trobar un nou autor manresà, del qual es coneixia la seva activitat pública, però no que hagués redactat cap obra jurídica. Lamentablement no he pogut localitzar la seva biblioteca en la documentació de l'època.

Ramon de Penyafort és present en aquesta biblioteca amb el llibre *Summula de matrimoniis*. Ha estat el més important dels juristes medievals catalans (nascut a Barcelona vers el 1190 i mort el 1275), estudià dret canònic a Bolonya, i el papa Gregori IX li encarregà la tasca de redactar un nou dret canònic, el que en els documents trobem com *Decretals* o *Decretales*, utilitzant per això part de la compilació antiga de les *Decretales ueteres*. Altres obres importants seves són la *Summa de paenitentia* (un manual de confessors), *De iuste negociandi* (obra sobre el comerç no pervinguda) i les *Consuetudines*; la *Summula de matrimoniis* és un dels seus escrits menors¹²⁹.

Un altre jurista medieval és Rofredo da Benevento, del qual posseï el *De ordine iudiciorum*. Rofredo da Benevento, (nascut l'any 1170 i mort *ca.* 1234), va pertànyer a l'escola dels glossadors de la universitat de Bolonya, en la qual estudià i ensenyà ambdós drets. Sojornà a la cort de Frederic II de Sicília, i quan aquest fou excomunicat el jurista anà a la cúria romana. El *De ordine iudiciario*, juntament amb les *Quaestiones*

¹²⁸ *Novissimo...*, veu: "Glossatori" (vol. VI, p. 1138)

¹²⁹ *Idem*, veu: "Raimondo di Penyafort (San)" (vol. XIV, p. 765). AADD. *Ramon de Penyafort i el Dret català. Quatre-cents anys de la canonització del patró dels advocats de Catalunya (1601-2001)*, (pp. 6-17).

sabbatinae són les seves principals obres. La primera d'elles fou pensada primerament per a ús de la justícia civil, però després fou refeta per a la justícia eclesiàstica amb una gran difusió a l'època¹³⁰.

Un altre jurista és Matheus Angeli, dit també Maheus Romanus, autor ja del segle XIV, del qual es coneix una *Lectura super Clementinas*, però ignoro de quin títol es tracta exactament aquest *Aparatus [...] constitutionum*, present en la documentació, amb un títol que no he pogut llegir completament.

L'*Ignocentius* que consta al document es tracta sens dubte del llibret d'Innocenci IV, l'*Apologeticus*. Innocenci IV fou el nom de papa que prengué Sinibaldo Fieschi, (nascut a finals del segle XII– mort el 1254), el qual estudià a Bolonya dret canònic fins a ser-ne tota una autoritat. Immersit molt aviat en la vida política, va viure de ple el conflicte entre papa i emperador, església i poder secular, problema present al llarg de tota la baixa edat mitjana. L'*Apologeticus* sosté la preeminència del poder del papa i l'església, no només en l'espiritual sinó també en el temporal¹³¹.

Del llibre *De crònica* en desconec l'autor, però amb diverses possibilitats: Cròniques d'Aragó, Cròniques de Catalunya, Cròniques d'Espanya, cròniques de França entre altres. Com es sabut, el gènere de la crònica fou habitual a la baixa edat mitjana.

Passo tot seguit a l'estudi dels altres documents que ens mostren la mobilitat dels llibres de la biblioteca de Ramon d'Esglésies, però amb dates anteriors a la seva mort. En primer lloc, és documentada la seva relació amb Berenguer de Castell, jurisperit de Girona, del qual consta que fou jutge reial a la seva ciutat l'any 1337, jurat d'aquesta l'any 1341¹³², i que emparentà amb una de les més influents famílies gironines del segle XIV, la dels Sarriera¹³³. Amb data del 29 d'abril de 1344 Ramon d'Esglésies li comprà dos còdexs: un contenia el *Sisè llibre de les Decretals* i unes *Clementines cum apparatu Iohannis Andree*, i el segon fou la *Lectura Cyni super Codicem*, a saber, *de Cinus*

¹³⁰ *Novissimo...*, veu: "Rofredo da Benevento" (vol. XVI, p. 251).

¹³¹ *Novissimo...*, veu: "Innocenzo IV, papa (Sinibaldo Fieschi)" (vol. IX, p. 706). És més que dubtós que entre aquests llibres esmentats s'entregui un llibre escolar com del *De contemptu mundi* d'Innocenci III, llibre que normalment és esmentat pel títol.

¹³² GUILLERÉ, Ch.: *Girona al segle XIV*, vol I, p. 142.

¹³³ GUILLERÉ, Ch.: *Idem*, vol. II, p. 278.

Pistoriensis, ambdós pel preu de 1100 sous¹³⁴. Amb la recepció d'aquests llibres ens trobem amb el llibre del *Corpus Iuris Canonici* que no ha aparegut en l'inventari dels béns relictos, les *Clementinas*, acompanyades del corresponent comentari de Iohannes Andreae. Sobre els autors dir que Joan Andreu nasqué el 1270 i morí a Bolonya el 1348 (pel que ens trobem amb una obra aleshores recent), estudià i ensenyà dret canonic a Bolonya i fou considerat un dels més il·lustres canonistes de l'època¹³⁵.

Pel que fa a Cinus Pistoriensis nasqué a la ciutat italiana de Pistoia el 1270 i morí a la mateixa a finals de 1336. També estudià a Bolonya (com tots els grans juristes dels segles XIII i XIV), ensenyà dret a diverses ciutats italianes, amb gran fama a l'època, i la seva principal obra és la present, la *Lectura in Codicem*, de molta difusió arreu. Fou un autor que, essent escolàstic, s'acostà a l'esperit de l'humanisme, sobretot per retornar a l'examen més directe de les fonts del dret, quan per costum començava ja a estudiar-se a partir dels glossadors; això, juntament amb una gran cultura literària que li permeté una exposició de les seves idees amb vivacitat, feu de les seves obres un pont entre l'edat mitjana i el renaixement. Altres obres seves foren les *Additiones in Codicem* i el petit tractat *De successione ab intestato*, i a més de diverses *Consilia* i *Quaestiones* també deixà a la seva mort una *Lectura in Digestum* inacabada.¹³⁶

Encara he documentat una altra recepció de llibres a favor del jurista gironí per Ramon d'Esglésies: es tracta d'un empenyorament de dos llibres per raó d'un prèstec de 1000 sous que li féu el jurista manresà: són una *Summa Hostiensis*, a saber, d'Enrico da Susa, cardenalis Ostiensis, segurament la *Summa Aurea*, i l'*Speculum Iuris cum repertorio* de Guillemus Durantis, ambdós llibres escrits en *pellibus edulinis*¹³⁷.

Aquest empenyorament, amb data idèntica a la de la venda anterior (el 29 d'abril de 1344) finalitzà el 5 de desembre del mateix any quan, per la mort del jurista gironí, els marmessors retornaren els 1000 sous a Ramon d'Esglésies, i aquest consegüentment

¹³⁴ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. doc. 56. AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. full solt. doc. 57.

¹³⁵ *Novissimo...*, veu: "D'Andrea Giovanni" (vol. V, p. 112).

¹³⁶ *Novissimo...*, veu: "Cino da Pistoia" (vol. III, p. 247).

¹³⁷ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies. 1331-1524. Tr. 132. ffsn. doc. 58. AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. full solt. doc. 59.

retornà els llibres¹³⁸. Cal veure, però, que per la coincidència en la data d'ambdós documents (venda i empenyorament) i per llurs quantitats altes, permet de suposar que entre els dos jurisperits hi hagueren altres relacions econòmiques, no d'una manera necessària estrictament libràries, però sí que és segur que aquestes hi eren incloses, i això ens obliga a sospitar que el preu dels llibres no responia al seu just valor econòmic, és a dir, que rera aquestes xifres s'amagaven altres deutes. Més endavant es podrà veure que el mateix Berenguer de Castell vengué llibres a altres manresans.

Però Ramon d'Esglésies no només comprà sinó que també vengué. Això és documentat en dues ocasions. Entre els anys 1346 i 1347 Ramon d'Esglésies demanà a Pere de Riusec, monjo de Sant Benet de Bages, que li vengués uns llibres de dret a la ciutat de Lleida, a qui ell cregués convenient i pel preu que considerés oportú¹³⁹ (sense que s'especifiquin autors ni títols). És de destacar una dada que dóna el document, quan es demana a Pere de Riusec que, si s'escau, s'ocupi d'altres negoci en nom del jurista, pel que sabem que Lleida fou una altra ciutat amb la que el jurista tingué relacions. Quines? Amb tota seguretat, entre altres còdexs, ja que, amb l'Estudi General, Lleida fou un centre especialment de compra de llibres. Un altre document, amb data del 26 de juny de 1347, dóna fe d'una d'aquestes vendes feta a Ramon Miquel, jurisperit de Lleida¹⁴⁰: el llibre era un *Innocentium*, com s'ha dit l'*Apologeticum* d'Innocenci III, que ja posseïa, segons consta en el llegat de llibres que feren els marmessors de Ramon d'Esglésies a l'hereu universal Pere Ricolf, fet que és important constatar-ho ja que suposa una possessió per duplicat.

El 4 de març de 1348 Ramon d'Esglésies ordenà procuradors a Arnau Soler i Bernat Trilla per tal de vendre els llibres que comprà a Berenguer de Castell quatre anys abans¹⁴¹: el còdex que contenia la *Glossa super Sexto libro Decretalium* de Iohannis Andreae juntament amb les *Clementines*, i la *Lectura in Codicem* de Cinus Pistoriensis, però aquesta vegada amb l'important detall de dir que una part del *Cinus* havia estat escrit per ell en alguns quinterns, *nondum perfectis seu completis*, pel que és segur que tenia un altre exemplar d'aquest llibre per tal de fer la còpia, i així consta en l'inventari

¹³⁸ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. doc. 62.

¹³⁹ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. doc. 64.

¹⁴⁰ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. doc. 66.

¹⁴¹ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1354. Tr. 132. ffsn. doc. 74.

dels béns relictos una *Lectura super Codice* de la qual no se n'especifica l'autor, però el cert és la seva possessió per duplicat, ja que si no fou aquest còdex n'hauria estat un altre, la notícia del qual no m'hauria arribat. Ens trobem, doncs, davant d'un jurisperit que utilitzà el comerç de llibres: comprà, vengué i algun cop els copià ell mateix, ja que sabia qui els podia necessitar, i així n'obtenia el suficient benefici per fins i tot utilitzar mitjancers que, ben segur, també tenien comissió.

La seva biblioteca es deuria dispersar ràpidament sense cap hereu que seguís la professió. N'és la prova el llegat de llibres a Pere Ricolf¹⁴², mercader, i per un altre document¹⁴³ es pot veure com tots els seus marmessors reberen diversos béns seus, entre aquests uns incerts *libros*.

Ramon Saera¹⁴⁴

Joaquim Sarret i Arbós considera Ramon Saera com un dels fills il·lustres de la ciutat¹⁴⁵. Guillem Mª de Brocà –el qual segueix Torres Amat– el fa canonge de Vic i vicecanceller de Jaume II¹⁴⁶, sens dubte per una confusió amb un seu germà, Berenguer Saera. Sarret i Arbós explica que quan el 12 de març de 1345 Miquel de Ricomà prengué possessió del bisbat de Vic, nomenà vicari general a Berenguer, abat de Besalú, per tal que signés la concòrdia amb la ciutat de Manresa pel que fa al conflicte de la Sèquia; i per part de la ciutat, els consellers nomenaren delegat per a tan transcendental

¹⁴² AHPM. Llibre particular dels marmessors de Ramon d'Esglésies i del Benefici de Santa Anna, a la Seu 1350-1410. AHCM/Ecles. B-66. ffsn. doc. 82. Aquest document és comentat en l'apartat de les biblioteques dels mercaders.

¹⁴³ AHPM. Llibre particular dels marmessors de Ramon d'Esglésies i del benefici de Santa Anna, a la Seu 1350-1410. AHCM/Ecles. B-66. ffsn. doc. 81.

¹⁴⁴ En altres ocasions al llarg d'aquest treball, separo l'article salat del nom a l'hora de catalanitzar-lo, però en aquest cas el conservo donat que ja hi ha una certa tradició. J. Sarret i Arbós l'esmenta com Ramon d'Area.

¹⁴⁵ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 172.

¹⁴⁶ BROCÀ, Guillem M^a de: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 338. Però al respecte l'article "Saera, Ramon" de la Gran Enciclopèdia Catalana desementeix que fos canonge de Vic, i ho atribueix a una confusió amb el seu germà Berenguer, que sí que ho fou. (*G.E.C.*, Barcelona 2^a ed. 1998, vol. 20, p. 123).

missió a Ramon Saera “jurisconsult”; ambdós es trobaren a Vic algunes vegades i també visitaren la Sèquia. La llarga i complexa escriptura de concòrdia fou formalitzada el 19 de novembre de 1345 i aquell mateix any l’aprovaria el rei i la confirmaria el papa d’Avinyó, Climent VI, el 12 de juny de 1346¹⁴⁷. Quan tot estigué enllestit, el consell general de la ciutat, en data de 7 de setembre de 1345, li entregà 37 sous per tal que ho celebrés amb un esmorzar que tingué lloc a Bell-lloc, al terme del castell de Sallent¹⁴⁸. El seu testament data del 24 de novembre de 1357. A l’AHPM es guarda un llibre particular dels Saera, el “Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379”¹⁴⁹, però malauradament no ens permet documentar millor el període d’activitat del jurista; tres de les disposicions testamentàries de Ramon Saera provenen d’aquest lligall. Al respecte només podem dir que un fill seu, Berenguer Saera, també fou jurisperit. Afortunadament aquest buit es compensa en gran part gràcies al seu molt interessant testament

D’aquest jurista puc aportar sis documents amb mencions libràries, el darrer dels quals correspon estrictament al seu fill Berenguer, hereu universal dels seus béns. La resta de documents corresponen al testament i a les consegüents disposicions testamentàries, mentre que el darrer és l’inventari de la seva biblioteca jurídica. Totes les referències libràries estan contingudes en dos documents: el seu testament, en el qual fa el llegat de trenta-sis còdexs, tots de temàtica religiosa: litúrgics, teològics i filosòfics, bíblics i pietosos, els quals llega als ordes monàstics de Manresa i al canonge i obrer de Seu Guillem de Cellers, i el seu inventari on en consten uns cinquanta-set còdexs, tots ells exclusivament pertanyents a la seva biblioteca jurídica; això suposa, en conjunt, una biblioteca de més de vuitanta-tres llibres. És, doncs, una biblioteca realment gran.

No tan sols la biblioteca és mostra d’una activitat intel·lectual important, sinó que també escrigué obres de dret, i és per aquesta raó que Sarret i Arbós l’anomena “jurisconsult”. Guillem Mª de Brocà l’inclogué entre els principals juristes del segle XIV, i donà com a seu l’escrit *An violaria et censualia sunt honesta?*, i el citaran

¹⁴⁷ Gestions que corresponen als documents 37 i 38 del *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*.

¹⁴⁸ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 100.

¹⁴⁹ “Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379” AHPM. 4147.

juristes com Callís, Mieres, Oliva i Bosch¹⁵⁰. Aquesta fou una qüestió que tocava de ple el funcionament de qualsevol ciutat reial de l'època, ja que els censals i violaris constituïren l'imprescindible sistema de finançament per a mantenir l'auge econòmic i social, i alhora conservar el lligam amb el rei per així poder ser independents del sistema feudal. Segons J. Hernando, que ha estudiat aquest tractat, resumeix el pensament del jurisperit amb les següents paraules:

1) El contracte de compra-venda de rendes per a tota la vida, de violaris, tal com es practicava llavors a Catalunya, no és una compra venda: "ex forma" no és altra cosa que un préstec. 2) El preu pagat dels violaris, sempre el mateix, és a dir, sempre el mateix for d'interès, és injust: no hi ha l'"adequatio" que exigeix la justícia commutativa entre el preu i les rendes, perquè hom paga el mateix tan si es jove com si és vell, i sense tenir en compte les circumstàncies de lloc i de temps. 3) en el cas proposat, execució de la clàusula de carta de gràcia i després de cinc anys, per a evitar la condemna per usura, vist que el préstec ("mutuum") ha d'ésser gratuït i no permet el pagament d'interessos, el venedor tan sols huria de tornar la diferència entre el capital o preu pagat pel comprador i les rendes rebudes per aquest ("ratione fructuum perceptorum per dictum quinquennium sit deductio facienda"), en cas contrari el comprador percep usura i el contracte és usurari¹⁵¹.

L'obra fou contestada per un jurista contemporani, Bernat de Puigcercòs, inquisidor de Catalunya l'any 1320. El manuscrit de Ramon Saera es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona procedent del monestir de Sant Cugat¹⁵². A l'arxiu de San Lorenzo del Escorial es guarda un manuscrit dels autors Ramon Saera, Pascàs i Francesc d'Ortigues, i que duu per títol *Consilia iuris*¹⁵³.

La resposta de Ramon Saera s'entén si es té en compte quina fou la seva biblioteca. Com es podrà veure, hi havia un gran nombre de llibres teològics i de

¹⁵⁰ BROCÀ, Guillem M^a de: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 388 i 390.

¹⁵¹ HERNANDO DELGADO, Josep: "El tractat de Ramon Saera sobre la il·licitud del contracte de venda de violaris amb carta de gràcia (s. XIV)", a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, n° 7/8, Barcelona 1988-89 (pp. 241-253).

¹⁵² *Idem*, p. 388. Aquest historiador del dret especifica que al manuscrit segueix un tractat d'usura escrit en català i un altre de *Contratos* en general, dels quals Torres Amat nega que l'autor hagi estat Ramon Saera.

¹⁵³ BROCÀ Guillem M^a de: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 392.

caràcter religiós, juntament amb un nombre notable d'objectes litúrgics. Home imbuït d'una cultura religiosa, la seva visió de la societat i de l'economia el féu partícep de l'apreciació d'aquest problema que feia l'església, que considerava pecat tota usura.

El principal problema d'aquest inventari dels llibres jurídics relictos¹⁵⁴, que aplega 58 còdexs, és que en la major part dels casos les obres venen esmentades només pel nom de l'autor. Sobre el destí d'aquesta biblioteca a la mort del possessor, Sarret i Arbós ens dóna la notícia important que:

El dia 12 de maig de 1358 [Galceran Andreu, jurisperit] va comprar á Berenguer de Area, els llibres y obras de Dret que havian sigut del seu mestre el savi jurisconsult manresà Ramon de Area pare de aquell [sic]¹⁵⁵.

Malgrat Sarret i Arbós no especifiqui quina és la font, és possible donar-la per vàlida, en primer lloc, perquè part d'aquesta venda és documentada en el present treball amb data de 19 de maig de 1358¹⁵⁶ (on només li ven quatre llibres), i en segon lloc per la comparació d'ambdues biblioteques –amb les reserves que suposen una distància d'uns 35 anys entre els inventaris de béns relictos d'ambdós juristes (de l'any 1357 al 1391)– i tot observant que els llibres comuns entre ambdós són habituals a la resta de biblioteques amb l'excepció d'un llibre d'Odofredus Bononiensis i unes *Constitucions de Catalunya* en suport de paper. És clar que si la venda fou del conjunt de la biblioteca, hi hagué temps suficient tal que Galceran Andreu en vengués força de llibres; l'altra possibilitat és que la venda fos parcial, fet molt més probable ja que el preu conjunt de cinquanta-vuit llibres suposaven una fortuna a l'abast de pocs juristes.

A la biblioteca s'hi troben, és clar, els llibres del *Corpus Iuris Canonici*: les *Decretals*, el *Sisè* i les *Clementines* en un sol còdex, i unes altres *Clementines*, excepte el *Decretum*, absència difícil d'explicar si no és que ja és inclòs en el llibre present a l'inventari *Rosarium super Decretum* de Guido de Baiso, o bé sigui un error del notari que redactà l'inventari. Sí que hi trobem, en canvi, tots els llibres *del Corpus Iuris*

¹⁵⁴ AHPM. 1353-1358. Tr. 475. ffsn. doc. 97.

¹⁵⁵ SARRET I ARBÓS, J.: *Família Andreu*. Inèdits/10 (Manresa, 1930).

¹⁵⁶ AHPM. Llibre particular de Galceran Andreu 1319-1368. Tr. 64. ffsn. doc. 98.

Ciuilis: Emforçada, Lo Volum, Digestam nouam, el Codi (per duplicat), la *Digestam ueterem*, els *Usatges (Usaticos)*, les *Constitutiones Cathaloniae*, i un altre llibre anomenat també *Constitutiones*. El còdex amb títol de *Nouellam maiorem –in duobus uoluminibus–* es tracta de les *Nouellae leges*, el llibre de Justinià posterior als altres llibres i que derogava lleis de les *Institutiones, Digesta* i *Codex*¹⁵⁷; aquesta és l'única *Nouella* que he pogut trobar en les biblioteques de Manresa.

Les obres jurídiques sobre dret canònic que trobem a l'inventari són: la *Lectura Hostiensis in .III^{or}. uoluminibus*. Ja hem trobat aquest autor altres vegades, Enrico da Susa (dit l'Ostiense), del qual hem documentat la seva *Summa Aurea*, i ara ho fem amb l'altre gran obra seva: la *Lectura in quinque libros Decretalium*, posterior en el temps a la primera, en la qual es desenvolupen els arguments ja present en la *Summa*, i que en general constitueix “una exposició magistral del dret canònic, malgrat abundin les repeticions i tòpics”. Sí que és cert, però, que la influència d'aquesta obra sobre el dret canònic de l'època fou menor que la de la *Summa*, obra menys voluminosa i més a assequible¹⁵⁸.

Al respecte la següent obra tracta de nou la mateixa qüestió: és el conegut *Innocentium*, és a dir, l'*Apologeticum*.

Un llibre de Gofridus Tranensis, un civilista que destacà en el dret canònic i fou el primer a comentar les *Decretals*. Es tracta de la *Summa super rubricis Decretalium*, i del mateix autor trobem a l'inventari el *Libellus* o *Quodlibeta*. Gofridus Tranensis fou cardenal i assessor d'Innocenci IV en el conflicte amb en Frederic II¹⁵⁹.

Hi ha dos llibres de Petrus de Sampsonis, dels quals no se n'especifica el títol, havent-hi diverses possibilitats: a) *Distinctiones*, b) *Lectura super Decretalibus*, c) *Extracta de lectura Hostiensis et Innocentius*, d) *Liber synodalis*, e) un comentari *In IV Decretales et Clementinas*.

Un altre autor del qual no se n'especifica l'obra és Guillemus de Montelugduno, el qual no consta en cap altra biblioteca manresana; també són unes quantes les possibilitats: a) *In Sexto*, b) *Lectura super Clementinis*; c) *In Extravagantes*; o bé d) el

¹⁵⁷ *Novissimo...*, veu: “Corpus Iuris Civilis” (vol. IV, p. 871).

¹⁵⁸ *Idem*, veu: “Ostiense (Enrico da Susa)”, (vol. XII, p. 283).

¹⁵⁹ *Idem*, veu: “Gofredo da Trani”, (vol. VII, p. 1145).

Sacramentalem, obra que precisament trobem en el seu testament, pel que possiblement aquest inventari faci referència a una altra obra de les abans esmentades.

S'hi troba un llibre de Paulus de Liazariis, també sense especificar el títol, i les possibilitats són tres: a) la *Glosa super Clementinas*; b) unes *Quaestiones*; c) unes *Repetitiones*. Possiblement sigui la primera de les obres, ja que a l'inventari no trobem llibres pròpiament d'ús universitari (a saber: *Quaestiones*, *Repetitiones*, *Lecturae*, *Glossae*, *Distinctiones*, *Dissenssiones*, *Casus*, *Regulae*, *Consilia* o *Summae*)

Dues obres de Guido de Baiso: Una *Lecturam Archidiaconi*, sense cap més indicació essent, amb certesa, la *Glossa al Sisè llibre de les Decretals*, ja que la seva altra obra, encara més difosa, era el comentari que feu al *Decretum* conegut com *Rosarium super Decretum*, i que a l'inventari és anotat com a *Rosarium*¹⁶⁰.

El llibre *Iohan Andreu* –citada així mateix, en català– pertany al jurista i canonista Iohannes Andreae, un dels més il·lustres canonistes de Bolonya. Pot correspondre a diverses obres: a) l'*Apparatus a les Clementines*, b) la *Nouella sobre el primer llibre de les Decretals*, c) la *Nouella sobre el Sisè llibre de les Decretals*, d) finalment és possible que correspongui a obres menors com: a) les *Additiones ad Speculum Guillelmi Durandi*, b) *De laudibus Hieronymi*; c) *Summa de sponsalibus et matrimonio*, i de fet, el següent còdex inventariat és una *Nouella super VI° et Clementinas*, el que em fa pensar que aquest potser es tracti dels comentaris d'aquest jurista i l'anterior còdex sigui una obra menor.

El llibre anomenat *Vincent* podria correspondre al jurista i canonista Vincentius Hispanius, que escrigué un *Apparatus super Decreto* i una *Lectura super Decretales*. L'altra possibilitat, molt més remota, seria l'escriptor dominic Vincentius Bellovacensis O.P, el qual no fou jurista.

Bartholomaeus Brixensis, o de Brescia, nascut a aquesta ciutat a finals del segle XII i que morí el 1254, és representat amb l'obra *Quaestiones dominicales et veneriales*, essent aquesta la seva principal obra personal, ja que també dedicà el seu esforç a fer revisions d'obres d'altres autors¹⁶¹.

El títol de *Summa Iohannis Dei* pot fer referència a la *Summa Decretorum* iniciada per Hug de Pisa, i continuada per aquell, ja que és coneguda la polèmica

¹⁶⁰ *Idem*, veu: "Guido da Baiso", (vol.VIII, p. 78).

¹⁶¹ *Idem*, veu: "Bartolomeo da Brescia", (vol. II, p. 281).

respecta a la seva autoria. És també autor d'una *Summa super certis casibus Decretalium*, però és difícil de fer una correcta atribució ja que els títols de les obres jurídiques, a l'ésser citats sovint canviaven el seu nom, (especialment en el cas de les *summae*, *lecturae* o *nouellae*, etcètera), conservant només intacte el nom del llibre justinià que era objecte d'estudi.

Una obra de Guillelmus de Mandagoto, de la qual no se n'especifica el títol, i que pot ser, el *Tractatus de electione novorum prelatorum*, ja que és la seva obra de caràcter més personal i era la matèria en què més gran era la seva autoritat (al respecte el seu altre treball important fou la col·laboració en la redacció del *Liber sextus Decretalium*, precisament en la part on es parla de l'elecció dels càrrecs).

El llibre *Casus Decretalis*, és de difícil atribució. En la literatura jurídica dels glossadors, els *casus* eren exemples pràctics que il·lustraven d'una manera clara quin era el sentit de la norma. Així doncs, es tracta d'un llibre d'estudi universitari sobre les *Decretals*.

Finalment, entre els llibres de dret destaquen unes *Constitutiones Synodales*, les quals són les disposicions per escrit preses en els sínodes, sense que em sigui possible precisar més.

Ja s'ha pogut veure al principi com Ramon Saera estava ben proveït dels llibres del *Corpus Iuris Civilis*. Tot seguit passo a exposar quins foren els autors, juristes civilistes de l'època dels quals posseïa obres. El primer autor que es troba és l'*Odofredus Bononiensis*, del qual l'inventari només cita l'obra amb el prenom de l'autor. Odofredus, nat a Bolonya a finals del segle XII i mort el 1265, fou professor a la universitat de Bolonya, i persona activa en la vida política de la seva ciutat, fet que no li impedí de dur una intensa activitat intel·lectual; deixà *Lecturae* (és a dir, comentaris dels llibres justinians destinats a l'ús dels universitaris) per a totes les parts del *Corpus Iuris Ciuilis* excepte del text justinià de les *Nouellae*. Escrigué altres obres com una *Summa de usibus feudorum* i una *Summa de libellis formandis*, per citar les més importants¹⁶²

El llibre de títol *Summa Placentini* pertany a l'autor Placentinus, un dels grans glossadors i civilistes del segle XII, i fou ell qui difongué el mètode d'estudi de la

¹⁶² *Idem*, veu: "Odofredo", (vol. XI, p. 755).

universitat de Bolonya a França. La seva principal obra fou la *Summa Codicis*, la qual data de 1170; aquesta és l'atribució més probable, si bé n'escrigué d'altres menors, com la *Summa de varietate actionum* i la *Summa Institutionum*¹⁶³.

Él llibre que consta amb el títol de *Dinum*, és, sens dubte, el llibre de Dino de Mugello *De regulis iuris*.

Trobem el llibre de proverbis jurídics *Brocarda* del ja esmentat Azonis.

Guillelmus Durantis és representat amb dues obres, la principal és l'*Speculum iuris* i l'obra menor anomenada simplement *Repertorium*.

Aquests són tots els llibres de la seva biblioteca jurídica en la qual, com es pot veure, predominen els llibres de dret canònic. Però a diferència de la resta de biblioteques de Manresa, hi ha autors tan importants com l'Azzonis, l'Odofredus o el Placentinus, els principals glossadors de l'escola de Bolonya, cosa que ens mostra a Ramon Saera com un jurista que estudiava a partir dels grans juristes.

A l'inventari hi ha presents llibres que no són de dret. Trobem una *Metaphisica*, de la qual no se n'especifica l'autor (Aristòtil?) . L'*Euangelium beati Iohannis glosatum*, llibre que també es troba al testament –redactat el 24 de novembre de 1357, un mes abans que l'inventari–, i que fou llegat al convent de les clarisses de Manresa, on era monja una filla seva. Les *Expositiones regulae sancti Augustini et sancti Benedicti*, és a dir: les regles (amb comentaris?) de Sant Agustí i de Sant Benet, llibre del tot lògic si tenim en compte que la Seu era una canònica augustiniana, i que els propers monestirs de Sant Benet de Bages i Montserrat eren benedictins.

Hi ha present un llibre de gramàtica, el *Precianum minorem*. Al respecte Priscia fou el gramàtic llatí que visqué entre els segles V i VI a Bizanci, i escrigué una gramàtica llatina, fonamental ja aleshores, que durant l'Edat Mitjana tingué una gran difusió, amb el títol de *Institutio de Arte gramatica* en 18 llibres, anomenats *Priscianus maior* els 16 primers, i *Priscianus minus* els dos restants¹⁶⁴.

Hi ha dos llibres d'escola: un *Hebreardum*, és a dir, el *Graecismus* d'Eberhardus Bethuniensis, i el *Doctrinale*, d'Alexander de Villa Dei.

¹⁶³ *Idem*, veu: "Placentino (Placentinus)", (vol. XIII, p. 15)

¹⁶⁴ *Gran Enciclopèdia Catalana*, veu: "Priscia", vol 18, p. 355.

Tanca l'inventari dos llibres de paper *in quibus nichil est scriptum*, sens dubte destinats a ús personal, fossin per a un ús intel·lectual o bé per a portar la seva comptabilitat. En tot cas hem de pensar que ja eren relligats.

La documentació permet de veure la dispersió d'aquesta biblioteca. Els documents posteriors a l'inventari (recordem-ho, amb data del 20 de desembre de 1357), estan datats el 19 de maig de 1358¹⁶⁵ i el 13 de març de 1359¹⁶⁶, són dues vendes que fa el seu fill Berenguer, ciutadà i hereu universal (del qual no consta en cap d'ells que fos jurisperit, però sí que es fa en l'esmentat llibre particular de l'AHPM). En la primera ven a Galceran Andreu, jurisperit de Manresa, quatre llibres de dret: una *Nouellae super Decretales*, del qual no s'especifica res més; el *Sisè llibre de les Decretals*; un llibre del Cinus Pistoriensis, segurament la *Lectura in Codicem*; i un altre llibre del qual no se n'especifica el títol ni l'autor, i que no he pogut identificar malgrat hagi disposat dels incipits. Respecte als còdexs només destacar que aquests ja consten a l'inventari, excepte la *Nouellae super Decretales* (i que tampoc pot ser la *Nouellam maiorem*, ja que és *in duobus uoluminibus*). El preu d'aquests llibres és de 118 lliures (2360 sous), quantitat que no pot respondre de cap de les maneres al valor estricte dels llibres i cal suposar que rera hi ha altres deutes.

L'altra venda, és la que fa Berenguer Saera a Jaume de Vallseca, llicenciat en lleis, d'un *Speculum Iuris* de Guillelmus Durantis, llibre que novament es troba a l'inventari, sense que es digui per quin preu.

Com he dit més amunt, el testament de Ramon Saera¹⁶⁷, el qual conté la seva biblioteca de temàtica religiosa, serà tractat en els apartats corresponents. Aquí només en faré un breu comentari purament descriptiu dels llibres: llegà a l'església de Santa Maria de Manresa dos missals (un *Feriale* i l'altre *Sanctorale*), i un *Saltiri (ordinatum secundum officium diocesis Barchinone*, malgrat Manresa pertanyés a la diòcesi de Vic).

¹⁶⁵ AHPM. Llibre particular de Galceran Andreu 1319-1368. Tr. 64. ffsn. doc. 98.

¹⁶⁶ AHPB. FRANCESC LADERNOSA, *llibre comú* 1359, febrer, 18 - 1359, agost, 8, ff. 26v^o-27r^o. [HERNANDO, J.: *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*. Barcelona 1995. Doc. 194 (p. 309)]. doc. 99.

¹⁶⁷ AHPM. *Testamentorum I* 1352-1361. Tr. 464, 111v^o-115r^o. doc. 90.

Al convent dels frares Predicadors de la ciutat¹⁶⁸ una *Biblia maiorem*; la *Postillam fratris Nicholai de Lira super totam Bibliam* en dos volums; unes *Concordances*, un *Catholicon*, de l'autor Iohannes Balbi; les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla; *El Rationale [divinorum oficiorum]* de Guillelmus Durantis; de Sant Agustí el *De Civitate Dei*, el qual, especifica, té complet, així com el llibre autobiogràfic del mateix sant, les *Confessions*; l'*Ultimam pars Summe beati Thome de Aquino*, sens dubte *summa* es refereix a la *Summa Teològica*; un llibre anomenat *Proprietatibus rerum*, possiblement de Bartolomeus Anglicus; i finalment els llega el llibre de dret canònic *Decretum*.

Al monestir de clarisses de Sant Blai i de Sant Llätzer de Manresa¹⁶⁹, els féu el següent llegat: *Liber Sententiarum* (de Pere Abelard); un altre exemplar, incomplet i escrit en lletra antiga, de la *Ciutat de Déu* de Sant Agustí; el *De summo bono* de l'esmentat Isidor de Sevilla; el *Sacramentalem* de Guillemum de Montelugunensis; el llibre anomenat *Lapidarium*, a saber: que tractava sobre les propietats de les pedres. Els següents llibres bíblics: pel que fa al Nou Testament són l'*Evangelium de Sant Joan Apòstol*, el llibre dels *Fets dels Apòstols* i l'*Apocalipsi glosat*; correspon a l'Antic Testament el llibre de *Daniel*; a més a més fa donació d'una certa *Epistole Canonice* i l'evangelium apòcrif de Nicodem *Euangelium Nichodemi*. L'*Expositio super Cantica Cantorum* és segurament el comentari que en féu Gregori el Gran; finalment, fa donació de la *Summa* de Ramon de Penyafort, a saber, la *Summa de paenitentia*, la qual fou un manual de confessors.

Al convent de Santa Maria del Carme de Manresa¹⁷⁰, fa donació dels següents llibres: una Bíblia *minorem*, i la *Summa Gotfredi*, és a dir, la *Summa super titulis Decretalium* de Gofridus Tranensis, que tracta de dret canònic.

Finalment fa una important donació a Guillem de Cellers¹⁷¹, canonge de Manresa, de la *Ystorie scolastice*, de Petrus Comestor; el popular *Flores Sanctorum*; el

¹⁶⁸ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM 4147. ff. 3vº-4rº. doc. 93.

¹⁶⁹ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM. 4147. f. VIrº- VIvº. doc. 95.

¹⁷⁰ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM. 4147. f. 7rº-7vº. doc. 94.

Liber Dialogorum, segurament de Gregori el Gran, on dins hi ha inclòs un *Vitas Patrum* de Sant Jeroni; finalment un Misal *minus* i un altre llibre petit *ubi sunt officia diversorum*.

Sí que és de destacar d'aquests llegats la preocupació del donador per tal que aquests llibres no es perdin. Al respecte fa donació a la Seu¹⁷² d'un *Saltiri* amb la condició que sigui lligat amb cadenes al cor de l'església. Les altres donacions les fa amb la condició que no siguin alienats, empenyorats, llogats, concedits en precari (per un temps) o prestats, que no surtin de dins els recintes del monestir o església, i si es donés el cas que aquestes condicions no es complissin, el llegat seria considerat nul i els llibres haurien de lliurar al convent de Predicadors. Igualment, el llegat que féu als dominics era sota les mateixes condicions. No s'esmenta, en canvi, res al respecte pel que a les donacions al monestir de clarisses, al del Carme i a Guillem de Cellers.

El comentari que es pot fer al respecte és que Ramon Saera, amb aquestes condicions mostra una clara consciència que el llibre és un bé espiritual i com a tal ha d'ésser tractat. Com a pròcer de la ciutat, posava aquest tresor a l'abast de tots els religiosos, i a través d'ells als ciutadans.

Ramon de Sant Martí

De Ramon de Sant Martí no se'ns diu que és jurisperit, però per la biblioteca que disposava, això és fora de dubte. Malauradament no he pogut identificar cap dada biogràfica d'aquest jurista, ni tampoc qui fou Pere Poncet, a instància del qual es feu l'inventari dels béns relictos el 8 de juny de 1360¹⁷³. En conjunt la biblioteca és de quaranta-un llibres, dels quals onze estan aplegats en un sol ítem i d'ells sols se'ns diu que eren "pochs", és a dir, petits. A més a més, en moltes ocasions al llarg de l'inventari, s'especifiquen poques dades dels llibres: o bé s'esmenta només l'incipit o

¹⁷¹ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM. 4147. f. VIIrº - VIIvº. doc. 96.

¹⁷² AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM 4147. ff. 2-3. doc. 92.

¹⁷³ AHPM. Inventaris 1389-1391. Tr. 484, ff. 51rº-51vº. doc. 100.

s'esmenten aspectes formals dels llibres (com les cobertes, suport o format). Malgrat això el present inventari presenta algunes novetats.

No hi trobem tots els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis*: només el *Codi*, una *Digesta noua* i una *Instituta*. El llibre de dret local *Custums de Catalunya*, potser una traducció catalana d'*Usaticos* també equivalent a *Usatges*. Els llibres del *Corpus Iuris Canonici* tampoc hi són complets: hi trobem només el *Sisè llibre de les Decretals* i les *Decretals*.

Aquesta mancança de les fonts bàsiques del dret romà en les biblioteques dels jurisperits degué ser freqüent, ja que les Corts de Perpinyà de 1351, i posteriorment les Corts de Cervera de 1359 imposaren que cap “savi en dret” pogués participar en litigis, fos com advocat, jutge o assessor sinó posseïa els cinc llibres ordinaris de dret civil (*Instituta, Digestum uetus i Digestum nouum, Codex i Nouellae*), o almenys els ordinaris del dret canònic (*Decretum, Decretals, Sisè de les Decretals i Clementines*)¹⁷⁴. Sí, que hi ha, en canvi, el llibre anomenat *Constitucions*, (però caldria afegir “de Catalunya”?).

Aquesta biblioteca presenta un clàssic del dret notarial, i és el llibre del Rolandinus Passagerii –el qual fou mestre de dret notarial a Bolonya durant el segle XIII– amb el títol de *Summa artis notariae*. Aquesta *Summa*, anomenada popularment *Summa Rolandina* o *Rotlandi* (com en aquest inventari), era dividida en quatre parts, cadascuna “dedicada als contractes, als testaments, als actes judicials i a les còpies dels dits actes”. Durant l'època tingué gran difusió. Rolandinus Passagerii escrigué un altre llibre que tenia per títol *Flos ultimarum uoluntatum* i, com és clar pel títol, es tracta de dret testamentari¹⁷⁵.

Moltes de les obres de juristes medievals que conté la biblioteca són ja coneguts i esmentats anteriorment, i tots civilistes. L'única excepció és el llibre de dret canònic *Repertori sobre les Decretals*, sense que pugui fer-se una clara atribució.

Els juristes civilistes són Bartolus de Sassoferrato, l'única vegada que apareix en aquest treball amb l'obra *Repetitiones*, identificada gràcies a l'incipit “Solutio matrimonio”. Nat el 1313 i mort el 1357, aquest jurista fou el gran de l'escola dels comentadors i autor prolífic. Les seves principals obres foren els comentaris als llibres del *corpus* justinià, considerats com “obra insigne per la vastitud i profunditat

¹⁷⁴ BROCA, Guillem M^a: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 347.

¹⁷⁵ *Novissimo*, veu: “Rolandino de Passagerii”, (vol. XVI, p. 256).

d'“estudi”, i d'extensió enorme: al segle XV, a la universitat de Bolonya, copiar-los ocupava al voltant d'unes 4000 pàgines i 8000 columnes. Escrigué, a més, gran quantitat d'obres menors, i la present n'és una d'elles. Cal tenir en compte que moltes obres seves tenen actualment un interès no sols jurídic sinó també històric; i totes, és clar, tingueren una enorme difusió a l'època¹⁷⁶, però cal veure que no són presents a les biblioteques de Manresa, perquè es tractaven d'obres recents en el temps.

Un altre autor i obra ja esmentats és Guillelmus Durantis, amb l'*Speculum iuris*, amb més sentit si considerem que, donat el caràcter enciclopèdic de l'obra, la qual abraçava temes de dret civil, canònic i criminal, sens dubte deuria suplir les mancances d'una biblioteca petita. El títol que es dona de l'obra és concretament *Speculador*, (reducció d'*Speculum iuris*) juntament amb l'incipit *Superius*, i que com a tal he identificat.

Es troba altra vegada el llibre de Dinus de Mugello, el glossador del segle XII: *De regulis iuris*, ja comentat anteriorment.

El llibre del que és diu “que par que sia Mandagot”, és a dir, de Guillelmus de Mandagoto, segurament es tracta de l'esmentat *Tractatus de electione nouorum prelatorum*. Cal destacar aquest dubte del notari, ja que això suposa que el llibre no deuria portar un títol explícit, i deuria ser-li més o menys familiars pels seus propis coneixements, els quals, si no eren mínims (és a dir: conèixer almenys els títols) podien suposar errors en la menció.

Trobem novament el llibre de dret autòcton *Custums de Catalunya*.

Del tot impossible d'identificar és el *Libre de qüestions criminals*. És possible que es tracti de dret processal, amb preferència sobre l'anomenat “mer imperi”, és a dir: la jurisdicció criminal.

Un *Thesaurus pauperum*, de Petrus Hispanus. Aquest autor nasqué a Lisboa, i fou papa l'any 1276 amb el nom de Joan XXI. Estudià a la universitat de París, on començaria un veritable interès pels estudis mèdics per influència de la filosofia natural d'Aristòtil, potser tingué per professor Albert Magne; completà els seus coneixements quan estudià posteriorment a l'Escola de Salern. El 1268 el pontífex Gregori X el fa el seu metge. El 7 de març de 1277, Pere Hispà, papa amb el nom de Juan XXI, prohibeix

¹⁷⁶ *Idem*, veu: “Bartolo de Sassoferrato”, (vol. II, p. 279).

a la universitat de París l'estudi de l'aristotelisme, mitjançant la proscripció de 219 tesis que eren la base de l'estudi d'aquest corrent filosòfic a l'època. Uns dies després, el 20 de març moria a causa d'un accident. Home d'un saber vast, escrigué sobre lògica (*Summulae logicales*); comentà el *De animalibus* d'Aristòtil i té altres escrits menors sobre filosofia natural; el *De anima*, també de l'Estagirita; *Liber de morte et uita et causis longitudinis ac Breuitatis uitae*; uns comentaris al Pseudo-Dionís Aeropagita; però l'aportació més important fou sobre medicina: comentaris a obres mèdiques d'Aristòtil, d'Arnau de Vilanova, Hipòcrates, Galè, Filaretos, Isaac Israeli i una obra del seu deixeble Abu Diafar Ahmad. Pel que fa a les obres originals hi ha un tractat d'oculística, un *Tractatus mirabilis aquarum*, on ofereix receptes per preparar aigües curatives, un *Regimen sanitatis*, la *Summa de conservanda sanitate* i, finalment, el *Thesaurus pauperum*¹⁷⁷.

El *Thesaurus* fou llibre de text per a l'ensenyament de la medicina a moltes de moltes universitats i al segle XIV existia una versió catalana, que s'ha conservat a la catedral de Vic, provinent del convent barcelonès de Santa Caterina; es coneixen versions espanyoles, angleses, italianes i portugueses.

El *Thesaurus* es un manual de medicina general para uso de los estudiantes pobres que no podían comprar los libros caros de las autoridades famosas, cuya doctrina se extracta en el texto. La obra está escrita a manera de compilación y expone de una manera sistemática las enfermedades que pueden afectar a las diversas partes del cuerpo humano, empezando por la punta de los pelos y terminando en la uñas de los pies, y sus tratamientos curativos adecuados; en este vasto panorama anatómico-topográfico nada queda olvidado. El texto cayó tan en gracia de los contemporáneos y sucesores que fue también reelaborado y completado por manos anónimas, de suerte que apenas hay dos manuscritos o dos ediciones totalmente coincidentes¹⁷⁸.

Els llibres religiosos completen els títols de la biblioteca del jurista: un *Missal*, de pergamí, i dos llibres dels quals no s'esmenta el nom, però que per l'incipit es pot suposar la seva temàtica religiosa: "In nomine patris".

Uns quants llibres que tampoc he pogut identificar són els que, sense cap més informació, d'ells es diu que duu a la coberta "de pinta una roda", o bé el que porta

¹⁷⁷ CARRERAS I ARTAU, Tomàs i Joaquim : *Historia de la Filosofia Española*, vol 1, pp. 106 i ss.

¹⁷⁸ CARRERAS I ARTAU, T. i J.: *Idem*, p. 124.

escrit a la coberta “Qui garde bé lo seu” (de comptabilitat potser?). I un altre, amb un incipit que potser fa referència a un jurista és “Incipit sancti magistri Bartholomei”.

D’altres item no permeten fer-ne cap atribució clara, sense que se n’esmenti ni l’autor ni el títol, i tan sols aspectes formals: cinc són els casos, juntament amb els onze llibres de l’item final, en les mateixes condicions: “.XI. libres, de paper, poch”. Menys es pot dir dels sis quaderns de pergamí escrits i que no estan relligats, dels quals no és possible de saber si pertanyien a un sol llibre o a diversos.

Acabo el comentari amb l’arxiu personal, el qual no es limita a escriptures ni a cartes: “.V. plechs de cartas de diuersas contractas”, sinó que inclou un llibre de comptabilitat personal: “.I. llibre de paper, vell, e ay en la cuberta scrit: Prest a n Barthomeu”.

Jaume de Copons

Per a conèixer aquesta biblioteca de 31 volums, només disposem del seu testament, amb data del 10 de juny de 1375¹⁷⁹.

Segons Sarret i Arbós, l’any 1369 Jaume de Copons fou nomenat síndic procurador pel Consell de la ciutat, juntament amb Francesc Nerell, Bernat d’Olzinelles i Bernat Galceran, amb la missió de visitar a l’infant Joan, duc de Girona, que en aquells dies es trobava a Montserrat, i en nom de la ciutat oferir-li el seu agraïment per haverlos donat llicència per a construir el camí de Manresa al Pont de Vilomara¹⁸⁰, concessió molt important per a una ciutat que, com s’ha indicat en la introducció, estava preocupada pel comerç i per tant en la seguretat dels camins per accedir-hi. Per aquesta notícia veiem de nou com és usual una participació dels jurisperits en la gestió de la vida de la ciutat.

En la seva biblioteca hi tenia els llibres del *Corpus Iuris Canonici*: el *Decretum* de Gracià, les *Decretals*, el *Sisè llibre de les Decretals* i les *Clementinas*. Cal sumar-hi dos estudis sobre les Decretals: una *Lectura* i una *Glossa* (ambdós tractats d’ús universitaris). També els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis*: *Emforçada*, *Digestum nouum* i *Digestum uetus*, *Volumen* i *Codi*, a més dels *Usaticos seu librum Usaticorum*

¹⁷⁹ AHPM. *Testamentorum V 1373-1375*. Tr. 467. ffsn. doc. 138.

¹⁸⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 121.

Barchinone, Los Usatges, pel que cal suposar que es tracta dels *Usatges de Catalunya*, i una incerta *Summa de feudis*. Es pot veure com en una biblioteca mitjana, uns vint-i-cinc anys després de la obligació imposada –per les corts de Perpinyà, de 1351– als jurisperits de posseir tots els llibres bàsics del *corpus* justinià, o al menys els del *Corpus Iuris Canonici*, per tal d'estar autoritzat a intervenir en els judicis, aquest precepte es complia. I és clar que, malgrat la difusió del dret comú, les lleis feudals seguien essent necessàries¹⁸¹.

Pel que fa a les obres de juristes civilistes, aquestes són les següents: El llibre anomenat *Xi* (la *Lectura in Codice* de Cinus Pistoriensis), El *Libellus de Ordine iudiciorum* de Rofredus Beneventanus¹⁸².

Amb el títol de *Lecturam Iohannis de Blanoscho*, el canonista del segle XIII i professor a Bolonya, no podem saber si es fa referència a l'*Ordo iudiciarius* o bé al *De actionibus advocatorum*, però ambdós llibres són manuals de dret processal.

Finalment la *Lecturam Odofredi* pertany a Odofredus de Bolonia, sense que es pugui saber a quina de quina de les seves *lecturae* es tracta.

Amb els canonistes ens trobem amb la *Lecturam sine capletra incipientem* “enerabilibus”, i que per l'incipit tant es pot tractar de la *Lectura super .VI. libro Decretalium* de Guido de Baiso, o bé la *Lectura super Clementinas* de Matheus Romanus, autor del segle XIV, també anomenat Matheus Anglesii, però si he de jutjar per la seva difusió la primera atribució és la correcta. També, respecte a aquest llibre cal destacar el detall de la mancança de la primera lletra, ja que aquesta deficiència, com es veurà, es repeteix en un llibre de la biblioteca del destacat jurisperit manresà Galceran Andreu, i constitueix una mostra de com el notari fou d'escrupulós en la redacció i com els llibres circulaven entre els professionals d'una mateixa ciutat.

Troblem la *Summa Ostiensis*, és a dir, la ja comentada *Summa Aurea* d'Enrico da Susa.

Un altre llibre, recurrent a les biblioteques medievals de Manresa, és l'*Innocent*, el ja conegut *Apologetico* d'Innocent IV.

¹⁸¹ BROCA, Guillem: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 347.

¹⁸² *Novissimo...*, veu: “Rofredo da Benevento” (vol. XV, p. 251).

També hi ha una *Lecturam beati Raimundi*. Sobre la seva atribució l'adjectiu de beat o sant fa ens força a descartar Ramon Llull, però bé podria ser un llibre de Ramon de Penyafort, si tenim en compte que, malgrat no fou canonitzat fins el 1601, el concili de Tarragona ho sol·licità l'any 1279.

A l'item final es parla de “tres lecturas papiri”, sense cap més informació.

Pel que s'ha vist, sembla clar que tant per la possessió de tots els llibres bàsics dels dos *corpus* jurídics, com per la presència de dos manuals de dret processal, ens trobem amb una típica biblioteca que fou una eina de treball per a l'exercici professional.

Galceran Andreu

Aquesta és la tercera gran biblioteca d'un jurisperit de Manresa al segle XIV, juntament amb les de Ramon d'Esglésies i Ramon Saera. L'he pogut documentar gràcies a l'inventari dels béns relictos del jurisperit, amb data de l'11 de gener de 1391¹⁸³. Hi ha dos manresans amb aquest nom: Galceran Andreu pare, actiu a la primera meitat del segle i Galceran Andreu fill, que visqué durant la segona meitat.

Sarret i Arbós féu l'esbós d'una història de la família mitjançant biografies. De Galceran Andreu *senior* diu que:

en el trieni de 1320 1322 havia exercit el carreg de Sots Veguer de Manresa; á l'any 1325 fou Batlle de la ciutat; en 1329 procurador de la noble casa dels Moncades [sic]¹⁸⁴.

També intervingué en la vida política de Manresa, i així el 29 d'abril de 1336 el rei Pere III convocà corts a Lleida per tal de rebre fidelitat dels catalans, en un context polític enrarit a Catalunya ja que es va coronar rei a Saragossa abans que a Catalunya. El consell de la ciutat nomenà síndics a Ramon d'Esglésies i a Galceran Andreu, amb la missió de confirmar els privilegis de la ciutat. Els jurisperits així ho feren i, a més a més, “no sols aconseguí Manresa la confirmació de sos privilegis, sí que també li fou

¹⁸³ AHPM. *Inventariorum III* 1391-1393. Tr. 485, ff. 170vº-179vº. doc. 204.

¹⁸⁴ SARRET I ARBÓS, J.: *Família Andreu*. Inèdit/10, (Manresa, 1930).

concedit, amb lletra de 13 kalendes juliol (19 juny) [del mateix any], que els castells de la Guàrdia de Montserrat i del Bruch amb tots sos termes fossin de la Vegueria de Bages”¹⁸⁵, concessió important ja que suposava poder abastir de llenya la ciutat durant l’hivern, tal com consta en el document 27 del *Llibre Verd de Manresa*¹⁸⁶. Finalment, el 22 de març de 1337, juntament amb altres sis consellers, féu un romiatge a Montserrat per pregar per la fi de la sequera que vivia la ciutat¹⁸⁷.

Sarret i Arbós diu en el seu treball inèdit que Galceran Andreu (*junior*), jurisperit, fou l’hereu dels béns del seu pare i el 16 de gener de 1355 es casà amb Elisenda, filla de Francesc Amargós, a la qual va entregar un dot tant elevat com quinze mil sous. Penso si potser Francesc Amargós també fou jurisperit, ja que entre els llibres particulars de l’AHPM n’hi ha diversos amb aquest cognom¹⁸⁸.

El 13 d’octubre de 1360 Galceran Andreu i Jaume Sarta són síndics nomenats pel consell de la Ciutat, per tal que comprin al monarca “el mer i mixt imperi i tota jurisdicció civil i criminal dels castells de Catellar, Súria i Castelladral”¹⁸⁹ –i Seguers. El preu de la venda fou de 25.940 sous, compra que en realitat fou recuperació d’unes jurisdiccions que anteriorment havien pertangut a la vegueria del Bages, alienades als Cardona en contra d’un privilegi que els havia atorgat anteriorment Jaume II; i en el seu moment Francesc Nerell i Galceran Andreu foren els síndics que més s’oposaren a l’alienació d’aquestes jurisdiccions¹⁹⁰. Això és una mostra de la lluita que tenia la ciutat amb els senyors feudals, en aquest cas els de Cardona, per l’ampliació dels seus territoris i jurisdiccions.

L’any 1381 la ciutat, en motiu d’una talla o repartiment que el Consell volgué fer entre “els ciutadans, els generosos i les confraries” per tal de completar les torres i muralles i acabar de fortificar la ciutat, els ciutadans més rics s’hi oposaren. Aleshores Galceran Andreu fou nomenat àrbitre, però la seva autoritat no fou suficient ja que

¹⁸⁵ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 80. *Família Andreu*.

¹⁸⁶ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, p. 105.

¹⁸⁷ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 87.

¹⁸⁸ En dos llibres particulars de l’AHPM consta un Francesc Amargós com a jurisperit: “Llibre particular de Jaume i Francesc Amargós 1333-1352” Tr. 138, i “Llibre particular de Francesc i Joan Amargós 1348-1376” Tr. 210. AHPM.

¹⁸⁹ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 112.

¹⁹⁰ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 65, p. 224.

s'hagué de recórrer al rei¹⁹¹. Ja a partir de finals del segle XIV començaren a ser més freqüents les bandositats, i per motiu d'un conflicte entre Ramon de Peguera, cavaller, i Galceran de Castellet, el Consell de la ciutat, amb data de 25 de setembre de 1381, nomenà dos jurisperits per tal de poder posar-hi pau, els quals foren Galceran Andreu i Pere Nadal, però altra vegada només la intervenció del rei aconseguí aturar el conflicte cinc mesos més tard¹⁹². El fet que aquestes situacions es repetissin cal pensar no necessàriament en una incapacitat dels àrbitres sinó en la virulència d'uns conflictes que serien endèmics durant els segles XVI i XVII a tota Catalunya. Per tant es pot veure com la ciutat no tenia capacitat militar per poder resoldre els seus problemes sense requerir sovint la intervenció del rei. En aquest context la riquesa material que aquesta podia generar era bàsica, però també era decisiva la força personal d'uns quants individus, entre aquests els que comptaven amb una formació intel·lectual, o sigui, que estaven “armats” d'uns coneixements jurídics més pràctics que no pas especulatiu¹⁹³. Quina fou la formació que permeté a aquest jurisperit intervenir en la vida de la ciutat?

La seva biblioteca estava formada per quaranta-vuit còdexs, els quals són coneguts –com he dit anteriorment– per l'inventari dels béns relictes fet a instància de la seva vídua Elisenda. Sobre l'inventari cal dir que molts llibres estan descrits amb tot detall, tant pel que fa als aspectes formals com pels títols de les obres, els incipits i explícits corresponents, però això tant sols succeeix en la primera meitat de l'inventari i després, en la segona meitat, només se'ns dona els incipits sense els títols; això ha suposat no poder identificar molts dels llibres. Aquesta diferència de tracte coincideix, aproximadament, en primer lloc amb els llibres de dret dels dos *corpus* i els estudis que constituïen una eina del treball jurídic, i en segon lloc amb els llibres restants d'altres temàtiques.

Pel que fa al dret civil, s'hi troben tots els llibres del *corpus* justinià: *Digesta uella* (per duplicat), *Digesta noua* (també per duplicat), l'*Enforçada*, el *Codi* i el *Volum*, uns *Usatges* amb suport de paper, unes *Constitucions de Catalunya* en idèntic suport, i unes altres *Constitucions* de les quals es dóna un incipit que no he pogut identificar. Cal

¹⁹¹ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 122.

¹⁹² SARRET I ARBÓS, J.: *Idem*, p. 122.

¹⁹³ Galceran Andreu disposa d'un llibre particular a l'AHPM: “Llibre particular de Galceran Andreu 1368-1392” Tr. 304. El “Llibre particular de Galceran Andreu 1319-1368” Tr. 64 pertany al seu pare.

destacar que les lleis autòctones apareguin en llibres amb suport de paper, un dret copiat constantment i necessari de conèixer mentre existissin conflictes amb la noblesa. Aixímateix s'hi troben els llibres del *Corpus Iuris Canonici: Decretum, Decretales, Clementinas* i el *Sisè llibre de les Decretals*.

Els estudis sobre dret canònic són: un llibre del jurista del segle XIII, Bartholomeus Brixensis (o de Brescia), i que per l'incipit ha de ser el *Casus super Decreto*, si bé no es tracta d'una obra personal sinó de la revisió que feu del llibre *Casus decretorum* de Benincasa de Siena; pot ser també, tot i que menys probable per menys freqüent, el llibre de Iohannis Teutonico *Apparatus super Decreto*¹⁹⁴.

Una dada interessant és que trobem entre els seus llibres un còdex al que li manca la caplletra i que té per incipit: “enerabilibus”, còdex que es trobava a la biblioteca de Jaume de Copons, també jurisperit de Manresa–, i que es pot tractar del llibre de Guido de Baiso *Lectura super sexto libro Decretalium*, o bé de la *Lectura super Clementinas* de Matheus Anglesii.

Una de les mencions libràries de les quals només se'ns dona els incipit i explicit comença: “Reuerendo in Christo Patri”, i que pot correspondre a tres llibres: a) l'*Speculador o Speculum iuris* de Guillelmus Durantis, b) al *Rosarium super Decreto* de Guido de Baiso, c) a la *Summa Astensis* del dominic anomenat Astesanus, o sigui, de la ciutat italiana d'Asti.

Finalment l'obra en dos volums *Directorium Iuris*, conegut també com *Summa directoria iuris*, del dominic Petrus de Quesvel.

Cal ajuntar a aquests estudis de canonistes un *Repertori* que per l'incipit puc completar el títol: *Repertorium super Decretalibus*, però no en se donar l'autor

Els estudis de juristes civilistes són els següents: la *Lectura super codice* de Cinus Pistoriensis, juntament amb la *Summa super Codice* d'Azonis. Ambdós llibres són comentaris sobre el *Codi*.

Hi ha el tan present estudi de dret processal *De regulis iuris* de Dinus de Mugello.

Una *Lectura de Odofre*, del ja esmentat Odofredus Bononiensis, sense que sapiguem a quin llibre del *Corpus Iuris Ciuilis* pertany aquest estudi.

¹⁹⁴ *Novissimo...*, veu: “Bartolomeo da Brescia” (vol. II, p. 281).

Entre els llibres que no eren de dret, i que per això no foren dignes de tanta atenció per part del notari, destaquen en primer lloc tres llibres de medicina, sense títol, però amb uns incipit evidents al respecte: “A cura del cap”, “La cura” i “Ad purgandum”, un saber assequible per a algú amb cultura, atesa la indefinició científica de la praxis mèdica, i en aquest sentit aquests llibres mèdics eren sovint una barreja de medicina, astrologia i creences paganes i pseudoreligioses, o bé invocacions a determinats sants en funció de la dolència.

Però tant sols es troba un llibre de temàtica religiosa, amb un incipit i un explícit evidents, malgrat no s'esmenti el títol: «qui comença: “Sanctum est autem”, e feneix: “Iesu Christi”», i no és possible precisar més.

Hi ha presents llibres amb autors i títols desconeguts. En dos casos sembla clar que es tracten de llibres de dret, ja que en l'ordre de l'inventari es troben entre llibres d'aquesta matèria identificats i segueixen les mateixes pautes d'inventariació¹⁹⁵, malgrat que aquesta mateixa pauta és més dubtosa per a les restants obres que es troben al final de l'inventari¹⁹⁶. En aquest cas poc més es pot precisar amb uns incipit com: “Si curra [sic] uideat”, o bé “De prepositions” (hom pot pensar que és de dret, de filosofia, de lògica o bé de gramàtica), “Demanat al carrer”, o bé “Requisitio”; o bé el «que comença: “De constitutionibus”, e feneix “retulerunt”», situat a l'inventari com successiu als tres llibres de medicina, pot ésser fàcilment de medicina ... o bé de dret. Poques més esperances ens dóna el llibre que comença: «“Questio” e feneix: “ut ibi”», ja que si és cert que les *Questiones libri animae* de Tomàs d'Aquino comencen: “Questio est utrum anima”, és summament difícil trobar un llibre de teologia en una biblioteca de caire eminentment pràctic.

L'inventari inclou almenys part del seu arxiu personal, amb una gran quantitat de llibres de comptes, fins a set: un *llibre de trameses, censals, comptabilitat*, juntament amb vuit ítem referents a documentació personal, si bé ja no en forma de llibre: *cartes públiques, escriptures, cartes d'establiment, encantaments, cartes debitòries i sentències*. Una mostra variada que amb tota seguretat era més àmplia. Ho entenc com a mostra de la seva riquesa econòmica.

¹⁹⁵ Doc. 204, ítem 20 i 25.

¹⁹⁶ Doc. 204, ítem 27 i 28.

A l'estudiar la biblioteca de Ramon Saera s'ha esmentat la important notícia donada per Sarret i Arbós que el dia 12 de maig de 1358 Galceran Andreu va comprar a Berenguer Saera “els llibres y obras de Dret que havian sigut del seu mestre el savi jurisconsult manresà Ramon d'Era pare de aquell [sic]¹⁹⁷”. Part d'aquesta venda és documentada en un altre document¹⁹⁸ i ja he proposat que la venda a la que es fa referència fos parcial, atès que el preu hauria estat elevadíssim. Per altra banda, comparant ambdós inventaris tan sols coincideixen cinc títols: unes *Constitucions de Catalunya* en suport de paper, una *Lectura d'Odofredus Bononiensis*, un llibre de Bartholomeu Brixensis, una obra de Cinus Pistoriensis i unes *Questiones Domini*. D'aquestes tan sols les dues primeres presenten certa singularitat. Potser s'hi podria incloure, amb seguretat, els llibres dels dos *corpus* si sabés l'any en què Galceran Andreu començà la seva labor com jurisperit. Tot i així, una compra massiva de llibres, si és que es realitzà, podia tenir perfectament una raó tant econòmica com intel·lectual, fet probable donat el caràcter de la seva biblioteca.

Així doncs, i com a resum, cal remarcar el caràcter pragmàtic i l'orientació pública de Galceran Andreu per sobre de l'especulativa, i sense quasi bé cap rastre de religiositat. És una gran diferència amb Ramon Saera i Ramon d'Esglésies! Aquí, la lectura és estrictament una eina de treball, i fins i tot els llibres de medicina tenen aquest caràcter pràctic en una biblioteca privada (exactament igual que avui). Uns coneixements jurídics que comporten l'adquisició d'un poder econòmic i un *status* social reconegut.

Berenguer d'Esglésies

L'any 1392, Berenguer d'Esglésies, jurisperit, entregà al seu fill homònim i també jurisperit, un lot de més d'onze llibres de dret per raó del seu matrimoni¹⁹⁹, del qual només s'esmenten els cinc del *Corpus Iuris Ciuilis: Digestum uetus, Digestum nouum, Enforciatum* i *Volumine super Codicem* (si bé aquest darrer enunciat és ambigu) excepte l'*Instituta* (fet habitual). Del *Corpus Iuris Canonici* hi són tots excepte el

¹⁹⁷ SARRET I ARBÓS, J.: *Família Andreu*, Inèdit/10. ffsn.

¹⁹⁸ AHPM. Llibre particular de Galceran Andreu 1319-1368. Tr. 64. ffsn. doc. 98.

¹⁹⁹ AHPM. Esborrany 1398. AHPM. m - 57. ffsn. doc. 268.

Decretum de Gracià. S'esmenten també la *Summa Hostiensis* i un còdex en el qual hi ha dos llibres destacats: l'*Speculum iuris* de Guillemus Durantis, i el de Guillemus de Mandagot, sens dubte el recurrent *Tractatus de electione novorum praelatorum*, juntament amb un *Repertorium* i molts altres llibres de dret canònic i civil ja no especificats, sense que digui si són en un mateix còdex o bé en són diversos.

Berenguer de Comes

A Berenguer de Comes l'he trobat documentat en el *Llibre Verd de Manresa* fins a tres vegades. Primerament, amb data de 16 de juny de 1357, on es diu que fou un dels síndics que, juntament amb Guillem d'Orriols, foren informats per Bernat d'Olzinelles i Berenguer de Relat, procuradors del rei Pere III, que aquest havia venut els 3000 sous del sequiatge a Pere de Montcada, al qual la ciutat hagué de fer aquest pagament a partir d'aleshores²⁰⁰.

En el document 128 del *Llibre Verd de Manresa*, amb data de 25 de març de 1393, i que es tracta de la carta municipal de Manresa on el rei Joan I estableix el sistema de govern de la ciutat amb 100 jurats, allí hi consta dues vegades: una, com un del grup de vint-i-cinc persones que el primer any exercirien de conseller, i també com un dels cinquanta consellers que el primer any formarien part del consell general de la ciutat. Berenguer de Comes, fou, doncs, una persona implicada en la vida pública de la ciutat.

És possible de conèixer la seva biblioteca a partir d'un inventari dels béns relictos fet a instància de la seva vídua Constança, amb data de l'11 de març de 1404²⁰¹. El gruix dels setze llibres que posseí són els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis: Digestum uetus, Digestum nouum*, dos exemplars del *Codi*, l'*Inforciatum*, les *Instituta*, i un volum en el qual són reunits: les *Instituta* –glossades– les *Autentiques*, els *.III. llibres del Codi* i el *Libre dels feus*.

Dels llibres del *Corpus Iuris Canonici* hi ha el *Sisè llibre de les Decretals* i tres exemplars de les *Decretals*, una de les quals és escrit “ab glosses antigues”; un d'aquests exemplars de les *Decretals* el tenia en penyora per una quantitat de 10 lliures.

²⁰⁰ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 53, p. 204.

²⁰¹ AHPM. Llibre particular de Berenguer de Comes 1370-1404. Tr. 310. ffsn. doc. 283.

Entre els autors i juristes medievals presents en aquest inventari, destaquen els canonistes per damunt dels civilistes. Així entre els civilistes només hi ha Iohannis de Blenosco amb el títol de *Libellari*, sense poder precisar si es tracta del *De actionibus advocatorum*, o bé l'*Ordo iudiciarius*.

Els juristes canonistes presents a l'inventari són els següents: l'esmentat *Tractatus de electione novorum praelatorum* de Guillelmus de Mandagot, redactat l'any 1294. Un còdex que conté tres obres, dues de les quals són de Petrus de Sampsona (hi ha la *Lectura Petri de Samsona Super Decretalibus* i una *Lectura sobre les Decretals*, títols que alhora d'identificar-los és fa difícil donat que aquests varien (altres títols possibles però no de segura identificació són: *In Decretalis*, *In IV Decretalis et Clementinas*, *Lectura in Decretales*; altres obres d'aquest, autor no presents a l'inventari, són *Liber Synodalis*, *Tabula Decretum*, i *Extracta de lectura Hostiensis et Innocentii*). L'altra obra d'aquest còdex és la *Lectura domini Rotfredi Beneuentani super iure canonico*, (dita també: *Super iure canonico*) i aquesta fou una obra menor del jurista professor a Bolonya. Del mateix autor és el següent llibre que segueix a l'inventari: *Lectura domini Rotfredi Libellorum conficiendorum*, una variant del títol de *Libellus de ordine iudiciario*.

La dada bàsica d'aquesta biblioteca, com tantes d'altres, és la seva funcionalitat i, com s'ha vist, no s'hi troba cap lectura de caire religiós o bé lúdic.

Arnau Boixó

La biblioteca del jurisperit Arnau Boixó és una altra, novament, estrictament professional. L'única dada biogràfica que dispo de ell es troba en el document 128 del *Llibre Verd de Manresa* –l'esmentada carta de govern de la ciutat emesa pel rei Joan I amb data de 1393– en la qual consta com una de les cinquanta persones que havien de formar part del consell general a partir d'aquell any, i que alhora fou un dels consellers que havien de fer consell especial el quart any a partir d'aquella data²⁰². Novament, i com a constant, trobem un jurisperit implicat en el govern de la ciutat.

²⁰² En el document consta com a “savi”, qualificatiu equivalent al de jurisperit.

La notícia d'aquesta biblioteca ve per l'inventari dels béns relictes fet a instància de la seva vídua Constança, en data de 10 de gener de 1409²⁰³, on s'hi troben més de disset llibres. Hi ha fins a tres exemplars de les *Decretals*, dos d'ells –especifica el notari– en lletra “bolonyesa” i l'altre amb lletra “nostrada”. Així, doncs, dos d'aquests còdexs poden provenir de la universitat de Bolonya i un d'ells és llegat pel jurista al seu net. Completen el repertori sobre dret canònic altres dos llibres sobre les *Decretals*: unes *Decisiones sobre les Decretals*, i uns *Casos breus sobre les Decretals*. Cal dir que *decisiones* és una corrupció per *dissensions* (*dissensiones* en llatí): les *dissensiones* eren una col·lecció en la que es contrastaven opinions de diversos doctors sobre aspectes de difícil interpretació d'un determinat llibre, i els *casus*, com s'ha dit, eren exemples pràctics en l'aplicació de la norma o principi general a un cas concret; ambdós llibres foren d'ús universitari²⁰⁴.

Pel que fa al dret civil, aquest és interessant per la presència del dret autòcton. Per primera i única vegada es pot trobar el llibre de dret feudal *Les commemoracions de Pere Albert*, en suport de pergamí. Aquest llibre fou escrit i destinat a completar la jurisdicció feudal existent. També s'hi troben *Los Usatges de Catalunya* en suport de paper. També hi ha *Los Usatges de Barchinona*, en suport de pergamí. Hi són presents *Les Constitucions de Catalunya*, també en suport de pergamí, però juntament amb un altre llibre en el mateix còdex: *De les regles de dret amb se glosse*, i que pel títol podria ser el llibre de Dinus de Mugello *De regulis iuris*.

Respecte a aquesta gran presència del dret autòcton, és útil tenir en compte que l'any 1422 Alfons IV –V d'Aragó–, declarà obligatòria la possessió dels *Usatges*. al·legant per a això la ignorància que es mostrava del dret autòcton per sobre del dret romà²⁰⁵, si bé també és clar que aquesta ordre podia respondre a raons diverses, no estrictament jurídiques o tècniques. Al respecte, en anteriors biblioteques ja hem trobat llibres de dret autòcton en suport de paper, i s'ha vist com els *Usatges de Catalunya* i de *Barcelona* malgrat ser escassos entre la gran massa de llibres de dret romà, hi so presents.

²⁰³ AHPM. Llibre particular del convent de Predicadors 1378-1400. AHCM/Ecles. C-26 (Dominics IV), ffsn. full solt. doc. 288.

²⁰⁴ *Novissimo...*, veu: “Glossatori” (vol. VII, p. 1138).

²⁰⁵ BROCÀ, Guillem M^a de: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 349.

L'únic llibre que es pot trobar del *corpus* justinià és el *Codi*, del qual en posseïa dos còdexs, un amb glossa i l'altre sense.

Completen l'inventari l'enciclopèdic llibre *Speculador* o *Speculum iuris* de Guillelmus Durantis i un *Mandagot* sense que s'especifiqui el títol, però sens dubte l'habitual *Tractatus de electione novorum praelatorum*.

Tot amb tot, hom entreveu que aquests no eren els únics llibres que posseïa Arnau Boixó. És impensable la biblioteca de qualsevol jurista actiu sense els llibres més bàsics d'ambdós *corpus*, més encara quan, com ja s'ha dit anteriorment, Pere III, a les corts de Perpinyà de 1351 i les de Cervera del 1359, prohibí que cap jurisperit pogués exercir sense els llibres ordinaris del dret civil i canònic.

Un segon document²⁰⁶ ens permet de veure quin fou l'arxiu personal d'Arnau Boixó, inclòs en l'aplec de documents d'aquest treball per la menció d'uns “*librets de paper*”, tres en conjunt, sense cap més especificació, juntament amb uns “*cuernots de llibres e capbreus, sotils*”, i un *capbreu*. Cal ajuntar-hi diverses cartes i escriptures guardades en una capsa i en alguns “*doblers sotils*”. Documentació tota aquesta generada per l'activitat del seu treball i mostra d'una riquesa material. Aquests documents estaven distribuïts en dues estances de la casa: “la cambra damunt lo portal” i “la sala”. Entre els béns materials relacionats amb l'escriptura s'hi troba “un barralet de tenir tinta”.

Com a resum, es pot dir que és més que probable que els llibres d'ambdós *corpus* no esmentats en l'inventari, d'alguna manera havien de ser a l'abast del jurisperit. Al respecte hem de considerar la possibilitat d'ocultacions, donacions (com fa amb el seu net a qui li entrega unes *Decretals*), o bé vendes. Per altra banda la presència d'un arxiu personal nombrós, havent-hi entre altres documents *capbreus*, fa pensar en una activitat econòmica notable i estable, i, amb la constatació d'una participació en el govern de la ciutat queda dibuixat un perfil típic entre els jurisperits manresans, tenint aquest cas com a tret característic una especial presència del dret autòcton.

²⁰⁶ AHPM. Llibre particular de les famílies Boixó i Socarrats 1373-1532. AHPM. 4091. ffsn. doc. 293.

Notícies d'altres biblioteques de jurisperit manresans

Francesc Celoni

La persona de Francesc Celoni està relacionada amb la gestió d'almenys set llibres de dret –en una data tan recent com 1272– que feren els seus fills. No se'ns diu si fou manresà, ni si efectivament fou jurisperit, malgrat la possessió de llibres de dret a principis del darrer quart del segle XIII ho fa lògicament suposar, com així la seva ciutadania. Dono el nombre de llibres com aproximat ja que en el primer document consten set llibres, tots del *Corpus Iuris Ciuilis*: un *Codi*, *Els tres llibres del Codi*, *Volum*, *Instituta*, *Autèntica*, *Les tres parts de les Forçada* i el *Libre dels Feus*; en el segon document consten els llibres *Codi* i *Volum*, pel que tinc en compte la possibilitat que es tracti d'una repetició.

De dos documents, el primer²⁰⁷, el qual no puc oferir sencer per estar molt malmés pels cucs i la humitat, diu que Arnau Celoni, Guillem Celoni, Ramon de Casanova entreguen set llibres de dret. El segon document²⁰⁸, que és troba més ben conservat i és entenedor, diu que Arnau Celoni, fill de Francesc Celoni, entrega als marmessors del seu pare 500 sous i els dos llibres esmentats, un *Codi* i un *Volum*, per tal que paguin els deutes del seu genitor, i dóna poder als marmessors de vendre els llibres si la quantitat esmentada dels 500 sous no és suficient.

És difícil de valorar aquests llibres en diners al segle XIII, però la possible quantitat de 1750 a 2000 sous (a raó de 250 sous per llibre) seria tota una fortuna a l'època.

Arnau d'Om

Tal com s'ha dit, Manresa mantingué, al llarg de l'alta edat mitjana, una relació comercial amb les ciutats del Prepirineu, especialment pel que feia al comerç vinícola. En una data tan anterior com el 1281, hi ha documentada la venda d'un llibre de dret entre dos jurisperits (dels quals no tinc cap informació biogràfica): Arnau Roig, de Berga, vengué a Arnau d'Om, de Manresa²⁰⁹, i pel preu de 10 lliures, un *Digestum uetus*

²⁰⁷ AHPM. *Secundus liber Guillelmi de Artes* 1271-1272. AHPM. 4010. ffsn. doc. 1.

²⁰⁸ AHPM. *Secundus liber Guillelmi de Artes* 1271-1272. AHPM. 4010. ffsn. doc. 2.

²⁰⁹ AHPM. *Tertius liber Petri de Grevalosa* 1281. AHPM 4012. ffsn. doc. 4.

cum apparatu Accursis, fet que constitueix l'única menció d'aquest jurista a la present documentació. És sabut que Accursius (1184 – ca. 1260) fou una de les figures centrals del dret medieval. Pertanyent a l'escola bolonyesa dels glossadors feu comentaris i glosses a tots els llibres del *Corpus Iuris Ciuilis* i amb ell s'acabà el gran període d'esplendor dels glossadors a la Universitat de Bolonya. Però deixant apart la seva importància per a la ciència de la història del dret, les seves obres foren molt pràctiques per la sistematització dels coneixements sovint confusos i barrejats dels glossadors anteriors. Per a tot el *Digestum* el nombre de glosses que escrigué arribava a 62.577, i això significa que el llibre devia ser de grans dimensions, fet que ajuda a explicar el seu alt preu. La importància d'Accursius en el seu temps destaca encara més quan els textos que glossà eren preferits, a la universitat, abans que els mateixos textos justinians sense cap comentari, fet que li valgué molts adversaris²¹⁰. Cal destacar que el còdex havia estat del difunt Pere de Roger, també jurisperit de Berga. El preu era de 10 lliures (és a dir: 200 sous), una quantitat molt alta per a aquesta data. Sorprén trobar un llibre de dret com aquest, tot un clàssic de l'època, en un indret tan menut del Prepirineu, i és una mostra de la difusió del dret comú arreu del territori català.

El mateix jurisperit, en data del 25 de juliol de 1281, en nom de Ramon d'Arcs, fa donació a Bernat Sala²¹¹, ciutadà de Manresa, de tres protocols notariais, els quals escrigué o feu escriure aquest en tant que notari públic. Foren transportats dins un sac lligat i segellat. Cal veure que els llibres notariais eren propietat del notari, i no propietat de l'escrivania.

Un altre document d'aquest treball, amb data del 9 de maig de 1284, és una promesa que fa Guillem Todó a Arnau d'Om²¹² d'escriure la glossa d'*Odofredus Bononiensis super Codicem*, en el temps d'un any i pel preu de 250 sous, amb el compromís d'una dedicació exclusiva. Aquests tipus de contractes de còpia foren freqüents al segle XIV, i estan abastament documentats a Barcelona, però també a València²¹³, tots són per l'estil, amb preus que oscil·laven entre els 100 i els 600 sous, i

²¹⁰ *Novissimo...*, veu: "Accursio" (vol. I/1, p. 178).

²¹¹ AHPM. *Tertius liber Petri de Grevalosa* 1281. AHPM 4012. ffsn. doc. 3.

²¹² AHPM. [MESTRE PERE] Comú 1283-1285. Tr.2. ffsn. doc. 7.

²¹³ Vid. HERNANDO, Josep: *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, doc. 86, doc. 97, doc. 158, doc. 258, doc. 302, doc. 356, doc. 378. I MANDINGORRA LLAVATA, Mª Luz: *Leer en la Valencia del*

amb terminis de mig any a deu mesos. Sovint es tractaven de llibres litúrgics, a vegades amb pagament d'una part del preu a la bestreta, si bé només en un cas hi he trobat la mateixa clàusula de dedicació exclusiva. Guillem Todó esmenta que treballa en una escrivania, pel que és possible que aquestes tasques vinguessin a ser un ingrés addicional, malgrat l'esment de la condició de dedicació exclusiva. Del llibre que fou objecte de còpia se'n troben encara tres exemplars més al llarg de la documentació manresana: un en poder de Ramon Saera, un altre en poder de Galceran Andreu, i un tercer, ja fora de la ciutat de Manresa, l'entrega Pere III a Bernat d'Olzinelles, el doctor en lleis de la cancelleria reial. Odofredus de Bolonya, un clàssic medieval del dret civil, fou professor a Bolonya i les seves obres tingueren força difusió durant un temps: comentà totes les parts del *Corpus Iuris Ciuilis*, excepte les *Novellae*, i escrigué diverses *Quaestiones* i *Consilia*, aquests darrers llibres per a ús dels universitaris²¹⁴.

Francesc Amargós

Són dues les notícies de que dispo sobre Francesc Amargós. En data de 1351 assisteix com a síndic de la ciutat a la declaració que féu el rei Pere III, que l'erecció del ducat de Girona per al seu fill no comportarà cap perjudici als drets i llibertats per a la ciutat de Manresa²¹⁵. La segona, que confirma la implicació del jurisperit en el govern de la ciutat, és la seva participació en un romiatge a Montserrat a pregar per a la fi d'una sequera, el 22 de març de 1337²¹⁶. Tan sols dispo d'un document sobre aquest jurisperit, pel qual Pere de Boures, degà del bisbe de Vic al Bages, li vengué un *Inforciatum* glossat, pel preu de 140 sous. Pere de Boures havia rebut aquest llibre de Pere de Riusec, de la vila de Monistrol de Montserrat, el qual alhora l'havia rebut d'un altre jurisperit manresà, Arnau de Sobrebalç. Pere de Riusec i la seva esposa Sibil·la lliuraren el còdex al degà del bisbe per tal de pagar els deutes que havia contret a causa d'un plet que havien tingut contra ell.

trescientos. El libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410), doc. 36 i doc. 57.

²¹⁴ *Novissimo...*, veu: "Odofredo" (vol. XI, p. 785).

²¹⁵ TORRAS, Marc: *El llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 45.

²¹⁶ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 87.

Arnau de Sobrebalç

D'aquest jurisperit dispo dos documents: un és el suara comentat; el segon és una gestió que féu la seva vídua Elisenda, en data del 24 d'abril de 1332, amb dos llibres que havien estat del seu difunt espós²¹⁷. Es tracta d'una venda que féu Elisenda d'unes *Decretals*, pel preu de 16 lliures (320 sous), i d'un *Sisè* per 78 sous, al seu germà Bernat de Pla i al seu fill homònim, a instància d'un altre germà, Guillem de Pla, cuireter. Elisenda reconeix haver demanat a Guillem de vendre els llibres, sens dubte per raons econòmiques, atesa la seva viduïtat. La venda es féu entre germans, pel que és fàcil que algunes condicions per a la compra no s'especifiquin en el document.

Ramon Andreu

Ramon Andreu fou jurisperit i conseller de la ciutat de Manresa. D'ell tan sols tinc la notícia que el 3 d'abril de 1322, per raó d'unes bandositats dins la ciutat de Manresa que provocaren la mort d'una persona, i amb diversos assumptes per tractar, ell, juntament amb altres dos consellers de la ciutat, foren enviats pel Consell de la ciutat a parlar amb el rei Jaume II²¹⁸.

Jaume de Boures, en data de 12 de juliol de 1333²¹⁹, li vengué un còdex miscel·lani: un *Repertorium super Decretalibus*, i el *Liber feudorum cum apparatu ordinario* (sense que es pugui saber de qui era la glossa), escrites sobre un suport de molta qualitat (*pellibus agninis*), però amb un preu de 85 sous, que es pot considerar baix i en el qual potser hi intervindria l'estat de conservació del llibre. Cal recordar que també s'ha pogut trobar Jaume de Boures, de Santpedor, a l'encant públic dels béns relictos de Jaume Ricolf comprant el llibre *L'Esforçada* (nom catalanitzat de l'*Inforciatum*). No sé quin fou l'ofici de Jaume de Boures, però de ser jurisperit s'hauria indicat a la documentació, pel que cal considerar la possibilitat que es dediqués a la compra i venda de llibres.

²¹⁷ AHPM. *Coriateriorum* 1330-1337. AHCM/Gremis-34. f. 38vº. doc. 45.

²¹⁸ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 69.

²¹⁹ AHPM. Llibre particular de la família Andreu 1317-1363. Tr. 62. ffsn. doc. 46.

Jaume Desfar, cavaller

Un altre dels juristes importants de Manresa en el segle XIV fou Jaume Desfar²²⁰ (mort el 1374). Cal avançar que no he trobat a l’AHPM cap relació completa de la biblioteca que necessàriament aquest jurisperit havia de posseir²²¹. Joaquim Sarret i Arbós feu una petita biografia, encara inèdita, de la família de Desfar²²², la qual seguiré en la presentació del personatge, a qui potser hauríem d’anomenar jurisconsult, ja que segons Guillem M^o de Brocà i l’historiador manresà, els quals segueixen Callís també tingué producció pròpia:

Jaime de Far, según Callís, al comentar el usaje “Cunctum malum”, trató de la guerra²²³;

com també:

Posseït de saviesa en la carrera de jurisperit efectuada brillantment va deixar escrits uns comentaris al Usatge “Cunctum malum” tractant de la guerra segons diu Callís en la seva obra “De pace et tregua” (Anuari Institut d’Estudis Catalans de 1909), confirmant que era fill de Manresa el seu autor Jaume Desfar [...]. [sic]²²⁴.

Sarret i Arbós parla d’ell així en l’esmentada biografia:

El consell general de la ciutat, amb la confiança de tenir en ell un ferm defensor dels interessos comunals, a l’any 1339 [essent ja jurisperit] el va enviar com a síndic del Consell de les Corts

²²⁰ Con en el cas de Ramon Saera, mantinc el cognom com Desfar, i no De Far, per raó d’un ús ja generalitzat en altres publicacions.

²²¹ A l’AHPM es donsen diversos lligalls amb el cognom Desfar, sobretot a Francesc i Jaume Desfar, mercaders, i Berenguer. Però per al nostre interès és de destacar el “Llibre particular de la família Desfar 1344-1402” Tr. 183, on aquest jurisperit és mencionat, però on no consta cap menció librària.

²²² SARRET I ARBÓS, J.: *Família Desfar*. Inèdits/29 (12 pp.), ffsn. És una mostra de com aquest jurisperit arriba a ennoblir-se en funció dels seus serveis a la cúria, creant ell mateix el seu escut d’armes.

²²³ BROCÀ, Guillem M^a: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 390.

²²⁴ SARRET I ARBÓS, J.: *Família Desfar*. ffsn.

que's celebraren á Barcelona a fi d'ajudar al Rey de Castella y poguer resistir la revolta mahometana que amb innumbrables forces havia passat la fontera d'Espanya.

No és aquest lloc el destinat á narrar les incidències ocorregudes en aquells dies de continues lluites en que hi contribuí la Corona d'Aragó assessorada de persones il·lustrades que s'havien ofert per prestar seveys. Tan mateix en Jaume Desfar era una d'aquestes persones, car l'any 1348 s'anomenava en els seus escrits jurisperit, cavaller y Conseller del Sr. Rey; títols que va conservar tota la vida. A l'any 1355 compra al noble Asbert de Prat el castell de Guardiola amb les seves jurisdiccions i pertinències del mateix.

Les circumstàncies especials d'aquells dies obligaven al noble manresà a allunyar-se de la ciutat; unes vegades á les propietats y moltes mes al costat del monarca el qual havia de rebre sovint consell y ajuda dels seus familiars²²⁵. [sic].

El següent pas, en el que fou un procés d'ennobliment, s'esdevingué l'any 1360:

El Concell General de la ciutat, reunit el dia 6 d'abril d'aquell any va deliberar que a la desudita església [la Seu] hi havia una capella "entre la de Tots Sants y Santa Anna" construïda temps passat de bens del comú, encara no consagrada, que si's venia aquella capella a bon preu hi hauria diner per a continuar la obra de l'església; y que podria fer-se la petició a les persones notables de la ciutat procedintse a subasta voluntaria. Nomenats síndics procuradors per aytal objecte y feta la subasta fou adjudicada la dita capella a En Jaume Desfar, jurisperit i conseller reial pel preu de quatre mil sous barcelonins, segons diu l'escriptura signada el dia 4 de juliol del mateix any (Protocol nº 183 – Arxiu Notarial).

El noble manresà, en rebre oficialment la possessió de la meritada capella va ordenar que's fes l'altar dedicat al seu patro Sant Jaume; que's possessin a les parets escuts heràldics delicadament esculptats representant un far o flama lluminosa que havia adoptat per escut; y volgué que's construís al sol de terra de la capella, una sepultura per à la família²²⁶. [sic].

En recompensa als seus esforços a la cúria reial l'infant Joan li concedí el 1365 "el domini directe y alodial del castell de Castellbell", castell que el 1369 acabaria posseint en plena propietat per la compra al noble Guillem de Camps.

²²⁵ SARRET I ARBÓS, J.: *idem*.

²²⁶ SARRET I ARBÓS, J.: *Idem*.

A Jaume Desfar el trobem en cinc documents del *Llibre Verd de Manresa*: en el document 30, del 10 de desembre de 1340, pel qual actuà com a síndic davant del rei, juntament amb Pere Mir, per a sol·licitar l'establiment d'imposicions a la ciutat. En els docs. 41, 43 i 44 (documents tots de l'any 1351) aquest ja consta com a conseller reial. Es pot localitzar Jaume Desfar en la documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona, entre els pergamins del fons de la Cancelleria Reial de Pere el Cerimoniós, actuant com a auditor en els juraments de fidelitat que feren totes les viles de la Catalunya Nord després de finalitzada la guerra entre els reis Jaume III de Mallorca i Pere III. Així, entre el 20 de maig i el 28 d'agost de 1344 Jaume Desfar *scriptor domini regi* consta com un dels jurisperits *ad hec specialiter euocatus*, actuant com a testimoni²²⁷.

L'historiadora Mª Teresa Ferrer Mallol el caracteritza amb les següents informacions:

va ser assessor del governador del Rosselló (1344), procurador dels feus reials de Catalunya (1347-1350), advocat fiscal, membre del consell de regència de Catalunya durant l'absència del rei de Sardenya (1355), canceller de l'infant Joan (1365-1374). Va investigar les concessions feudals i emfitèutiques fetes per la corona a fi de restaurar el patrimoni reial. El rei li concedí l'estament militar (1357). Va posseir els castells de Sant Martí de Torruella, Coaner, Vacarisses, Castellfollit de la Roca, Montagut i Mont-ros²²⁸.

Finalment, en el doc 63 del *Llibre Verd de Manresa*, datat el 22 de maig de 1359, el trobem novament: en motiu d'una proferta de 23.663 sous, el rei féu concessions a la ciutat, la qual demana, entre altres coses, el retorn a la pròpia jurisdicció dels castells de Coaner i Torruella, que el rei havia comprat a Jaume Desfar²²⁹. Informació que pot ser l'indici d'unes relacions tibants entre el jurista i la ciutat de Manresa.

²²⁷ ACA. Cancelleria Reial de Pere el Cerimoniós, pergamins, carpetes 252, 253 i 254.

²²⁸ FERRER MALLOL, Mª Teresa :veu: "Desfar, Jaume", al *Diccionari d'Història de Catalunya*. Ed. 62. 2^a ed. Barcelona 1993 (p. 340); vegi's també l'article de la mateixa historiadora a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, 2^a ed. 1987, vol. n° 9, p. 70.

²²⁹ *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, p. 219.

Què podem saber de la biblioteca d'aquest jurisperit? Molt poc, tot i que és més que evident que aquesta existí, i segurament amb força còdexs. Al parlar de Bernat d'Olzinelles ja he esmentat el document procedent l'obra de J. Rubió i Lluch²³⁰ i datat a València el 15 d'octubre de 1343, on el rei Pere III fa donació de set llibres de dret a diverses persones: a Arnau de Morera –vicecanceller–, Blas Daysa –conseller–, a Bernat d'Olzinelles i a Jaume Desfar –*iurisperito Minorise*–, en aquest cas el llibre *Volumen*. Una concessió destinada a recompensar diversos serveis prestats al rei. De fet, uns mesos abans el rei manà a Llop de Gurra que aquells llibres, provinents de la biblioteca del rei Jaume de Mallorca, els lliurés al mateix Bernat²³¹.

La segona notícia que tenim de la seva biblioteca és un document²³² pel qual Arnau Desfar, ciutadà de Manresa, com a procurador del seu germà Jaume, empenyorà quatre llibres de dret propietat d'aquest, a Guillem Cunyat, ciutadà de Manresa, per raó d'un deute de 1250 sous en motiu d'un negoci propi de Jaume Desfar. Quins llibres eren? El llibre del *Corpus Iuris Ciuilis* anomenat *Codex, un Innocentium*, (que com és habitual quan és citat així, ha de ser l'*Apologeticus* d'Innocenci IV), un *Enforciatum* i una *Summa Açonis*, és a dir, la *Summa Codicis*, la principal obra d'Azo, en la qual tracta de manera sistemàtica tot el *Corpus Iuris Ciuilis*²³³.

I aquesta és tota la informació que he pogut aplegar. Per aquest darrer document es pot suposar que almenys part de la seva biblioteca es trobaria a Manresa, quan, de fet, el seu germà en féu ús en la seva absència, ja que Jaume Desfar es trobava a la Catalunya Nord, almenys entre el 20 de maig i el 28 d'agost de 1344, i aquest document és datat del 24 de maig de 1344. El més segur, donada la seva gran activitat professional, és que la seva biblioteca es trobés a la ciutat de Barcelona, on tindria també la seva residència.

²³⁰ Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. I, 306. f. 140v. [RUBIÓ I LLUCH, Antoni: *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-aval*, volum I. Document n1 CXVIII]. doc. 53.

²³¹ Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.117, f. 35vº. [RUBIÓ I LLUCH, Antoni: *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-aval*, volum I. Document n1 CXVI].

²³² AHPM. Llibre particular de Guillem i Bonanat Cunyat 1329-1385. Tr. 128. ffsn. doc. 60.

²³³ *Novissimo...*, veu: "Azzone (o Azzo dei Porci)", (vol. II, p. 193).

Berenguer de Castell, de Manresa²³⁴

Jaume Pla, ciutadà de Manresa, tenia en penyora de Berenguer de Castell, ciutadà i jurisperit de Manresa, per la quantitat de 100 sous, un *Digestum uetus*²³⁵. Guillem de Montcunill, Pere Sarta i Francesc d'Òdena, marmessors de Berenguer de Castell li retornaren aquesta quantitat pel llibre i el vengueren a Jaume de Sala, escrivà de Manresa, pel preu de 430 sous, dels quals n'entregaren 115 a la seva vídua Sibil·la.

No he pogut identificar Jaume de Pla ni Berenguer de Castell a la documentació. Només ha estat possible amb el marmessor Pere Sarta, del qual sé que en el document 34 del *Llibre Verd de Manresa*, amb data de 7 de març de 1343²³⁶, és un dels consellers que en nom de la ciutat, entregaren 28.000 sous al rei Pere III.

La venda del llibre a Jaume de Sala, escrivà, pel preu de 430 sous (un preu molt elevat, pel que és possible que el llibre fos glossat), és un bon exemple de la gran diferència que podia haver-hi a vegades entre els preus d'un empenyament i el d'una venda.

Guillem d'Altarriba

La biblioteca de Guillem d'Altarriba és una de les moltes biblioteques estrictament professionals que es troben al llarg d'aquest treball. És coneguda gràcies a les vendes i les gestions que feu la seva vídua, Constança, amb els llibres de dret per tal de poder pagar un deute.

Constança vengué a Berenguer Torigues, jurisperit de Manresa²³⁷, cinc llibres de dret per la quantitat de 51 lliures. Es tracta de quatre llibres del corpus justinià: un *Codi*, una *Digesta noua*, una *Digesta uella* i una *Emforçada*. El preu dels llibres surt a una mitjana de 10 lliures (200 sous) per llibre, preu habitual.

²³⁴ En la documentació hi ha dos jurisperits homònims, Berenguer de Castell, un de la ciutat de Manresa i l'altre de la de Girona.

²³⁵ AHPM. Llibre particular de la família Sarta 1313-1375. AHPM 4054. ffsn. docs. 69 i 70.

²³⁶ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 34, p. 123.

²³⁷ AHPM. Comú 1349. Tr. 44. ffsn. doc. 78.

El cinquè és el voluminós *Speculum Iuris*, la principal obra de Guillelmus Durantis. De fet, és possible que aquest llibre sigui el mateix que trobem en altres dos documents²³⁸ amb idèntica data de 10 de juny de 1349, i que s’han de llegir conjuntament: pel que sabem Guillem Altarriba empenyorà un *Speculum iuris* a Simó Costa, framenor, confessor seu, pel preu de 200 sous (10 lliures), la mateixa quantitat que devia aquell a Ferrer Bouet, difunt, de la vila de Cardona. Alamanda de Vilafreser, abadessa i fundadora del monestir de sant Blai i de Sant Llätzer de Manresa, de l’orde de Santa Clara, fou la mitjancera, entre la vídua Constança i el creditor del seu marit: lliurà a Constança el llibre esmentat i pagà a Margarida, filla natural de Guillem Bouet, en tant que la més propera en parentiu a Ferrer Bouet, els 200 sous de deute. Caldria veure d’on sortiren els 200 sous si el llibre retornà a Constança, i això queda per explicar. El fet és que l’agost del mateix any Constança vengué a Berenguer Torigues un *Speculum iuris*, potser per un preu més elevat que el del deute.

Sabem per un altre document, datat quatre anys més tard, el 1352, que Constança lliurà setze llibres i tres quaderns de paper que eren tots en una capsa o “taut” a fra Felip Mateu, de l’orde de Predicadors, procurador de Domènec de Somsex (cognom que possiblement sigui un error d’escriptura), vicari i notari de Bellpuig [d’Urgell] per autoritat de la vescomtessa de Cardona. El document no diu que sigui una venda, sinó que lliurà aquests llibres per voluntat de fra Felip Mateu, sense que puguem saber-ne les causes. Llibres que foren, amb seguretat, de dret. En conjunt fou una biblioteca de 21 còdexs, una xifra habitual per a una biblioteca funcional d’un jurista, caràcter que tenien la majoria d’elles.

Pere Riera

Novament estem davant d’una biblioteca de la qual els llibres que coneixem són pocs, si bé dispo de algunes informacions respecte a aquest jurisperit. Les dóna Sarret i Arbós: el 5 de setembre de 1344 formà part del grup de quatre síndics que visitaren al rei Pere III quan es trobava a Berga, per tal d’informar-lo del conflicte que s’havia obert

²³⁸ AHPM. Llibre particular de Santa Clara 1332-1354. AHCM/Ecles. C-46 (Santa Clara IV). ff. 54vº-55rº. docs. 76 i 77.

entre la ciutat i el bisbe de Vic a causa de la construcció de la Sèquia²³⁹. Aixímateix, el 14 de setembre de 1344, Pere Riera fou un dels quatre procuradors nomenats pel Consell i Jurats de la ciutat davant la crisi que s'obrí en dos fronts: un davant l'entredit del bisbe que es mantingué des de finals del 1340 fins el 21 de febrer de 1345, per raó de la construcció de la Sèquia, i l'altre per les desavinences que sorgiren entre la ciutat i els mestres de pedra que s'ocupaven de la construcció de la Sèquia, amb Guillem Catà al capdavant²⁴⁰. Finalment l'any 1345 Pere Riera fou un dels que, per tal de celebrar la resolució d'aquests conflictes pels quals havia treballat, era convidat a l'esmentat esmorzar, –pagat pels clavaris de la ciutat– a Bell-lloc amb Ramon Saera²⁴¹. Aquesta activitat, que coneixem parcialment, és tota relacionada amb el principal problema de Manresa d'aquells anys: la Sèquia.

Només hi ha notícia de cinc llibres. En el seu testament, amb data del 6 d'agost de 1353²⁴², llegà a la seva filla Sança quatre llibres, tots de dret: *Lo Codi*, dos exemplars de *Digesta noua*, un *Inforciatum*, això pel que fa als llibres de *Corpus Iuris Ciuilis*, i unes *Decretals*, pel que fa al *Corpus Iuris Canonici*. D'una manera clara es pot suposar que la seva biblioteca havia de ser més amplia, contenia almenys alguns juristes de l'època

Berenguer de Lluçà

Berenguer de Lluçà consta com a “savi en dret” en el document 128 del Llibre Verd de Manresa, la carta de govern de la ciutat atorgada per Joan I en data de 1393, on fou una de les 25 persones que feren consell especial el primer any, i una de les 50 persones que feren consell general el segon any²⁴³. Aquest jurisperit l'he documentat gràcies a una pronunciació de la qual Bernat Rossell, escrivà jurat de l'escrivania de

²³⁹ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 86.

²⁴⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 94.

²⁴¹ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 100.

²⁴² AHPM. *Testamentorum I* 1352-1361. Tr. 464. ff. 21rº-22rº. doc. 85.

²⁴³ *El llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, p. 322.

Manresa²⁴⁴, n'és àrbitre. La disputa és sobre una *Emforçada* que empenyorà a Bernat Andreu, capellà. Aquest llibre anà a raure a mans d'una tal Caterina (algun familiar?), i el nostre jurisperit el recuperà pagant una quantitat convinguda, no esmentada en el document.

Bernat de Gual

El següent jurisperit és Bernat de Gual, del qual sabem que posseï almenys vint-i-un llibres, que a més a més dels llibres bàsics dels dos corpus jurídics, inclouria diversos comentaris, tal com és habitual.

De Bernat de Gual se sap pel document 45 del *Llibre Verd de Manresa*, amb data del 12 de maig de 1351, que fou síndic davant de Pere III, juntament amb altres tres jurisperits, per tal de prestar-li jurament en nom de la ciutat. Per aquest document el rei es reconegué administrador del ducat de Girona, creat recentment (el 21 de gener del mateix any) a favor del seu fill i prometé, a canvi, que això no suposaria cap perjudici per a la ciutat de Manresa²⁴⁵.

Per Sarret i Arbós sabem també que Bernat de Gual fou representant a Corts a la ciutat de Tortosa, a l'any 1364, juntament amb Francesc de Cases, després traslladades a Barcelona durant la guerra amb Castella; els síndics prometeren al rei 4000 sous en nom de la ciutat gràcies a la venda d'un censal²⁴⁶.

Hi ha dos documents que ens donen notícia de la seva biblioteca. Pel primer, que data del 3 d'agost de 1375²⁴⁷, els marmessors de Bernat de Gual foren Guillem d'Altarriba, rector de l'església de Sant Miquel de Manresa, i Bernat de Salesnoves, ciutadà i apotecari, els quals vengueren en encant públic a Jaume Ferrer, mercader de la ciutat, un llibre que havia estat del jurisperit, i que físicament havia de ser enorme, ja que contenia les *Decretals*, el *Sisè llibre de les Decretals* i les *Clementines*. El preu va ser de 19 lliures (380 sous), però el comprador les retingué perquè, per vincle familiar

²⁴⁴ AHPM. Llibre particular de Bernat de Gual 1352-1377. Tr. 237. ffsn. doc. 140.

²⁴⁵ *El llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, p. 184.

²⁴⁶ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 115.

²⁴⁷ AHPM. Llibre particular de la família Ferrer 1346-1424. Tr. 200. ffsn. doc. 139.

amb el jurisperit, li corresponien 500 sous. Malgrat la formalitat del document (“attamen nullus apparuit seu accessitur emptor qui in ipso libro tantum precium daret seu offerret, aut dare seu offerre uellet quantum uos”), és clar que la venda havia estat convinguda.

El segon document, malgrat l’absència de títols i autors, és força interessant. L’any 1376 Bernat de Salesnoves, apotecari de la ciutat de Manresa i marmessor de Bernat de Gual, entregà als marmessors de Guillem d’Altarriba, canonge de la Seu²⁴⁸, el qual hauria mort aquell mateix any. i a Guillem Bonfill, beneficiat també de la Seu, vint-i-un llibres que foren del jurisperit, si bé és clar que fou una donació a títol particular i no a la comunitat de la Seu. S’especifica que els llibres són grans i petits, alguns de pergamí, i que vuit llibres de dret són retornats per Gilabert de Prat, els quals li havien estat entregats pel difunt per tal que els vengués a la ciutat de Lleida. Entrega amb els llibres diverses escriptures juntament amb l’escriptori. Entre altres béns que posseí, i mostra d’una intensa activitat intel·lectual són les *tres rotas super studii*: els aparells, anomenats rodes, permetien disposar d’un cert nombre de llibres oberts per tal de consultar-los simultàniament fent girar manualment el suport en forma de roda. Hi ha la possibilitat que fossin part de les eines d’algun petit “escriptori”, on es copiarien còdexs, fos per a ús personal o bé per a adquirir uns ingressos en diners. Posseir tres d’aquests aparells permet suposar que la biblioteca de Bernat de Gual no es limitava als vint-i-un llibres que li coneixem, però sens dubte caldria alguna altra informació per entendre què hi feien tres d’aquests aparells entre les seves possessions.

Guillem de Morera

En una data anterior al 1378, aquest jurisperit de Manresa empenyorà el llibre de dret *Volumen* a Ramon de Montcunill, ciutadà de Manresa, per la quantitat de 75 sous. A la seva mort instituí hereus universals al monestir de frares Predicadors, els quals, juntament amb Berenguer de Grevalosa i Berenguer de Socarrats, com a marmessors dels béns del difunt, recuperaren aquest *Volumen* mitjançant el pagament de la

²⁴⁸ Existí un Guillem d’Altarriba, paborde de la Seu els anys 1391 i 1397, sense que es pugui comprovar cap parentiu cert. GASOL, Josep M^a: *La Seu de Manresa*, p. 304.

penyora²⁴⁹. Sarret i Arbós documentà Guillem de Morera quan el 16 de juliol de l'any 1323, juntament amb Berenguer Torres, mercader, presentaren al rei Jaume II “lletres de fe i de creença” que els identificaven, i li exposaren el problema que representava l'extensió del pagament de les talles a tots els ciutadans, ja que existia un grup d'aquests, els més influents, que es negaven a pagar²⁵⁰. Evidentment el rei resolgué a favor de la ciutat.

Bernat Ferrera, comprador d'un llibre

Bernat Ferrera, jurisperit de Manresa, comprà el llibre *Speculum iuris*, de Guillem Duran, a Pere de Grevalosa, fill de Ramon de Grevalosa, difunt ciutadà de Manresa, pel preu de 16 lliures i mitja (330 sous)²⁵¹. Així mateix Bernat Ferrera consta com a “savi” en el document 128 del *Llibre Verd de Manresa*, amb la mateixa data de 1393, on és una de les persones que el segon any formaren part del consell general de la ciutat²⁵². El llibre li és entregat per Jaume Conomina, prevere de Manresa i procurador del predit Pere de Grevalosa, jurisperit i l'hauria tingut en penyora el difunt Berenguer Salomó, tintorer, per la quantitat de 30 florins, preu equivalent al de la venda.

²⁴⁹ AHPM. Llibre particular del convent de Predicadors 1335-1353. AHCM/Ecles. C-25 (Dominics III). ff 43vº-44rº. doc. 146.

²⁵⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 71.

²⁵¹ AHPM. Llibre particular de la família Ferrera 1383-1468. Tr. 370. ffsn. doc. 222. És clar que aquest Ramon no es pot confondre amb el Ramon de Grevalosa, jurisperit, de principis de segle XIV ni tampoc tinc cap prova de l'existència d'alguna relació de parentiu.

²⁵² *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, p. 322.

Les biblioteques dels notaris i escrivans

Els notaris

Pere de Bellsolà i Francesc de Franquesa

Del notari de Manresa Pere de Bellsolà es conserven protocols de la seva mà, a l'AHPM, datats entre 1331 i 1347, i de Francesc de Franquesa, també a l'arxiu de Manresa, entre 1347 i 1357, i per tant més tardans. Pel document que presento²⁵³, és clar que, almenys en part, el segon es féu càrrec de la documentació que deixà el primer. Un traspàs de documentació que es perllongaria almenys fins a finals del 1360, data en la qual Gerarda, vídua de Pere de Bellsolà, reconegué haver lliurat a Francesc de Franquesa diversos *protocolla et alias scripturas* que el seu espòs confeccionà com a notari, i que feien referència al plet que hi havia entre Ramon de Cardona, senyor del castell d'Avinyó, amb Ramon de Callers (?) i Bernat de Talamanca. Per la redacció d'aquesta documentació ja havia rebut en vida 300 sous, i ara la seva vídua en rebria altres 110 sous, que eren part de les 11 lliures que una de les parts, Ramon de Cardona, pagà a Francesc de Franquesa, segurament per completar la redacció de la documentació a causa d'un plet perllongat en el temps.

Bernat Cases

Aquesta biblioteca és documentada gràcies a l'inventari de béns relictos fet, en data del 29 de novembre de 1384, a instància del seu fill homònim²⁵⁴. Bernat Cases no era jurisperit sinó que duia la seva activitat en una escrivania, i és de suposar que de Manresa, ja que no el tinc documentat enlloc més, ni tampoc consta com a notari amb protocols propis. Però la seva biblioteca obre la possibilitat d'un dubte, ja que destaquen els llibres sobre notariat: en primer lloc la *Summa Rolandina*, el gran llibre de referència per als notaris, escrit pel ja esmentat Rolandinus Passagerii, mestre de notaris a

²⁵³ AHPM. Ramon i Galceran de Travessa i Francesc Franquesa 1342-1366. Tr. 179. ffsn. doc. 103.

²⁵⁴ AHPM. *Inventarium I* 1384-1387. Tr. 482, ff. 59r^o-61v^o. doc. 165.

Bolonya. L'altre llibre que posseï sobre el notariat fou el *Formulari de Art de Notaria*, i que per la mida (“*libre petit*, en paper, ab cubertes uerdes”) tindria un caràcter eminentment pràctic. A aquesta matèria ha de pertànyer un còdex “scrit en paper prim, en lo qual ha “formes de letres”, i que deuria ser algun senzill tractat, no sobre cal·ligrafia evidentment, sinó sobre la redacció de cartes o documents, el que a l'època també s'anomenava *Ars Dictaminis*.

Aquesta activitat generà una documentació que també es veu reflectida a l'inventari: un llibre anomenat *capbreu*; un *Manual* “en lo qual Bernardus Cases fayha de les cartes que prenia per actoritat reyal”, d'una mà de paper, és a dir: 24 fulls, pel que el llibre era relativament prim i amb coberta de pergamí; i un altre llibre anomenat també *capbreu* “de forma longa, en que ha alguns comptes de fets propis del dit Bernat”. Segurament tindria la mateixa finalitat el llibre que l'inventari anomena *Manual*, també d'una mà de paper i amb coberta de pergamí, “lo qual lo Bernardus Cases fayha de les cartes que prenia per actoritat reyal”. Cal destacar el fet que s'especifiqui que “l'escrivà prenia o fayha les cartes per actoritat reyal”, pel que ens trobem davant un notari reial més a aviat que un escrivà; de fet, el darrer item, especifica que en una capsà (*matapà*) de fust s'hi guardava “la carta de la actoritat Reyal la qual lo dit Bernardus hauia”.

A l'inventari només s'hi troben dos llibres de juristes: el *Liber Institutionum cum apparatu o glossa*, és a dir, el llibre del *corpus* justinià, i un llibre indeterminat de Guillelmus de Mandagoto, també glossat, el qual si no es tracta del tant difós *Tractatus de electione novorum praelatorum*, deu ser la *Compilatio Sexti Decretalium*, obra en la que aquest autor hi participà²⁵⁵. Aquesta mancança no és casual en una biblioteca d'un notari. Tots els notaris documentats en aquest treball de recerca presenten aquesta mateixa deficiència en la possessió de llibres de dret, i és que la seva tasca era més un art tècnic o pràctic que una ciència, i l'enginy i la intuïció del notari eren fonamentals. Per altra banda, i tal com s'ha pogut veure, la lectura entre els jurisperits fou bàsicament una eina de treball, però aquest notari demostra una distància respecte a aquesta actitud, motivada per l'absència d'aquesta obligació o necessitat, i això és clar quan es veu a

²⁵⁵ *Item*, veu: “Mandagoto (da) Guglielmo”, (vol. X, p. 104)

l'inventari llibres religiosos, una obra de filosofia, almenys un llibre de cavalleries i el que podria ser una crònica històrica.

Així els llibres religiosos són: unes *Ores de Sancta Maria*, en un altre còdex *l'Epístola de Sant Benet* –que es deu tractar de la regla de sant Benet–, i en un tercer còdex: els *Miracles de Sant Benet* –obra hagiogràfica²⁵⁶–, un *Tractat de vicis i virtuts*, llibre moralitzador, molt difós a l'època, i *Prouerbis de Sènecha*, lectura present al llarg de tota l'Edat Mitjana, i que durant el Renaixement tindrà una nova difusió; aquesta darrera lectura és pròpiament filosòfica. És d'observar com Bernat Cases disposava en un sol còdex de tres obres, totes per ser llegides amb fruïció.

Lectura lúdica, i en un grau més elevat, és el llibre anomenat *Gest de Rotladi*, i amb un format notable: “de paper, ab cuberta de pergamí, ab posts cubertat de uert, ab dos gafets”: es tracta d'un llibre ben enquadrnat i d'un gruix notable per dur “dos gafets”. Aquest títol, però, no permet d'identificar a quin llibre de la saga de Roland es refereix, i hom tampoc s'atreveix a refiar-se del títol per atribuir-li l'idioma de redacció. És possible que un altre llibre que posseïa fos alguna crònica històrica, o potser algun llibre de la saga del rei Artús, si ho jutgem per l'incipit: “Dei gratia illustrissimo Anglorum regi”, llibre reforçat en les cobertes: “cubert de cuyr uert e de sobre a n cubert de pergamí saneto [sic]”, per causa de les nombroses lectures. Aquest tipus d'enquadrnacions tant sòlides per als llibres de cavalleries crea més dubtes respecte a la tipologia dels llibres que els inventaris precisen com *librets* sotils, o bé *librets* menys de paper, i per l'estil, ja que normalment es considera aquests formats com lectures de tipus lúdic; en aquest aspecte cal reconèixer que és indispensable un títol o un incipit per poder fer una atribució amb seguretat.

Cal ajuntar-hi un volum “de forma de cartes, ab cubertes de pergamí” en que ha alguns *Euangelis e Alcunes propietats de erbes e sobre fets de malalties*”. No s'especifica en quin idioma eren escrits els *Euangelis*. L'altre llibre del mateix còdex és de tipus mèdic. La farmacopea de l'època es basava quasi exclusivament en les plantes, i la salut no era necessàriament un monopoli del metge, sinó que aquest el compartia amb el saber popular i les creences, fossin tant de caire profà com de tipus religiós. Així

²⁵⁶ PELLEGRIN, Elisabeth: “Un prologue et un argument inédits a l'”*Historia translationis sancti Benedicti*”, dins *Bibliothèques retrouvées. Manuscrits, bibliothèques et bibliophiles du Moyen Âge et de la Renaissance*, p. 517.

la malaltia era concebuda, no d'una manera profana i objecte de la ciència natural, sinó en la seva dimensió religiosa, com a càstig diví, i per aquesta raó és comprensible que ambdós llibres estiguessin relligats en un sol còdex. Veiem, doncs, una diversificació de l'activitat intel·lectual: de treball i alhora lúdica, religiosa i pietosa i alhora amb preocupacions per la salut.

Tant la lectura com la redacció dels documents notariais exigia uns coneixements lingüístics. Així trobem un llibre de *gramàtica* “de paper prim i de forma maior”, sigui un llibre escolar, o bé es tracti del Priscià. Trobem, finalment, el llibre d'ús escolar *Graecismus*, d'Eberhardus Bethuniensis.

Com a conclusió es pot dir que la biblioteca d'aquest notari té una originalitat, perquè posseï llibres sobre l'art del notariat, i perquè disposà de lectures de tipus lúdic en un estrat social i època on llegir només tenia sentit per raons de treball o per a la salvació de l'ànima. Al respecte, Bernat Cases i Ramon d'Esglésies han estat els únics possessors de Manresa entre el grup social de jurisperits, notaris i escrivans, que tingueren llibres de cavalleries a la seva biblioteca.

A l'encant públic dels béns de Bernat Cases²⁵⁷, fet a instància de la seva vídua Romiona i amb data de l'1 de juny de 1394 –uns onze anys més tard–, ja no trobem cap d'aquests llibres, sinó tan sols un “libret, de paper” per 8 diners i “una oració escrita en pergami” per 1 diner, vendes i quantitats molt petites. També és interessant de constatar com es vengueren tots els estris necessaris d'un escriptori: tinters (dos d'ells de plom), tisores, compàs i unes ulleres. Aquestes vendes fa pensar que cap descendent seguí l'ofici i que –molt sovint– els llibres circulaven lluny del control de les plomes dels notaris.

Francesc de Gamiçans i el seu fill Francesc Joan de Gamiçans

Francesc de Gamiçans fou notari a Manresa, i d'ell es conserven protocols datats entre el 1329 i el 1382, el que suposa una activitat de més de 50 anys a l'escrivania de Manresa²⁵⁸. Gràcies a Sarret i Arbós sabem que Francesc de Gamiçans assumí la tasca de redacció o direcció de la redacció del llibre de privilegis de la ciutat, tot un honor:

²⁵⁷ AHPM. Llibre particular de Pere Guillem i Bernat de Cases 1363-1396. Tr. 288. ffsn. doc. 232

²⁵⁸ TORRAS I SERRA, Marc: *Catàleg dels protocols notariais de Manresa*, vol II, p.755.

Fet el llibre de pergamí, els Concellers donaren comissió al notari Francisco de Gamisans, per a escriure o fer escriure els privilegis que ja tenia la ciutat; i als 19 de desembre, el Concell general reunit en el convent del Carme, va ordenar al Clavari entregués son import, açò és: “totum id quod decostabit quidam liber pergameni in quo scribantur priuilegia et littera dicte civitatis, sicut et prout Franciscus de Gamisans, not. dixerit” [sic]²⁵⁹.

El seu dos fills, Francesc de Gamiçans i Francesc Joan de Gamiçans, foren també notaris públics de l'escrivania de Manresa. Del primer es guarden protocols entre els anys 1364 i 1418 i del segon entre els anys 1406 i 1456²⁶⁰.

Marc Torras i Serra, en el seu article *Els béns dels notaris de Manresa en el segle XV*, ha estudiat a partir dels llibres de manifestos quina fou la riquesa material dels notaris al segle XV, amb conclusions que no són extrapolables al segle XIV, però entre altres personatges s'hi troben aquests dos notaris, dels quals destaca la progressiva acumulació de béns immobles de pare i fill i el poc capital invertit en censals i violaris:

Així veiem com Francesc Joan de Gamiçans, comunament amb el seu pare Francesc de Gamiçans passa de tenir dues cases, quatre trossos de terra i dos horts, valorats en un total de 181 lliures, l'any 1408 a tenir només ell sol les mateixes cases, tres trossos de terra i un hort, valorats tot plegat en 185 lliures l'any 1416-1421, a tenir finalment l'any 1453 quatre cases, tres trossos de terra, una vinya, un hort i dos femers, amb una valoració total de 233 lliures, mentre que l'evolució dels béns mobles, sense comptar-hi els censos, censals i deutes, va des de les 196 lliures del 1408 a les 245 del 1453, passant per 135 lliures l'any 1416²⁶¹.

El que això mostra és que amb el pas del segle XIV al XV canvià també la fortuna dels notaris, conseqüència d'una major valoració de la seva tasca professional.

²⁵⁹ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 110. La concessió d'aquest privilegi reial data del 16 d'octubre de 1358. En l'edició moderna és el document nº 60 del Llibre Verd de Manresa, però originalment, fou escrit, obviament, al primer foli.

²⁶⁰ TORRAS I SERRA, Marc: *Catàleg dels protocols notariais de Manresa*, vol. II, p. 755 i 756.

²⁶¹ TORRAS I SERRA, Marc: *Els béns dels notaris de Manresa en el segle XV*, p. 648.

La biblioteca d'aquest notari és petita en llibres i en canvi presenta una gran quantitat de documentació. Malgrat haver tingut una intensa activitat professional, s'hi troben tant sols tres llibres de dret: el *Sisè llibre de les Decretals del Corpus Iuris Canonici*, les *Instituta del Corpus Iuris Ciuilis*, i com a estudi les *Distincions de mestre Pere Samsó*, un canonista (altres llibres d'aquest jurista són els estudis que té sobre les *Decretals* i les *Clementinas*, el *Decretum*, un *Liber Synodalis*, i un *Extracta de lectura Hostiensis et Innocentii*).

Llegia per entreteniment un clàssic de l'època: *Lo ioch dels scachs e De la sp<h>era del món*. És tracta del *Libre sobre lo ioch dels schacs* de Iacobus de Cessulis, el qual mitjançant el recurs a l'al·legoria feu una lectura dels usos i costums de la seva societat a partir de les peces del joc dels escacs. La segona part del títol *De la sp<h>era del món*, es possible que es tracti d'un dels manuals introductoris a l'astronomia que aleshores circularen –en català– a l'àmbit de la Corona d'Aragó: potser el *Tractatus de sphaera* o *Sphaera mundi*, de l'astrònom i matemàtic anglès Joan de Holywood, amb el llatinitzat com Johannes de Sacrobosco, escrit pels volts de 1220:

L'obra de Sacrobosco, que formà part habitual del currículum de les facultats d'arts fins a mitjan segle XVII, consta de quatre capítols, que tracten respectivament de: (1) els principis generals de la esfera i de la forma del món; (2) les nou esferes concèntriques –les set esferes mòbils corresponents als planetes, la lluna i el sol, la vuitena esfera, que conté els estels fixos i per això anomenada “firmament”, i la novena esfera o “primer motor” (*primum mobile*); (3) els signes del zodíac, la diferència entre el dia i la nit, i la diversitat de climes i dels habitants de la terra; i (4) les esferes i els moviments dels planetes i la causa dels eclipsis de sol i de lluna²⁶².

Dos llibres de temàtica religiosa: “Item, un carner ab unes *Ores de Passió* on són los *Euangelis* que lo dit defunt portaua”, i que el notari que realitzà l'inventari el trobà a la cuina. Cal entendre “carner” com a bossa o capsa, i així hem de pensar que el difunt el portava a sobre, si bé el primer llibre per a la seva pietat i necessitat, el segon, és a dir, els *Euangelis*, els portaria per tal de prendre jurament en la redacció dels documents. De fet, la resta dels llibres eren a la cambra on el difunt dormia, i només aquests, i dues *taules d'escriure*, es trobaven, com dic, a la cuina.

²⁶² CIFUENTES, Lluís: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i al Renaixement*, p. 192.

Aquestes “taules d’escriure” esmentades eren normalment de fusta i còncaves per una banda, s’omplia²⁶³ la cavitat amb cera per tal de poder realitzar operacions matemàtiques o prendre notes; la cera permetia esborrar el que s’havia escrit. També eren aptes per a l’aprenentatge dels infants a escola.

La resta de mencions fan referència al seu arxiu personal: escriptures de paper i de pergamí, llibres de comptes, cartes de procuracions, papers, “comptes de marmassories e d’altres administracions”, “albarans de censos e alguns de comptes”, moltes de les quals sens dubte pertanyien a la gestió de la seva propietat. Al respecte el notari que realitzà l’inventari hi escrigué les escriptures que eren debitòries per a l’heretat. Les escriptures eren aplegades en “stoigs”, “candaleres”, “carnarots”, “pahiç” i “couens”.

Finalment, a l’inventari apareixen els estris necessaris per a un escriptori: “Item, unes ulleres ab son stoig”. “Item, unes calgueres ab tinter, ab tesorettes e ab ganiuet”, estris aquests imprescindibles per a preparar les plomes i escriure.

Bernat Rossell

Malgrat Bernat Rossell consti com a escrivà a l’inventari, aquest té protocols propis a l’escrivania pública de Manresa entre els anys 1356 i 1385²⁶⁴. L’inventari és fet a instància del seu fill homònim, el qual fou notari a la ciutat de Barcelona²⁶⁵. Trobem, doncs, que igual que passà amb Francesc de Gamiçans, es transmet l’ofici de pares a fills.

L’inventari no mostra cap llibre de dret, i només tres llibres d’escola: *els Distica Catonis* i dos *Contentus*, és a dir: el *Contemptus mundi* –o “Menypreu del món”– d’Innocenci III), un en paper i un altre en pergamí “de pocha ualor”. El llibre litúrgic: *Regles de missa*, i dos llibres, possiblement devocionals, un dels quals comença “Celum

²⁶³ AHPM. Llibre particular de Francesc i Francesc Joan de Gamiçans 1385-1454. Tr. 387. ffsn. doc. 167.

²⁶⁴ TORRAS I SERRA, Marc: *Catàleg...*, p. 755. En la confecció del llistat de notaris que hi ha al final de l’obra, Bernat Rossell hi és inclòs; al respecte la designació d’escrivà pot ser equívoca tal com s’ha vist anteriorment amb Bernat Cases.

²⁶⁵ AHPM. *Inventariorum I* 1384-1387. Tr. 482, ff. 100rº-104rº. doc. 169.

sanctum”, i l’altre presenta l’incipit: “peperit Ioachim”, que deu correspondre a algun llibre marià.

Completa l’inventari el seu arxiu personal, referent estrictament a l’heretat, i que guardava dins “una caxeta”, pel que es pot pensar que era reduït.

Domènec Martor

Com és sabut, els notaris no disposaven, en general, d’una cultura jurídica, i com s’ha vist en el cas del notari Bernat Cases, l’accés a la cultura i l’absència d’unes obligacions en l’estudi estrictes facilitava una varietat de lectures. Domènec Martor, notari i ciutadà de Manresa, del qual disposem el seu inventari de béns relictos, en data del 13 de juny de 1420²⁶⁶, tal com consta en la seva biblioteca, comparteix en part aquest caràcter. En aquest cas hi havia, ni més ni menys que el llibre *Prologus comitum Barchinonensium et regum Aragonum*, en pergamí, única menció entre tota la documentació aplegada. No em queda clar que cal entendre per *Prologus*, però és possible que, essent el suport en pergamí, el llibre fos malmès per vell, i només es conservarien alguns quaderns, escrits molt possiblement en lletra antiga. Aquesta obra posà els fonaments de la cronística medieval catalana. Es conserven diverses versions originàries de Ripoll, el nucli de les quals cal situar-lo entre 1162 i 1184 i la crònica cobreix l’arc des del mític Guifre el Pelós i la comtessa de Flandes fins la mort de Ramon Berenguer IV. Escrita en diverses repeses, s’hi adjuntà la crònica dels regnats d’Alfons I (escrita entre 1200 i 1208), els regnats de Pere I i Jaume I, aquestes enriquides amb altres fonts com els crònics Rivipul·lenses i Rodrigo Ximènez de Rada, i d’aquesta redacció en fou feta la versió catalana. La narració es continuaria fins el 1299, essent així que la darrera se situa entre 1303 i 1314. Aquest nucli es veuria ampliat posteriorment per iniciativa reial amb la ja comentada *Crònica dels reis d’Aragó e comtes de Barcelona*²⁶⁷.

S’hi troben els *Soliloquis* de sant Agustí, un llibre de petita mida, però amb un fort caràcter dialèctic, pel que cal pensar en una certa familiaritat amb el pensament

²⁶⁶ AHPM. Llibre particular de la família Martor 1385-1433. Tr. 377. ffsn. [doc. 303].

²⁶⁷ Coll i Alentorn, Miquel: veu *Gesta comitum Barchinonensium et regum Aragonum*, dins *G.E.C.* vol. 12, p. 68], i Alcoberro i Pericay, Agustí: veu *Cròniques*, dins *Diccionari d’Història de Catalunya*, d’edicions 62, p. 323-324.

abstracte per part del lector. No he pogut identificar el llibre que duu per incipit “Suscipere dignans confessionem nostre Sancta Trinitatis”, però, si no és que es tracta solament d’una oració dirigida a la Santa Trinitat, a manera de pròleg, cosa probable, cal pensar en un llibre de teologia, ja que la devoció anava dirigida bàsicament als sants i a la Mare de Déu, en tant que les persones santes més properes a les persones, lluny del caràcter tan teòric i abstracte que havia adquirit la filosofia i el pensament teològic.

Deixant apart aquest caràcter erudit de les lectures de Domènec Martor, s’observa, amb la mateixa regularitat, les lectures pròpies de l’època: *Saltiri*, *Salms uesprals*, *Salves de Santa Maria*, i un llibre, hagiogràfic, on és la “uida de Sent Amador”, del qual es contava que va ressucitar la seva mare fent dir moltes misses, i per això, de les misses votives en deien, fins i tot al llarg de l’edat moderna, “misses de sant Amador”. Completen l’inventari dos petits llibres de pergamí i setze llibres de notes, segurament relacionades amb la seva tasca com a notari.

Els escrivans

Bernat Morató, escrivà

Per finalitzar amb els documents que testimonien la possessió de llibres entre els notaris i escrivans, aquest mostra la venda d’un *Còdex* que féu Bernat Morató, escrivà de la cúria de Manresa a Bernat Andreu²⁶⁸, capellà *honoris domini nostri pape et sedis apostolice*, pel preu de 100 sous. El document ens descriu la disposició interna del text, distingint la glossa i les columnes del text, i el suport és de pergamí. El preu és baix: 100 sous, però ja he comentat que és arriscat valorar els preus dels llibres exclusivament en funció de l’objecte de venda, i fins i tot es pot tractar de la venda encoberta d’un censal o violari.

²⁶⁸ AHPM. Llibre particular de Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr 196. ffsn. doc. 130.

Francesc Ferrer, escrivà i procurador reial

Les referències sobre la seva biblioteca son mínimes. Es conserven dos inventaris dels seus béns relictos, fets a instància de la seva vídua Constança²⁶⁹, en els quals s'anotà en un d'ells “una caxeta pocha [és a dir: petita] on ha alguns *libres de paper*”, guardats a la “cambra noua” i a l'altre “una caxa plene de *cartes* e de *scriptures* e de *libres de comptes*” guardats a “la cambra qui bade sobre lo carrer”, poc si tenim en compte que posseïa una “casa apalade del scriptori”, és a dir, una casa que seria el lloc de treball on hi guardaria els llibres i la major part del seu arxiu personal. Sí puc aportar, en canvi, nombroses informacions sobre la seva activitat a la vida de la ciutat. Així, doncs, fou conseller el 1337, l'any en què les autoritats manresanes feren un romiatge a Montserrat per pregar per la fi de la sequera, en el qual participà²⁷⁰. El 1344 firmà com a síndic de Manresa a les corts que se celebraren a Barcelona, en el context de la guerra entre els reis Pere III i Jaume III de Mallorca²⁷¹. Consta també com un dels participants en el conegut i selecte esmorzar organitzat per Ramon Saera fet a Bell-lloc, al terme del castell de Sallent per tal de celebrar el ja segur acabament de l'obra de la Sèquia²⁷². El 1351 fou un dels dos síndics manresans, juntament amb Jaume Sarta i els síndics de les ciutats i viles de Girona, convocats en el convent dels frares menors a Girona on es reuní amb el rei per a aprovar la concessió d'un subsidi per tal d'armar una galera per a recuperació de Sardenya²⁷³. Fou síndic en una altra visita el rei l'any 1351²⁷⁴. L'any 1354, quan el rei feu una rebaixa de la qüestia anual de la ciutat de 12000 a 7000 i l'exempció del pagament de 28.000 sous a causa de les pèrdues demogràfiques produïdes per l'epidèmia de pesta, Francesc de Ferrer signà en primer lloc en el document en representació de la ciutat, com a principal síndic de la ciutat²⁷⁵. La darrera informació que puc aportar és que l'any 1353 signà com a representat de la ciutat en una ratificació de Pere III d'una sentència arbitral, amb data de 20 de febrer de 1353, emesa

²⁶⁹ AHPM. Llibre particular de Francesc i Jaume Ferrer 1363-1415. Tr. 338. ffsn. docs. 150 i 151.

²⁷⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 87.

²⁷¹ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 86.

²⁷² SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 100.

²⁷³ *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, document n° 44, amb data de 12 d'abril de 1351, p. 171.

²⁷⁴ *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, document n° 45, amb data de 12 de maig de 1351, p. 184.

²⁷⁵ *El Llibre Verd de Manresa*, document n° 51, amb data de 28 de gener de 1354, p. 193.

per Berenguer Saera jurisperit de Vic, possiblement el germà de Ramon Saera, per raó d'un conflicte “entre Romeu, paborde de la Seu, i la ciutat de Manresa sobre els salaris de l'escrivania pública de la ciutat i parròquia de Manresa”, sense que aquest document –inclòs en el llibre dels privilegis de la ciutat– doni cap més informació al respecte²⁷⁶.

Com a conclusió, aquest contrast entre una vida pública intensa i no poder documentar la molt possiblement mitjana biblioteca, és segur que els llibres no sempre eren comptats entre els altres béns i que la seva circulació podia donar-se entre els professionals i per paraula, aspecte a destacar entre escriptors i notaris.

Ferrer Ponç, escriptor reial

Podem conèixer quins foren els llibres que tenia gràcies a l'inventari dels seus béns relictos²⁷⁷ i al corresponent encant públic²⁷⁸. L'inventari és fet a instància de Ramon Comajuncosa, sabater, tutor de Margarida, filla del difunt. Ferrer Ponç no és documentat, però sí que ho és Ramon Comajuncosa, el qual en el tant sovint esmentat document 128 del Llibre Verd de Manresa, –amb data ja sabuda de 1393– consta com un dels 100 consellers de la ciutat²⁷⁹.

Ferrer Pons posseï almenys cinc llibres. A l'encant públic es venen uns *Euangelis* a Berenguer de Tresserres per 4 sous i 11 diners. El preu del llibre és baix, i per tant havien de ser de factura senzilla. En aquest cas el llibre passà a un notari de l'escrivania pública de Manresa, ja que de Berenguer Tresserres es conserven protocols seus escrits entre els anys 1353 i 1395, i és documentada la seva activitat dins la vida política de la ciutat²⁸⁰.

²⁷⁶ *Idem*, document n° 50, amb data de 4 d'abril de 1353, p. 192.

²⁷⁷ AHPM. *Inventariorum II* 1388-1389. Tr. 483, ff. 88r°-93r°. doc. 189.

²⁷⁸ AHPM. *Inventariorum II* 1388-1389. Tr. 483, ff. 185r°-190v°. doc. 191.

²⁷⁹ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, document n° 128, p. 322. Per altra banda, la indústria de la pell fou molt important a Manresa, i amb ella la indústria dels sabaters, amb una producció destinada a l'exportació; un sabater, doncs, podia ser força ric.

²⁸⁰ TORRAS I SERRA, Marc: *Catàleg...*, vol. II, p. 755. En el *Llibre Verd de Manresa*, en el document n° 65 amb data de 13 d'octubre de 1360, trobem que Berenguer de Tresserres fou qui redactà un document de sindicat, és a dir, que constituí síndics en representació de la ciutat a Galceran Andreu i Jaume Sarta.

S'hi troba un llibre de dret canònic: una *Summa Bernardina*, a saber, la *Summa Decretalium* de Bernardus Papiensis, glossador de l'escola de Bolonya.

Els altres dos llibres presenten dificultats alhora d'identificar-los: "alguns coherns, de paper, de mestre Guàrdia", del qual no he pogut identificar ni l'autor ni trobar el títol.

Finalment el llibre de pergamí anomenat *Mestre Thomàs* del qual dubto que es tracti del teòleg, ja que el nom de Tomàs és massa freqüent entre els autors juristes i no juristes.

Jurisperits i estudiants de dret no manresans

Comentari sobre Bernat d'Olzinelles doctor en lleis de la cort reial

En data de 1327, Berenguer Galceran, un ciutadà de Manresa, encomanà a Bernat d'Olzinelles, doctor en lleis, la tasca de vendre un *Digestum uetus* i un *Digestum nouum* pel preu que ell considerés oportú, llibres que ja li havia lliurat per a aquesta finalitat²⁸¹. Se'm presenta un problema alhora d'identificar aquest Bernat d'Olzinelles. A la *Història de Manresa* de J. Sarret i Arbós consta un personatge amb aquest nom, i que és un síndic que viatjà a Montserrat el 1369 on en aquells moments hi havia l'infant Joan, al qual van a saludar en nom de la ciutat²⁸², però és una data massa tardana. Es pot trobar al *Llibre Verd de Manresa* un Bernat d'Olzinelles, “militum thesaurarius, legum doctor” i conseller del senyor rei, el qual apareix en altres documents del mateix llibre de privilegis (33, 34, 51, 53, 65 i 66), que abasten un arc cronològic que va del 1343 fins el 1360²⁸³, i que és amb seguretat el Bernat d'Olzinelles que apareix documentat en diverses vegades en la clàssica obra d'Antoni Rubió i Lluch *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*²⁸⁴. La notable presència d'aquest doctor en lleis –per altra banda molt actiu arreu– en els documents del *Llibre Verd de Manresa*, mostra la relació sovintejada amb la ciutat. Al respecte és significatiu que, segons Guillem Mª de Brocà, en el ms. Escorial e I.10 on es presenten 80 qüestions signades, hi hagi entre altres autors “Raymundus de Area, Raymundus de Ecclesiis et Bernardus Ulzinellis”²⁸⁵. Bernat d'Olzinelles és documentat altra vegada, en data del 15 d'octubre de 1343, quan des de la ciutat de València el rei Pere III lliurà diversos llibres de dret a consellers de la seva cúria, entre d'altres a Jaume Desfar, jurisperit de Manresa i escrivà reial, i a Bernat d'Olzinelles. D'haver existit un jurisperit homònim a Manresa inevitablement hauria aparegut amb el buidatge exhaustiu de la documentació i, evidentment, hi hauria a

²⁸¹ AHPM. *Liber LXVI* 1327-1328. Tr. 112. ffsn. doc. 35.

²⁸² SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 121.

²⁸³ *El llibre Verd de Manresa (1218-1902)*.

²⁸⁴ RUBIÓ I LLUCH, A. (ed.): *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2000, (edició facsimil).

²⁸⁵ BROCÀ, Guillem M^a de: *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil...*, p. 400.

l'escrivania de Manresa o bé protocols seus o bé el corresponent llibre particular, quan no és així²⁸⁶.

Per tant es pot veure com un jurista de la cort, tant important com Bernat d'Olzinelles, donades les constants relacions amb diverses ciutats i els seus jurisperits, normalment en funció de síndics i procuradors, tenia els suficients contactes com per fer de mitjancer en la compra i venda de llibres de dret; un comerç que suposaria per als mitjancers, sens dubte, uns ingressos que encara cap document ens permet calcular. Activitat, per altra banda que ja s'ha pogut constatar amb en Ramon d'Esglésies, un jurisperit destacat, i és precisament per aquesta extensió territorial de la seva activitat d'acord amb el seu prestigi professional que aquest comerç podia esdevenir important, tot i que és cert que convendrien més exemples per a confirmar aquesta hipòtesi i donar-li la seva justa mesura. Per altra banda es pot entendre aquesta activitat comercial librària, no com un exclusiu desig d'enriquiment, sinó també com la necessitat d'adquirir nous coneixements, amb la possibilitat d'accedir a nous títols i autors.

Berenguer de Castell, jurisperit de Girona

Hem vist com Berenguer de Castell, jurisperit de Girona, (jutge reial a Girona l'any 1337 i jurat l'any 1341, emparentat amb la influent família gironina dels Sarriera), feia negocis amb Ramon d'Esglésies: aquell li entregava, per raó d'un deute de 1000 sous els llibres de dret: la *Lectura super Codicem* de Cinus Pistoriensis– la qual aquest completà amb la seva pròpia mà, i el volum miscel·lani que contenia el *Sisè llibre de les Decretals* i les *Clementines cum apparatus Iohannis Andree*, llibres que després Ramon d'Esglésies se'ls vendria; posteriorment Berenguer de Castell li entregaria la *Summa Aurea* de l'Hostiensis i l'*Speculum iuris* de Guillem Duran, els quals retornarà, perquè els marmessors de Berenguer de Castell li pagarien el deute de 1000 sous que li tenia el difunt²⁸⁷.

²⁸⁶ Efectivament hi ha només dues persones a Manresa amb el cognom Olzinelles, Guillem i Jaume, amb els seus protocols notariais en els quals no s'ha trobat cap menció librària: “Llibre particular de Guillem d'Olzinelles, àlies Guillem Folc 1334-1369” Tr. 145, i “Llibre particular de Jaume D'Olzinelles i Berenguer de Talamanca 1335-1370” Tr. 175.

²⁸⁷ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. docs. 58 i 62. AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. full solt. doc. 59.

Pericó Morató “olim studente in iure”

La documentació presenta un altre exemple de venda fora de Manresa datada el 19 de novembre de 1320, en aquest cas del terme del castell de Queralt, i que penso hauria d'identificar-se amb el castell que duu aquest nom, del terme de Bellprat, a la comarca de l'Anoia²⁸⁸. Ramon Boixó, ciutadà de Manresa, vengué a Pericó Morató, abans estudiant de dret, del terme del castell de Queralt, el llibre anomenat *Codi* pel preu de 14 lliures i 15 sous (295 sous)²⁸⁹.

Venda d'un llibre entre estudiants de l'Estudi General de Lleida

Una mostra més de la circulació dels còdexs, és la venda que es féu entre estudiants de l'Estudi General de Lleida. Cap dels personatges consta que sigui manresà, però el document s'ha trobat en un esborrany de l'AHPM de l'any 1396, pel que cal pensar que la present venda d'un còdex es féu a la ciutat de Manresa. Nicolau de Copons, llicenciat en medicina i estudiant de Lleida, encomanà a Pere Ceidí, batxiller en arts, oriünd de Jusseu, de la diòcesi de Lleida, de vendre un exemplar del *Sisè llibre de les Decretals*. La venda fou feta a Pere Castelló, estudiant de dret canònic de la universitat de Lleida, pel preu de 12 florins menors d'or d'Aragó (aproximadament uns 132 sous). Veiem com l'Estudi General de Lleida generà una circulació de còdexs que arribava fins a Manresa. També es pot comprovar que una font d'ingressos econòmics dels estudiants pobres fou la de vendre llibres per a un tercer, que s'aprofitava del coneixement que tenia l'estudiant d'un mercat, el de l'Estudi General, per a col·locar el còdex que li convenia. Malhauradament el document no diu res de quini fou la comissió de Pere Ceidí. Ja hem pogut veure com el 1346 Ramon d'Esglésies encomanà a Pere de Riusec de vendre uns llibres de dret a la ciutat de Lleida i tenim constància que almenys vengué un *Innocentium* a Ramon Miquel, jurisperit de Lleida²⁹⁰. Cal observar que la direcció dels còdexs era de Manresa cap a Lleida.

²⁸⁸ *Catalunya Carolingia, Els comtats d'Osona i Manresa*, volum IV, segona part, p. 875, doc. 1215.

²⁸⁹ ASM. Comú 127(?) (fragment). ASM. 21. ffsn. doc. 23.

²⁹⁰ AHPM. Llibre particular de Ramon d'Esglésies 1331-1524. Tr. 132. ffsn. docs. 64 i 66.

Funcionaris reials

Ramon de Mataplana, porter reial

Ramon de Mataplana, porter reial, posseí, segons l'inventari dels béns relictos²⁹¹, tan sols un llibre: “un comter ab uns *Euangelis*”, és a dir uns *Evangelis* seguits d'un calendari. La resta de la seva relació amb la cultura escrita ja només es tracta d'arxius personals: cartes i escriptures. Però cal destacar que Ferrer Ponç, escrivà reial, posseí també un altre “comter ab uns *Euangelis*”, que Bernat Cases, escrivà, com hem vist, també posseí uns *Euangelis*, Francesc de Gamiçans tenia “un carner ab unes *Ores de Passió* on són los *Euangelis* que lo defunt portaua”. Els *Evangelis* deuriem utilitzar-se segurament per a prendre jurament, tal com consta en la documentació notarial quan es feia jurar per los “quatre *Euangelis*” quan era necessari.

Biblioteca de Joan Miquel, ciutadà de Manresa, de la tresoreria reial

Les úniques referències biogràfiques que puc donar de Joan Miquel és que consta en el document nº 128 del *Llibre Verd de Manresa*, amb data de 25 de març de 1393, com una de les 25 persones que en el tercer any havien de prestar consell especial²⁹². Pel primer ítem del document que fa la relació del seu inventari de béns relictos²⁹³, es pot saber que, en funció de la data, tenia algun càrrec, o d'alguna manera formava part “de la tresoreria de la senyora Reyna”, reina que havia de ser Maria de Luna, muller de Martí l'Humà. És per aquesta –suposada– responsabilitat que he inclòs Joan Miquel en el present treball, malgrat no consti en la documentació que aporto com a jurisperit i tampoc tingui documentats llibres de dret. És possible que, tal com consta en el segon ítem del mateix document, on s'esmenta la “carta continent trellat autèntich de un sindicat” (és a dir, del nomenament de síndic) pertanyi a Joan Miquel; això suposaria l'existència d'una activitat pública d'aquest, però penso que pel gran nombre i tipologia dels documents del seu arxiu personal, això no es pot dubtar. Tot i que un xic

²⁹¹ AHPM. *Inventariorum II* 1388-1389. Tr. 483, ff. 113rº-117vº. doc. 193.

²⁹² *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, p. 322.

²⁹³ AHPM. Llibre particular de Pere Cardonés i Pere Joan Miquel 1361-1432. Tr. 341. ffsn. doc. 292.

obscur, reforça aquest argument cinquè ítem, el qual literalment diu: “carta de una presentació de una letra del Infant en Iohan”, on s’entén que s’ha de tractar de Joan I – predecessor de Martí l’Humà que regnà entre els anys 1387 i 1395–, pel que la seva vinculació al casal reial seria clarament anterior.

Tota la documentació i llibres que li coneixem per aquest inventari era guardada a l’habitació on morí, és a dir, el dormitori. Hi ha molta més documentació que no pas llibres.

L’ítem 28 parla de “*llibres, cartes moltes*”, així, doncs, ens trobem amb llibres sense que se’n pugui saber el contingut. D’alguna manera ens orienta el fet de veure com s’anoten els llibres d’anar a escola: *Thobies, Parts, Regles, Cato* i *Contemptus*. S’hi troben llibres devocionals: unes *Hores*, uns *Psalms penitencials*, i un *Doctrinal* –el llibre d’Alexander de Villa Dei–, citat de la següent forma: “Ítem, en l’altre calar, .I. saquet ab .I. *Doctrinal*, de pergami”, pel que hi ha la possibilitat que el llibre fos apte per portar penjat de la cintura. El fet que els llibres es trobessin a la seva cambra mostra una intimitat de l’acte de la lectura, possiblement el silenci i la seva assiduitat, una lectura en silenci que equivalia a la pregària.

En l’aspecte formal no podem diferenciar entre llibres de lectura i documentació. L’inventari mostra com el notable volum de documentació portà a aplegar la documentació en forma de llibres: “un quaernet de paper ligat intítulat: “d’en Francesc de Manresa són aquesta alberans” [...]”, o bé un “libre ab scriptures”. El notari detalla tota la documentació, i s’hi troba també un testament, una carta del do d’un aixovar, cartes de venda de terres, cartes “ab segell pendent”, la carta d’una sentència, cartes de cessió, processos, trasllats i cartes de censals. Altra documentació es guardava en “stoigs”, sacs, cistelles, calaixos i caixes.

Per acabar, i com a conclusió, més aviat penso que es tractaria més aviat d’un escrivà que no d’un jurisperit, atesa l’absoluta absència de llibres de dret i, com s’ha pogut veure en altres biblioteques de notaris i escrivans, de l’enorme volum de documentació que generava la seva activitat.

Conclusions

És clar que la baixa edat mitjana fou una època on la cultura era bàsicament oral, i per tant el grup social dels jurisperits era una minoria dins la societat. Els seus coneixements jurídics, adquirits mitjançant la cultura escrita, els donaren un paper rellevant en la vida de la ciutat.

Com es pot veure al llarg del capítol, els coneixements jurídics permeteren als jurisperits implicar-se plenament en el govern de la ciutat, bé exercint de consellers, bé essent presents a les corts en delegacions per a defensar els interessos de la ciutat, cosa que els atorgava directament poder polític. La cultura jurídica era, entre altres coses, un mitjà de promoció social, i és per aquesta raó que, en general, les biblioteques tenien un caràcter pràctic. Això, normalment, anava acompanyat d'una riquesa material i d'un reconeixement social.

Aquest caràcter pràctic és palès amb la normal possessió dels llibres bàsics dels *Corpus iuris ciuilibis* i el *Corpus iuris canonici* (cosa que teòricament fou obligació a partir de 1351), i l'encara presència dels llibres de dret autòcton (*Usatges, Llibre dels Feus, Constitucions*) confirma aquesta hipòtesi, els quals, malgrat l'extensió del dret comú, continuen copiant-se com n'és prova el suport de paper que molts tenen. Pel que fa als juristes de l'època, hi hagué preferència pels civilistes per damunt dels canonistes, i dins d'aquests pels glossadors professors a Bolonya del dret comú per damunt dels comentadors, aleshores coetanis, mostra d'un general aïllament dels corrents intel·lectuals de l'època: el savi i gran lector Ramon Saera és l'excepció que confirma la regla, ja que en la crítica als censals i violaris, indispensables per al desenvolupament econòmic de la societat, es mostrà plenament conservador.

Dit això, és clar que el llibre jurídic era un instrument de treball intel·lectual, i alhora un bé material. Aquests dos caràcters suposaren un comerç del llibre que es caracteritzava per una notable mobilitat.

La mobilitat del llibre dins la ciutat de Manresa era doble en la formació de les biblioteques: mitjançant l'adquisició, l'herència i la retenció de llibres dipositats com a penyora, i per altra banda en la dispersió de les biblioteques a la mort del possessor, especialment quan no hi havia un hereu que exercís el mateix ofici del pare, i aleshores

predominava la venda de llibres a títol individual en el lloc d'encants públics o vendes per lots, tot i que també era possible.

També hi ha indicis d'una circulació de còdexs amb altres ciutats, no tan sols amb persones que feien de mitjancers, sinó també entre els mateixos jurisperits en funció dels seus desplaçaments a les corts o a altres indrets per raó de sindicats i delegacions, amb l'avantatge de conèixer les necessitats i inquietuds de jurisperits d'altres ciutats. Això els permetia un guany econòmic o bé adquirir noves lectures convenients per motius professionals.

Cal destacar la gran difusió del dret comú, doncs trobem còdexs d'aquest dret en indrets petits de la geografia –amb uns pocs centenars d'habitants– com per exemple Berga, o com es veurà més endavant, també Súria o Castelltallat.

Malgrat això hi ha documentada una certa producció jurídica pròpia, amb en Ramon Saera, Jaume Desfar (malgrat no tingui documentada la seva biblioteca principal) o Pere de Gostemps (encara que només es conegui la seva producció per una referència), aportacions modestes si ens atenem al marc general dels coneixements jurídics de l'època. En el cas de Ramon Saera, també és clar que la creativitat professional i religiositat motivaren un canvi d'actitud envers la lectura i els llibres, amb una clara consciència del seu valor espiritual, com ho mostra el seu testament.

Les biblioteques dels notaris són totalment diferents a les dels jurisperits: tenien pocs coneixements jurídics i només un molt bon notari empenia la tasca d'adquirir-los. El seu saber era, pràctic, tècnic i quasi artesanal, tal com ho demostren les seves petites biblioteques, a les quals en general també mancaven els llibres jurídics sobre el notariat. La formació del notari es feia a l'escrivania i es basava en la relació amb el mestre. Sí, en canvi, posseïen un abundant arxiu personal, el qual provindria en part de les seves tasques professionals.

L'altra tipologia de llibres que s'ha trobat són les lectures de signe religiós: teologia, hagiografia, litúrgia, de tipus bíblic i pietós. És la segona gran dimensió de la lectura, la que buscava la salvació de l'ànima. En tercer lloc queden les lectures lúdiques, molt poc representades en els documents d'aquest sector de la població.

LES BIBLIOTEQUES DELS ECLESIÀSTICS

L'església de la Seu

L'església romànica de Santa Maria, situada on ara hi ha l'actual temple gòtic anomenat popularment la Seu²⁹⁴, fou construïda durant el segle XII. Les seves reduïdes dimensions i l'embranchida general de la ciutat feren petita aquella església, pel que el consell de la ciutat decidí, l'any 1322, de construir un nou temple adequat a les necessitats de la ciutat, en funció de les transformacions urbanes i demogràfiques, econòmiques i socials que aquesta vivia. L'any 1325 es reunia el consell a l'església de Sant Miquel i els consellers emprenien les primeres gestions per tal de disposar dels terrenys necessaris amb les expropiacions i les consegüents remuneracions als propietaris, en el que aleshores era el nucli urbà de la ciutat. La comissió, com he dit en parlar de Ramon d'Esglésies, era formada per quatre jurisperits: l'esmentat Ramon d'Esglésies, Ramon Saera, Francesc de Ferrera i Guillem de Montcunill²⁹⁵. La construcció de la Seu fou bàsicament obra de tota la ciutat. Per a finançar-la, "el paborde nomenava uns clergues "aplegadors" oficials, facultant-los per a demanar i rebre almoines", alguns dels quals eren "delegats del capítol de l'església de Manresa als arquebisbats de Tarragona i Saragossa i en diòcesis sufragànies d'aquests"; l'any 1331 "els consellers de la ciutat [...] es comprometen a entregar 2000 sous anuals per a l'obra de la Seu". "Cal no oblidar-se dels mecenes particulars: les famílies burgeses dels Saera (la munificència dels quals es farà extraordinàriament vistent en més d'una ocasió), Fontanet i Esglésies, el noble cavaller Desfar o del Far, el prevere manresà Jaume Ricolf, canonge de Tarassona, i altres, segurament, d'aquesta obra primera"²⁹⁶.

²⁹⁴ Tot i que Manresa no ha és seu episcopal, els manresans l'han anomenat popularment així per la seva monumentalitat; per aquesta raó el nom es pot considerar com propi, i l'escriu amb majúscula. Sobre si Manresa ha estat mai seu episcopal, cal esmentar l'ambigüitat del privilegi del rei Odó, datat l'any 890, on es parla de *bisbe ausonenc i manresenc*. Per l'expressió sembla que, com a molt, hom pot suposar-hi una catedralitat, que seria la de Santa Maria de Manresa i la de Sant Pere de Vic, però, evidentment, caldrien més proves que aquesta. El costum d'anomenar-la *La Seu* data del segle XV i és d'origen popular. GASOL, J.M.: *La Seu de Manresa. Monografia Històrica i guia descriptiva*. Manresa 1978. pp. 21-23.

²⁹⁵ GASOL, J. M^a.: *La Seu...* p. 75.

²⁹⁶ *Idem*, p. 78.

Els llibres foren una altra de les formes d'ingrés econòmic:

Un altre procediment d'obtenir diners per a les obres fou el de la venda de llibres, propietat de l'Obra de la Seu, i que en la subhasta assolien xifres importants: així, per exemple, el 6 d'agost de 1397, Antoni Costa, de Besalú, estudiant a la universitat de Lleida, pagà 15 sous i 12 diners per un llibre de Dret, i el 12 d'octubre següent, el canonge Bernat de Morera comprava un manuscrit de les Decretals pel preu respectable de 4 florins i 4 sous, "per ço com eren fort sotils" [AHCM, Llibre de reebudes, dates e despeses fetes (...) en la obra de la dita església per l'honorat Consell de la ciutat]. En aquests casos, atès el gran valor que els llibres tenien aleshores, l'operació es formalitzava amb escriptura pública autoritzada per un notari²⁹⁷.

Altres recursos foren l'adjudicació a subhasta de les capelles, així com els ingressos provinents de les confraries que es constituïren.

Les obres foren fetes sota la direcció del prestigiós arquitecte Berenguer de Montagut, el mateix que dissenyà l'església de Santa Maria del Mar, a Barcelona, i que a Manresa ja se'l coneixia per la construcció del Pont Nou que travessava el Cardener. A més a més, el mateix any de 1322 també la ciutat el contractà per a la construcció de l'església del Carme, situada a l'altre turó de la ciutat, el Puig Mercadal, malauradament destruïda l'any 1936.

L'església de la Seu és d'una audàcia notable en la construcció, ja que és d'una gran amplada i presenta l'originalitat d'haver cobert les capelles laterals amb un volta creant una nau central i dues naus laterals, però que visualment es confonen en una sola i àmplia nau. Aquesta grandesa arquitectònica es correspongué amb una magnificència en l'escultura, però especialment en els retaules que s'hi pintaren, i entre els que es conserven destaca el del Sant Esperit, pintat el 1394 per Pere Serra²⁹⁸. Cal fer també esment de l'esplèndid tapís anomenat *frontal florentí*, que Ramon Saera portà de la ciutat italiana a Manresa, obra del també florentí Geri Lapi, i que fou donat a la Seu pel jurisperit tal com consta en el seu testament²⁹⁹.

²⁹⁷ *Idem*, p. 97. (Si bé al llarg d'aquest estudi hi ha preus molt més elevats).

²⁹⁸ ORRIOLS I ALSINA, Anna: *La pintura gòtica a la Seu*, pp. 105-133, dins *Manresa Medieval*, Manresa 2001.

²⁹⁹ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM 4147. ff. 2-3. doc. 92.

Penso que cal destacar la poca atenció que han tingut per part dels investigadors dels ordes religiosos, i entre ells les canòniques, en els seus dos darrers segles de l'època medieval, considerats de decadència. Això és especialment punyent en el cas dels canonges de Manresa, ja que en l'època estudiada són lluny de viure una crisi, sinó que prossegueixen la construcció del magnífic temple de la Seu i, com es veurà, hi ha un comerç librari important, senyal inequívoc de l'existència d'una riquesa dins la comunitat. Aquest buit historiogràfic, unit a la dissortada història de l'arxiu de la Seu, el qual fou parcialment destruït en ocasió de dues guerres, la del 1714 i la del 1936³⁰⁰, m'ha obligat a fer que les conclusions de l'estudi tinguin un caràcter especialment descriptiu, tot i que, com bé s'ha dit, la descripció –i no exclusivament la interpretació– també és història.

Però encara hi ha un altre gran problema per estudiar la vida canonical de la Seu de Manresa, i és que no s'ha conservat cap consuetu o costumari de la comunitat d'aquella època, i la més antiga és del segle XVIII. Aquestes consuetes eren corrents en els segles baixmedievals per tal de fixar mínimament els costums, religiositat i litúrgia de cada canònica, sobretot els més peculiars i específics, on la tradició autòctona era important. Progressivament adquiriren un caràcter més exhaustiu i descriptiu, s'inclouria a més de la vessant litúrgica (la principal), altres aspectes de la vida, com els econòmics i alimentaris³⁰¹. La relativa llibertat que tenia cada comunitat, adaptant-se als usos i costums de la ciutat on vivien, donà característiques peculiars a cadascuna d'elles. És per això que, atesa aquesta mancança, l'estudi de la biblioteca i la circulació del llibre adquireix major rellevància.

Els canonges es regien per uns escrits concrets de Sant Agustí. Al respecte és aclaridor de fer esment de les característiques bàsiques de la regla, perquè a l'organitzar la vida de les comunitats, determina quina és l'activitat intel·lectual i espiritual dels monjos, en aquest cas canonges.

A. Pladevall, el conegut estudiós del monaquisme a Catalunya, parla de la regla de Sant Agustí en els següents termes:

³⁰⁰ Gasol, J. M^a.: *La Seu...*, p. 292.

³⁰¹ CASAS I NADAL, M.: *La canònica de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana*, p. 61.

[la regla es basa] en escrits de Sant Agustí, sobretot en la carta 211 del sant, dirigida a una comunitat de monges, i en uns preceptes que sant Agustí havia redactat per als clergues de la seva diòcesi.

Aquesta regla no tenia la unitat ni la cohesió de la regla de Sant Benet, car els escrits que la componen no tenien un pla uniforme i ordenat, però amb diverses redaccions i diversos retocs, fou la regla que va modelar la vida dels clergues regulars europeus, sobretot a partir de la reforma gregoriana [...].

La modalitat de regla de sant Agustí que es va introduir a Catalunya havia estat elaborada i redactada pels canonges de la comunitat de Sant Ruf d'Avinyó, fundada el 1039. En temps del papa Urbà II (1088-1099) l'estatut de la vida canonical va obtenir la plena aprovació i la protecció papal, i serà difós com un dels mitjans per a posar remei a la decadència moral del clergat. [...]

[...] Vestien com a distintiu sotana negra amb roquet o sobrepellís blanc a sobre (que en alguns indrets es va convertir en una espècie de túnica curta blanca) i que usaven capa negra pel carrer. La seva missió específica era lloar Déu amb el cant coral, l'esplendor del culte i també dedicar-se a tasques pastorals; en això diferien dels monjos que estaven mancats d'aquesta dimensió pastoral, car els primers es pretenien successors dels primers pastors i apòstols de l'Església i, per tant, de dignitat superior als monjos³⁰².

En un principi, la menor austeritat dels canonges respecte als monjos, i la permissivitat en la possibilitat de tenir béns propis, facilità la possessió dels llibres. També la regla Aquisgranesa, promulgada durant el regnat de Lluís el Pietós (778-840), atorgà gran importància a l'ensenyament:

En les comunitats canòniques a l'ensenyament s'hi dedicava una gran atenció, sobretot en els centres d'una certa importància i vinculats a seus episcopals. Els infants i joves oblats s'iniciaven en totes les disciplines eclesiàstiques i de manera especial en l'estudi de la litúrgia i el cant que, al cap i a la fi, serien les seves futures activitats bàsiques. Al mateix temps era obligatòria la lectura i l'estudi diaris de la regla i altres textos edificants per tal de millorar la formació espiritual del futur canonge³⁰³.

La Biblioteca de la Seu

Amb l'excepció de la biblioteca litúrgica, de la qual se'n feia càrrec el sagristà, no he trobat un document on es fes un inventari general de tots els llibres de la Seu.

³⁰² PLADEVALL, A.: *El monestir romànic de Santa Maria de l'Estany*, pp. 26 i 27.

³⁰³ *Idem*, p. 52.

L'aproximació a la biblioteca l'he fet a partir de documents esparsos. Com que la regla de Sant Agustí donava als canonges el dret a la propietat privada, no m'he limitat als llibres que tenia la Seu com a institució, sinó que hi he inclòs totes les gestions amb llibres que feren els seus canonges i també els preveres vinculats a beneficis de la Seu.

La biblioteca litúrgica.

Guillem d'Altarriba fou nomenat sagristà de la Seu pels volts del 26 d'agost de 1372, i en conseqüència es feu càrrec de la biblioteca litúrgica de la Seu³⁰⁴.

Quines eren les atribucions del sagristà?

[...] és competència clara del sagristà l'organització material del culte i del cerimonial litúrgic. És ell qui s'encarrega de fornir la cera i el sèu necessaris per a la il·luminació. S'encarrega de la fabricació de les hòsties i de preparar el vi per ésser consagrats. La conservació i actualització dels vasos sagrats i altres objectes propis del culte també són una de les seves comeses importants i, en general, s'ha d'ocupar de tots aquells mobles i atuell que són al temple, fins i tot els llibres litúrgics, dels quals ha de conservar els més vells i ha de comprar-ne de nous, si cal. L'ornamentació del temple és també responsabilitat seva, així com tancar i obrir les seves portes. El funcionament adequat del rellotge, a partir del segle XIV, els tocs de campanes per cridar els canonges a les hores o per avisar el poble dels serveis litúrgics, són comeses típiques del sagristà. S'hi afegien la compra de l'incens, la cura minuciosa de la il·luminació [...] ³⁰⁵.

Com es pot veure, era un càrrec de molta responsabilitat, i que portava aparellada la gestió d'una important suma econòmica, i un patrimoni notable, pel que aquest nomenament era, a vegades, el pas previ al de prior o fins i tot el de paborde, com fou el cas de Guillem d'Altarriba. El prestigi que es donava al càrrec i les nombroses responsabilitats féu que es creés el càrrec de sots-sagristà, ja documentat en el segle XIV; el sots-sagristà s'ocupava de la lluminària a l'església, la neteja dels draps

³⁰⁴ ASM *Prepositi VIII* 1364-1373. ff. CCLXXVII r^o- CCLXXVII v^o. doc. 135. Reunida en un sol inventari, el del sagristà, enriqueixo el document amb les informacions que aporten els documents esparsos que he pogut aplegar.

³⁰⁵ CASAS I NADAL, Montserrat: *La canònica de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana*, p. 141-142.

i tovalloles de l'altar i el toc de les hores³⁰⁶, és a dir, les tasques que exigien una major i constant atenció al llarg del dia.

Relacionat amb el càrrec de sagristà i la seva principal comesa, vetllar per a la bona realització de la litúrgia, hi havia el càrrec de precentor. En el cas de la canònica de Cardona, s'ocupava no tant sols del cant sinó també de les lectures; en concret tenia la missió del següent:

ordenar i designar els cantors dels invitoris, tant pel que fa als canonges com als altres clergues; nomenar els lectors per a cada celebració litúrgica, àdhuc quan els serveis els ha de fer l'abat; designar l'hebdomadari, sigui diaca o sots-diaca (canonges menors), per fer les lectures de l'ofici de completes i també les del refetor; regular els oficis i les obligacions setmanals dels canonges i fer-los públics en una taula o quadre; assenyalar els cantors dels oficis específics per a les festes dobles; entonar els salms cada dia i cada hora litúrgica. Dirigir el cor, "legendo et cantando spaciose et punctatim"; evitar els "murmura et tumultus et omnis turbacionis materiam ab ecclesia et omnes inhonestates a dicto coro"; ordenar i organitzar les processons que es fan per l'interior de l'església³⁰⁷.

És important de veure quins llibres es feien servir a la litúrgia romana, tant a la de l'ofici diví, a saber, el de les hores, com a la missa. Pel que fa al primer, a l'ofici diví, se celebraven les Matines, Laudes i Vespres com a principals hores, a les quals s'hi unien les hores menors (prima, tercia, sexta, nona i completes). Evidentment el ritu era el romà, en el qual destacava l'omnipresència del cant, àdhuc en la lectura dels salms, que es feia sovint amb dos cors alternant-se, o bé les antífoes que eren cantades per un cantor i el cor, juntament amb el cant de poemes de la Bíblia, amb els corresponents responsoris. En tot cas el cant s'alternava amb les lectures del Vell i Nou Testament, o bé amb les lectures del corresponent sant del dia i es feia una homilia.

Però la litúrgia més important era la missa. Amb seguretat es realitzaven diverses misses al llarg del dia a la Seu en les seves capelles, però la més important seria, com en els monestirs actuals, la missa conventual celebrada a l'altar major, i que aplegaria a tota la comunitat.

³⁰⁶ CASAS I NADAL, M.: *op. cit.*, p. 143.

³⁰⁷ CASAS I NADAL, M.: *op. cit.*, p. 160-161.

Una missa podia arribar a ser força complexa. En primer lloc es feia un *Introitus*, amb processó, a càrrec dels cantors; els sacerdots i el poble realitzaven unes pregàries de preparació, seguides del *Kyrie eleison* i el *Gloria* recitats pels cantors i el poble; la *collecta* o ració cloïa la processó d'entrada realitzada pel sacerdot (per a aquests i tots els cants s'utilitzava un *Antifonari* o bé un *Himnari*). A continuació venien les lectures, en primer lloc la del Vell Testament feta a càrrec del lector o el sots-diacon, seguit d'un cant del *gradual* pels cantors, i una segona oració a càrrec del sacerdot; la segona lectura era extreta generalment de les Epístoles de sant Pau, seguida d'un altre cant i l'Al·leluia. Per a les lectures s'utilitzava, més aviat que la Bíblia, un *Leccionari* (és a dir: el llibre que contenia "llicons" o ensenyaments), i per a les epístoles es podia usar un *Epistolari*, si és que no eren contingudes ja en el *Leccionari* o bé en el *Missal*). La tercera lectura corresponia a l'Evangelí (continguda en un *Evangelinari*) feta a càrrec del diacon, seguida a vegades d'un sermó espontani del sacerdot i, invariablement, del *Credo*. La segona part de la missa començava amb l'oració anomenada *Secreta*, feta en veu baixa pel sacerdot, seguida del prefaci i el cant del *Sanctus* i el *Benedictus*, cantats pels cantors i el poble; seguia la celebració eucarística pròpiament dita, o *Canon* per part del sacerdot (les oracions per a la consagració eren contingudes en el llibre *Sacramentari*); es continuava amb el cant de l'*Agnus Dei*, fet novament pels cantors i el poble, i es procedia a distribuir l'eucaristia amb el cant de comunió. Es conclouia amb l'oració de postcomunió, la benedicció de comiat i el conegut *ite, missa est* que ha donat el nom a la celebració. Aquest gran nombre de llibres que eren utilitzats per a la celebració de la missa, foren reunits ja a finals de l'alta edat mitjana en l'anomenat *missal plenari*.

L'inventari conté tan sols tres missals, un dels quals considerat vell, i potser, excepte el *vell*, es tractarien de *Missals plenaris*, a saber: el volum compost de *Leccionari*, *Sacramentari* i *Gradual*. Una definició exacta del que és un missal és la que dona A.G. Martimort:

[...] un volumen en que los textos de los cantos, lecturas y oraciones figuran a continuación unos de otros en el orden de su utilización y según la ordenación de los ritos de la misa. En sí mismo, dicho libro representa una novedad, pero tiene antecedentes más o menos lejanos en los sacramentarios que traen al margen de las oraciones los *incipit* de los cantos y de las lecturas, y

también en los manuscritos que, a partir del siglo XI, reproducen por entero misas votivas y misas de difuntos³⁰⁸”.

Si tenim en compte que els missals plenaris es troben a partir del segle XI, el missal vell deuria tractar-se d'algun sacramentari o alguns dels manuscrits mencionats, tant fos en lletra carolina com en visigoda.

Per altra banda existia a l'època una notable diversitat de missals, i d'entrada caldria diferenciar entre el missal *Santoral* o per a festes dels sants, el *Ferial* o pels dies no festius, i el *Dominical* o pels diumenges. També s'ha de tenir en compte que cada orde religiós celebrava la missa d'una manera peculiar, així com que, malgrat que hi hagué una progressiva uniformització dels llibres utilitzats en la litúrgia, fins ben entrat l'ús de la impremta, ja en el segle XVI, aquests tindran sempre un grau d'indefinició³⁰⁹.

Segueixen en l'inventari tres *Euangelisters*, és a dir, llibres que contenien la lectura de l'Evangelí de cada dia per a la celebració de la missa, sigui per als dies festius o per als no festius. Els evangeliaris baixmedievals ja no tenien aquella sumptuositat i luxe amb que es realitzaren en segles anteriors, atesa la generalització de l'ús del paper que suposà un més baix cost de producció.

Es troba a l'inventari una *Exposició d'Evangelis ferials* (que no són uns *Evangelis* sinó uns comentaris), i unes *Expositio missae* que “son libros de meditación para los fieles y al mismo tiempo una especie de manuales de formación teológica y moral que toman como punto de partida los misterios que se celebran”, foren obres que tingueren molta popularitat i de gran difusió. La causa és que a la baixa edat mitjana “los ritos se revisten de significaciones nuevas, incluso las que al principio no tenían más que utilidad práctica. Es lo que los liturgistas acostumbran a llamar con el nombre de alegorias³¹⁰”, una interpretació que ja tenia arrels en sant Isidor de Sevilla.

Dos *Epistolers*, dels quals un és vell. L'epistoler és el llibre que conté les epístoles del Nou Testament que hom llegeix a la missa, tant les de sant Pau, com les

³⁰⁸ MARTIMORT, A.G.: *La iglesia en oración*, p. 442-443.

³⁰⁹ *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, articles: “Missel” i “Missel Romain”, vol. n° 11, columnes 1431-1494.

³¹⁰ MARTIMORT, A. G.: *La iglesia en oración*, p. 440.

restants (les de Pere, de Joan, la de Jaume i la de Judes), ordenades per a la celebració litúrgica.

Segueixen set *Saltiris* fermats amb cadenes (un d'aquests seria el que Ramon Saera llegà en el seu testament a la Seu), més un *saltiri* del que no es diu que estigui fermat; eren fermats amb cadenes per tal que no poguessin ser sostrets, i sens dubte es trobaven al cor, com s'indica en l'esmentat testament:

Dimitto etiam eidem ecclesie *Breuiarium* meum et etiam *Psalterium* meum ordinarium secundum officium diocesis Barchinone, que afigantur in cathenis coro ecclesie ueteris, en in chorum si fuerit mutatum, in coro ecclesie noue in illis uidelicet locis ipsorum cororum, quibus dicto manumissori meo uidebitur faciendum ut sic deseruiant ad dicendum hora canonicas clericis non habentibus *Breuiarium* et nescientibus *Psalterium* cordetenus³¹¹.

Sis *Proseres*, dels quals un fermat amb cadena i dos de vells, llibres que contenien els cants litúrgics per la missa, des del *Kyrie* del principi de la litúrgia fins que s'acomiadava als fidels amb el *Ite missa est* o bé amb el cant *Benedicamus Domino*, tal com s'ha dit.

Un *Responser ferial*: el responser era el “llibre coral que contenia els responsoris de matines, amb els invitatoris i les antífones dels nocturns. Antigament formava un sol llibre amb l'antifonari; més tard fou desglossat en el *gradual* (o *cantatorium*), l'*antifonari* (o *liber antiphonarius*), el *tonarium* i el *responser* (*resposariale*). A partir del segle X començà a tenir notació musical³¹²”. És a dir, era utilitzat per a l'ofici diví, en aquest cas per als dies no festius. El *Responser santoral* que es troba a l'inventari era destinat al propi dels sants.

Un *Enfener* (sens dubte cal entendre *Antifoner*) *ferial*: l'antífona era una “melodia més o menys curta, basada en els versets dels salms o en algun altre text litúrgic, que és alternada amb el cant o la recitació dels salms, sigui al començament i al final de cadascun d'ells, o després de cada verset. També ha estat donat aquest nom a

³¹¹ Testament de Ramon Saera, ítem nº 4; 1357, novembre, 24. AHPM. Testamentorum I 1352-1361. Tr. 464. ff. 111vº-115rº. doc. 90.

³¹² *Gran Enciclopèdia Catalana*. veu “Responser”, vol 19, p. 281. Utilizo les definicions que dóna la Gran Enciclopèdia Catalana, ja que la majoria –malgrat en algunes no consti l'autoria– han estat escrites pel pare Alexandre Olivar i Daydí.

cants litúrgics força llargs i independents de tota alternança³¹³”, i en conseqüència l’*Antifoner* o *Antiphonarius* era el llibre litúrgic que contenia les antífones i altres cants, tant fossin destinats a la celebració de la missa, com a l’ofici diví. Aquest llibre era al costat d’un *Enfener santoral* i un *Enfener* vell.

Dos *Leccioners ferials*: aquest, com s’ha dit, era el llibre litúrgic que contenia ordenades, segons diferents sistematitzacions, les lectures de l’ofici o de la missa; anomenat també *comes*, o *commicus* en l’antiga litúrgia hispànica, fou dividit més tard en l’epistolari i l’evangeliari, i incorporat al breviari i al missal. Els leccionaris de l’ofici anaven sovint combinats amb els homiliaris o amb altres llibres litúrgics com els antifonaris. Segueixen un *Leccioner santoral*, o sigui, amb les lectures del propi dels sants, i un *Leccioner gran* o bé de cor, és a dir, de grans dimensions per a les celebracions litúrgiques.

L’inventari esmenta dos *Mortologis* (és a dir *Martirologis*): aquest és el “llibre litúrgic que conté el nom dels sants, per ordre de dies de l’any. És una evolució del calendari, del qual es diferencia pel seu caràcter més universal. [...] A l’edat mitjana es formaren els martirologis dits històrics, on a les notícies broixes primitives hom afegí elogis biogràfics més amplis³¹⁴”. Cal distingir entre martirologis locals i generals, ja que cada església honorava els seus propis màrtirs, i en conseqüència el llibre adquiria un fort sentit simbòlic per a la comunitat³¹⁵.

Els *Oficiers* (en nombre de tres, dels quals dos són nous i un és vell) fan referència a l’Ofici Diví, que avui coneixem per la *litúrgia de les hores*, nom que li donà el Concili Vaticà II. Fou una adaptació que féu el monaquisme, per a la qual cosa prengué l’horari i els esquemes fonamentals de l’ofici diví de les esglésies adaptant-les a les pròpies exigències, i per això amplià considerablement l’espai dedicat a la salmòdia i a la lectura de la Bíblia i dels autors cristians. “Per als monjos [com també per als canonges], l’ofici diví no representava sols una font d’espiritualitat, sinó també un programa d’ascesi i de formació intel·lectual. Per això no hi hagué legislador monàstic que no organitzés dins la pròpia regla l’ofici diví dels seus monjos³¹⁶”.

³¹³ *GEC*, veu “Antifoner”, vol. 2, p. 425.

³¹⁴ *GEC*, veu “Martirologi”, vol 14, p. 451.

³¹⁵ *Dictionnaire d’Archeologie chrétienne et liturgie*, veu “Martyrologe”, vol. X, col. 2523-2619.

³¹⁶ *GEC*: veu “Ofici”, vol. 16, p. 321.

Així, doncs, el *Libre gros de tots oficis* podria ser d'un *Breviari* de cor. Com s'ha dit, delimita el contingut i l'extensió de la pregària i li confereix unitat. El procés de formació d'aquest llibre fou el següent:

La pràctica de l'oració en la primitiva església cristiana fou constant, car així hom complia el manament del Senyor. Però, així com era establerta l'obligatorietat de l'oració, no ho era pas la forma amb que aquesta havia de fer-se. D'aquí que cada comunitat, sota la presidència del seu bisbe, anà organitzant la pregària oficial, algunes comunitats de manera totalment lliure i d'altres seguint uns esquemes que prèviament elles mateixes havien establert. [...]. Els texts i les fórmules que hom emprava per a la celebració de l'ofici diví es trobaven continguts en diversos llibres: Bíblia, saltiri, himnari, antifonari, sermonari i homiliari. L'interès que la pràctica de l'oració oficial de l'Església fos adquirida per un major nombre de fidels i l'extensió de l'obligatorietat del rís de l'ofici diví als clergues crearen la necessitat de compilar en un sol llibre aquells texts necessaris per al rís. Al s XI aparegué per primera vegada en un sol volum el material dels altres, naturalment abreujat. D'aquí el nom de *breviari*. Al s XII aparegueren els breviaris de cor, amb notació, segons el mateix model. Aquests breviaris sembla que foren compostos per a ús dels clergues de la cort pontifícia. L'any 1216 el papa Innocenci III aprovà una compilació dels texts litúrgics per al rís. L'any 1223 els franciscans adoptaren aquesta compilació, seguint, no obstant això, la versió gal·licana del saltiri. La difusió privada de l'ofici, empresa, sobretot, per l'orde franciscà, que gaudia d'un gran prestigi i influència, afavorí al segle XIV la difusió del *Breviarium Curiae Romanae*. [...], breviari que fou utilitzat fins el Concili de Trento: l'any 1568 el papa Pius V promulgaria l'edició d'un nou breviari³¹⁷.

El *Santoral* vell que es troba a l'inventari es troba era el llibre que contenia els textos propis de les festes dels sants, i sens cap més indicació no es pot saber si tenia caràcter general o local.

El *Karolus* (esmentat a continuació del *Santoral*) és un homiliari, és a dir, un recull d'homilies o explicació de les lectures que eren llegides a la missa. Atesa la poca instrucció dels sacerdots, en temps de Carlemany es manà de fer un recull d'homilies per a les principals festes de l'any; es tracta precisament d'aquest l'homiliari, compost per Pau Diaca, i que a Catalunya es conegué amb el nom de *Carolus*, que era el primer mot del llibre. Normalment aquest llibre era dividit en dos còdexs per ser molt

³¹⁷ *GEC*, veu: "Breviari", vol. n° 5, p. 330-331; redactada per J. Vinyoles i Vidal, i J Llopis i Sarriol.

voluminos, un anomenat *Dispositum* i l'altre *Collectaneus*. L'homiliari de Pau Diaca és basava en homilies patrístiques³¹⁸.

També seria un homiliari el llibre –vell– *XLe*, que contindria sermons específics per al temps de la Quaresma.

Encara per a l'ofici diví hi trobem uns *Invitatoris*, els quals eren l'aplec de Salms que, alternant amb una antífona, es cantaven a l'inici de l'ofici de matines.

Dos *Epistolers*, dels quals un és vell. Aquest era el llibre que contenia les epístoles del Nou Testament, que hom llegia a la missa, tal com he comentat.

Segueixen llibres estrictament bíblics, com els de *Gènesi* –d'enorme difusió a l'època, àdhuc entre els laics–; el *Llibre dels Reis*; el *Llibre dels profetes*, tots tres de l'Antic Testament.

Aplego a continuació, agrupats, diversos llibres destinats a la celebració d'oficis de sants: *Ofici de Sent Bernat, e de les Verges e de Sancta Eulàlia*; *Quoern de sancta Martha, quoern de Sent Pere Martir*; *Quoern de les Verges*; *Quoern de Santa Anna*; i un *Quoern de Corpus Christi*.

Sens dubte el llibre que duu per títol *De corpore et anima*, es pot classificar com a teològic, però amb un títol tan genèric, les possibilitats d'identificar l'autors són excessives per poder donar un nom concret.

Ja he esmentat quins eren els documents principals dels que s'extreien les normes de vida dels canonges augustinians. La canònica posseïa un exemplar de la *Regla de Sant Agustí*; una possessió indispensable no tan sols per al seu coneixement per part dels canonges, sinó per disposar-ne en cas de conflicte dins de la comunitat. Amb un mateix sentit normatiu per a la vida canonical, es troba una *Consueta d'ofici a fer*, que, com he dit al principi d'aquest apartat, era el “llibre de consuetuds o costums, pràctiques i cerimònies, d'una església o corporació parroquial. Originàriament coordinava els llibres litúrgics per a llur ús diaris, i més tard es transformà en un manual de les obligacions dels rectors i els clergues (processons, confraries, aniversaris, etc.). Pur directori oficial, aviat hom hi intercalà la relació d'usos particulars de cada església. Les consuetes no s'adaptaven a cap forma fixa ni eren tampoc prescrites pels cànons.

³¹⁸ ALTURO, J.: *Les inventarie de livres en Catalogne du IXe au XIIe siècles*, dins “*Scriptorium*”, tome L, 1996, 2. Bruxelles, p. 373.

[...] Són d'una gran valor històrica i jurídica per ésser les uniformadores del culte de cada diòcesi, i són sancionades i normalitzades pels concilis i sínodes. Algunes comprenen himnes i entonacions musicals [...] ³¹⁹”.

Finalment s'hi troba un llibre malmès, el qual havia perdut les cobertes: *libre gros menys de posts*, i un altre llibre, vell, del que no he pogut llegir el títol amb claredat.

Fins aquí els llibres que contenia l'inventari, però és clar que aquests no eren tots els llibres litúrgics de la Seu. Es troben tres mencions més contingudes en sengles documents que parlen de les cerimònies d'ordenació d'un paborde i de dos preveres.

El primer és la presa de “possessió corporal” per Guillem d'Altarriba de la dignitat de paborde ³²⁰, al qual hem vist suara de sagristà (l'any 1372). En data del 12 de març de 1390, la cerimònia fou la següent: els canonges agafaren de la mà a Guillem d'Altarriba i el dugueren fins a sota la llinda de la porta, seguidament el feren entrar a l'església i caminaren fins a l'altar major on hi posà les mans; tot seguit li donaren les robes sacerdotals juntament amb un *missal*, Guillem tocà la campaneta de l'altar i, finalment, s'assegué a la cadira del paborde. Tota aquesta cerimònia, carregada de simbolisme, conté la donació d'un *missal* com a objecte indispensable per al culte diví i el servei a la comunitat. És interessant de destacar el sentit simbòlic de la donació del llibre litúrgic, que representava un servei a Déu i a la comunitat ³²¹.

Els dos documents següents permeten veure com cada capella tenia uns béns annexos, entres els quals es contava el *missal* corresponent per a les celebracions litúrgiques, i que no era necessàriament propietat del prevere beneficiat. Així, els patrons del ric benefici de Sant Jaume –instituit pel també ric Jaume Desfar, jurisperit– a la capella homònima de la Seu, Berenguer de Soler, batxiller en decrets i degà del bisbe a Manresa i al Bages, i Galceran d'Esglesioles, mercader i ciutadà de Manresa, ordenen a Valentí de Torre, cambrer de la Seu, d'entregar els béns que són annexos al

³¹⁹ *GEC*, veu: “Consueta”: p. 136, vol. 8, redactada per A. Pladevall.

³²⁰ AHPM. Esborrany 1390. AHPM.m-51.ffsn, doc. 201.

³²¹ “On voit que ces livres liturgiques constituaient d'une certaine façon la perpétuité symbolique du saint ministère”; ALTURO, J.: *Les inventaires de livres en Catalogne du IXe au XIIe siècles*, dins “Scriptorium”, Tome L, 1996, 2. Bruxelles, p. 372.

predit benefici al beneficiat Pere Guillem de Rabeja, entre els quals s'hi compta un *missal*³²².

Aquest missal és esmentat tres anys més tard quan el predit Pere Guillem de Rabeja, procurador de Jaume Pastor –prevere beneficiat de l'esmentada capella de Sant Jaume–, reconeix a Guillem de Far, prevere i anteriorment titular d'aquest benefici, haver rebut els béns annexos al benefici, entre els quals el llibre³²³. Cal pensar, pel que fa a les tres persones que consten com a beneficiades del benefici de Sant Jaume, un canvi ràpid en la titularitat.

El darrer document d'aquesta tipologia, parla de la cerimònia de concessió del benefici de Sant Domènec al prevere Antoni Serra. Davant la presència d'un notari, el cambrer de la Seu, mana de llegir la carta del bisbe de la diòcesi per la qual es concedia el benefici al prevere, i la cerimònia fou semblant a la del nomenament del paborde: Antoni Serra posà les mans damunt l'altar i Valentí de Torre, el cambrer, li feu donació de les vestidures sacerdotals, un *missal*, un calze i unes canadelles, i finalment s'assegué en la cadira del benefici com a signe de possessió³²⁴.

Per tant, es pot observar com els beneficis canviaven de mans, a vegades ràpidament, i portaven aparellats la possessió d'almenys el llibre litúrgic bàsic per a la celebració de la missa, fet que podia suposar, –tal com es podrà veure en les visites pastorals dels bisbes a les parròquies– la retenció indeguda del còdex, i fins i tot la pèrdua o l'empenyorament. Aquests documents també permeten veure que els llibres litúrgics no es limitaven als continguts a la sagristia, sinó que el seu nombre s'ampliava als que els beneficis de les capelles de la Seu posaven a disposició dels preveres beneficiats. El nombre de capelles i beneficis de la Seu al llarg del segle girà entorn de la vintena!

Cal suposar que qui pagava el missal era el fundador, però era el beneficiat qui tenia la responsabilitat de procurar-se'n un. Així ho prova el document pel qual el beneficiat de l'altar de Sant Bernat mana d'escriure un *missal* per al seu benefici³²⁵. Actua de mitjancer en l'acte jurídic Guillem de Cellers, en nom de Pere de Sobrerroca,

³²² ASM. Llibre particular del cambrer de la Seu 1393-1412. ASM. ff. 60v^o-61r^o. doc. 235.

³²³ AHPM. Esborrany 1397. AHPM.m-124. ffsn. doc. 261.

³²⁴ AHPM. Esborrany 1397. AHPM.m-124. ffsn. doc. 263.

³²⁵ AHPM. Esborrany 1378-1379. AHPM.m-29. ffsn. doc. 147.

el beneficiat, i encarrega aquesta tasca a Ramon de Feixes, prevere de Manresa, el qual en féu la còpia, atès que pels seus coneixements litúrgics i la seva formació n'era especialment apte. És fàcil que aquest Ramon de Feixes tingués per ocupació i com a font d'ingressos la còpia de manuscrits, ja que en els comptes de la confraria de Sant Nicolau, a la Seu, corresponents a l'any 1377, consta el pagament de 6 sous i 8 diners per mitja dotzena de pergamins per a un *missal*, i la donació “a-n Fexes per lo *missal* an-i alberà, .XI. florins³²⁶”. No s'especifica si aquest copista pertanyia a la Seu com a beneficiat, i tampoc no hi ha cap informació que provi que a la Seu es copiaven llibres d'una manera organitzada, almenys pel que fa als més susceptibles de ser-ho, com eren els litúrgics, atès el seu ús diari.

Cal incloure dins d'aquest apartat de la litúrgia, una donació testamentària de Ramon Saera, en data de 1357: la de dos *Missals* (un *Ferial* i l'altre *Santoral*), un *Breviari* i un *Saltiri*, amb la condició que aquests darrers siguin lligats amb cadenes en el cor de l'església vella, és a dir, l'antiga església romànica, la qual no s'enderrocava mentre es va construir l'església gòtica actual, i especifica que, quan fos construït el cor de l'església nova, aquests llibres haurien de tenir-se amb les mateixes condicions, per tal que:

deseruiant ad dicendum horas canonicas clericis non habentibus *Breuiarium* et nescientibus
Psalterium cordetenus,

i cal remarcar que el *Breviari* era escrit segons l'ofici de la diòcesi de Barcelona, malgrat Manresa fos diòcesi de Vic. Aquesta condició, que els canonges tinguessin accés a aquests dos llibres, és degut al fet que la pregària, eix de tota vida en comunitat, era tant col·lectiva com individual.

També, en data del 6 de maig de 1379, Berenguer Salamó i Bernat d'Oliva, com a regents de la sagristia de la Seu, reben de mans del paborde Bernat Puig, els dos missals (el *ferial* i el *santoral*), i en el document es té cura de consignar el nom del donador quan els llibres passen d'unes mans a altres, per tal d'assegurar-ne el correcte ús per a la comunitat³²⁷.

³²⁶ ASM. Confraria de Sant Nicolau. ffsn. doc. 145.

³²⁷ ASM. *Prepositi* X 1378-1388. ff. XLIIIrº-XLIIIvº. doc. 149.

Aquest testament de Ramon Saera remarcava la prohibició que els llibres fossin empenyorats, llogats o concedits en precari sota cap circumstància, i prohibí que sortissin dels límits del monestir, i, fins i tot, disposà que quan haguessin de ser portats de l'església vella a l'església nova, o viceversa, volia que es fes d'una manera pública. Fou taxatiu quan deia finalment que en el cas que aquestes condicions no es complissin, els llibres havien de ser lliurats al convent de predicadors de la ciutat, tal com ja s'ha comentat.

Abans de passar a analitzar la mobilitat del llibre entre la Seu i la ciutat de Manresa, tant si el llibre ingressava a la canònica com si en sortia, és interessant de tractar el que es pot anomenar la *circulació interna*: és a dir: la mobilitat del llibre dins l'església. De fet, els cinc documents anteriors suara comentats, relacionats amb la biblioteca litúrgica (doc. 149, doc. 201, doc. 235, doc. 261 i doc. 263), ja poden considerar-se d'aquest tipus, i és de destacar que els cinc documents restants classificats dins aquesta tipologia tenen tots relació amb el paborde. És per això que seria interessant de saber quina fou la biblioteca del paborde. Disposo d'un inventari de béns relictos de Bernat Puig, paborde de la Seu, però pel que fa al nombre i títol dels llibres resulta decebedor, malgrat no sigui pas així amb els seu arxiu –però no “personal” sinó de la canònica– el qual és força gran. Tot i així ens orientarà alhora de copsar com els llibres circulaven entre els canonges i –ho avanço– no en forma de compra o venda, sinó mitjançant l'empenyament, el préstec i l'usdefruit.

Bernat Puig, paborde de la Seu de Manresa.

Els béns de Bernat Puig, paborde de la Seu de Manresa, documentat en el càrrec els anys 1364 i 1383, estaven repartits en tres cases: la casa del senyor paborde (la casa era contigua a l'església), la casa del “studi”, i la casa “on stà la dona qui staue ab lo senyor paborde”. Dono la relació dels seus béns extreta de tres documents que la donen per separat i tots d'una manera parcial, i per tant és clar que l'inventari és exhaustiu³²⁸. Només hi havia cinc llibres de dret canònic: un *Decret*, unes *Decretals*, unes *Clementines*, i dos *Sisès*. El *Decret* fou una donació del difunt Ramon Saera a la Seu, com a comunitat, si bé fou un llegat que no he pogut documentar de cap altra manera, ja

³²⁸ AHPM. *Prepositum XI* 1387-1396. AHCM/Ecles. B-7. f. XVIvº; AHPM. *Inventariorum II* 1388-1498. Tr. 483. ff. 171vº-174rº; i ASM. Lligall d'inventaris segles XIV-XV. ASM. 76. ffsn. doc. 199.

que en el testament, datat del 13 de desembre del 1357, el jurisperit tan sols fa donació de quatre llibres litúrgics. Pel que fa a les *Decretals*, les tenia en penyora Berenguer de Comes, jurisperit, per la quantitat de 100 sous, i ,efectivament, en l'inventari de béns relictos d'aquest jurisperit, de l'11 de març de 1404³²⁹, consta la possessió d'unes *Decretals* en penyora, però per la quantitat de 10 lliures, és a dir, 200 sous. Pel que fa als dos *Sisès*, un era propietat de la canònica, de la mateixa manera que també ho eren unes *Clementines*.

Entre els llibres litúrgics i devocionals, hom hi troba un *Saltiri*, potser el que també Ramon Saera llegà a la Seu, ja que el document diu que és propietat del convent. Del paborde era també el *Breuiari gros*, abans en poder –cal suposar que empenyorat– del claver –és a dir, del qui tenia les claus de la caixa dels cabals de la ciutat–, per l'elevada quantitat de 7 lliures; aquesta és la mateixa quantitat per la que la dona que vivia amb el paborde tenia un *Breuiari manor*, de petita mida, i en aquest cas s'hauria de contemplar la possibilitat que el Breuiari fos de factura luxosa, ja que això explicaria el seu elevat preu. Pel que fa a un *llibret de cant*, que era en la casa de l'estudi, es tractaria, sens dubte, d'un *hinnari*. Però és significatiu que el paborde no disposés d'una biblioteca pròpia, tot i que li era permès de comprar, vendre i posseir llibres a títol personal, pel que cal pensar en l'existència d'una biblioteca teològica de la Seu no documentada, la qual contindria també força llibres de dret canònic. Tot amb tot, el que destaca és l'enorme quantitat d'*escriptures*, *capbreus* i *llibres de comptes*, resultat de la gestió del patrimoni de la Seu. Un volum de documentació que és resultat de la realització dels documents per duplicat, per a cadascuna de les parts contractants.

Aquest costum és comprovat amb el document³³⁰ amb que Francesc de Vilar, prevere de la ciutat de Manresa, reconeix a Guillem de Poal, paborde de Manresa, no haver rebut res del cens escrit en un capbreu que és en mans d'aquest, però escrit pel mateix Francesc de Vilar, i del qual en disposa una còpia. No tinc cap referència sobre qui era Francesc de Vilar, ni sé si el paborde actuava en nom de la comunitat o bé en nom propi. En tot cas la comptabilitat era escrita de la mà del mateix interessat i a més a més per duplicat.

³²⁹ AHPM. Llibre particular de Berenguer de Comes 1370-1404. Tr. 310. ffsn. doc. 283.

³³⁰ ASM. Prepositi IIII 1327-1339. ff. LIrº. doc. 42.

Altra cosa és que el paborde, com a personatge polític de la ciutat i amb la responsabilitat i autoritat moral que li atorgava el seu càrrec, pogués actuar com a particular en diverses gestions, entre les quals hi havia les relacionades amb còdexs. Vegem-ne els exemples.

Guillem de Palou, paborde de Manresa³³¹, i Arnau de Puig, ciutadà de Manresa, com a marmessors del difunt jurisperit Pere de Grevalosa, venen a Guillem d'Era, jurisperit de la mateixa ciutat, dos llibres: un *Volumen* i un llibre miscel·lani que conté les obres de Iohannis de Blanosco, juntament amb el *Liber Institutionum et Autenticorum, et Tres libri Codicis et Liber Feudorum*; en aquest cas Guillem de Palou actuà com a particular, i no en nom de la Seu. Ambdós marmessors tornaren a fer una venda de dos llibres, en tant que marmessors de Pere de Grevalosa, a Guillem Morató, prevere i jurisperit d'Igualada³³², un *Digestum nouum* i un *Enforciatum*, amb llur *apparatu ordinario*, pel preu de 35 lliures.

Guillem de Castelló, canonge de Vic, i Ramon de Castellar³³³, hospitaler de la mateixa ciutat, tornaren, com a penyora per un préstec de 1.000 sous (altíssim en una data com 1308) unes *Decretals* i un *Breuiarium secundum officium ecclesie Minorisensis*, llibres eren propietat del paborde. El document no permet anar gaire més enllà, ja que no es diu exactament on anaven destinats els 1.000 sous, si bé sembla clar que tenien relació amb la compra o venda del castell de Marganell, però per qui i a qui? El text diu que Guillem i Ramon se'n serviren amb el consens i consell del paborde. L'expressió utilitzada per designar el Breuari fou la de *Breuiarium secundum officium ecclesie Minorisensis*, que deu fer referència a un *Breviari segons la regla de Sant Agustí*.

En un altre cas, Ramon de Santmartí, ciutadà de Manresa³³⁴, endeutat amb Ramon d'Ornosa, de la parròquia de Sant Pere de Llavaneres, per la quantitat de 800 sous en forma de préstecs fets a Guillem de Boxadors, promet de pagar-los i per això

³³¹ AHPM. *Quadragesimo [secundus liber]* 1317-1318. 1317, juliol, 28 - 1318, juny, 14. Tr. 67. ffsn. doc. 20.

³³² AHPM. *Quadragesimo [secundus liber]* 1317-1318. 1317, juliol, 28 - 1318, gener, 9. Tr. 63. ffsn. doc. 21.

³³³ AHPM. Llibre particular de Pere de Roca 1294-1320. Tr. 17. ffsn.

³³⁴ AHPM. *Liber LX* 1325. AHPM. 4024. ffsn. doc. 31.

diposita en penyora un *Codex* i un *Digestum uetus*, ambdós glossats, en mans del paborde de la Seu, Guillem de Poal. Fa aquest lliurament amb la condició que si ell, Ramon de Santmartí, no retorna els diners al paborde, el creditor en podrà disposar lliurement. És claríssim com l'autoritat moral del paborde de Manresa l'autoritzava a fer de mitjancer en aquests conflictes. Cal dir que els llibres estarien poc temps en el convent, ja que la data límit per a la devolució de la quantitat és la festa de Sant Andreu, el 30 de novembre, data en la que s'esqueia la fira de la ciutat.

Circulació interna

El següent quadre comprèn tots els documents en els que el seu acte jurídic fan referència al moviment de llibres dins la canònica; també inclou els documents –ja comentats– referents a la biblioteca litúrgica atès, que d'una manera indirecta el testimonien.

Circulació interna del llibre dins la Seu:

Llibres	Procedència	Destinació	Nº de doc. i data
<i>Decretals</i> glossades, empenyorades per un valor de 100 sous.	Dalmau, paborde.	Bernat Bonfill, cambrer.	doc. 9, 1292, gener, 22.
<i>Decretum</i> ; <i>Suma Abacial</i> , lliurament en usdefruit.	Guillem, paborde.	Dalmau de Vic, sagristà.	doc. 17, 1312, setembre, 13.
<i>Decretals</i> , empenyorades per 500 sous.	(1) Ramon d'Arcs, cambrer; (2) Nicolau de Solà, cambrer.	Guillem, paborde.	doc. 36, 1327.
llibre de medicina, empenyorat per 38 sous.	paborde.	Confraria de Sant Nicolau.	doc. 105, 1362, juny, 19; doc. 106, 1364, maig, 22; doc. 117, 1368, juliol, 8.
<i>Breviari</i> (amb comptar i Saltiri); préstec.	Bernat, paborde.	Guillem d'Altarriba, sagristà.	doc. 135, 1373, octubre, 22.
Missal, ordre de còpia.	¿?	benefici de l'altar de Sant Bernat.	doc. 147, 1379, abril, 17.
dos <i>Missals</i> .	(1) Ramon Saera, jurisperit; (2) Bernat,	Bernat Salamó i Bernat Oliva, regents de la	doc. 149, 1379, maig, 6.

	paborde.	sagristia de la Seu.	
<i>Missal.</i>	la Seu.	en la cerimònia de concessió de la dignitat de paborde.	doc. 201, 1390, març, 12.
<i>Missal.</i>	Valentí de Torre, cambrer de la Seu	Guillem de Rabeja, com a titular del benefici de Sant Jaume de la Seu	doc. 235, 1394, juliol, 13.
<i>Missal.</i>	Guillem de Far, canonge de Manresa, anteriorment beneficiat de la capella de Sant Jaume.	Guillem de Rabeja, en nom de Jaume Pastor, prevere del benefici de la capella de Sant Jaume, com a nou titular del benefici.	doc. 261, 1397, agost, 21.
<i>Missal.</i>	la Seu.	Antoni Serra, prevere, en la cerimònia de concessió del Benefici de Sant Domènec.	doc. 263, 1397, setembre, 25.

En la primera columna s'especifica el títol del llibre, i de quina gestió es tracta; la segona diu d'on procedeix el llibre (cal remarcar que només en contades ocasions m'ha estat possible donar-ne el seu origen: en quin lloc i qui el copià); en la tercera a qui va dirigit el llibre, però quan alguna d'aquestes dues dades no consta en el document, s'indica amb ¿?; finalment, en la quarta el número de document o documents, i la corresponent data de redacció. Els documents també estan classificats per ordre cronològic.

Com he dit, l'empenyorament, el préstec i l'usdefruit són els règims de propietat del llibre que caracteritzen la circulació del llibre dins la canònica i entre els canonges.

Comento en primer lloc els empenyoraments. Dalmau Solà, paborde de l'església i canònica de Santa Maria, de Manresa –és documentat amb aquest càrrec entre els anys 1282 i 1302–, empenyorà *unes Decretales operatas apparatus Bernardi* a Bernat Bonfill, cambrer de la mateixa església, per la quantitat de 100 sous, xifra elevada per a l'època, encara que el llibre fos voluminós. Malgrat el paborde les empenyori, el document diu clarament que són del monestir (“quas sunt monasterii nostri”), de la biblioteca comuna, i no propietat privada del paborde.

L'altre empenyorament, a diferència de l'anterior, és de Guillem de Poal, paborde de la Seu, qui reconeix deure a Nicolau de Solà, cambrer de la mateixa església,

500 sous per unes *Decretals*, les quals havien estat adquirides per l'anterior paborde, Guillem de Palou, a l'antic cambrer, i ara difunt, Ramon d'Arcs; aquests diners no havien estat mai entregats. El paborde promet pagar-li 250 sous per la propera Pasqua, i l'altra meitat per la festa de Santa Maria d'Agost. Aquestes *Decretals* foren destinades a l'ús de l'església ("ad opus dicte ecclesie nostre"). Si passats els termini, el paborde no satisfieia la predita quantitat, li hauria de lliurar béns per valor de 300 sous en penyora, i per això obligà els béns de l'església. Sembla clar que el paborde actua en nom de tota la comunitat, i que les *Decretals* eren annexes no a la persona sinó al càrrec de cambrer, d'una manera semblant com els missals de les capelles i altars eren annexos al benefici corresponent.

El préstec. Bernat Puig, paborde, documentat en aquest càrrec els anys 1364 i 1383, en nom de tota la comunitat, prestà a Guillem d'Altarriba, canonge, un *Breviari segons l'orde de Sant Agustí*, el qual contenia, a més a més, un *calendari* i un *saltiri*, juntament amb una oració. És, per tant, un llibre litúrgic d'un format relativament gran. El motiu d'aquest préstec és que el canonge anava a estudiar a Barcelona, i durant aquest temps celebrava l'ofici diví. Si celebrava la litúrgia de les hores, cal suposar que era a la seu de Barcelona, lloc on segurament també estudiaria, ja que la catedral de Barcelona era corresponsable amb el municipi de les escoles d'art, gramàtica i escoles majors de la ciutat.

Pel que fa a l'usdefruit, Guillem de Palou, paborde de l'església de Sant Maria³³⁵ (o simplement "paborde de Manresa", com diu literalment el document), lliurà en usdefruit al sagristà de la comunitat o monestir, Dalmau de Vic, un *Decret* i una *Summa Abbatis* de Nicolau amb la condició d'haver de retornar el llibre en el cas que se n'anés i a un altre monestir; en el cas que morís, el llibre també havia de retornar. Si no es complissin les condicions de retorn, la multa seria de 30 lliures pel *Decretum* i 5 lliures per la *Summa abacial*³³⁶.

³³⁵ ASM. llibre particular del paborde de la Seu 1291-1313. f. 119v°. doc 17.

³³⁶ Aquest préstec de Guillem de Palou al seu sagristà és el que més s'acosta a un préstec vitalici, en general els més documentats. ALTURO, J.: *El llibre manuscrit a Catalunya*. p. 152.

Visites pastorals

En l'escorcoll fet a l'Arxiu de la Catedral de Vic, vaig poder documentar dues visites pastorals a la Seu de Manresa, una l'any 1339 i l'altre el 1395. Aquestes visites confirmaren l'existència d'un fons librari de caràcter teològic i jurídicocanònic que no s'ha pogut documentar en la seva totalitat.

La primera, en data de 24 de setembre de 1339³³⁷, revela la mancança d'una *Summa Hostiensis*, de l'Henricus de Segusio, i d'unes *Decretals*, llibres que ningú sabia on eren. Cal destacar que es tracten de llibres de dret canònic: tal com es pot veure al llarg de la història de la Seu, aquesta intervingué activament en la vida de la ciutat, tant des del punt de vista litúrgic, i com a mitjancera en qüestions d'índole estrictament econòmica entre els ciutadans. En conseqüència tenia la necessitat de disposar d'un fons de llibres jurídics, com a ajut a la seva activitat dins la societat. Aquesta necessitat havia de ser prou clara com perquè fos propietat de l'església, i no es deixés a l'albir particular, ja que aleshores el bisbe no ho hauria considerat motiu de falta. Penso que aquesta mancança no s'ha d'entendre, necessàriament, com una sostracció o un furt amb finalitats lucratives, sinó que si hi mancaven és també perquè eren d'utilitat.

L'any 1395, el bisbe féu una altra visita pastoral a l'església de la Seu³³⁸, i trobà que al sagristà li mancava un *Antifoner santoral*, i un *Epistoler Santoral i Dominical*, juntament amb un *Ordinario ad bapuzandum*, tots ells *libros necessarios ad officium eiusdem*. S'ha pogut veure en l'inventari de la biblioteca litúrgica com molts dels llibres hi eren per duplicat o triplicat. L'objectiu és clar: evitar que la mancança d'un llibre concret impedís de celebrar una cerimònia.

Preveres beneficiats

Per tal de mostrar amb més claredat aquest múltiple règim de propietat per als llibres, serà útil de veure tres inventaris de béns relictos de preveres de la Seu: Pere de Santmarc, Pere de Riudescales i Pere Butjosa. Això permetrà de veure quins llibres necessitava posseir un prevere de la Seu, i quins llibres utilitzava dels fons libraris de l'església.

³³⁷ ACV. [Visites pastorals] 1200 C. f. 60rº. doc. 50.

³³⁸ ACV. [Visites pastorals] 1201 A. f. 42rº. doc. 244.

En l'inventari dels béns relictos de Pere de Santmarc, prevere i beneficiat de la Seu³³⁹, datat el 22 de maig de 1393, hi ha set llibres dels quals no s'esmenta el títol. D'entre les mencions libràries, destaca el llibre *Lo Comte [o comte] de la Palma*, del qual hom dubta si és de cavalleries, o bé que es tracta d'algun comptar o calendari, juntament amb uns quaderns de paper *de romanç*. Hi ha una *Summa Bernardina* del Bernardus Papiensis, dos llibres de música, un dels quals un *hinnari*, un llibre del *Gènesi*, i la resta són llibres litúrgics: dos *Breviaris*, dels quals un el tenia en penyora pel paborde, i un llibre *d'Ores e Passió*, possiblement el llibret que contenia la litúrgia de les *Hores* durant la Setmana Santa; cal incloure-hi, finalment, un *Diornal*. Hi ha també uns *tons* (?) de pergami.

De Pere de Riudescals, prevere i hebdomader de la Seu, fou fet un encant públic dels seus béns relictos, a instància dels confreres de la confraria de Sant Antoni³⁴⁰. L'hebdomader és la persona que oficia en l'altar un cop la setmana, i el fet que facin l'encant públic els confreres de Sant Antoni, permet suposar que Pere de Riudescals devia officiar a la capella de la confraria. Es vengueren més d'onze llibres i dos quaderns. Destaquen pel seu preu tres llibres, dels quals s'ha indicat el títol: un *Breviari* per 88 sous, i un *Saltiri* per trenta sous, venuts ambdós al cambrer de la Seu, i un *Breviari* petit per 60 sous a un tal Cadavall; també dos llibres a un canonge de l'Estany, un tal Segura: un *llibret de cant* pel preu d'1 sou, i un llibre amb cobertes de cuir per 6 diners; destacar també la venda d'un quadern, de paper, escrit, a un "fadrí" del mestre de les escoles, pel preu d'1 sou i 4 diners. La resta de llibres foren venuts a Bernat de Santjoan (un nombre indeterminat per 2 sous, 2 diners, pel que els llibres havien de ser senzilles); tres a Romeu de Caselles, un per 6 diners; un altre per 2 sous i un tercer per 10 diners; un a Pere de Rocafort per 1 sou; un llibre a un tal Grau per 6 sous, 6 diners; un quadern a Joan Quintana, per 4 diners. D'aquest inventari cal destacar-ne la seva senzillesa. El cambrer de Manresa i un canonge de l'Estany fan sengles compres de llibres: és lògic que en aquestes adquisicions després de la defunció del posseïdor, hi hagués una certa preferència per part de qui van ser els companys. Però, com en altres ocasions, ens quedem sense saber quins eren aquells llibres venuts amb un preu tan ínfim. Però que Pere de Riudescals llegia més llibres dels que tenia,

³³⁹ AHPM. *Inventariorum III* 1391-1393. Tr. 485. ff. 145vº-146vº. doc. 224.

³⁴⁰ AHPM. Llibre particular de Pere de Riudescals 1377-1407. Tr. 260. ffsn. doc. 287.

ho prova que tingués tres ulleres, dues de les quals foren venudes, per la quantitat de 5 sous, a Bernat de Sant Joan, el qual també compra un tinter de plom per 3 diners, juntament –com s’ha vist– amb un nombre indeterminat de llibres; i les altres ulleres foren venudes a un tal A. Puig pel preu de 8 diners.

L’altre prevere de la Seu és Pere Butjosa³⁴¹, del qual dispo el seu inventari i encant públic dels béns relictos, fets en data del 29 d’octubre de 1394. De la quinzena de llibres que posseïa, l’inventari i l’encant públic dels seus béns només esmenta dos títols: un *Proser*, és a dir, un llibre de música per a ser cantada durant l’ofici diví, i el recurrent *Gènesi*, si bé aquest havia de tenir una certa qualitat material, ja que fou venut a Joan de Canyells per 1 lliura i 1 diner. La resta de preus dels llibres –com en l’anterior encant de Pere de Riudescals– oscil·len des dels 11 sous i 6 diners per un llibret, fins al sou i 6 diners per uns *librets e un barret als scolans dela scola*, segurament de gramàtica, o potser algun *Saltiri*. La documentació es mostra massa avara per anar més lluny, però es pot suposar que disposaria en propietat dels llibres litúrgicodevocionals preceptius: unes *Hores* i un *Breviari*.

Així, per tant, els preveres que oficiaven a la Seu utilitzaven llibres que pertanyien a la comunitat, i alhora disposaven de llibres propis. L’elevat preu dels missals explica que no fossin possessió dels preveres, sinó del benefici i pagats pel fundador del benefici, i explica alhora les raons de la seva “pèrdua”, venda o empenyorament.

Aquests inventaris permeten veure quina podia ser la biblioteca d’un prevere: una dotzena de llibres (més aviat “llibrets”) que podien guardar-se perfectament dins d’un bagul. Sens dubte amb unes obres que servien per la seva devoció espiritual i pregària col·lectiva i individual (breviaris, himnaris i saltiris), però també per al seu entreteniment, amb romanços i cançons, aquestes més freqüents segurament del que callen els documents, ja que el preu dels llibres no poden correspondre de cap manera a obres de dret (totes elles d’un preu molt elevat), i els llibres litúrgics acostumaven a consignar-se amb el seu nom.

³⁴¹ AHPM. *Inventariorum IIII* 1394-1398. Tr. 486. ff. 41v^o-45v^o; ASM. Lligall d’inventaris s. XIV-XV. ASM 78. doc. 237.

La circulació del llibre a la Seu

Els documents que fan referència a la circulació del llibre, els he classificat en tres tipus: un, que ja s'ha vist, era la circulació interna de llibres dins de la canònica; el segon les entrades de llibres a la Seu, i el tercer les sortides de llibres.

Entrades de llibres:

Llibres	Procedència	Destinació	Nº de doc. i data
<i>Decretals; Breviari</i> ; es tracta d'un retorn per una penyora del valor de 1000 sous.	Guillem de Castelló, canonge de Vic, i Guillem de Castellar, hospitaler de Vic.	retorn al paborde de Manresa.	doc. 14, 1308, octubre, 22.
<i>Sextum librum Decretalium</i> ; adquisició (el pare de l'adquiridor prestà al seu fill 15 lliures).	¿?	Guillem de Poal, canonge i infermer.	doc. 52, 1342, juliol, 22.
<i>Decretals; Clementines</i> ; és una venda pel preu de 14 lliures.	Ramon Pla, prevere, de Manresa.	Guillem de Cellers, obrer de la Seu.	doc. 63, 1345, gener, 5.
<i>Decretum; De Rerum Natura</i> ; donació testamentària.	Ramon Saera, jurisperit.	la Seu.	doc. 75. 1347, octubre, 9.
<i>Missal Ferial; Missal Santoral; Breviari; Saltiri</i> ; donació testamentària.	Ramon Saera, jurisperit.	la Seu.	doc. 90, 1357, novembre, 24; doc. 92, 1357, desembre, 13.
<i>Ystorie Scolastice; Flores Sanctorum; Vitas Patrum – Liber Dialogorum; Liber Miraculorum; Missale Paruum ubi sunt Officia diuersorum.</i>	Ramon Saera, jurisperit.	Els llibres eren en poder de Guillem de Cellers, obrer de la Seu.	doc. 96, 1357, desembre, 14.
<i>Missal</i> ; dos llibrets de 6 diners cadascun; adquisició.	¿?	confraria de Sant Nicolau.	doc. 120, 1368, juliol, 28; 145, 1377.
<i>Missal</i> ; còpia del còdex.		altar de Sant Bernat.	doc. 147, 1379, abril, 17.

<i>Biblia; Flos sanctorum;</i> <i>Manipulus Florum;</i> donació testamentària.	Jaume d'Inгла, alberguer de Vic.	la Seu.	doc. 148, 1379, abril, 24.
--	-------------------------------------	---------	----------------------------

Per a la distribució de les columnes, els criteris són els mateixos que he seguit alhora d'explicar la circulació interna del llibre: títols i causa de la circulació, procedència, destinació, nº de document i data. Atesa la variada tipologia dels documents, aquest esquema canvia lleugerament en algun dels enunciats, per a major claretat.

Donacions de llibres

Ja he comentat el lliurament de quatre llibres litúrgics que féu Ramon Saera a l'església. Però aquests llibres no foren els únics. El llegat que data del 8 d'abril de 1349³⁴² esmenta la donació d'un *Decretum* i d'un llibre d'Aristòtil, el *De Rerum Natura*. Aquests dos còdexs anaven destinats inicialment al seu fill Guillem, que el premorí quan era canonge de la mateixa església, i que, tot i així, els llegà a la canònica. Aquest document és una mostra de com eren posseïts i utilitzats els llibres dins la canònica, gracies a les nombroses condicions que posa per a la seva possessió:

Dono els llibres al venerable i religiós paborde i al seu convent, amb les següents condicions: que sempre estiguin al servei del paborde i tots i cadascun dels canonges, presents i futurs, també que no es puguin tenir en ús especial del paborde, o el prior, o el sagristà, o el cambrer, o el precentor, o l'infermer, o qualssevol altres canonges del monestir o qualsevol altre persona; també que no es puguin prendre per a l'estudi o a qualsevol altre lloc per a ser escoltades o per ser ensenyades, o qualsevulla altra causa, sinó que sempre hagin de romandre en el monestir, no pugin ser separades per qualsevulla raó, ni es puguin vendre, donar o de qualsevol manera alienar, o empenyorar, o obligar, sinó que sempre hagin de restar dins el monestir per al seu ús comú³⁴³.

És un catàleg de quin era el destí, ús i mal ús dels llibres dins les canòniques. Es pot veure com era usual que els llibres, malgrat fossin destinats a un ús comunitari, n'era freqüent l'ús personal i la seva apropiació. Com a prova que això és seriós Ramon Saera hi ajunta una maledicció bíblica per a qualsevol canonge que no guardi aquestes

³⁴² ASM *Prepositi VI* 1348-1356. ff. XIV°-XII°. doc. 75.

³⁴³ ASM *Prepositi VI* 1348-1356. ff. XIV°-XII°. doc. 75. Traducció del llatí al català.

condicions. Aquesta insistència per tal que els llibres fossin per a un ús comú, és mostra d'un horitzó intel·lectual i moral més ampli, ja que l'actitud contrària havia de ser, si bé practicada, també acceptada a nivell col·lectiu com a reprobable moralment (perquè, sinó, la maledicció precisament bíblica), ja que apropiat-se indegudament d'un llibre suposava un empobriment intel·lectual per a la comunitat de canonges, que no podien accedir-hi.

El llegat de Ramon Saera a la Seu contingut en el testament (doc. **90**) és documentat novament un mes més tard, en el llibre particular del pròcer³⁴⁴. Com a mostra de la seva munificència fa donació de diversos béns litúrgics a la Seu, entre els quals un rellotge de plata i el *frontalem sutum de sirico cum imaginibus*, que el mateix Ramon Saera portà en un viatge a Florència, en el qual hi és representada la Crucifixió, i que actualment es conserva en el tresor de l'església; els objectes llegats són els següents:

quendam pallium sutum de sirico cum imaginibus, et quoddam frontalem sutum cum imaginibus, et quendam capam de choro cum noscla argentea ad modum texeli facta, et quendam casulam, et duas dalmaticas de pannis aureis et siricis cum albis talaribus, et amictis de panno lineo factis, et cum tribus cingulis de sirico rubeo factis, et cum stolis et manipulis eiusdem pertinentibus, et quendam urceum argenteum, et quoddam ciminle siue bacinum argenteum, et quendam crucem argenteam deauratam cum pede argeteo deaurato ad opus ipsius crucis facto, quoddam turribulum argenteum, et maniculam argenteam et cloquear argenteum deseruientes eidem, et quendam calicem argenteum cum patena argentea et cum fusimula siue loceta argentea, eidem calici deseruientibus. Item, duo candelobra argentea et quendam capsam siue bustiam de ebore munitam de argento [...]

No deixa de sorprendre la gran quantitat d'objectes litúrgics en poder d'un laic, i potser cal pensar en què, almenys en part, serien destinats al seu fill difunt Guillem, que fou canonge de la Seu. El marmessor de Ramon Saera fou Guillem de Cellers, el qual era canonge obrer i ànima de les obres de construcció de la Seu durant la seva segona etapa³⁴⁵.

³⁴⁴ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM 4147. ff. IIr^o-IIIr^o. doc. 92.

³⁴⁵ Guillem de Cellers morí el 19 de març de 1380. Gasol, J.M^a.: *La Seu*, p. 94.

En un altre document³⁴⁶ Guillem de Cellers reconeix a un fill de Ramon Saera, Berenguer, que abans de realitzar (el mateix Guillem) l'inventari dels béns que eren a les caixes i cofres propietat del difunt, va retenir 2000 sous juntament amb diversos béns litúrgics de gran valor, entre altres, un retaule:

Et illam casulam de panno linno cum cruce sidonis rubea, et amictum, et albam talarem cum stola et manipulo, et cingulo eidem pertinentibus, et *illas tabulas depictas*, et illum calicem stagnem cum lagenulis siue canadeles stagneix et aliis uitreis, que omnia dictus defunctus michi dimisit seu legauit in suo ultimo testamento,

béns entre els que cal comptar sis llibres: una *Ystorie scolastice* de Petrus Comestor, un *Flores Sanctorum* de Iacobus de Voragine, un *Vitas Patrum* de Sant Jeroni, “ubi similiter est iunctus” el *Liber Dialogorum* del papa Gregori I o Magne, i un *librum Miraculorum*. Aquests llibres tenen tots en comú que tenen un caràcter “enciclopèdic”, és a dir, que apleguen coneixements, històries i anècdotes que en un principi estarien disperses, relatives als pares de l'església i a la vida i els miracles dels sants, llibres que eren de gran utilitat a l'hora d'escriure sermons, especialment per als fidels laics sense una cultura teològica. L'ús d'anècdotes o històries pintoresques és àmpliament testimoniats, per exemple, en els sermons de Vicent Ferrer, per a transmetre un missatge moral, per tal que així l'oient retengui la història fàcilment en la memòria, a partir de la qual en recordarà la moralitat durant el quefer de cada dia. Cal tenir en compte, a més a més, que el culte als sants i al seu poder intercessor davant Déu, especialment pel que fa al poder taumatúrgic i protector que se li atribuïa, es convertí en la principal expressió de l'espiritualitat popular –però també de les classes altes³⁴⁷– allunyada del saber teològic de les universitats i monestirs. Penso que el llegat d'aquests llibres té clarament aquesta finalitat. A aquests quatre còdexs cal ajuntar-n'hi dos de litúrgics: un *Missal* i un “*librum paruum ubi sunt Officia diuersorum*”.

³⁴⁶ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM. 4147. f. VIIr^o-VIIv^o. doc. 96.

³⁴⁷ Per exemple, El rei Pere III, sol·licita al seu cambrer Lop de Gurre, que li faci donació del *Llibre de Miracles*, el qual havia estat propietat del rei Alfons (Rubió i Lluch, A: *Documents...*, 1336, març, 6, doc. LX, vol. II, p. 57), i l'infant Joan rep el llibre de *Miracles de Madona Santa Maria*, en data del 1384 (Rubió i Lluch, Antoni: *Documents...*, 1384, març, 21, doc. CCCLI, vol I, p. 318).

L'altra donació, en plena propietat, a la Seu fou feta en data del 24 d'abril de 1379, a càrrec de Jaume d'Inglà, alberguer (a saber, la persona que en els monestirs o esglésies és l'encarregada de donar aixopluc als viatgers i als pelegrins) de la ciutat de Vic, i eren tres llibres: una *Bíblia*, un *Flos Sanctorum* i el llibre *Manipulus Florum*, de Thomas Hibernicus³⁴⁸. A canvi la Seu prometé de celebrar anualment una missa per a la seva ànima. En el document consten tots els canonges de la Seu com a receptors dels llibres, i el document indica que la lleixa es féu a tota la comunitat ("ut deseruient omnibus dicte ecclesie in eis legere uolentibus"), per a tots que els vulguin llegir, una condició que era en totes les donacions de Ramon Saera.

Cal considerar també l'entrada o retorn de dos llibres, unes *Decretals* i *Breviari*³⁴⁹, en data de 1308. Guillem de Castelló, canonge de Vic, i Ramon de Castellar, hospitaler de la mateixa ciutat, retornaren aquests llibres com a penyora per un préstec de 1.000 sous. En el document consta que els llibres eren propietat del paborde, però atesa la importància del préstec, per a l'aleshores una església tan petita, és possible que l'empenyorament es fes en nom de la també petita comunitat.

Com a exemple d'una venda a un canonge per a l'ús individual, ja en la data més tardana de 1345, mostro la que féu Ramon de Pla³⁵⁰, prevere de Manresa, de dos llibres: unes *Decretals* i unes *Clementines* glossades per Joan Andreu, a Guillem de Cellers, canonge i obrer de la Seu, i marmessor de Ramon Saera. D'aquest prevere ja coneixem l'afició que tenia pels llibres i l'amistat amb el jurisperit. El preu dels llibres fou de 14 lliures,

L'adquisició de llibres era un problema pels canonges joves, especialment els jurídics. Disposar-ne era bàsic, ja que suposava la possibilitat d'adquirir uns coneixements, prestigi, i poder accedir a càrrecs de responsabilitat. Aquesta responsabilitat era també dels pares del jove canonge. Així Berenguer de Poal³⁵¹, pare de Guillem de Poal, canonge i infermer de la Seu, havia lliurat al seu fill 15 lliures per tal que pogués comprar el *Sisè llibre de les Decretals* amb glossa de Joan Andreu, però aquest, al no poder retorna-li aquesta quantitat, li fa donació de tots els drets que té

³⁴⁸ ASM *Liber I aniversariorum* 1364-1394. ffsn. doc. 148.

³⁴⁹ AHPM. Llibre particular de Pere de Roca 1294-1320. Tr. 17. ffsn. doc. 14.

³⁵⁰ AHPM. [Llibres comuns] *CI* 1344-1345. Tr. 197. ffsn. doc. 63.

³⁵¹ AHPM. Llibre particular de Berenguer del Poal i Ramon del Vilar 1333-1401. Tr. 163. ffsn.

sobre els emfiteutes que a ell mateix, o per raó del seu càrrec d'infermer, li deuen censos o pensions. I és que l'adquisició d'un llibre deuria trasbalsar una economia familiar modesta, això encara el 1342 (data del document), per molt estès que fos l'ús del paper. Una forma de pagament que li permeté l'aleshores paborde de la Seu homònim, pel que cap la possibilitat que és tractés d'una nissaga familiar.

La Confraria de Sant Nicolau, a la Seu

Les confraries, associacions de caràcter religiós, tenien per objectiu la protecció mútua d'un determinat grup social, fos amb caràcter particular o general, i tant pel que feia als béns materials així com als béns espirituals³⁵². Cada confraria tenia els seus estatuts, els quals regulaven tots els aspectes relatius a l'associació. Cada confraria i gremi acostumava a tenir un llibre, a vegades luxós, en el qual anotaven aquests estatuts. Al respecte, la confraria de Sant Nicolau aplegava els clergues, canonges i doctors, i les seves activitats anaven des de la consecució de relíquies de sants per a la comunitat fins a les indulgències quan es construïa el temple, a la creació de benefets eclesiàstics i altars, on beneficis materials i espirituals coincidien. També regulaven la sociabilitat entre els membres de la confraria en l'aplec anual per a celebrar la festa del sant patró de la confraria. S'auxiliaven mútuament en les freqüents dificultats de la vida, però especialment en el cas de malaltia, de pobresa, i en la mort, pagant les despeses de l'enterrament i les misses de difunts.

En les confraries, cada confrare feia una aportació periòdica, i amb el desenvolupament econòmic de les ciutats, es generà una riquesa que requerí d'una gestió econòmica complexa: aquestes associacions passaren a tenir béns immobles, es crearen censals per tal d'invertir els diners recaptats, i la riquesa moble, com els objectes preciosos culturals havien de ser ben guardats. Aquesta riquesa permeté que les confraries prestessin diners als mateixos confreres, teòricament sense usura (a diferència del recurs altres prestadors). Aquesta gestió era consignada en llibres i documents que, ben guardats en un armari, constituïren un petit arxiu de la confraria. És clar que durant

³⁵² BACH, Antoni: *Confraries medievals*, p. 215-231, dins "I Congrés d'Història de l'església catalana. Des dels orígens fins ara". vol. 1. Barcelona, 1993 p.229. Aquest article presenta una bona exposició sobre els aspectes més socioeconòmics i ideològics de les confraries medievals, i l'he utilitzat per a aquesta breu exposició de la confraria de Sant Nicolau.

la construcció de la Seu, la vida i l'activitat de les confraries de la Seu havia de ser intensa, i la riquesa gran. Al respecte és significatiu que les primeres confraries que trobem documentades són les que nasqueren a l'entorn d'un monestir o d'una catedral en construcció.

Disposo de cinc documents que van del 1362 al 1377, extrets de llibres que constituïren aquest petit arxiu de caràcter bàsicament administratiu³⁵³. Tinc documentat en poder de la confraria pocs llibres. En primer lloc un *Breviari*. Segonament un *libre de medicina*, propietat del paborde Romeu Maçó³⁵⁴, llibre que el paborde empenyorà a la confraria, a mitjans del 1362, per la quantitat de 38 sous, i que aquesta el retindria fins mitjans del 1368. Disposo de dues referències més pel que fa als llibres de la confraria, quan aquesta feu pintar la seva capella a la Seu: la despesa de dos llibres per la quantitat de 6 diners cadascun, més la de 4 diners en paper “a obs de les mocles” (?). Finalment, l'any 1377, els confreres anotaren en els seus llibres el pagament, per a la confecció d'un *Missal*, de 6 sous i 8 diners per mitja dotzena de pergamins, més 11 florins, sense especificar-ne la causa, però segurament per a la còpia. És clar, en conseqüència, que la mateixa confraria es costejava els llibres necessaris per al culte a la seva capella.

Com a darrera referència a una confraria, si bé no és segur que pertanyia a la Seu, és l'encant públic, fet el 1380, dels béns de Bernat Pallars³⁵⁵, confrare o bé de la confraria de la Santa Trinitat al Carmel, o bé de la confraria de Tots Sants de la Seu. Es vengueren dos llibres que el difunt posseí: un llibre d'*Hores de Santa Maria* per dos sous i un diner, i dos llibres per la petita quantitat de 8 diners, mostra d'una pietat més intensa que tenien els confreres, amb unes obligacions religioses, culturals i socials més específiques, especialment amb el seu patró, que no pas els no associats.

Cal dir que en la documentació aplegada no s'esmentava el llibre que contindria els estatuts de la confraria.

³⁵³ ASM. Llibre particular de la confraria de Sant Nicolau. ffsn. docs. 105 i 106; ASM. Confraria de Sant Nicolau. ffsn. docs. 120 i 145.

³⁵⁴ Si bé en el llistat de paborde de la Seu que dona J.M^a. Gasol en la seva monografia històrica sobre la Seu (*La Seu*, p. 304), hauria de tractar-se de Romeu Umbert.

³⁵⁵ ASM. Lligall d'inventaris s. XIV. ASM.77. doc. 152.

Sortides de llibres:

Llibres	Procedència	Destinació	Nº de doc. i data
Venda d'uns llibres indeterminats; concessió del permís de venda	Berenguer de Casanova, canonge de la Seu, difunt.	el confessor del canonge Guillem de Condamina, per pagar els deutes del difunt.	doc. 12, 106, gener, 28.
<i>Decretum; Speculum iuris; Innocentius;</i> lliurats com a penyora equivalent a 100 monedes d'or, per un conflicte amb el monestir del Carme de Manresa.	la Seu manleva aquests llibres de Felip de Prat, Jaume Sarta i Arnau Ricolf, ciutadans de Manresa.	Jaume d'Arters, notari públic de Manresa.	doc. 15, 1309, juliol, 16.
<i>Decretales; Digestum uetus; Codicem; Digestum nouum; Summam Odofredi super Inforciato; Decreti; Sextum librum Decretalium;</i> lliurament dels llibres.	la Seu.	Galceran Andreu, ciutadà de Manresa; és un lliurament equivalent 2.000 sous, en concepte de manteniment de la canònica, i l'elecció del nou paborde.	doc. 22, 1319, setembre, 6.
<i>Decretum;</i> ordre de recuperació del llibre.	la Seu.	anteriorment la Seu havia lliurat el llibre al bisbe de Tarassona, Pere d'Olzinelles.	doc. 34, 1327, abril, 25; doc. 41, 1329, desembre, 3.
<i>Breviari;</i> "donació".	Nicolau de Solà, cambrer de la Seu.	(1) "donació" a Bernat de Sallent, ciutadà, (2) el qual l'ha de desempenyorar a Guillem Vilella, draper, per la quantitat de 91 sous.	doc. 51, 1346, juliol, 20.
<i>Decretalium;</i> ordre de venda.	Arnau Boixó, capellà del benefici de l'altar de Sant Francesc, a la Seu; els mitjancers són Bernat Mestre i Pere Mestre,	¿?	doc. 73, 1347, octubre, 9.

	ciutadans de Lleida.		
<i>Sextum librum</i> <i>Decretalium</i> ; <i>Clementines</i> ; venda per 10 lliures i 15 sous.	Guillem d'Altarriba, canonge de la Seu, amb consentiment del prior.	Berenguer de Solanes, mercader de Manresa.	doc. 114, 1367, setembre, 27; doc. 115, 1367, setembre, 27.
<i>Breviari</i> ; empenyorament per 18 lliures i 14 sous.	paborde de Manresa.	(1) a Berenguer Llobet, prevere de Manresa, oncle de (2) Joan Llobet, prevere i rector de l'església de Sant Andreu, de Manresa, pel prebit preu.	doc. 277; 1401, juny, 23.
2 <i>Breviaris</i> ; <i>Saltiri</i> ; 1 <i>llibre de cant</i> ; 8 <i>llibres</i> inespecificats; 2 <i>quaderns</i> ; encant públic.	Pere de Riudescales, prevere i hebdomader de la Seu.	Encant públic.	doc. 287, 1407, desembre, 6.

Però a la Seu, no tan sols hi entraven llibres litúrgics sinó que també en sortien. Així, en un document datat el 20 de juliol de 1342, Nicolau de Solà³⁵⁶, cambrer de la Seu, lliurà a Bernat de Sallent, ciutadà de Manresa, en concepte dels molt serveis que havia rebut d'ell, un *Breviari* que tenia en penyora Guillem Vilella, draper i ciutadà de Manresa, i el beneficiari, hagué de pagar 91 sous per a rescatar-lo.

Guillem de Poal³⁵⁷, paborde de la Seu, ordenà procuradors seus a Bernat d'Olzinelles, canonge de Tarassona, i a Bertran de Rocafort, hebdomader de la Seu, amb la tasca de recuperar el llibre de dret canònic *Decretum*, el qual havia pertangut al difunt Pere d'Olzinelles, bisbe de Tarassona. Aquest bisbe, en recompensa pels diversos llibres que la Seu li havia lliurat anteriorment, en féu donació en recompensa, tal com ho disposà en el seu testament. Així doncs, es diu que, en una data indeterminada hi hagué una donació de llibres de l'església de Santa Maria de Manresa a la seu, canonges i bisbe de Tarassona. Quan morí Pere d'Olzinelles el llibre passà a mans del seu successor Pere de Torres, i a la mort d'aquest als seus marmessors. Aquesta delegació per a recuperar el llibre fou feta en data de 25 d'abril de 1327, i es repetiria dos anys i

³⁵⁶ AHPM. Llibre particular de Ramon Eimeric i la família Sallent 1314-1346. Tr. 83. ffsn. doc. 51.

³⁵⁷ ASM. Llibre particular del paborde de la Seu 1320-1327. ASM. f. 130. doc. 34.

mig més tard, l'any 1329³⁵⁸. En aquesta data la Seu tornà a fer gestions per a recuperar aquell *Decretum*, i aquest cop encomenà la tasca a Bernat d'Olzinelles, professor de dret, en tant que procurador i ecònom de la Seu, potser aprofitant un parentiu amb el difunt bisbe.

En data del 23 de juny de 1401, Joan Llobet³⁵⁹, prevere i capellà de l'església de Sant Andreu (desapareguda el 1936), reconeix deure al seu oncle i prevere de Manresa, Berenguer Llobet, 18 lliures i 14 sous com a quantitat global que inclou diversos deutes, de les quals 9 lliures i 8 sous corresponen a un *Breviari segons la regla de l'església de Manresa*, això és, de la regla de sant Agustí. El seu oncle l'havia rebut en penyora de Guillem, paborde de Manresa (possiblement Guillem d'Altarriba³⁶⁰), llibre que hauria estat propietat personal del paborde, però sense que pugui donar una causa per a l'empenyorament: per cap necessitat econòmica? A petició del prevere? En aquest cas es pot veure també com els llibres podien passar d'oncle a nebot quan el darrer seguia la mateixa "carrera", en aquest cas l'eclesiàstica³⁶¹.

Dalmau Solà³⁶², paborde de la comunitat i església de Santa Maria de Manresa, atorgà llicència a Guillem de Condamina per a vendre els llibres que foren de Berenguer de Casanova, difunt canonge de la Seu, llibres dels que no s'especifica ni autor ni títol, per tal de pagar els deutes que deixà el difunt. Concedeix que vengui els llibres a qui vulgui i pel preu que vulgui. Guillem de Condamina havia estat confessor de Berenguer de Casanova, pel que coneixia bé quins eren els deutes. El paborde li demana que dels diners que restin en faci alguna obra pietosa per a la salvació de l'ànima del difunt i a utilitat del monestir, és a dir, la mateixa comunitat de canonges.

Arnau Boixó³⁶³, que fou clergue i capellà del benifet de l'altar de Sant Francesc a la Seu, participava també de la vida de la Seu i per a això l'he inclòs en aquest apartat. Encomenà la venda d'un *Sisè* (al document anomenat *Decretalium*), a dos ciutadans de

³⁵⁸ AHPM. *Liber LXXX* 1329-1330. Tr. 124. ffsn.

³⁵⁹ AHPM. Llibre particular de Berenguer i Joan Llobet 1398-1437. Tr. 435. ffsn. doc. 277.

³⁶⁰ Guillem d'Altarriba és documentat com a paborde els anys 1396, 1397; l'altra opció és, si bé ja més difícil, que es tracti de l'esmentat Guillem de Poal, paborde documentat els anys 1321 i 1345. GASOL, J. M^a.: *La Seu*, p. 304.

³⁶¹ ALTURO, J.: *Les inventaires de livres en Catalogne...*, "Scriptorium", tome L, 1996, 2, p. 372.

³⁶² AHPM. *Secundus liber* 1291-1292. Tr. 12. ffsn. doc. 12.

³⁶³ AHPM. Llibre particular de la família Boixó 1319-1372. Tr. 403. ffsn. doc. 73.

Lleida, Bernat Mestre i Pere Mestre, ciutat que, com s'ha comentat, era un bon mercat gràcies a la presència de l'Estudi General.

Guillem d'Altarriba, canonge de la Seu, el setembre de 1367, vengué a Berenguer de Solanes³⁶⁴, mercader i ciutadà de Manresa, un *Sisè* i unes *Clementines*, ambdós llibres glossats, pel preu de 10 lliures i 15 sous. Es tracta d'una quantitat important, i la venda es féu amb el consentiment del prior de la canongia. És possible que si la venda s'hagués fet en interès del monestir, bé s'hauria esmentat, pel que el més segur és que es tractaria d'un guany personal. Un mercader que comprava aquests llibres, fa suposar que es tractava d'una compra per a la revenda, o bé que algun descendent del mercader emprendria uns estudis jurídics o eclesiàstics.

La convivència entre els diferents ordes mendicants no fou sempre fàcil. De fet, realitzar les tasques de les que tradicionalment se n'havia ocupat el clergat secular com la predicació, els enterraments (al respecte, cal recordar l'antic dret que tenia la Seu de quedar-se els llits dels morts), confessions, etcètera, suposaven una font d'ingressos, i els ordes mendicants començaren a ocupar-se'n sense demanar el preceptiu permís al bisbe de la diòcesi. Aquesta, diguem-ne, competència, tenia la seva força en l'arrelament dels predits ordes en la població en virtut de les prèdiques i la renovada forma d'entendre l'Evangelí. Una competència que era conscient entre els canonges augustinians i els mendicants, ja que els canonges es consideraven més preparats que els darrers perquè eren investits d'una doble missió: la de realitzar les tasques pròpies del clergat secular en tant que preveres i, a més a més, es consideraven monjos per dur la seva vida en comú. Prova de l'arrelament de l'orde del Carme a la ciutat de Manresa és un document que ens fa saber de l'existència d'una pugna entre els canonges de la Seu i els predits carmelites *super predicationibus, confessionibus, sepulturis, oblationibus, luminaribus et funeralis*, això en una data tan recent com el 1309³⁶⁵. Per això Berenguer, bisbe de Vic, acordà que els canonges de la Seu possessin en mans de Jaume d'Artes un dels notaris més actius a Manresa durant la primera meitat del segle, una penyora de 100 monedes d'or, i per això li lliuraren tres llibres: un *Decretum*, un *Speculum iuris*, d'en Guillem Duran, i un *Innocentius*. El mateix document diu que aquesta penyora fou manllevada a Felip de Prat, Jaume Sarta i Arnau Ricolf, ciutadans

³⁶⁴ AHPM. Llibre particular de Tomàs i Berenguer Solanes. Tr. 255. ffsn. docs. 114 i 115.

³⁶⁵ AHPM. *Vicissimus sextus liber* 1309. Tr. 42. ffsn. doc. 15.

de Manresa. No es donen més detalls del pagament d'aquest dipòsit, però el fet que recorri a manllevar fa pensar en que els béns de l'església de Santa Maria, serien més aviat modestes, àdhuc pel que fa a la seva biblioteca, dels llibres de la qual els litúrgics i teològics no deurien poder-ne prescindir per al culte i l'estudi.

Uns anys més tard, el 6 de setembre de 1319, és documentat un altre pagament mitjançant l'entrega de llibres. Ramon de Poal i Bernat de Palau, canonges de la Seu, lliuraren en penyora a Galceran Andreu, ciutadà de Manresa, set llibres: *Decretales*, *Digestum uetus*, *Codice*, *Digestum nouum*, *Lectura super Inforciato* d'Odofredis Bononiensis, *Decretum* i *Sextum librum Decretalium*, per haver rebut a canvi 2000 sous, els quals anaven destinats a pagar els salaris dels jurisperits i escrivans que es feren càrrec del procés d'elecció del nou paborde, i la consegüent presentació al bisbe de Vic –s'entén que per escrit– de tot el procés. El nou paborde fou Guillem de Poal, sota el qual s'iniciarien les obres de la futura Seu. No s'indica cap termini per a la devolució dels 2000 sous, però en el cas que no es retornessin, Galceran Andreu, el ric i notable ciutadà de Manresa, podria disposar lliurement dels llibres³⁶⁶.

Estudiar a la Seu

Aquesta investigació no ha pogut documentar com voldria la relació entre la possessió o ús del llibre i l'aprenentatge dels canonges, especialment el relacionat amb la teologia i el dret canònic. Hem pogut veure com hi havia una preocupació per tal que cap canonge no deixés de resar per manca del *Breviari* i el *Saltiri*. Però, en ocasions, el canonge que tenia aptituds per a l'estudi li convenia anar a estudiar fora de la canònica. He pogut documentar dos casos, dels quals en un es fa esment de llibres, mentre que l'altre no ha estat inclòs en el diplomatarí adjunt a aquest estudi, per la raó contrària: no s'hi fa cap menció librària.

Berenguer d'Olzinelles, canonge de Manresa, anà a estudiar dret a Tolosa de Llenguadoc. Allí morí jove, per causa desconeguda, i per un temps els seus llibres de dret civil i canònic, així com altres llibres (inespecificats) restaren en mans dels seus

³⁶⁶ Galceran Andreu fou una persona destacada en la vida de la ciutat. Consta com un dels testimonis, que en nom de la ciutat, signaren en el privilegi pel qual Jaume II prometé a la ciutat de no alienar del seu domini reial el castell i terme de Mura, després d'haver-ne fet de la compra gràcies a la donació 6700 sous que li féu la ciutat. *Vid. El llibre verd de Manresa 1218-1902*, doc. 8. 1292, octubre, 1, p. 72.

companys Ramon Sartores, de Solsona, batxiller en lleis, i Berenguer de Pruners, de la ciutat de Vic. La seva mare Agnès, i els seus germans Pere i Galceran d'Olzinelles, emprengueren la tasca de recuperar aquests béns, mitjançant Guillem de Costafreda, mercader de Manresa, el qual hi viatjaria també per assumptes propis³⁶⁷.

L'altre exemple és més tardà, del 1398, en el que Bernat de Morera, canonge regular de la Seu, vol estudiar dret canònic, i afirma que se li ha concedit llicència per l'espai de quatre anys per part del vicari general i de l'arquebisbe de Tarragona, i sol·licita al seu paborde la concessió de la prebenda corresponent, però el paborde, no tan sols li nega aquesta petició, sinó que també li impedeix de marxar, i addueix raons de bé comú per a la comunitat, raons prioritàries pel que li sembla que és tan sols un afany de saber purament intel·lectual i una gola espiritual. La mateixa existència d'aquest document, força llarg (d'unes deu pàgines manuscrites) en forma d'acta notarial, fet a instància de Bernat de Morera mostra fins a quin extrem s'arribà en l'enfrontament amb el seu superior³⁶⁸. Són indicis de l'existència d'una mobilitat dels canonges manresans per estudiar fora de Manresa, d'entrada en indrets de la mateixa corona catalanoaragonesa, però sense poder fer cap afirmació respecte a la freqüència. És clar que els canonges actuaven al respecte de la mateixa manera que els jurisperits. Quan tornaven d'estudiar de la Universitat, duïen amb ells els llibres d'estudi, en part copiats a la ciutat de l'Estudi o bé adquirits de segona mà, però ja de la seva propietat:

Quan aquests eclesiàstics anaven a Bolonya, a Tolosa, a Montpeller o a París, com a centres més habituals per als catalans, compraven els llibres universitaris i d'altra mena necessaris per a la seva formació i retornaven amb ells a llurs centres d'origen. Bona part dels manuscrits baixmedievals foranis que conserven les nostres biblioteques i arxius tenen aquest origen³⁶⁹.

Però és fàcil que algun llibre fos originari de la ciutat d'on provenia l'estudiant, el qual se l'hauria endut per tal de poder accedir inicialment al sistema de còpia de llibres universitari, ja que era costum que l'*stationarius* –el llibreter de la universitat–

³⁶⁷ AHPM. *Liber LXXII* 1330. 1330, juliol, 5 B 1330, desembre, 24. Tr. 130. ffsn. doc. 43.

³⁶⁸ AHPM. Llibre particular de Guillem i Bernat Morera, 1384-1438. Tr. 375. ffsn.

³⁶⁹ ALTURO, J.: *El llibre manuscrit a Catalunya: orígens i esplendor*, p. 135.

requerís al sol·licitant que abans d'endur-se un llibre per copiar, li lliurés un còdex de la seva propietat com a garantia de retorn del llibre o bé de les *peciae* qui li prestava.

El document no diu res sobre si el canonge era becat, tot i que és molt probable. Ja a finals del segle XIII hi ha documentades, aquí a Catalunya, beques per a canonges amb desig d'estudiar, d'acord amb les millores de l'ensenyament que es decidiren en el concili Laterà de de 1179³⁷⁰. Al respecte, si Bernat de Morera sol·licita una prebenda al paborde, és clar que bé hi havia d'haver precedents.

Textus argenteus

Hom no pot acabar un estudi sobre el llibre manuscrit a la Seu, sense parlar de l'anomenat *Textus Argenteus*. La primera consideració que cal tenir en compte és el costum generalitzat al llarg de tota l'època medieval, que tota església important disposés d'un Evangeliari o Bíblia luxós per a les cerimònies més solemnes. Aquest ús seria el destinat a l'anomenat *Text d'argent* de la Seu, que actualment pertany a la basílica del Sant Esperit de Terrassa. Malgrat que aquest còdex no és mencionat en cap document suara estudiats (sens dubte s'hauria fet notar especialment), hom pot tractar breument la seva presència a la canònica mitjançant els estudis que n'ha fet Josep M^a. Gasol, i que en fa la següent descripció:

[és] un aplec relligat, de 95 fulls de tamany 24x16 cms., manuscrit a les dues cares amb lletra carolíngia. Per aquest detall paleogràfic hom l'atribueix a finals del segle XI. Encara que, veient-ne el contingut, també podria atribuir-se als primers anys del següent. En el seu estat actual, fragmentari, [...], comprèn els capítols XIV, 4-XVI, 20 de sant Marc i els evangelis íntegres de sant Lluc i de sant Joan, amb sengles "introduccions" als textos d'aquests dos evangelistes. I, a més –i això és important per a descobrir l'origen i procedència del manuscrit–, la còpia de dos documents, dels anys 1098 i 1099 respectivament, referents a la canònica de Santa Maria de Manresa. [...]. Ja es veu que aquest diguem-ne, "ordre" tan desordenat –i valgui la paradoxa– no és pas l'original del volum. Atribuïm-lo al relligador dels textos, d'emergència, que devia recollir els fulls solts de l'antic i valuós còdex, després que aquest fou arrancat de les precioses cobertes primitives i mutilat de forces pàgines. A part les inicials acolorides, poc importants, l'única il·lustració d'aquest volum és una miniatura –de 14 x 10'5 cms– que representa la imatge

³⁷⁰ ALTURO, J.: *Idem*.

de Jesús crucificat amb quatre claus i els peus reposant en un ample subpedani. És dibuixada a la pàg. 159 actual, corresponent al capítol 19 de l'evangeli de sant Joan³⁷¹.

Ha existit una polèmica sobre l'origen d'aquest còdex. Al respecte, és indispensable d'atenir-nos a la distinció que fan els codicòlegs entre origen i procedència:

El Dr. Mundó, que en el catàleg de l'Exposició Internacional d'Art romànic, de 1961, dóna una breu descripció externa i del contingut del còdex terrassenc, en descobreix la procedència manresana i opina que és obra [és dir: és origen] de l'*scriptorium* vigatà, o molt influïda per l'estil artístic que irradiava de la seu de Vic³⁷².

De fet, J.M. Gasol afirma no conèixer cap altre manuscrit ni miniatures manresanes, i afirma que “potser sí que seria massa atrevida l'atribució d'aquest evangeliari a un hipotètic *scriptorium* de Santa Maria de Manresa”.

Pel que fa a la procedència manresana del manuscrit, aquesta és defensada per la presència de dos documents dins del còdex:

El primer, i més antic, datat l'any 1098 (als VII idus de novembre de l'any XXXVIII del rei Felip de França), és el del lliurament que l'abat de Manresa Ponç Raimon fa de l'església de Santa Maria, d'aquesta ciutat, a Bernat, prior de l'Estany, perquè hi estableixi la Regla de sant Agustí. El segon és del 1099 (II calendes de novembre de l'any XL del regnat de Felip) i expressa la formalització de l'establiment canonical augustinià a Santa Maria de Manresa, present el bisbe de Vic i aquebisbe de Tarragona, Berenguer de Sunifred de Lluçà.

De l'existència d'algun altre document històric transcrit al final de l'evangeliari, ens n'informa una nota, de l'arxiu de la Seu de Manresa: “Als 29 juny 888 fonch adjungit lo Bisbat de Manresa al Bisbat de Vich per Odó Rey de France en la Ciutat de Aurelionis com està en lo test” (Seria una transcripció del famós “precepte” d'Odó, datat a Orleans, atorgat a benefici de la seu de Vic i del seu prelat Gotmar, “bisbe ausonenc i manresà”)³⁷³.

³⁷¹ GASOL, J.M^a.: *Evangeliari de Terrassa “Text d'argent” de la Seu de Manresa*, pàg. 5 i 6. Patronat Soler i Palet de Terrassa, 1980.

³⁷² GASOL, J.M^a.: *Evangeliari de Terrassa “Text d'argent” de la Seu de Manresa*, pàg. 7.

³⁷³ GASOL, J.M^a.: *Idem*.

Encara hi ha una altra prova, si bé tardana, de la procedència manresana del còdex:

Un *Inventari fet dels vestiments, argent e joyes de la sagristia de la Seu de Manresa*, de l'any 1452, fa menció expressa de "lo evangelister cubert d'argent". Encara que aquesta breu nota no expliqui quin era el contingut literari total de "l'evangelister", és versemblant que es tractava del còdex que més endavant serà nomenat precisament Text d'argent. Molt més, si tenim en compte que en el susdit inventari no es troba citat cap altre llibre similar³⁷⁴.

Fou mossèn Gudiol qui defensava la procedència del text del monestir de Santa Maria de l'Estany, i es fonamentava en què un dels dos documents que hi ha al final del text menciona a Bernat, prior de l'Estany, però cal considerar –observa J.M. Gasol– que el mateix document també menciona l'església de Santa Maria de Manresa, i per la mateixa raó es pot atribuir a aquesta.

Es poden adduir testimonis que aquest *Evangelister* estigué a la Seu fins ben entrat el segle XIX: Magí Canyelles, el cronista manresà del segle XVII, afirma que a l'"Arxiu de la Plata" de la sagristia és guarda "un llibre que se anomena lo Test, cubert ab unas cubiertas de plata³⁷⁵". També el pare Jaime Villanueva el tingué a les mans: "en publicar aquell document, de l'any 1098, digué que el transcrivía "*ex transl. coevo in Cod. Evang. eccle. Minoris. quem textum argenti vocabant*³⁷⁶". L'evangeli fou sostret de la Seu en la desamortització de l'any 1822 "habiendo pesado en junto lo incautado ochenta y dos arrobas de plata y seis de oro³⁷⁷".

En aquesta qüestió, puc aportar una altra dada, fruit de les consultes fetes a l'Arxiu de la Catedral de Vic quan cercava informació sobre les visites pastorals del bisbe a Manresa. En un document, que data del 9 de juliol de 1339, en la visita pastoral del bisbe al monestir de Santa Maria de l'Estany, es fa la següent relació:

³⁷⁴ GASOL, J.M^a.: *Idem*.

³⁷⁵ GASOL, J.M^a.: *Evangelitari de Terrassa "Text d'argent" de la Seu de Manresa*, pàg. 8.

³⁷⁶ GASOL, J.M^a.: *Idem*.

³⁷⁷ GASOL, J.M^a.: *Evangelitari de Terrassa "Text d'argent" de la Seu de Manresa*, pàg. 10.

Primum, cum qua potuit reuerencia, recognouit sacratissimum corpus Christi, sacrum crismam et sacros fontes, et demum altare maius Beate Marie, et omnia alia altaria in ecclesia dicti monasterii erecta, et libros et omnia ecclesiastica ornamenta. Necnon eam quod in dicta ecclesia, ac monasterio, ac domibus eiusdem monasteria, indigenti fuerunt inuenta defectus sequentes: [...] Item, ibi non est crisma renouatum a quatuor annis circa, nec sunt ibi calices argenteum in altari maiori magnus modicus, quod dictus abbas et canonici posuerunt *in pignore* quinque calices argenteos, et custodiam argenteam, *et unum Textum cohoptum de plata argentea cum duabus tactis argentis*. [...] ³⁷⁸.

És clar que el monestir disposà, abans de 1339 d'un *Textum* (això és: un Evangeliari) *cohoptum de plata argentea* (amb cobertes de plata) *cum duobus tactis argentis* (amb dos tancadors també de plata), el qual fou empenyorat juntament amb cinc calces d'argent i una custòdia també d'argent. De fet, era usual, com he dit al principi, que tota església o monestir importants disposessin d'un text com aquest per a les celebracions més solemnes, i caldria que un altre document mostrés el que aquest calla: a qui es va empenyorar aquest *Textus argenteus*? Sembla que per aquests anys el monestir encara passava uns temps difícils: el fet que l'oli crismal no fos renovat de quatre anys ençà i l'empenyorament de totes aquelles riqueses ho confirmen, a més a més que l'any 1333 es redactaren unes ordenances, amb l'objectiu de reformar alguns costums de la canònica, inclòs pel que fa a l'escola que tenia el monestir:

També manem i volem que es doni cada any al que regeixi les escoles el delme dels escolars que utilitzin els llibres de l'església, per a salari seu, i que cada escolar que utilitzi o faci servir els llibres de l'església que pagui quatre diners, que el sagristà esmerçarà en la reparació dels dits llibres segons s'havia observat antigament ³⁷⁹.

El monestir de Santa Maria de l'Estany és d'influència de l'*scriptorium* vigatà, i per tant, segons l'estil del *Textus argenteus*, podria haver estat produït allí. Però és prudent mantenir la qüestió oberta, sobretot mentre no es trobi un document que ens digui explícitament a qui fou empenyorat el *Textum argenteum* que hi havia a l'Estany. Proposar que el paborde de Sant Maria de Manresa adquirí el luxós còdex per a la nova

³⁷⁸ ACV. 1201 A. Santa Maria de l'Estany, 1339, juliol, 9.

³⁷⁹ citat per PLADEVALL, Antoni –VIGUÉ, Jordi: *El monestir romànic de Santa Maria de l'Estany*, pàg. 75.

església que aleshores es començava a construir, aprofitant les relacions freqüents amb la també canònica augustiniana de l'Estany, i amb el fet que aquesta darrera passava angúnies per l'economia, és només una hipòtesi.

Monestir de Sant Cristòfor i de Santa Caterina

Per finalitzar aquest estudi de la canònica, cal fer esment del monestir de Sant Cristòfor i de Santa Caterina, atès que depenia de la Seu.

Es té constància de la fundació del monestir, situat a la muntanya de Santa Caterina el 1268, quan és documentada una capella sota aquesta invocació, en la qual unes deodates hi servien. Al segle XIV pren importància i s'en coneixen fins a sis prioresses: sor Berenguera (1306), sor Ròmia de Far (1377), sor Margarida Torrents (1384), sor Ròmia de Salelles (1397), i ja al segle XV sor Maria Planes (1412), sor Francesca Sala (1419) i sor Antonia d'Alçamora (1461)³⁸⁰. El 1474, durant la guerra civil, les monges deixaren el monestir de la muntanya i es traslladaren en unes cases properes a l'hospital de Santa Llúcia, fins a l'extinció de la comunitat³⁸¹. L'antic monestir pervisqué fins al segle XIX, quan desaparegué per ruïnós³⁸².

Aquest monestir de deodates, com dic, era sota la protecció de la canònica de la Seu, com queda clar en el document d'ordenació de la prioressa Ròmia de Salelles que presento³⁸³, però cap historiador havia especificat de quin orde depenia el convent. El 8 d'agost de 1384, a la mort de la prioressa Ròmia de Far, és feu un inventari dels béns del monestir, en el qual consten cinc llibres: dos *missals* petits, un d'ells *dominical*, un *Proser* (el llibre de cant per a la celebració de la missa), un llibre anomenat *Afaret*, i un *llibre petit de beneir salpassators*, és a dir, salpassers, nom actual de l'objecte litúrgic usat per a fer benediccions mitjançant l'aspersió amb aigua beneïda, pel que el llibre, del qual s'especifica que és petit i de pergamí, contindria pregàries destinades a la benedicció³⁸⁴.

³⁸⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *Història religiosa de Manresa*, p. 199-202.

³⁸¹ GASOL, J. M^a: *Les esglésies medievals de Manresa*, p. 153, dins *Manresa Medieval*.

³⁸² SARRET I ARBÓS, J.: *Història religiosa de Manresa*, p. 202.

³⁸³ AHPM. Esborrany 1397. AHPM.m-79. ffsn. doc. 266.

³⁸⁴ AHPM. *Inventarium I* 1384-1387. Tr. 482. ff. 35v^o-36v^o.

A la mort de la prioressa Margarida Torrents, el 8 de desembre de 1397, Pere de Riudescales, prevere hebdomadari de la Seu, en nom de Guillem d'Altarriba i amb el consentiment del bisbe de Vic, ordena nova prioressa del monestir de Sant Cristòfor i de Santa Caterina a Ròmia de Salelles. En la cerimònia portà a sor Ròmia davant la porta de l'església del monestir, l'agafà per la mà i la dugué a l'altar de Sant Cristòfor, on li féu posar les mans al damunt, i tot seguit li donà un llibre, que no especifica, però que segurament seria un *Missal*³⁸⁵, com així d'una campaneta que sor Ròmia feu sonar. Tot seguit passaren al monestir, que era contigu a l'església, i manà a les monges d'obeir en tot a la nova prioressa, la qual acceptà la responsabilitat de la direcció.

Conclusions

Pel que s'ha vist, es perfilen tres règims de propietat per al llibre, caràcter que seria extensible a l'utilatge cultural: 1) els que són propietat privada del canonge; 2) els que són una propietat adscrita a un altar o a un benefici, dels quals la persona titular se n'ha de fer responsable; 3) béns comuns, propietat de la canònica, administrats pels corresponents càrrecs (paborde, prior, sagristà, beneficiat, etcètera), i en aquest cas els béns poden ser d'ús comunal, (com passava amb els llibres encadenats); o bé d'ús particular mitjançant empenyorament, préstec o usdefruit, sota la responsabilitat normalment del paborde.

Hi havia una biblioteca litúrgica "central" molt completa. Contenia els llibres necessaris per tal que es pogués celebrar l'ofici diví i la missa en les diverses capelles, amb tota la previsió que suposava per a una gran església. Alhora, cada capella i benefici disposava dels seus propis llibres litúrgics, o bé, com a mínim, un *missal* que habitualment es lliurava com a símbol del ministeri sagrat, en una cerimònia de presa de possessió. És molt possible que aquest missal el pagaria el fundador del benefici, però de totes formes era el beneficiat qui se l'havia de procurar.

La Seu bé havia de posseir una biblioteca de caràcter teològic, inclòs el dret canònic com a part fonamental, però no s'ha pogut documentar.

³⁸⁵ AHPM. Esborrany 1397. AHPM.m-79. ffsn. doc. 266. Vid. també AHPM. Esborrany 1390. AHPM.m-51. ffsn. doc. 201, on en la cerimònia d'ordenament del nou paborde de la Seu se li fa entrega d'un *Missal*.

No hi ha cap prova que a la Seu es copiessin llibres d'una manera organitzada, però és clar que, a més a més de l'esforç de cadascun dels beneficiats i canonges per proveir-se de llibres, hi havia un esforç i responsabilitat dels paborde i sagristans en aconseguir uns fons i mantenir en bon estat i íntegres els que ja posseïa, sempre sota el control del bisbe en les visites pastorals.

Cada canonge, en tant que feia vida en comú i religiosa amb altres canonges, tenia la pregària com a un eix de la seva vida, i havien de resar amb el *Breviari* el *Saltiri*, els quals, si podien, se'ls havien de procurar i restaven com a propietat del canonge, i pels que no els era possible això, la canònica en disposava d'encadenats.

Existí una circulació interna de còdexs dins la canònica, especialment de llibres jurídics i missals, mitjançant l'empenyorament, el préstec i l'usdefruit vitalici però condicionat; no hi ha consignada cap compravenda entre canonges. De la mateixa manera la Seu incorporava nous llibres, tant a títol individual com a comunitat, i s'en desprenia en les mateixes condicions.

Els llibres dels preveres beneficiats de la Seu, a la seva mort podien passar a ser gestionats per l'església, que els utilitzava per refer els greuges comesos pel difunt, i reservar-se legítimament una part dels guanys. En cas de conflicte o deute s'empenyoraven llibres del fons comú.

El monestir, de deodates, Sant Cristòfor i de Santa Caterina era sota la protecció de la Seu, i és possible que els llibres de què disposaria, provinguessin de la canònica.

EL CLERGAT SECULAR

Incluc en aquest apartat del clergat secular, les notícies referents a altres esglésies de Manresa, ja que era aquest clergat el que en tenia cura. La representació és minsa per quin era el nombre d'esglésies de l'època. Actualment, dins el terme de Manresa, es conserven d'aquella època, a més de La Seu, el monestir de Santa Clara, les desaparegudes de Sant Domènec i el Carme (ara reedificada de nova planta) les esglésies de Sant Andreu, Sant Pau, Sant Marc i Santa Bàrbara i Sant Jaume dels Condals (anomenada també de Santa Susanna). Durant la guerra civil del 1936 es destruïren, –a més a més de les esmentades Carme i Sant Pere Màrtir, juntament amb el seu convent dominic–, les esglésies de Sant Miquel (aquesta sota la cura de La Seu) i Sant Llúcia. Però amb les esglésies desaparegudes abans del 1936 cal comptar les de Sant Martí, Sant Bartomeu, Valldaura, l'església del monestir de Sant Cristòfol i de Santa Caterina i l'església de Sant Andreu que pertanyia a l'hospital homònim. Per a una ciutat de 5000 habitants es disposaven d'una quinzena d'esglésies, algunes d'elles monumentals, una situació d'acord amb l'ascendent trajectòria econòmica i social de la ciutat, molt més encara quan la construcció de les edificacions, el seu manteniment i dotació anava a càrrec de la població. És per això que les dades que exposo són tan sols una mostra del que seria el clergat secular de Manresa, molt més nombrós.

Les esglésies de la ciutat

L'Església de Sant Martí

Aquesta església era propera a la Seu, i n'era sufragània. Al respecte J. Mª Gasol esmenta un fragment del Llibre de notes de la Rnt. Comunitat, n° 15, procedent de l'ASM, sense indicar, però, l'any, que diu:

“(…) En l'altra part del Castell, que mira a migdia, o al ponent, hi havia una Iglésia sots invocació de Sant Martí, la qual era pròpia de la Comunitat, aon los Beneficiats celebraven Misses cantades i resades, i a vegades algunes Matines o Vespres a petició d'algun devot; perquè los Beneficiats no estan obligats al Chor, com los Religiosos, o Canonges. Després, volentse edificar la Iglésia, per donar-li la deguda proporció, fou menester valer-se de terreny de la Iglésia

de St. Martí, lo qual cedí la comunitat a la Ciutat, oferint donar a la Comunitat la Capella de St. Pere que es faria en lo nou edifici³⁸⁶.

Aquesta església ja existia al segle XII, i es troben escriptures referents a l'església de Sant Martí, que mostren que era en actiu. Deuria ser a partir de 1486, quan s'inicià la darrera etapa de la construcció de la nova Seu, que seria derruïda, i aleshores els benifets de l'església es traslladaren a la capella de Santa Llúcia, del temple de la Seu, quedant sota la comunitat dels beneficiats del temple³⁸⁷.

Pel que fa a l'advocació de l'església, "Sarret i Arbós relacionà l'existència de l'església dedicada a Sant Martí de Tours, patró de cavallers a l'alta edat mitjana, amb la del castell tot proper, considerant-la una mena de capella interior o domèstica d'aquest. Ens ajudaria a tenir per bona aquesta opinió, el fet documentat de la celebració del casament dels nobles Joan de Gàver i Constança Sarroca, al cor o presbiteri de l'església de Sant Martí, l'any 1357. Però tot i així consta prou clar que l'església era de lliure accés i funcionava com a sufragània de la parròquia de Santa Maria³⁸⁸.

Aquesta església fou instituïda per Arnau Martí, difunt. L'any 1308 n'era capellà el prevere Romeu Umbert, i seria sufragània de l'església i canònica de Santa Maria, i per això Dalmau Solà, paborde de Manresa, li reconeix que és correcte el còmput de diverses despeses, entre les quals un *Missal* i un calze d'argent que aquell comprà als esposos Berenguer Bassa i Ròmia per la quantitat de 250 sous, diners que el mateix institutor havia assignat per a aquestes despeses³⁸⁹.

L'església de Sant Marc i de Santa Bàrbara

La construcció de l'església de Sant Marc i Santa Bàrbara data de 1308, i fou l'església de l'hospital de llebreros que es construí l'any 1322. El 1384 era custodi de l'hospital Pere Figuerola i l'1 d'abril del mateix any, per malaltia d'aquest, ho foren Pere Giralt, sastre, i la seva esposa Margarida, ambdós del castell de Fals. El 1404 ho fou Guillem Perell, prevere. La pobresa dels inventaris de la capella i la rapidesa amb

³⁸⁶ GASOL, J.M.: *La Seu ...*, p. 51.

³⁸⁷ GASOL, J.M.: *La Seu ...*, p. 52.

³⁸⁸ GASOL, J.M.: *La Seu ... idem*.

³⁸⁹ AHPM. *Vicesimus tertius liber* 1307-1308. Tr. 37. ffsn. doc. 13.

que passà de mans al llarg del segle XV, primers ermitans pobres i després framenors, deixa veure la pobresa i la precarietat de l'establiment³⁹⁰. Però malgrat la petitesa de l'hospital, l'església constituïa un edifici tant indispensable com ho era el dormitori que hi havia (potser, com a molt, una dotzena de llits), ja que, essent la lepra una malaltia incurable, la pregària per sol·licitar la protecció de Déu era l'activitat principal al llarg del dia. Aquesta església no correspon a l'església nova de Sant Marc, temple medieval la construcció del qual data de 1410 (i que encara es conserva), quan es traslladà a l'hospitalet que hi havia prop del Pont Vell que creua el Cardener. El primer document, redactat en data del 8 de novembre de 1365, fa relació dels quatre llibres que hi havia a la capella, tots quatre de caràcter litúrgic, litúrgicodevocional i bíblic, indispensables per al culte, segons indiquen clarament els incipits i explicits³⁹¹, cosa que ho confirma un segon inventari fet vint anys més tard, en data de 1384³⁹² en el qual consten dos *Missals* (un de pergamí i un altre de paper), i un llibre, de paper, on hi ha *Evangelis i oracions*.

L'església de Santa Susanna

Sarret i Arbós, ha documentat força aspectes de la capella o església de Santa Susanna:

[era] situada en el terme de Manresa, camí de Rejadell, prop del Mas anomenat *El Suanya*, contracció de Susanna. Aquesta capella filial de la Seu era regentada pel mateix rector de la iglésia de Sant Bartomeu de Manresa, Rvnd. Ramon Mestres, el qual, a 18 de kalendes juliol (14 juny) de 1308, va nomenar a Astrug Spinalbó, per a la capta d'almoines de dites iglésies. El mateix rector a 8 kalendes desembre (24 novembre) de 1321, delegat del Pabordre Guillem va rebre els vots que feu una tal Bonanata, filla de Pere Bonfill, difunt, de servir de *deodata* a la capella de Santa Susanna “*situada en la parroquia de Manresa, prop de la riera de reyadell,*” prometent estar a l'obediència del Pabordre vestint el vel i l'hàbit de *deodata*. En els llibres de l'arxiu de la Seu s'hi troben els rectors delegats que governaven la iglésia de Sant Bartomeu i la capella de Santa Susanna, sugfragànees de la Seu [sic]³⁹³.

³⁹⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *Història Religiosa de Manresa*, p. 208-217.

³⁹¹ AHPM. Inventaris 1389-1391. Tr. 484. ff. 79r°-80v°. doc. 107.

³⁹² AHPM. *Inventariorum I* 1384-1387. Tr. 482. ff. 26r°-26v°. doc. 161.

³⁹³ SARRET I ARBÓS, J.: *Història Religiosa de Manresa*, p. 289-290.

El mateix autor esmenta com a excepcional la donació que feu en data de 1420 l'esposa de Jaume d'Urgell, Isabel, d'una luxosa casulla de seda, una estola, un pali i un frontal³⁹⁴.

El document que dispo referent a aquesta capella data del 14 de novembre de 1380, i és un –relativament– llarg inventari de tots els béns de la capella, amb diverses robes de seda, diversos draps a l'altar de Sant Antoni, coixins, vestimentes, sobrepellís, tres frontals, un corporal, unes canadelles i un calze (ambdós d'estany), una campaneta i una capsa per guardar hòsties. Pel que fa als llibres es tracta de tres *missals* amb cobertes, i un altre missal malmès (*desquornat*), juntament amb un *oficier*³⁹⁵.

Aquest inventari i la donació de l'esposa de Jaume d'Urgell fa pensar que aquesta esglesiola fora muralles no seria tant petita, ja que a més a més de l'altar principal hi havia l'altar de Sant Antoni, i és possible que hi hagués una devoció especial a Manresa i els encontorns per aquesta capella.

Els preveres

Les biblioteques dels preveres de la ciutat de Manresa, confirmen els estudis que s'han fet sobre els preveres en altres indrets de Catalunya. Arreu, la major part dels llibres que posseïen els preveres, en general eren els que utilitzaven per a la celebració i la recitació de l'ofici diví, “però aquí també, una vegada més, els interessos culturals de les persones van més enllà de les institucions i en les biblioteques dels clergues hom troba algun llibre més que els estrictament litúrgics³⁹⁶”, tal com es veurà en la biblioteca de Guillem Bonfill, on hom hi descobrirà, entre altres, un llibre de cuina i un llibre d'astrologia.

Francesc, prevere

És possible de conèixer quins foren els béns de Francesc, prevere, oriünd de la vila de Santpedor, però que habitava a la ciutat de Manresa, mitjançant l'inventari de béns relictos, datat l'any 1388. L'hereu dels seus béns és un tal Guillem, també de Santpedor. És un document colpidor per l'escassetat dels béns del prevere, i perquè no

³⁹⁴ SARRET I ARBÓS, J.: *Història Religiosa de Manresa, idem.*

³⁹⁵ AHPM. Esborrany 1380. AHPM.m-31. ffsn. doc. 153.

³⁹⁶ ALTURO, J.: *El llibre manuscrit a Catalunya*, p. 179-180.

tenia ni casa pròpia: tan sols un cove i dues portadores, però la seva principal riquesa eren els quatre llibres de què disposava per a lectures devocionals i bíbliques o per al culte. Són difícils de fer una atribució exacta pels íncipits, ja que els llibres contenien preàmbul o començaven amb una oració, però sembla que un seria uns *Evangelis (In illo igitur temporis)*, un llibret que serien alguns *Salms* o un *Saltiri* complet (*Beatus vir*), un llibret d'*Imnes*, és a dir, cants litúrgics, i un llibre gran, de pergamí, qui comença *Signum Dei*, l'única obra que pot ser o bé un *missal* plenari, tan sols probable, ja que cada benifet disposava del seu missal, o bé algun estudi de temàtica bíblica³⁹⁷.

Berenguer de Soldevila

L'inventari dels béns relictos de Berenguer de Soldevila, amb data de 1391, mostra un major nombre de possessions materials que el del prevere Francesc, de Santpedor, però més pobre pel que fa als llibres, ja que Berenguer només disposa d'un *Breviari* i d'un llibre per aprendre de lletra, un *Alexandre*. La resta era compost pel seu arxiu personal amb cartes i escriptures, atesa la seva major riquesa, ja que entre els béns hi havia una casa que es trobava prop de l'església de la Seu. Com indica el títol del seu llibre particular, fou beneficiat del benefici de Sant Martí, juntament amb en Francesc Tudela, prevere, a més a més dels seus marmessors, dos preveres, que també foren beneficiats de la Seu³⁹⁸.

Guillem Artany

De Guillem Artany és documentat l'inventari dels béns relictos³⁹⁹ i el posterior encant públic dels seus béns⁴⁰⁰. Cal fer esment que hi ha més llibres en l'encant públic que en l'inventari, però en ambdós casos es tractaven de llibres de poc valor material: un *Doctrinal*, de pergamí, que fou venut per 4 sous; un *Tobies*, venut per

³⁹⁷ AHPM. *Inventariorum II* 1388-1389. Tr. 483. ff. 98r^o-98v^o. doc. 187.

³⁹⁸ AHPM. Llibre particular del benefici de Sant Martí i Berenguer de Soldevila i Francesc de Tudela, preveres beneficiats 1350-1422. Tr. 220. ffsn. doc. 208.

³⁹⁹ AHPM. *Inventariorum III* 1391-1393. Tr. 485. ff. 48v^o-49r^o, i ASM. Lligall d'inventaris s. XIV-XV. ASM 116. ffsn. doc. 212.

⁴⁰⁰ AHPM *Inventariorum III* 1391-1393. Tr. 485. ff. 61r^o-62v^o, i ASM. Lligall d'inventaris s. XIV-XV. ASM 78. ffsn. doc. 213.

4 sous i 1 diner, un *Saltiri* venut per 6 sous; i un *Breviari*, de pergami, venut per 48 sous i 6 sous, el llibre més valuós. És possible que els llibres restants fossin de temàtica profana: els 4 quaderns de paper venuts per 2 sous i 1 diner, tres lots de tres llibres cadascun, llibres petits, de paper, venuts per 6 diners, 4 diners, i 7 diners respectivament. Cal sumar als seus béns un petit arxiu personal compost per un sac de cartes de possessions i dos capbreus, per tant bé havia de posseir algunes propietats. Malgrat el petit nombre de llibres, pel que fa al contingut deuria ser una biblioteca comuna als altres preveres que disposessin d'unes mínimes rendes o almenys d'un benefici, com ho mostra la presència dels llibres i documents de comptabilitat, riquesa que li permetria l'adquisició d'alguns llibres.

Pere Perpinyà

La biblioteca de Pere Perpinyà és coneguda per un inventari⁴⁰¹, en data del 27 d'abril de 1394, i és força important pel que fa al nombre de còdexs, però caldria parlar més aviat de la biblioteca d'una escola i de la que Pere Perpinyà en seria el responsable, tal com ho confirma el gran nombre de llibres de gramàtica: 34 d'aquesta matèria d'un total d'almenys 70 llibres, dels quals 5 eren de lògica, 7 de litúrgics, un de medicina, almenys un clàssic, 5 llibres dels quals no es dona indicació del seu contingut, i un nombre indeterminat de *tractats*, que cal suposar llibres de factura senzilla i de contingut d'acord amb el caràcter de la biblioteca. Els llibres eren, doncs, senzills i amb els títols repetits, especialment pel que fa als gramaticals més usuals: vint-i-un *Doctrinal*, *Graecismus*, *Thobias*, *Parts*, *Regles*, *Cato* e *Contemptus*; dos *Verbal*; dos *Deriuador* [de gramàtica], d'Hugutius Pisanus; unes *Construccions* de Priscià, llibre de Priscianus, i possiblement el que és escrit com *Pelies maior e menor* es tracti també de Priscià, escrit així per una mala lectura del notari; també, del mateix autor hi ha uns *Barbarismus Prisciani*; el llibre *Modus significandi*, anònim, també gramatical; i un nombre indeterminat del que, com dic, el notari anomena *tractats*, i 5 lectures de lògica, dues d'elles *uelles*, i una altra és un *llibret*.

Complementen aquesta gran quantitat de llibres de gramàtica un altre grup de llibres litúrgicodevocionals, tres *Breviaris* i dos *Saltiris* i quatre llibres d'*Hores*,

⁴⁰¹ AHPM. Llibre particular de pere de Rocafort 1388-1442. Tr. 394. ffsn. doc. 230.

juntament amb un llibre d'*Imnes* i un *libret de cant*. És en aquest sentit que hem d'entendre la presència d'un *libret de art d'escriure*, llibre sens dubte gramatical, o el *libre de dictar letres* –s'entén per *letres* evidentment *cartes*, el que s'anomenava *Ars dictaminis*–. També és clar que no tots els llibres serien per a ús dels adiscents, sinó que alguns foren d'ús per al professor. Els llibres litúrgicodevocacionals eren sempre el complement ideal i usual per a la instrucció dels infants i ensenyar-los de llegir, a més de formar-los en la fe. El mateix caràcter tenia, paradoxalment, el llibre d'Ovidi *De arte amandi*, el qual *stricto sensu* seria poc recomanable, fins i tot per a una persona adulta, però, de fet, era utilitzat en la docència per mostrar què no era correcte.

Cal, però, tenir en compte que l'inventari inclou els llibres propietat del mateix prevere, ja que és fet a casa seva, on es fa esment en dos ítem corresponents a l'arxiu personal. Un sentit semblant tindria el *Flos Sanctorum* de Iacobus de Voragine, llibre poc adequat per a l'estudi infantil, però que surt de l'estrictament teològic per fer-se una lectura amena, popular i devota; la seva possessió en un mestre d'escola mostra fins a quin punt aquest text formà part de l'imaginari col·lectiu de la societat baixmedieval. És lícit de suposar que almenys dos llibres d'*Hores* serien d'ús personal (un dels quals de petit format, per a poder-lo dur al damunt). El llibre citat com a *glosa de Cato* potser es tractava sens dubte del *Distica*. És del tot normal la presència d'un llibre de *qüestions de medicina*, i complementen aquesta biblioteca un calendari (*Compot*), i el llibre inidentificat de *Mestre Guàrdia*. Finalment cal sumar-hi un llibre que presenta incipit però que no he pogut identificar, i quatre llibres dels quals no es dona cap indicació del seu contingut.

Jaume Planeta

Aquest prevere fou objecte de l'atenció de Sarret i Arbós. En un petit opuscle, de caràcter divulgatiu però resultat de la recerca a l'arxiu, comentà el seu testament:

El reverend Jaume Planeta, Prev., als 13 d'abril de 1407 ordena que deu Preveres vigilin i custodiïn el seu cos el dia que morirà i tota la nit següent [...]; que dits Preveres contínuament llegeixin els *psalms* per a la seva ànima i es doni, de caritat, un florí d'or a cada un, i finalment,

que la sepultura sia honorifice, bone et decenter. – (Protocol de Testaments. Arxiu Notarial) [sic]⁴⁰².

En l'inventari dels béns relictos d'aquest prevere, fet a instància, entre altres marmessors, de l'important notari Francesc de Gamiçans, l'únic llibre que hi ha, és un *libre, de paper, ab oracions de sants*, i la resta són escriptures, lletres i una carta, de pergami, *que lo senyor bisbe li hauie feta*⁴⁰³.

També és interessant comentar, pel que fa al testament, com els preveres havien de llegir durant el sepeli diversos *Salms* per a l'ànima del difunt. No és evident que, cadascú disposés del seu propi còdex, ja que en les esglésies on oficiaven ja disposaven dels llibres litúrgics bàsics. Tot i així, els *Salms* han estat sempre un dels textos bàsics per a la pregària cristiana, el seu volum material no és gran, i, això permeté que, com s'ha vist en el cas dels canonges de la Seu, el seu coneixement fos obligat.

Bernat Andreu, capellà de l'honor del papa i de la Seu Apostòlica

Són deu els documents que relacionen Bernat Andreu, capellà de l'honor del papa i de la Seu Apostòlica, amb els llibres: set corresponents a l'adquisició de llibres, un al lliurament de dos llibres en motiu d'algunes penyores amb un ciutadà de Manresa, i dos corresponen a sengles arbitratges entre dues parts, entre les quals hi ha la presència de llibres com a garantia.

Les adquisicions són les següents:

Llibre	Preu	Venedor	Data; tipus de venda
<i>Digestum uetus.</i>	50 sous.	Francesca, vídua de Jaume Sala, escrivà de la degania de Manresa.	1357, novembre, 27 ⁴⁰⁴ .
<i>Digesta noua.</i>	85 sous.	Pere Poncet, ciutadà de Manresa.	1360, juliol, 1; encant públic ⁴⁰⁵ .

⁴⁰² SARRET I ARBÓS, J.: *Testaments dels segles XIV i XV. Vestit de morts*, dins "Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca del Bages", n° 131. Manresa, juliol 1929. p. 333.

⁴⁰³ AHPM. Llibre particular de Jaume Planeta, prevere 1398-1408. Tr. 432. ffsn. doc. 286.

⁴⁰⁴ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 91.

<i>Digestum nouum.</i>	30 sous.	Ramon de Ferrerols, de la vila de Monistrol de Montserrat.	1367, febrer, 18; encant públic ⁴⁰⁶ .
<i>Decretals.</i>	20 sous.	Felip Mateu, de l'orde de Predicadors.	1367, març, 16 ⁴⁰⁷ .
<i>Decretals.</i>	35 sous.	Felip Mateu, de l'orde de Predicadors.	1367, juny, 4; venda en subhasta ⁴⁰⁸ .
<i>Libellus de ordine iudiciorum</i> , de Rofredus Beneventanus.	45 sous.	Andreu Torigues, ciutadà de Manresa.	1369, setembre, 22 ⁴⁰⁹ .
Codex.	100 sous.	Bernat Morató, escrivà de la cort del degà de Manresa.	1370, juny, 10 ⁴¹⁰ .

És segur que quatre de les set adquisicions no responen al valor real del còdex, ja que els preus són extraordinàriament baixos, igual que l'adquisició per duplicat de llibres jurídics, tant de dret civil com canònic, no s'explica per un interès real per la lectura de textos jurídics, ni perquè el primer còdex s'hagi pogut deteriorar amb el temps (penso en les *Digesta noua* adquirides en un interval curt de temps). És clar que el mòbil d'aquestes adquisicions és estrictament econòmic, però, essent més precís, segurament els foren vendes simulades per tal de garantir préstecs en forma de violaris o censals morts (excepte, evidentment, les dues *Digesta noua* que s'adquiriren en un

⁴⁰⁵ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 102.

⁴⁰⁶ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 111.

⁴⁰⁷ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 112.

⁴⁰⁸ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 113.

⁴⁰⁹ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 123.

⁴¹⁰ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 130.

encant públic pel preu de 85 i 30 sous respectivament, la primera de les quals la comprà després de d'estar exposada durant trenta dies, i unes *Decretals* pel valor de 35 sous). J. Hernando i Delgado ha estudiat aquest tipus de transaccions, i les seves conclusions són clares:

[...] Aquests contractes de compra-venda de rendes, tant els censals morts com els violaris, eren garantits amb béns immobles i mobles, entre aquests molt sovint amb llibres. En el cas que la garantia consistís en béns mobles, el venedor de la renda venia de manera simulada aquest bé moble al comprador de la renda. El comprador de la renda, per tant, comprava, mitjançant contracte de venda simulada, el bé moble per un preu igual o una mica superior al preu de la renda, preu que lògicament no lliurava al venedor. El comprador de la renda, però, retenia prop seu l'objecte, del qual podria disposar lliurement en cas que el venedor de la renda no en pagués la renda i/o no en tornés el preu o capital. Doncs bé, en ser compradors de rendes i, per tant, prestadors, de manera reiterada, una mateixa persona com [...] per exemple, entre d'altres, el notari i escrivà del rei Pere Miquel Carbonell, l'escrivà del rei Pere sa Sala, el cavaller i doctor en ambdós drets Joan Ramon Carbonell, el doctor en lleis Rotlan Santmartí, el causídic Pere Seró, els notaris Antoni Illes i Joan Montagut, alguns pensaren que aquestes vendes de llibres eren veritables compres de llibres, fet que es devia a llur preocupació per la cultura, per la qual cosa havien de disposar d'importants biblioteques. La realitat és una altra. Molts llibres rebuts eren el que hom podria dir "repetits". Alguns tenien un valor cultural i bibliòfil molt limitat. A més, la redempció del censal o violari comportava la devolució del bé venut, és a dir, la devolució del llibre⁴¹¹.

Tanmateix, el valor que cal atribuir als preus també és evident:

El fet que el preu del bé moble sigui igual al preu de la renda, ens indica que el venedor de la renda lliura al comprador un bé d'un valor equivalent al preu de la renda, el qual fa de garantia. En el cas que el preu de la venda del bé moble sigui una mica superior, ja hem dit que la diferència és igual a una renda o bé dues rendes. Si el censatari, per insolvència, no pagués, el censalista amb el bé moble asseguraria la renda o rendes no pagades i el preu o capital cedit al censatari⁴¹².

⁴¹¹ HERNANDO I DELGADO, J.: *Crèdit i llibres a Barcelona, al segle XV. Els contractes de venda de rendes (censals morts i violaris) garantits amb vendes simulades de llibres. El llibre, instrument econòmic i objecte de cultura*, dins "Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols". n° XVIII. Barcelona, 2000. p. 49.

⁴¹² HERNANDO I DELGADO, J.: *Crèdit i llibres a Barcelona, segle XV*, pp. 52-53.

A més a més de les adquisicions, Bernat Andreu intervé, com s'ha dit, en dos arbitratges: el primer documentat és en data del 3 de desembre de 1361⁴¹³, en una qüestió entre Pere Boixó, de la ciutat de Manresa, i del metge Bernat Figuerola; Bernat Andreu, en tant que mitjancer, rep un *Breviari*.

Novament en data del 25 de juliol de 1372⁴¹⁴, fou àrbitre entre Caterina, vídua de Francesc Degà, de la ciutat de Manresa, d'una part, i Berenguer Lluçà, savi en dret, de l'altra; Bernat Andreu retornà una *Emforçada* a Berenguer Lluçà, el qual li havia lliurat anteriorment en concepte de penyora, s'entén que no pas a títol personal.

No és possible dilucidar quines foren les raons concretes que hi havia rera aquests pactes, sense disposar de més documentació, però és una mostra de com d'habitual que era en aquella societat utilitzar els llibres com a garantia davant d'un deute o plet.

Guillem Bonfill, prevere

La biblioteca de Guillem Bonfill, prevere de Manresa, documentada en data del 19 de setembre de 1384⁴¹⁵, és relativament petita però variada, en la qual hi trobem fins a cinc llibres de comptes, referents a les poblacions de Llagostera, Talamanca, Castellbell “e d'altres lochs”.

Entre els llibres que són més lògics de trobar en la biblioteca d'un prevere, hi ha un *Diornal* escrit pel mateix possessor, de pergamí, ab ses giradores ab botó d'or, pel que manifestava un luxe formal, un *Dominical* i unes *Ores de Maria e defuncts*, totes tres d'ús litúrgic, si per a la pregària individual. Però són realment interessants les lectures de caràcter estrictament personal: destaca, en primer lloc, l'únic llibre de cuina que hi ha a la documentació: *Libre de apparellar viandes*. Pel nom, sembla que es tracta del conegut com *Llibre d'aparellar de menjar*, escrit en català. Aquest era una adaptació, en 274 capítols, del que fou el principal llibre de cuina al llarg de la segona

⁴¹³ AHPM. Llibre particular de Francesc i Berenguer de Palou 1332-1397. Tr. 172. ffsn. doc. 104.

⁴¹⁴ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 133.

⁴¹⁵ AHPM. Llibre particular de Francesc de Sallent i els preveres de la Seu 1353-1390. Tr. 245. ffsn. doc. 264.

meitat del segle XIV: el *Llibre de sant Soví*. La literatura culinària anava principalment adreçada a la noblesa i als prínceps, però aquest interès s'amplià a les taules de la burgesia i a eclesiàstics benestants. Sobre el seu caràcter gastronòmic s'ha escrit:

aquests receptaris es van veure influïts per la medicina escolàstica, en particular pels capítols sobre la dieta dels regiments de sanitat. En certa mesura sembla que fou justament aquesta interacció entre gastronomia i medicina en aquests textos el que n'afavorí la difusió, fins i tot entre els religiosos, malgrat les condemnes dels moralistes⁴¹⁶.

El llibre *de Sèneca i de Salamó*. De fet Sèneca fou considerat un autor cristià, i fins i tot se'l feu autor d'una suposada correspondència amb Sant Pau. La seva filosofia de caràcter moralitzant i estoica, en permetia fer-ne una lectura des de la fe cristiana. Pel que fa a la menció de Salomó, és possible és que inclogués el llibre bíblic dels *Proverbis* o màximes, tradicionalment atribuïdes al rei hebreu.

Atès el caràcter singular d'aquesta biblioteca, és difícil que el llibre *Cinonima* sigui un llibre de caràcter gramatical, més probable és que es tracti de l'obra d'Isidor de Sevilla *Synonima seu Soliloquia*. Cap també la possibilitat, més remota, que el títol correcte sigui *Cigonina*, i el seu autor sigui en Cigó o Sitjó, bisbe de Lleida. Aquest llibre, escrit en llatí, duia el títol de: *Lectura in quartum librum Decretalium*, i era un “comentari de dret canònic al llibre quart de les *Decretals*, que fa referència als maleficcis que poden originar casos d'impotència masculina (*impotencia coeundi*) de greus conseqüències per al sagrament matrimonial”. Cal destacar que el “bisbe Sitjó emfasitza el recurs a la medicina racional de l'època per il·lustrar i combatre el problema, encara que les fonts mèdiques que hi utilitza tampoc no deixaren de vincular-lo a causes ocultes⁴¹⁷”.

Aquesta darrera possibilitat s'adiu amb el caràcter del llibre *qui tracta de steles e de planetes*. L'interès de l'època per l'astrologia era lluny de la concepció més racionalista del món que s'ha desenvolupat des del segle XVIII:

A partir del segle XIV, a tot l'Occident europeu hom va convenir que l'astrologia era l'instrument més susceptible de subministrar una visió total de la condició de l'ésser humà, en

⁴¹⁶ CIFUENTES, Ll.: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, pp. 293-294.

⁴¹⁷ CIFUENTES, Ll.: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, p. 228.

oferir un lligam teòric i efectiu entre les circumstàncies de la vida a la terra (microcosmos) i la disposició dels astres de l'univers (macrocosmos) en el qual aquella estava inserida. Fou a partir de l'Europa mediterrània occidental, amb una forta influència de la rica tradició desenvolupada al món islàmic, el contacte amb el qual hi era més fàcil i estret, que l'interès per l'astrologia, tot i l'intens debat intel·lectual que es produí, es difongué arreu de l'Occident, fascinà les minories cultes (les universitàries incloses) i connectà amb la massa popular⁴¹⁸.

Si bé del llibre només es dóna un títol genèric, sí que es poden apuntar algunes possibilitats dins la profusa literatura d'aquest gènere. Una d'aquestes obres fou la d'Ali Aben Ragel, escriptor toledà del segle XI, *De iudiciis seu fatis stellarum*, obra molt difosa a les biblioteques, de la qual hi havia traducció llatina i romanç⁴¹⁹; el *Livro de figuras et astronomia*, llibre que el 1351 Pere III manava d'arromançar⁴²⁰, i el *Llibre de l'eclipsi del sol i de la lluna*⁴²¹, o bé el *de L'eclipsi del sol i de la lluna i del giramen i ple d'aquesta*, escrit per Dalmau Sesplanes, astròleg del rei⁴²². És clar que entre la literatura astrològica, que estudia la influència dels astres sobre el món sublunar, i la literatura astronòmica, tal com avui l'entendem, en el seu sentit físic, no hi hagué una diferència clara fins el segle XVI amb l'obra de Copèrnic. Per aquests títols és clar com aquest fou un gènere d'origen i caràcter profà, més aviat proper a la cultura grecollatina, però que convisqué plenament amb la tradició cristiana. El desinterès per aquest saber es pot considerar recent en el temps, ja que fins a finals del segle XVIII i principis del XIX, la literatura astrològica i astronòmica pervisqué, especialment en medis rurals. Això es veu en les nombroses edicions i reedicions dels llunaris i calendaris perpetus dels segles XV i XVI que barregen nocions de medicina popular i devoció als sants, en d'obres. A més a més cal tenir en compte que Manresa, malgrat fos ciutat, era fortament lligada al seu medi rural, i per tant amb un substrat pagà que convivia amb els aspectes més populars, pietosos i menys pròpiament teològics del cristianisme, contra els quals el clergat lluità fins ben entrada l'època moderna, per tant l'absència de llibres d'astrologia

⁴¹⁸ CIFUENTES, Ll.: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, p. 190.

⁴¹⁹ RUBIÓ, A.: *Documents per a la història de la cultura medieval*, vol 1, doc. CXCI, en data de 24 d'octubre de 1359, p. 190.

⁴²⁰ RUBIÓ, A.: *Documents...*, vol. 1, doc. CLIII, en data de 10 juliol, 1351, p. 155.

⁴²¹ RUBIÓ, A.: *Documents...*, vol. 1, doc. LXXIV, en data de 14 d'abril de 1328, p. 91.

⁴²² RUBIÓ, A.: *Documents...*, vol. 1, doc. CCCIV, en data de 12. setembre, 1379, p. 280.

no ha de fer pensar que aquest pensament no existís: necessàriament havia d'existir, però més a nivell oral i popular.

No he trobat en cap dels repertoris consultats a quin autor correspon el títol *Cronomatiam*, però com que es tracta de la biblioteca d'un prevere, és possible que es tractés d'un calendari, o bé algun llibre de còmput, potser destinat al càlcul de la Pasqua, però sense que hom pugui afegir-hi res més.

I relacionat amb aquest darrer títol, hi ha el que a l'inventari consta com *In summis festis*, mots que més aviat semblen correspondre a un incipit, i que també faria referència a algun calendari o còmput de les festes.

El clergat secular en altres poblacions

Navarcles

Navarcles és un poble que es troba a un quilòmetre del monestir de Sant Benet de Bages, a l'altra banda del riu Llobregat, i en el segle XIV, segons el capbreu realitzat per aquest monestir l'any 1338, estaria format per 50 o 60 cases. “Sant Benet era el senyor feudal de Navarcles des del segle XIII, encara que hagués de compartir part de les rendes amb la canònica de Vic: nomenava el batlle i el rector i era també el senyor eminent de la terra. Aquest domini feudal tenia una esclletxa jurídica: la jurisdicció criminal era en mans del rei i permetia en determinades ocasions la intervenció del veguer⁴²³”.

Es tractava, doncs, d'una parròquia i església petita. Els llibres que no faltaven mai en cap església durant els segles que anaven del IX al XII eren l'*antifonari*, l'*hinnari*, l'*homiliari*, el *leccionari*, el *missal* i el *saltiri*⁴²⁴. Ara bé, en segles posteriors es requeririen més còdexs. Mossèn J. Gudiol diu al respecte:

El repertori de llibres que haurien de figurar en una església normalment oficiada era constituït pels següents: *Epistolarium*, *Euangeliarium*, *Missale*, *Psalterium*, *Officierium*, *Passionarium*, *Antiphonarium*, *Leccionarium*, *Ordinarium*, *Dominicale*, *Feriale*, *Sanctorale*, *Responsorium*, *Prosarium*, *Capitulare* o *Collectaneum*, *Sermonarium*, *Consueta*, *Constitutiones synodales*. Les

⁴²³ FERRER I ALÒS, Ll.: “Navarcles” dins *Història del Bages*, p. 136.

⁴²⁴ ALTURO, J.: “Les inventaires de livres en Catalogne”, *Scriptorium*, Tome L, p. 371.

parroquials havien de tenir aquests llibres que els bisbes de primeries del segle XIV examinen minuciosament en les visites pastorals i manen refer si els troben aperduats⁴²⁵.

Aconseguir tots aquests llibres, normalment era responsabilitat de la mateixa parròquia, si bé no s'exclou la possibilitat que la mateixa seu episcopal s'en fes responsable, i per això la cura del bisbe en les visites pastorals era més estricta⁴²⁶. En tot cas no he pogut documentar que la Seu de Manresa abastís de llibres cap de les parròquies de les que tinc notícia.

En la visita pastoral del bisbe de Vic, que data del 4 de desembre de 1331⁴²⁷, aquest trobà que hi faltaven un *leccioner*, és a dir, el llibre que aplegava les lectures de la missa, i el llibre de cant *responser*. Especialment greu seria la primera mancança, si bé és possible que es disposés d'algun *missal plenari*, i l'advertència del bisbe anés dirigida a evitar la mancança real alhora d'oficiar.

Rubió

En data del 6 de desembre de 1380⁴²⁸, és documentada la promesa que féu Bernat Duran, habitant de Manresa, a Pere Camps, “prior” de Rubió, que li escriuria un llibre que contingués l'*Epistolarium* (Epístoles del Nou Testament), *Sanctoralem* (el fragment del *missal* corresponent al propi dels sants) i *Dominicalem* (el fragment del *missal* corresponent a la missa dels diumenges), tots segons el costum de l'església de Vic. No tinc cap notícia sobre l'existència d'un convent a la població del castell de Rubió, situat a l'Anoia, limítrofa amb el Bages⁴²⁹, pel que és possible que el tractament de prior es tracti d'un lapsus del notari per “presbitero”, ja que, a més a més, els llibres que demana que li escriguin són bàsics en les esglésies parroquials. Llibres, tots ells, continguts en un còdex destinat a l'ús litúrgic: *de littera grossa siue redona, in bonis pergamenis et ipsum illuminatum et ligatum cum postibus*. Promet fer-li el treball per la festa de la Pentecosta, és a dir, en un lapse de temps d'uns sis mesos. El pagament per

⁴²⁵ Citat per ALTURO, J.: *El llibre manuscrit a Catalunya*, p. 154.

⁴²⁶ ALTURO, J.: *El llibre manuscrit a Catalunya*, p. 156.

⁴²⁷ ACV. [Visites pastorals] 1200 B. f. 70rº. doc. 44.

⁴²⁸ AHPM. Esborranys 1380. AHPM. m – 31. ffsn. doc. 154.

⁴²⁹ GEC, veu: “Rubió”, vol. 20, p. 56.

aquesta tasca va ser de 110 sous, dels quals n'avançà només 1 florí, quantitat més aviat simbòlica.

Santpedor

Santpedor fou la segona població en importància de la vegueria del Bages després de Manresa, arribà a assolir la xifra de 190 focs al llarg del segle XIV, i l'any 1400 li fou donada el carreratge de Barcelona pel rei Martí l'Humà. Les topades amb la ciutat de Manresa foren freqüents, i àdhuc violentes, entre altres motius, a més a més dels de tipus jurisdiccional, perquè la ciutat de Manresa volia disposar en exclusiva de l'aigua de la Sèquia. Santpedor tingué un govern local estructurat, recolzat per diversos privilegis reials, i disposava d'atribucions judicials. Àdhuc enviava diputats a les Corts catalanes. Cada setmana se celebrava mercat, i el dia de Sant Miquel la fira anual, com a mostra d'una activitat econòmica notable, dins l'estructura econòmica de l'època, bàsicament agricultura i de producció llanera⁴³⁰.

De la vila de Santpedor dispo de tres documents, tots de la darrera dècada del segle XIV. Un es tracta de l'inventari dels béns relictos del prevere i rector de l'església de Santpedor, Pere de Prat, extret del llibre particular que aquest prevere tenia a l'escrivania de Manresa⁴³¹. En ell s'hi troben dos llibres: un *De uicis e uertuts*, llibre de caràcter moralitzant molt difós durant l'època, atribuït a Guillelmus Altissidoriensis, de gran utilitat per a preparar sermons, i un llibre de paper, amb coberta verda, del qual no s'ens diu el títol; completen l'inventari deu pergamins de cabrit, i per tant de bona qualitat, dels quals he de suposar que eren en blanc, destinats a redactar escriptures. Destaca d'aquest inventari precisament la seva pobresa en llibres, fent veritat la idea que en general el clergat secular tenia un nivell cultural baix.

Els altres dos documents corresponen a la visita pastoral que feu el bisbe de Vic a l'església de Santpedor, i que confirmen la situació decadent del clergat secular a la població. El 16 de desembre de 1395⁴³², en la seva visita a l'església, se li informa que Pere de les Eres o de l'Era, prevere beneficiat del benefici de Sant Joan, no es cuida del

⁴³⁰ RUBÍ I CASALS, M. Gemma, i VICENTE I VELASCO, Isabel, "Santpedor", dins *Història del Bages*, p. 292-295.

⁴³¹ AHPM. Llibre particular de Pere de Prat 1378-1396. Tr. 347. ffsn. doc. 227.

⁴³² ACV. [Visites pastorals]. 1201 A. f. 34vº. doc. 242.

benifet ni hi ha posat ningú al seu lloc, i que havia empenyorat el calze d'argent i el *Missal* de l'altar. El bisbe manà que, sota pena d'excomunió, el prevere restaurés el servei a l'altar i que comparegués personalment davant seu, i és que el *Missal* que aquest prevere hauria empenyorat, així com el calze d'argent, serien propietat del benifet. D'una cosa semblant li informaren Joan de Vilaseca i Ramon Calvet, procuradors del benefici, quan li digueren que un tal Ramon *lo Pelló*, el qual prestava servei al mateix benefici, havia perdut un *missal* que pertanyia al benifet. El bisbe manà que fos restituit des de la data de la visita, el desembre, fins a la propera Pasqua, sota pena de set lliures, com també manà que abans de deu dies el tal Ramon comparegués davant seu per tal de donar raó del benefici de Sant Joan de Santpedor, com també del benefici de l'església de Claret⁴³³. Aquesta deixadesa en els aspectes litúrgics i la tebior en la vida religiosa, serien, sens dubte, més accentuats en les poblacions en les que no hi havia la competència dels ordes mendicants.

Sant Salvador de Guardiola

“Les primeres notícies sobre la població d'aquest terme municipal les trobem al segle XIV. Aleshores l'actual terme era dividit en dos: Guardiola i Salelles. Aquest darrer pertanyia al terme de Manresa. En la documentació de les corts de 1377-78, Salelles era formada per 8 focs i Guardiola per 3⁴³⁴”.

El més segur és que el castell de Guardiola fos aprisionat pels fundadors del monestir de Sant Benet de Bages, com feren amb el proper castell de Maians⁴³⁵. Pel que fa a l'església “es trobava a mig camí en l'ascens del turó on s'aixecava el castell. D'aquesta església, que tenia una curiosa planta de doble nau i doble absis, tenim notícies documentals de l'any 1308, però les restes explorades són posteriors, de finals del segle XI o XII. L'actual capella, dedicada a la Nostra Senyora de Gràcia, té per

⁴³³ ACV. [Visites pastorals]. 1201 A. f. 34vº. doc. 243. No he pogut esbrinar quina església és aquesta de Claret.

⁴³⁴ GÓMEZ I GÓMEZ, Immaculada: “Sant Salvador de Guardiola”, dins *Història del Bages*, p. 420

⁴³⁵ *op. cit.*, p. 422.

façana un mur romànic, dels segles XI-XII, i per santuari una capelleta gòtica, rectangular, coberta a dues aigües amb nerviacions tardanes del segle XVI⁴³⁶.

Per un document en data del 31 de desembre de 1387⁴³⁷, se sap que el rector de l'església del castell de Guardiola havia prestat a Ramon de Puig, prevere i vicari, diverses robes i sis llibres necessaris per al culte religiós, els quals foren retornats per Pere de Puig, assaonador de pells, de la ciutat de Manresa. Els llibres eren els següents: un *Missal*, un *Evangelister*, un *Epistoler*, i un *Legendarium festiualem* i un *Legendarium dominicalem*. Gracies un altre document⁴³⁸, amb data del 23 d'octubre de 1369, es pot saber que Ramon de Puig fou prevere i beneficiat a la Seu de Barcelona.

Per l'altre document que dispo del mateix prevere i rector d'aquesta església, de l'any 1393, Bernat d'Esglesioles⁴³⁹ vengué, mitjançant el corredor públic de la ciutat de Manresa, un *Breviari, scriptum secundum officium Romane ecclesie*, és a dir, de la litúrgia romana, a Gerard de Torrents, de l'orde de framenors, el qual deuria tenir cura dels serveis religiosos de les monges del monestir de Sant Blai i Sant Llàtzer de Manresa, ja que el document ha estat trobat en un llibre particular del monestir. Bernat d'Esglesioles havia comprat el *Breviari* a Guillem Querol, capellà i mestre de capella reial i beneficiat a la Seu de Lleida.

Jurisperits eclesiàstics d'altres poblacions

Bernat de Castellons, batxiller en lleis i rector de l'església de Castelltallat, diòcesi de Vic

La biblioteca de Bernat de Castellons, batxiller en lleis i rector de l'església de Castelltallat, diòcesi de Vic, és documentada pel testament i alhora inventari dels seus béns⁴⁴⁰. L'indret de Castelltallat actualment es troba repartit entre els municipis de Sant Mateu i Fonollosa. Castelltallat va romandre des d'un inici (la primera menció data de

⁴³⁶ *op. cit.*, p. 426-427.

⁴³⁷ AHPM. Sutorum IX 1383-1388. AHCM/Gremis-56. ffsn. doc. 180.

⁴³⁸ AHPM. Inventaris 1389-1391. Tr. 484. ff. 100vº-101rº. ffsn. doc. 127.

⁴³⁹ AHPM. Llibre particular de Santa Clara 1383-1401. AHCM/Ecles. C-47 (Santa Clara V). ff. 107vº-108rº. doc. 221.

⁴⁴⁰ AHPM. *Testamentorum V* 1373-1375. 1360, setembre, 16 - 1375, agost, 16. Tr. 467. ffsn. doc. 136.

l'any 937) en poder de la casa vescomtal cardonina fins a l'època moderna, en que passà a mans de la casa de Medinaceli⁴⁴¹. Bernat de Castellons posseí una biblioteca d'almenys quinze volums. D'aquests només dos llibres, de tots els que dispo amb menció de títol eren del *corpus* justinià (ja que un item esmenta la possessió de cinc llibres de dret, sense cap més precisió): concretament un *Codi* i un *Digestum uetus*. La resta, com era d'esperar, eren de dret canònic: tres exemplars de les *Decretals*, unes *Clementines* i el *Sisè llibre de les Decretals*. Dues obres de juristes medievals són la *Summa Hostiensis* o *Summa Aurea* d'Enrico da Susa, l'*Hostiense*; l'altre es tracta d'un *Innocent*, és a dir, el tan freqüent *Apologeticus* d'Innocenci IV. Entre els llibres estrictament religiosos només s'hi troba un *Breviarium secundum consuetudinem ecclesiam Vicensis*. Queden, com ja he dit, uns incerts *quinque libris iuris* entre les seves possessions. En els seus béns hi ha "*Item, quoddam apparatus fusti uocatum studi, cum sua roda*", com a prova d'una dedicació seriosa a l'estudi.

En un principi el seus béns foren llegats a la seva germana Guillema, muller de Pere Soler, que, com es pot veure al llarg del document, fou l'encarregada de complir les seves darreres voluntats. D'alguns d'aquests llibres s'indica qui n'era l'antic possessor o propietari, o bé per qui li havia pervingut el llibre. L'estudi dels antics possessors dels llibres ens mostra com Bernat Castellons mantingué una relació amb Manresa, centre econòmic i cultural del comtat. En primer lloc el document ens informa que unes *Decretals* i un *Sisè* havien pertangut a un tal Bernat Miquel, doctor –s'entén, és clar, que ho fou en lleis–, i que el *Breviari* esmentat que pertanyia a Guillem Miquel, nebot del predit Bernat, li pervingué per heretat d'aquest. Guillem tenia un germà anomenat també Bernat: així, el llibre *Sisè* l'heretaren aquell i Bernat (*junior*). Els cinc llibres de dret sense identificar correspongueren a Bernat, així com una de les *Decretals*. Que el Bernat Miquel *senior* fos doctor en lleis, i que el Bernat Miquel *junior* rebés aquests llibres de dret fa pensar en la possibilitat que realitzés estudis de dret. Si això és cert, podem identificar-lo en un document del *Llibre Verd de Manresa*⁴⁴² datat el 10 de desembre de 1420, i així el Bernat Miquel que rep els llibres seria ciutadà de Barcelona, llicenciat en lleis, al qual el rei li infeudà la quèstia i el sequiatge que havia de rebre de

⁴⁴¹ *Història del Bages*. Article d'Albert BENET I CLARÀ i Anna Maria DUOCASTELLA I FIGUERA: "Sant Mateu de Bages", vol. II, p. 407.

⁴⁴² *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 153, p. 412.

la ciutat de Manresa, i que alhora tindria un fill homònim, també llicenciat en lleis, el qual també apareix en el mateix document com a jutge en el plet de la ciutat de Manresa contra el seu pare, per raó de la lluitació dels 7000 sous que en concepte de la quèstia i sequiatge aquest rebia. També, en la carta de govern de la ciutat de Manresa de l'any 1393, s'hi troba un "micer" Bernat Miquel com una de les persones que havien de fer consell especial el primer any. Finalment, per un altre document del *Llibre Verd de Manresa*⁴⁴³ (amb data del 30 de juliol de 1593), sabem que la ciutat de Manresa, en aquell any intentà de fer un capbreu dels delmes de la ciutat i el seu terme, i per una d'aquestes referències podem saber que Bernat Miquel, abans de ser ciutadà de Barcelona ho havia estat de Manresa: *Bernardum Michaelem, in legibus licenciatum, ciuem Barchinone, olim Minorise*, informació que confirma aquesta hipòtesi.

Bernat Castellons afirmà en el seu testament posseir unes *Decretals* propietat de Jaume Sarta. Jaume Sarta fou un mercader de Manresa molt actiu en la vida de la ciutat, del qual es poden seguir les diverses procures que feu per la ciutat davant del rei: la compra de les jurisdiccions de Castellar, Súria i Castelladral⁴⁴⁴, o bé la reunió per a l'armament d'una galera per part del Ducat de Girona per a la recuperació de Sardenya⁴⁴⁵; finalment, Jaume Sarta fou l'únic síndic desplaçat a València davant el rei per tal de rebre un dels documents més transcendents en la vida de la ciutat: la tan esmentada carta de govern de la ciutat de l'any 1393⁴⁴⁶, alhora que en ella fou designat com una de les persones que el primer any havien de prestar consell general a la ciutat.

Ja, i per acabar, Bernat de Castellons admet tenir una *Digesta ueterem* propietat de Jaume de Copons, jurisperit del qual coneixem la seva biblioteca de 31 llibres, i del qual tenim notícia d'una de les seves procures o sindicats en nom de la ciutat. Aquest llibre el tenia en penyora per Guibergues pel preu de 20 sous, tot i que això no ens assegura que es coneguessin amb Jaume de Copons; aquell és segurament el rector de l'església de Súria Guillem de Guibergues, prevere i alhora jurisperit, on consta la possessió d'almenys nou llibres de dret (biblioteca que comento tot seguit).

⁴⁴³ *op. cit.*, doc. 187, p. 565.

⁴⁴⁴ *op. cit.*, doc. 65, p. 224, doc. 66., p. 235.

⁴⁴⁵ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 110. *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 44, p. 171.

⁴⁴⁶ *El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 128, p. 322.

La documentació ens permet de veure, doncs, un rector i alhora batxiller en lleis que estava en contacte amb jurisperits, amb persones cultes i que, en el cas de Jaume Sarta i potser de Jaume de Copons, destaquen per les seves activitats per la ciutat. La seva preocupació pel dret canònic era comprensible atesa la seva condició de religiós, però també llegia dret civil, i, el que és important, la possessió de dos llibres, per penyora i per préstec respectivament, mostra una mobilitat del llibre i suposa no limitar la lectura als llibres posseïts en plena propietat. Era recurs un evident davant la mancança de diners.

Guillem de Guibergues, prevere i jurisperit, rector de l'església de Súria.

La notícia de la biblioteca de Guillem de Guibergues⁴⁴⁷, prevere, jurisperit i rector de l'església de Súria, ens ve per la donació que féu dels seus llibres de dret a Saura –filla de Saura de Riera–, casada amb Jaume Ferrer de la vila de Santpedor, i com a raó de l'entrega, exposa que aquesta pugui aportar el corresponent dot al seu matrimoni, així en el mateix document de donació diu que:

in scola perpetuo retinentur quod amore Dei et in eius honorem propenditur, attendentes etiam meritorum et ualide pium fore subuenire puellis pauperibus pro dote cum qua maritantur.

Segons un fogatge de l'any 1359 el terme de Súria tenia 34 focs, o sigui, uns 136 habitants aproximadament⁴⁴⁸. L'11 d'abril de 1320, Jaume II vengué al vescomte de Cardona la jurisdicció de Súria com a resultat d'un procés d'adquisició de masos i terres per part d'aquests vescomtes. L'any 1360 Manresa recuperà les jurisdiccions alta i baixa dels llocs de Súria i Castelladral, Castellar i Seguers comprant-les al vescomte de Cardona Hug pel preu de 25.940 sous, adquisició possible gràcies a l'intervenció del rei que accedí de les súpliques de la ciutat⁴⁴⁹. Finalment:

El 4 de desembre de 1375 el rei Pere III erigeix el comtat de Cardona i, entre les possessions vinculades, hi figura el castell de Súria. El 31 d'octubre de l'any vinent s'acabà la disputa sobre la possessió de la jurisdicció de Súria entre Manresa i el comtat de Cardona pagant el comte Hug 8.000 sous a Manresa perquè aquesta renunciés a les seves pretensions sobre l'esmentada vila. A

⁴⁴⁷ AHPM. *Comunis Berengarii de Tresserris* 1363-1365. Tr. 294. ffsn. doc. 55.

⁴⁴⁸ REGUANT I AGUT, Josep: *Història del Bages*, article "Súria", vol II, p. 477.

⁴⁴⁹ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 65, p. 224, doc. 66, p. 237.

3 de desembre del mateix any el rei Pere III confirma que el castell de Súria és possessió del comtat de Cardona⁴⁵⁰.

Aquestes remarques són importants, ja que els canvis tant freqüents de les jurisdiccions dels diversos termes havien de crear necessàriament una inseguretat, especialment en els aspectes fiscal i judicial, i aquí es trobaria l'explicació de la necessitat d'una formació jurídica d'aquests rectors de petites parròquies que, alhora que exercien el seu ministeri religiós, es constituïen en garants d'un ordre davant les autoritats laiques, d'una manera evident i necessària donats els nivells d'alfabetització de la societat en general, i d'una manera més accentuada en les zones rurals per evitar d'entrar en situacions violentes.

De quins llibres disposà Guillem de Guibergues? S'hi troben tres llibres del *corpus* justinià: una *Digesta ueya*, una *Emforçada* i un *Codi*. S'hi troben també quatre llibres del *Corpus Iuris Canonici*: unes *Decretals*, dos exemplars del *Sisè llibre de les Decretals* i unes *Clementinas*. Sobre aquest darrer llibre trobem l'*Apparatus ad Clementinas de Iohannes Andreae*, i això que l'autor era del segle XIV. Finalment, un llibre del qual se'ns dóna un incipit que no he pogut identificar: *Iohannes interpretatur gratia siue in quo est gratia*. Cal ajuntar-hi sis quaderns escrits, de paper i sense coberta, i uns altres sis també escrits però relligats i amb coberta. Per acabar trobem, almenys una part del seu arxiu personal constituït per un *folium pergameneum scriptum cum quibusdam scripturis papiri*.

Guillem de Guibergues posà certes condicions a Saura per a heretar aquests llibres: que en el cas que aquesta morís abans que el seu marit, sense infant legítim o amb un infant amb una edat menor de 25 anys, en qualsevol d'aquests casos, el llegat fos distribuït i donat per a pies causes per amor de Déu, amb coneixement del mateix Guillem, o de la seva mare, o dels hereus i possessors del mas de Vilarecans, de Santpedor, excepte 200 sous els quals podrà retenir per a ella i si vol els podrà testar; tanmateix si tots o alguns dels llibres i quaderns els volgués vendre, li serà permès.

⁴⁵⁰ *Història del Bages*, article "Súria", vol. II, p. 482.

Conclusions

Aquesta documentació mostra és que el nivell cultural del clergat secular no es limitava al llibre posseït. La formació cultural del clergat depenia en gran part de les esglésies i monestirs, ja que els preveres només disposaven de mitjans per a adquirir una petita biblioteca de caràcter litúrgicodevocional, amb llibres de petit format, quedant fora del seu abast l'adquisició d'altre tipus d'obres. En alguns casos, el més fàcil accés als llibres litúrgicodevacionals permeté als preveres de prescindir àdhuc de l'adquisició d'aquests. Si tenim en comte això, es confirma la tesi que el baix nivell del clergat secular féu més fàcil la popularitat dels ordes mendicants que feren de la predicació quelcom fonamental, i donaren així resposta a les necessitats espirituals de la població. Aquesta dimensió acabà per imposar-se per damunt de la legalitat eclesiàstica que donava l'exclusivitat al clergat secular en els actes litúrgics més fonamentals per a la vida dels fidels, com era la confessió, els enterraments, els matrimonis.

Però sens dubte s'ha de matisar l'afirmació, generalment categòrica, que el clergat de les zones rurals no era culte, o fins i tot analfabet. Quan el prevere sabia llegir i tenia una certa cultura, especialment jurídica, es convertia en una de les autoritats de la vila. L'adquisició d'uns coneixements de tipus jurídic el farien especialment un interlocutor molt apte alhora de negociar a favor de la comunitat, tan fos a nivell col·lectiu (com en els canvis de jurisdiccions) ja fos a nivell individual. Aquests jurisperits eclesiàstics mantingueren relacions amb altres persones, igualment cultes, de Manresa, i s'establí una circulació de llibres. Dos exemples no són prou representatius, però sí suficients per a no generalitzar abusivament el tòpic de la ignorància del clergat secular.

L'ORDE BENEDICTÍ: SANTA MARIA DE RIPOLL, SANTA MARIA DE MONTSERRAT, SANTA CECÍLIA DE MONTSERRAT I SANT BENET DE BAGES

Santa Maria de Ripoll i Santa Maria de Montserrat

El valor material dels llibres sempre augmenta a mesura que ens remuntem en el temps. Els dos documents amb que enceto aquest apartat il·lustren com la transmissió d'un llibre pot generar conflictes, àdhuc entre monestirs. No ens ha d'estranyar, ja que “els llibres han estat sempre objecte d'una certa cobdícia espiritual. De vegades sembla com si a l'entorn d'ells no regissin certes lleis morals que regulen la propietat⁴⁵¹”. Durant la primavera i l'estiu de 1284, Pere de Grevalosa –possiblement el jurisperit que ja coneixem– fou jutge assignat entre els procuradors del ciutadà de Barcelona, Bernat Fuster, i el monestir de Ripoll, i sentencià que les *Decretals amb glossa de Bernat d'Acast*, que havien estat propietat de Ponç de Vallpirants, monjo d'aquest monestir (potser difunt, tot i que no es diu), pertanyien al primer, atès que cap representant del convent comparegué en el judici⁴⁵². Els procuradors de Bernat Fuster comunicaren aquesta decisió al sotsveguer de Manresa, Romeu de Morera. Però les *Decretals*, tal com es pot veure amb en un segon document⁴⁵³, foren adquirides per un altre monjo del monestir, Berenguer de Castellolí, pel preu de 555 sous. Aquest monjo reconeix als procuradors de Bernat Fuster que, efectivament, els fou adjudicat aquest llibre, promet que si l'abat de Ripoll li reclamava el llibre, li lliuraria només si abans li pagava la predita quantitat, i, finalment, decideix de llegar al seu monestir les *Decretals* quan mori. Sembla que en aquest document, hi plana el temor que l'abat consideri nul·la la decisió de Pere de Grevalosa, i reclami la propietat del llibre; d'aquí vindrien les prevencions de Berenguer de Castellolí per assegurar-se aquesta propietat com a personal.

⁴⁵¹ MUNDÓ, A.M.: “Notes sobre la cultura montserratina del segle XIV”, *Analecta Montserratensia*, vol. VIII, 1954-55.

⁴⁵² AHPM [Mestre Pere] Comú 1283-1285. Tr. 2. ffsn. doc. 6.

⁴⁵³ AHPM [Mestre Pere] Comú 1283-1285. Tr. 2, ffsn. doc. 7 bis

Les relacions entre els monestirs de Ripoll i Montserrat foren molt complexes i tenses, a rel del procés pel qual Montserrat es convertí en abadia independent de la “casa mare” de Ripoll⁴⁵⁴. L’actitud dels priors del Montserrat davant d’aquestes relacions, que marquen la història del monestir per aquests anys, sovint és determinada per factors d’orde polític, econòmic i de prestigi personal. Els anys en què Bernat Escarrer fou prior de Montserrat tenen ombres i llums, i arribà a estar empresonat per ordre de l’inquisidor reial fra Arnau Burguet i el bisbe de Vic a la mateixa presó episcopal⁴⁵⁵. De fet, tant el pare Gregorio Argaiz, historiador de Montserrat (segle XVII), com el pare Anselm Albareda, conclogueren que Bernat Escarrer fou un gran treballador per a convertir el priorat en abadia independent⁴⁵⁶.

Disposo de tres documents pertanyents als anys en què Bernat Escarrer fou prior de Montserrat. En el primer⁴⁵⁷ aquest constitueix procuradors seus al ciutadà de Manresa Francesc de Casanova, i a Romeu de Porres, donzell, per tal que recuperin de Guillem de Benencasa i la seva muller, de la ciutat de Montpeller, diversos objectes, entre els quals llibres i argenteries. Aquest document fou, fa uns anys, trobat i comentat pel dr. A. M. Mundó, que el valorà de la següent manera:

No em consta en quin moment es va deturar el prior Escarrer a Montpeller. No crec que els seus objectes personals i els llibres fossin allí dels anys 1300-1303, en què no pogué prendre possessió pacíficament del seu priorat, veient-se’n allunyat forçadament. Es probable que els hi deixés en un seu viatge ulterior a la novella cort d’Avinyó o a alguna altra banda del Llenguadoc. Qui sap si els tenia empenyorats als Benencasa; de totes maneres no es podria deduir del text d’aquest document, que sembla indicar més aviat un dipòsit a casa d’amics. No sabem res tampoc del lloc on van anar a raure aquests llibres, encara que es pot suposar que devien restar a Montserrat⁴⁵⁸.

⁴⁵⁴ Aquestes relacions poden veure’s en l’edició que el P. X. ALTÉS I AGUILÓ féu dels *Annals de Montserrat de Benet Ribas i Calaf*.

⁴⁵⁵ ALTÉS i AGUILÓ, X.: *Benet Ribas i Calaf (1735-1812) Annals de Montserrat (1258-1485)*, p. 46.

⁴⁵⁶ Gregorio de Argaiz: benemerito y zeloso prior poco conocido y menos estimado... Que se ressió y se opuso vigorosamente a los intentos y pretensiones de los abades de Ripoll (citat per ALTÉS i AGUILÓ, X, P. 46); vegeu P. Anselm Albareda: *Història de Montserrat*, p. 37-38.

⁴⁵⁷ AHPM. Llibre particular de Santa Maria de Montserrat 1308-1409. AHCM/Ecles. C-107 (Montserrat D). ffsn. doc. 16.

⁴⁵⁸ MUNDÓ, A. M.: “Notes sobre la cultura montserratina del segle XIV”, dins *Analecta*

El dr. Mundó indica també la posterior prohibició que es feu d'aquests dipòsits a persones alienes als monestirs: concretament per la Congregació Claustral Tarraconense, seguint les prescripcions de la butlla "Summa Magistri" de Benet XII (1336):

«Nichilominus statuentes et prohibentes quos praedicti praelati, abbates, priores et alii administratores vel monachi aut conversi nostri ordinis ... vasa etiam aurea, argenta, ornamenta ecclesiastica, libros, pecunia, blada, vina, animalia et res alias notabiles seu praetiosas ad monasteria ... pertinentia, apud consanguineos monasteriorum ... nullatenus transportent seu tenere praesumant; et qui contrafecerint, penis in constitutione domini papae Benedicti super hoc edia appositis per suorum superiores puniantur»⁴⁵⁹.

El següent document⁴⁶⁰ que presento és un lliurament de béns de gran valor, provinents del monestir i priorat de Montserrat, dirigits a l'abadia de Ripoll em data de l'11 de novembre de 1314, essent-ne mitjancer un ciutadà de Manresa, Guillem Artús, el qual els retingué en concepte de penyora. En aquest document, Bartomeu Serra, prevere i procurador pel monestir de Santa Maria de Ripoll, reconeix haver rebut vuit calzes d'argent amb la seva corresponent patena, també d'argent, unes canelles d'argent amb el seu estoig o capsa, una cadena d'argent, de joies precieuses i de perles, i un text dels *Evangelis* il·lustrat amb miniatures (*cum imaginibus*) i un crucifix d'argent daurat, si bé és possible que els termes llatins *cum ymaginibus et crucifixys argenti deaurati* faci referència a les tapes de l'*Evangelari* destinat a les cerimònies més solemnes; segueixen diverses robes (casulles i dalmàtiques) de color porpra, de color groc, d'or i de seda, una de les quals duu el *signo d'en Vilaragut*, és a dir, d'en Ramon de Vilaragut, que fou abat de Ripoll entre els anys 1290 i 1310. Aquest detall és important, perquè permet suposar que aquests béns, si és que constituïen tots ells una unitat, provenien antigament de l'abadia. Corresponien aquests béns a un

Montserratensia, vol. VIII, 1954-1955 (separata), f. 6.

⁴⁵⁹ TOBELLA, A.: *La congregació Claustral Tarraconense i les diverses recapitulacions de les seves constitucions provincials*, a Catalunya Monàstica, 2 (1929), p. 182, cap. 10 [citat per A. M. MUNDÓ, dins "Notes sobre la cultura..."].

⁴⁶⁰ AHPM. Llibre particular de Guillem Artús 1291-1325. Tr. 13. ffsn. doc. 18.

empenyorament que es féu al monestir de Montserrat i l'abadia de Ripoll els recuperaria? Si les robes havien estat propietat i per a l'ús personal d'en Ramon de Vilaragut, això vol dir que haurien estat, com a mínim catorze anys empenyorades. En general constituí un conjunt de béns de gran valor, i sense més informació al respecte, hom pot pensar que rera aquest embolic hi havia les tensions habituals entre l'abadia mare de Ripoll i el santuari montserratí, i per tant les hipòtesis de les causes d'aquest empenyorament serien diverses.

La documentació fa un gran salt cronològic, i el proper document data de l'any 1376. Ramon Castellet, monjo del monestir de Santa Maria de Ripoll⁴⁶¹, reconeix al donzell Ramon Miquel de Gurb –del llinatge nobiliari dels Gurb, establerts a les terres d'Osona–, tenir en “comanda pura”, és a dir, en forma de dipòsit sense cap interès, quatre llibres de dret: *Decretals*, *Clementines*, *Decret* i *Sisè*, els quals els hi retornarà quan li sigui requerit. El document no esmenta el càrrec de Ramon Castellet, però és possible que en una abadia rica com la de Ripoll, aquesta comanda provingués d'alguns deutes del noble, i aquest monjo actués en nom de tota la comunitat, ja que als monjos benedictins no els era permesa la possessió personal de béns de gran valor econòmic.

En l'any 1386 es fa referència novament al monestir de Montserrat i la ciutat de Manresa, en relació amb el monestir de l'orde del Carme a la ciutat de Girona. Es tracta d'una carta⁴⁶² del rei Pere III, en la qual es diu que Felip Ribot, teòleg, natural de Girona i prior de la província de Catalunya de l'orde del Carmel⁴⁶³, l'informa que Jaume de Mitjavila, prevere beneficiat de l'església de Santa Maria de Montserrat, a la seva mort feu donació del llibre de dret *Speculum iuris*, al convent del Carme de la ciutat de Girona, de tal manera que els frares del convent receptor celebrarien anualment una missa per a la seva ànima, però durant el trasllat Bernat Enric, cavaller i habitant de

⁴⁶¹ AHPM. Esborrany 1376. AHPM. m-23. ffsn. doc. 141.

⁴⁶² Arx. Cor. Aragó, reg. 855, f. 168vº. [Rubió i Lluch, A: *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, vol II, pp. 300-301]. doc. 173.

⁴⁶³ La seva principal obra fou el *De institutione et peculiaribus gestis Carmelitarum*, en el qual exigeix al monjo, i d'una manera apassionada, la quasi absoluta soledat i una renúncia al mon, els seus valors, juntament amb una exigent ascési personal; un llibre que, en paraules de Balbino Velasco, és el que més ha contribuït a fixar el caràcter de l'espiritualitat carmelitana fins el segle XVI. VELASCO BAYON, Balbino O. Carm. *Los carmelitas. Historia de la orden del Carmen, IV. El Carmelo español (1260-1980)*, p. 47-51.

Manresa, amb la seva esposa, s'apropriaren indegudament del llibre. Davant aquest robatori, el prior suplica al rei que el llibre pugui ser recuperat, i per a la qual cosa, el rei mana que, sota pena de mil morabatins, el llibre sigui retornat, i a l'efecte mana de fer pública la crida corresponent. Malauradament no tinc cap dada sobre Bernat Enric ni Jaume de Mitjavila. Aquest robatori podria respondre a moltes causes, alguna animadversió envers el citat prevere, o envers el monestir de Montserrat, o simplement perquè el portador creuà per alguna de les terres del cavaller. En tot cas, el rei i els ordes mendicants sempre van ser bons aliats, especialment per la seva tenacitat en la predicació d'aquests, el seu esperit de sacrifici en l'evangelització dels infidels, juntament amb els seus coneixements teològics combinats amb la seva activitat pastoral.

El 28 de desembre de 1397, Margarida, vídua de Francesc de Palau, mercader i ciutadà de Manresa, lliurà al monestir de Sant Blai i de Sant Llàtzer, de l'orde de Santa Clara, un còdex que contenia tots els llibres del Nou Testament⁴⁶⁴, a saber: els quatre *Evangelis*, el *Fets dels Apòstols*, les *Cartes de Sant Pau*, les *Cartes Canòniques* (cartes de Jaume, Pere Joan i Judes), i l'*Apocalipsi segons Sant Joan*, anomenat també *Liber Reuelacionem*, títols escrits en llatí però pel text, com indiquen els incipits i explícits, era en català. Aquest llibre havia estat propietat del difunt Francesc de la Selva, ermità de la muntanya de Montserrat, i germà de Margarida. El document dóna la descripció del llibre: el suport material és en part de pergamí i en part de paper, les cobertes són de fusta cobertes de cuir vermell, porta cinc bolles, amb capçana (cantoneres?) de llautó en la part exterior de cadascuna de les cobertes. La lletra és "pulcriori", i el llibre és miniat: "et multum abilliter illuminatum". Així, doncs, es tractava d'un llibre luxós.

El P. Amselm Albareda, en la seva *Història de Montserrat* fa una descripció del com era la cel·la d'una de les tretze ermites de la muntanya aleshores existents, de les quals no manquen els inventaris:

totes tenien un dormitori, una sala de treball i d'estudi, una cuina, un menjador, altres dependències secundàries, un oratori i, al defora, un tros d'horta, un jardí i les cisternes, sovint excavades a la roca viva, per recollir aigua plujana, de vegades aconduïda a l'ermita amb canaleres avinents. Les cel·les eremítiques eren ben parades i abundantment proveïdes. Els

⁴⁶⁴ AHPM. Llibre particular del convent de Santa Clara 1383-1401. 1383, desembre, 4 – 1401, maig, 27. AHCM/Ecles.C-47 (Santa Clara V). ff. 141rº - 142vº. doc. 263.

inventaris esmenten una llista considerable d'objectes. Aquestes atuellis eren ben ordenats; l'ermita neta i ben endreçada⁴⁶⁵.

Hom pot veure que no són les ermites dels primers anys del cristianisme, les dels pares del Desert, i les característiques del llibre s'adiuen amb el tarannà de la vida de l'ermità de Montserrat.

Si fem atenció a l'horari dels ermitans, ens permet de veure la importància de la lectura per a la formació espiritual. Aquest horari era establert:

Estiu i hivern, a tres quarts de dues del matí, l'ermità de torn tocava la campana de la seva capella; li contestava la de l'ermita veïna, i aviat el dring de les campanes de tot l'ermitatge trencava la quietud de l'hora prematinal i convidava els habitants de les altures montserratines a santificar el nou dia. A les dues en punt començava a cada capella el rés de matines i laudes de l'ofici diví; immediatament matines i laudes de l'ofici de la Mare de Déu. Seguia una hora d'oració mental, una altra de *lectura espiritual* i la recitació de l'ofici de difunts. Després d'una pausa que era emprada per a endreçar i netejar la cel·la, deien prima i assistien espiritualment a la santa missa. A continuació, dues hores de treball manual lliure [...]. En haver resat hores menors i oït espiritualment la missa conventual que se celebrava en el monestir, encenia foc, preparava la minestra, parava taula, dinava, i en acabat tenia mitja horeta d'esbargiment, de passeig entorn de l'ermita, i una hora de sesta. A la tarda, de dues a vuit el temps era esmerçat en la recitació de vespres, *estudi*, treball manual, *lectura espiritual i meditació*. A les vuit, llevat dels dies de dejuni –la major part de l'any– sopava, deia completes, i després de l'examen de consciència, vers les nou, es retirava a descansar⁴⁶⁶.

Els ermitans tenien una hora d'estudi individual al matí, i les hores que anaven de dues a vuit de la tarda també les podia dedicar parcialment a l'estudi juntament amb el treball manual i la meditació. Sens dubte, aquest *Nou Testament* tan bonic el deuria consolar en les, a vegades, àrdues hores de soledat a la muntanya, no tan sols per la bellesa dels seus aspectes formals i estètics, sinó perquè aquesta bellesa li era (com a concessió a la feblesa humana) penyora material de la felicitat futura.

⁴⁶⁵ ALBAREDA, A. P.: *Història de Montserrat*, p. 192-193.

⁴⁶⁶ ALBAREDA, A. P.: *op. cit.*, pp. 198-199.

Santa Cecília de Montserrat

L'abadia benedictina de Santa Cecília de Montserrat fou florent durant l'alta edat mitjana, però encara en data de 1259 el monestir tenia dominis territorials a l'alt Penedès i l'Anoia; diversos honors i masos als termes de Masquefa, Subirats, Terrassola, Mediona, Lavit i Vilafranca, el Bruc, Pierola, Collbató, la Guàrdia, Esparreguera, Gorgonçana i Olesa, a la zona del Vallès les seves possessions es concentraven a Saltells, Cerdanyola, Terrassa, i fins i tot a Granollers, Vacarisses, Badalona i Santa Coloma de Gramenet⁴⁶⁷, per citar només els indrets més importants, però encara s'ampliaria amb la possessió de cases, magatzems i complexos moliners. Cal tenir en compte també el dret de patronat sobre altres esglésies⁴⁶⁸, i les esglésies amb les que originàriament havia estat dotat⁴⁶⁹. Malgrat és clara la riquesa i puixança del monestir, Santa Cecília de Montserrat sempre ha estat estudiat per la seva relació amb el monestir veí de Santa Maria, del qual acabaria depenent fins a convertir-se en lloc d'hostalatge dels pelegrins que es dirigien a Santa Maria de Montserrat, i ja al 1539 que en fou annexada.

En aquest document⁴⁷⁰, Pere, abat del monestir de Santa Cecília de Montserrat, féu, en data del 14 de setembre de 1399, donació perpètua al seu convent de dos llibres: un és el *De uera obedientia*, que, malgrat el títol, no l'he pogut identificar, i el *Breviari d'Amors*, d'aquest de Matfre Ermengaud de Béziers. Matfre Ermengaud nasqué a Béziers cap el 1250. Fou doctor en dret civil i clergue, adquirí importants coneixements de teologia i després d'escriure el *Breviari* s'ordenà frare menor⁴⁷¹. El llibre fou escrit el

⁴⁶⁷ BENITO I MONCLÚS, Pere: *Santa Cecília de Montserrat i els capbreus de 1259 i 1334: aproximació a l'estructura d'un domini territorial monàstic*, pp. 37 i 38.

⁴⁶⁸ Com les esglésies de Santa Maria de les Amenolles, a Collbató, i Sant Jaume de Marganell, així com els priorats depenents de Santa Maria de Prats de Rei (Segarra) i Sant Pere d'Ambigats (Conca de Barberà). BENITO I MONCLÚS, Pere: *Santa Cecília de Montserrat i els capbreus de 1259 i 1334: aproximació a l'estructura d'un domini territorial monàstic*; pp. *idem*.

⁴⁶⁹ Les esglésies foren Santa Maria de Camps, Santa Maria de Matadars, Sant Fermí de Rellinars i Sant Llorenç d'Hortons; BENITO I MONCLÚS, Pere: *Santa Cecília de Montserrat i els capbreus de 1259 i 1334: aproximació a l'estructura d'un domini territorial monàstic*, p. 39.

⁴⁷⁰ AHPM. *Primus liber* 1399-1406. Tr. 438, ffsn. doc. 274.

⁴⁷¹ MIRANDA GARCÍA, Carlos: *Iconografía de las edades del mundo de la iglesia en el "Breviari d'Amor" de Matfre Ermengaud de Béziers*, dins Boletín de la Real Academia de la Historia, tomo CXCI,

1288 i traduït al català a finals del segle XIV, però lamentablement el notari no dóna els incipits del llibre, mentre sí que ho fa amb l'altre llibre que lliura, el *De uera obedientia*, que sí són en català, i per tant m'inclino a pensar que aquell estaria en la llengua original, en llengua d'oc. Era un llibre de gran format (contenia 35.000 versos) amb una forta influència de l'espiritualitat franciscana, i pel seu volum era una important font de coneixements de caràcter enciclopèdic, que anaven des de botànica i la zoologia a l'amor cortès. No constitueix, per tant, una lectura exclusivament de clergues o monjos, sinó també de mercaders i ciutadans honrats. El llibre acostumava a ser il·lustrat⁴⁷². Finalment disposà, com s'ha pogut veure en altres donacions, que fossin lligats amb una cadena al cor de l'església per evitar de ser sostrets.

Francesc Albesa, monjo i cambrer de Sant Benet de Bages,

El monestir de Sant Benet de Bages no té cap estudi sobre la seva biblioteca. Proper uns vuit quilòmetres de Manresa, el comerç librari de la ciutat es feu sentir en el mateix cenobi⁴⁷³. La cambra anomenada “alforí” contenia part de l'arxiu econòmic del monestir. Com és sabut, el monestir fou, un dels grans de Catalunya pel gran valor del seu patrimoni, i les seves propietats s'estenien fins a diverses parròquies que en depenien, les més importants de les quals foren Sant Fruitós de Bages, Olzinelles, Navarcles, Rocafort, Vilomara, Torroella de Bages, Vilatorrada, Santpedor, Claret, Calders, Monistrol de Calders, Marfà i Castellterçol; a més a més cal incloure-hi diverses propietats als termes de Mura, Sallent, Balsareny, Callús, Joncadella, etc. Aquestes possessions implicaven la gestió d'un patrimoni molt ampli, i part de l'arxiu administratiu –segurament guardat, físicament, dins d'un armari– era en aquesta cambra. Els llibres continguts a l'alforí no eren tota la biblioteca del monestir, ja que manquen els llibres litúrgics. Cal tenir en compte la importància cabdal que sempre han tingut els llibres per a l'orde dels benedictins. Al respecte García de Cisneros, abat de Montserrat entre 1499 i 1510, “en el capítol IV de les seves Constitucions monàstiques

Cuaderno III (1994), p. 455. Aquest autor s'ocupa de dues miniatures que es troben en dos exemplars (dels catorze que actualment es conserven), un d'ells provinents de Lleida, i que es troba a la Biblioteca Nacional de Madrid, i l'altra, provinent de Toulouse, que es troba a San Lorenzo del Escorial.

⁴⁷² HILLGARTH, *Readers and books* ..., p. 176.

⁴⁷³ AHPM. *Primus liber* 1399-1406. Tr. 438. ffsn. doc. 281.

afirma que la provisió de llibres als monjos és la despesa més necessària en un monestir⁴⁷⁴. Per tant el gruix de la biblioteca del monestir no és documentada, i caldria un buidatge exhaustiu de tots els fons conservats del cenobi, tasca que resta fora de la present investigació.

Afortunadament dispo de una referència sobre Francesc d'Albesa, el monjo a rel del qual ens arriba la informació, i que és donada per Fortià Solà en la seva història sobre el monestir de Sant Benet de Bages:

La Regla és molt terminant en la renúncia total dels béns en fer se els vots; però en algun cas concret es modifica aquest extrem. Citarem al P. fra Francesc Albesa, el qual, en entrar, fa donació a l'abadia de tot el què té i li pot pertànyer, però en un document de l'any 1407 se li diu que “considerant just i raonable que reporteu algun fruit, per tal com ja esteu en la vellesa..., graciosament us donem i us assignem per tot el temps de la vostra vida natural i amb tal de perseverar monjo del nostre Monestir, tots i cada un dels censos, agraris, parts d'esplets i altres rèdits que nós abat i Monestir rebem i havem de rebre en el terme i vila de Santpedor” [Arx. Guitart; pergami]. És possible que la raó de vellesa que aquí s'al-lega sigui només l'encobridora d'altres causes, indubtablement atendibles, que motiven aquell document i altres que tal volta trobaríem per l'estil [sic]⁴⁷⁵.

En data del 30 de juliol de 1403, fou fet un inventari en motiu d'algun robatori o transgressió del cambrer del monestir, tal com es veu en el document, ja que l'abat empra amb ell un llenguatge dur, i el notari fa la constant remarca que Francesc Albesa responia a les preguntes “en tant que fill de l'obediència”. El document no esmenta quina fou aquesta falta, però destaquen les nombroses referències a la documentació econòmica de la que disposava. El cambrer, dins d'un monestir o una canònica, s'encarregava del parament de les habitacions i del proveïment dels vestits als monjos o canonges, pel que disposava de rendes, i és possible que l'interrogatori anés en aquesta direcció.

En l'escorcoll que li feren al cambrer, hom trobà fins dotze llibre de dret, dels quals cinc eren, amb seguretat, de dret canònic, juntament amb dos llibres de Guillem

⁴⁷⁴ ROURE, Damià *Biblioteca de l'Abadia de Montserrat. Informació dels seus catàlegs* (p. 9-11).

⁴⁷⁵ SOLÀ I MORETA, Fortià pvre.: *El monestir de Sant Benet de Bages*. p. 120-121.

Duran (*l'Speculum iuris* i el *Repertorium Speculatoris*), dues *Summa Iuris*, no identificades, unes *Qüestions* de Bartomeu de Brescia, i una *Summa magistri Ricardi*, que pot ser la *Summa dictaminis secundum stilum Romanae curiae*, de Ricardus de Pophis i, finalment, dos llibres de *sciència de dret*.

Entre els llibres que posseïa hi ha la *Summa Confessorum*, la qual, malgrat existí una altra obra amb aquest títol (la de Iohannes Friburgensis), segurament cal atribuir-la, com és habitual, al sant català Ramon de Penyafort.

Entre els llibres litúrgics s'hi troben tres *Breuiaris*, dos *Missals* i uns *Sermones Quadragesime*, és a dir, per al temps de Quaresma.

El llibre que duu per incipit “Ad evidenciam aliqualem” correspon a la *Tabula super moralitates Psalterii* de Thomas de Waleys.

De llibre de temàtica moralitzant hi havia el recurrent *Ludus scachorum* de Iacobus de Cessulis, si bé en aquest cas el títol és *Prologus ludo scachorum*.

Més interessant, des del punt de vista econòmic, pot ser la “memòria” (dels comptes) de fra Albesa, que a instància de l'abat el notari transcrivé en una acta, on es fa relació de diversos llibres que havia rebut el monjo cambrer, com a penyora per deutes de diverses persones: així, per tant, tenia en penyora pel deute de 30 florins de Joan Bassa, barber cirurgià, unes *Decretals*, un *Speculador*, unes *Clementines* i un *Repertori*; de Guillem de la Vall tenia un *Breuiari* per cinc florins; de fra Joan Ardesa tenia un *llibre de sermons* i un altre de *filosofia*, juntament amb una flassada, per la quantitat de 4 florins.

D'aquesta memòria es desprèn que el cambrer havia de tenir força responsabilitats en la comptabilitat del monestir més de les que tenia un cambrer habitualment, ja que cal ajuntar-hi el destacable arxiu que es trobava en una caixa: *cartes de possessions*, un *capbreu*, *àpoques*, *cartes públiques* i fins i tot una *butlla* (amb quasi una vintena d'entrades). La serietat de la indagació sobre la gestió d'aquest patrimoni, que generaria un problema important per a la comunitat, és refermada per la presència dels testimonis, que foren Joan Pere, abat del monestir i Ponç de Ravic, prior, Sanç Eiximenis, del lloc de Vilallonga, al regne d'Aragó, i Pere Balaguer, de la ciutat de València.

Conclusions

Són pocs els documents que puc aportar sobre quatre grans monestirs, només vuit, tots fora de la ciutat de Manresa, i són insuficients per a extreure'n conclusions sobre la història dels cenobis. Però atesa la mancança general d'estudis al respecte no són negligibles. En aquest cas, i des de la història del llibre, hom veu com els còdexs eren molt més valuosos, objecte de més atenció i font de disputes a principis del segle que no a les seves acaballes. La recuperació d'uns béns litúrgics tan valuosos, d'alguna manera anteriorment alienats, no és un fet aïllat en les comunitats, i ja hem vist el cas de Santa Maria de l'Estany. Per ells eren un capital indispensable, però que fins a cert punt, i en necessitats imperioses, en disposaven com a font de riquesa. Llibres que eren de la comunitat, però també podien ser propietat privada dels monjos i abats. En aquest cas, tenien consciència que, si ells no en feien ús, seria la seva comunitat a qui els correspondria el dret a la possessió. La documentació presenta l'excepció de l'ermità de Montserrat, que llega el seu magnífic *Nou Testament* a la seva germana, però per atracció i afinitat a la vocació del difunt, l'hereva el llega a un amb finalitats també espirituals.

Una actitud que contrasta amb la també lògica del robatori. Encara que només representat, en tot el diplomatar, en dos casos, el robatori de llibres constituí un mal de l'època a Catalunya i arreu. Suposava la intervenció de la justícia per castigar el culpable, i si la part perjudicada era un monestir, no es dubtava a recórrer al rei.

Sostreure llibres d'un monestir era un perjudici al seu saber, però també a la seva sostenibilitat econòmica. Alhora, l'activitat econòmica del monestir suposava l'arribada, per via indirecta, de llibres, els quals serien destinats novament a gestions econòmiques, i algun podria passar a engrandir la biblioteca de la comunitat, com ho prova els múltiples còdexs que posseïa Francesc d'Albesa, no sabem si a títol individual o comunitari ...

ELS ORDES MENDICANTS A MANRESA

El monestir de Sant Blai i de Sant Llätzer, de l'orde de santa Clara

Fundació del monestir

A finals del segle XII hi ha documentades fins a dues referències a un hospici franciscà a la ciutat. La primera data del 21 d'abril de 1292, on es fa dispensa a "l'hospici del pagament de qualsevol impost i al seu procurador o almoiner de fer el servei militar"⁴⁷⁶; i en el segon document, amb data del 5 de maig de 1297, "el rei ordena als seus funcionaris que no reclamessin el mig bovatge [...] a Ferrer de Sala, que estava exempt de pagar qualsevol impost en virtut del seu càrrec de recaptador i distribuïdor d'almoines per a l'hospici de Manresa"⁴⁷⁷.

La casa de Manresa depenia de Barcelona i la presència d'un hospici franciscà acostumava a ser prèvia a la fundació d'un convent femení del mateix orde, amb l'objectiu d'assistir-lo en la cura de les ànimes: dir missa i administrar els sagraments. En el cas de Manresa no reeixí del tot, possiblement perquè dominics i carmelites ja havien arrelat fortament a la ciutat. No hi ha més referències a cap hospici a Manresa fins la dècada de 1320, quan alguns frares de la casa de Girona visqueren en un petit convent a la ciutat per ocupar-se de les necessitats de l'aleshores recentment fundat convent de Santa Clara⁴⁷⁸.

Aquest monestir començà a construir-se l'any 1322, la data en què s'iniciaren les obres de la Seu i el convent del Carme. En un principi no tenia església pròpia i per això s'utilitzava una petita església dedicada a Sant Blai i a Sant Llätzer, sants que eren invocats com a protectors contra les malalties greus com la pesta o la lepra, i de fet el nom de Sant Llätzer és degut al fet que formava part d'un llatzeret destinat als llebreros. L'estil de l'església, que encara es conserva, és un romànic d'inèrcia, amb una entrada amb un arc de mig punt, i una volta de canó apuntada, pròpia del romànic del segle XII. En aquesta fundació s'esdevingué al revés de l'usual: després de les monges vingueren frares franciscans per al servei religiós de les monges, els quals s'instal·laren al costat, si

⁴⁷⁶ WEBSTER, Jill R.: *Els franciscans a l'edat mitjana*. p. 75.

⁴⁷⁷ WEBSTER, Jill R.: *Idem*.

⁴⁷⁸ WEBSTER, Jill R.: p. 76.

bé no s'han conservat les restes de l'edifici que els deuria aplegar. Al cap de quatre anys de començar-se a construir l'església, les monges ja hi vivien, i l'església del monestir fou pagada pel rector de Viladordis, Guillem de Condamina⁴⁷⁹.

Un document de 1327 ens diu que el rei Jaume II concedí que fos nomenat com a administrador dels béns del monestir un home⁴⁸⁰, pas imprescindible ja que les monges de Santa Clara havien d'observar una estricta clausura, amb la prohibició de demanar almoïna; a més a més els era prohibit, com als monjos franciscans, el contacte amb el diner, i així depenien directament dels homes per a la seva organització. Això no exclou que el monestir fos ben dotat: l'any 1342, el rei Pere III confirmà el privilegi suara esmentat, i féu donació al monestir les rendes reials del castell de Vaquerisses: així atorgà que l'abadessa i el "*monastir de sors del orda de Santa Clara de Manresa que prenguen e pendre degue cascun any per tots temps del preu de les rendes del senyor rey del castell de Vaquerisses, cinc cents sous barcelonins havedors é reebedors per terçes del any*", donació ampliada el 30 d'agost de 1358 amb la concessió de 25 lliures sobre els drets reials dels castells de Coaner i de Torroella⁴⁸¹. Amb aquestes rendes l'abadessa manà de fer més gran el monestir, i els mestres d'obres ampliaren el claustre, reformaren la teulada i engrandiren el dormitori, obres que intermitentment es perllongaren fins ben entrat el segle XV.

J. Sarret i Arbós, és l'historiador que més ha aprofundit en la història del monestir de Santa Clara de Manresa d'una manera molt fidel a la documentació (tal com és el seu mètode), fet que el fa molt valuós per a l'investigador actual. Alhora de tractar sobre la comunitat, esmento literalment les seves paraules:

Construït el monestir a primers del segle XIV [...] formaven la comunitat l'Abadessa Sor Alemanda de Villafresser i altres cinc monges, les quals a 10 kalendes de juny (23 maig) de 1326, admeteren a Magdalena Ferrer, filla de Francesc Ferrer, de Mallorca, havent rebut dita Abadessa mil doscents sous barcelonins per l'ingrés al monestir de dita Magdalena. Als 8 idus maig (dia 6) [sic] de 1336, Berenguer de Manresa, cavaller, va prometre a l'Abadessa de Santa Clara que donaria al convent cent sous anyals i rendals durant la vida de sa filla Guillerma "que per voler de deu, (diu el document) ara ha ingressat a la orde de Santa Clara." A l'any 1346 eren

⁴⁷⁹ GASOL, J. M^a, *Les esglésies medievals de Manresa*, a *Manresa Medieval*, p. 148-149.

⁴⁸⁰ SARRET I ARBÓS, J.: *Història religiosa de Manresa*, p. 242.

⁴⁸¹ SARRET I ARBÓS, J.: *idem*.

setze les monges, i entre elles la filla del savi juriconsult Ramon d'Àrea o Ça Era, al qual el bisbe Galcerà Sacosta anomenà revisor de comptes del dit monestir. L'abadessa Fundadora, Sor Alemanda de Villafreser, governà el monestir fins l'any 1350, substituint-la Sor Ròmia de Ulzinelles fins 1359 en què fou anomenada Abadessa Sor Guillerma de Manresa, que ho fou, segons consta en el repetit llibre del monestir, fins l'any 1405 en què la substituï Sor Maria Llobet⁴⁸².

El monestir arribà a la seva esplendor vocacional a mitjans del segle XIV: en la donació testamentària que feu Ramon Saera al monestir, signen disset monges incloent-hi l'abadessa⁴⁸³. A partir del segle XV el monestir inicia una lenta davallada, en una tendència general a tots els ordes mendicants a l'època, que es farà crítica al segle XVI i suposarà la seva desaparició.

Com és sabut, l'orde franciscà es caracteritzava per l'ideal de la pobresa evangèlica, la que seguiren Jesús i els apòstols. Les disputes teològiques, al llarg del segle XIV sobre aquesta qüestió foren intenses i àdhuc violentes. Davant la necessitat de sostenir-se econòmicament, als framenors els era permès demanar caritat, però “el treball i el servei als altres constituïen la base de l'ideal franciscà, i els frares que tenien un ofici hi podien treballar, a condició que no acceptessin diners i que no interferís en la vida espiritual⁴⁸⁴”.

L'existència d'aquest ideal de pobresa respon a una reacció espiritual contra l'enriquiment econòmic de la societat occidental de l'època, vist aleshores com no evangèlic. El mateix sant Francesc fou fill d'un ric mercader de draps d'Assís i santa Clara, de la mateixa ciutat, fou també de família rica. Gràcies a l'empenta dels seus

⁴⁸² SARRET I ARBÓS, J.: *Història religiosa de Manresa*, p. 244.

⁴⁸³ Trobo exagerada la xifra que dona Webster quan afirma que el nombre de monges arribava a 27: “l'any 1344, quan el rei manà de donar diners del Patrimoni Reial als convents de Manresa, com era el seu costum els dies de festa especials, les Sors menors de Manresa i quatre frares menors reberen un total de 31 sous. Normalment, cada frare rebia una quantitat de 8 a 12 diners, i si prenem 12 diners com la quantitat per a cada monja o religiós, sembla que hi havia 27 monges al monestir de Santa Clara de Manresa en aquesta ocasió (probablement el dia de Sant Miquel)”, si bé més tard ella mateixa matissa que “no es pot descartar que alguns d'aquests religiosos estaven de visita [...]” (WEBSTER, Jill R.: *Els framenors a Manresa*, p. 133).

⁴⁸⁴ WEBSTER, Jill R.: *Els franciscans catalans a l'edat mitjana*, p. 182.

fundadors, els franciscans arrelaren amb força en la societat, la qual veia amb bons ulls aquesta vida santificada caracteritzada per la pobresa, la devoció i l'evangelització i la renúncia a un mateix per al trobament interior amb el Crist. Aquesta popularitat els reportà beneficis, especialment en les lleixes testamentàries, i els dugué a realitzar tasques parroquials, pròpies del clergat secular, fet que els enfrontà amb aquests darrers. De fet, els frares es veieren dividits entre “les necessitats materials i el seu compromís espiritual”⁴⁸⁵. Aquesta tensió motivà la decadència de l'orde: en primer lloc, després de la mort de sant Francesc, el *poverello*, quan es feren diverses dulcificacions de la regla franciscana per tal d'adaptar-se a la societat en la qual vivien. Per altra banda es formà un grup procedent dels franciscans, que foren anomenats *espirituals*, els quals posaren la pobresa per damunt de l'obediència –fins i tot l'obediència al papa– i fins i tot per sobre de la caritat⁴⁸⁶, per això el papa Joan XXII, el 12 de novembre de 1323, amb la Decretal “Cum inter nonnullos” definí ser cosa herètica afirmar que Crist i els seus apòstols no havien tingut el domini de res temporal”⁴⁸⁷. Aquesta interpretació de la realitat per tal d'integrar-se dins la societat i dur una activitat evangèlica dins seu, suposà un relaxament en els aspectes econòmics de la regla, i tingué el seu paral·lel en els aspectes culturals. Saber escriure i llegir mai fou requerit per a entrar en l'orde, ni era admès de cursar estudis a la universitat, ja que els coneixements intel·lectuals no calien per dirigir-se a Déu amb un cor net; l'utilitat dels llibres consistia exclusivament en l'ajuda a la pregària per a recitar l'ofici diví, així, en la regla no butllada de Sant Francesc es llegeix:

Per tot això, que tots els frares, clergues i laics facin l'ofici diví, llaors i pregàries tal com deuen fer-ho. Que els clergues facin l'ofici i diguin pels vius i pels morts el que s'acostuma entre els clergues; i pels defectes i les negligències dels frares diguin cada dia el *Miserere mei*, Deus amb el *Pater noster*; i pels germans difunts diguin el *De profundis* amb el *Pater noster*. I que puguin tenir tan sols els llibres necessaris per a recitar llur ofici; i també als laics que saben de llegir el saltiri sigui lícit de tenir-lo; als altres, en canvi, que no saben de lletra, no sigui lícit de tenir llibre⁴⁸⁸.

⁴⁸⁵ WEBSTER, Jill R.: *idem*, p. 198.

⁴⁸⁶ VILANOVA, E.: *Historia de la Teologia*, vol. I, p. 735.

⁴⁸⁷ POU Y MARTÍ, P. José: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XIV)*, p. 257.

⁴⁸⁸ Francesc d'ASSÍS i Clara d'ASSÍS: *Escrits, Regla de Sant Francesc*, p. 57.

Idèntica preocupació mostrava la regla de Santa Clara, on es llegeix el següent:

Que les germanes que saben de lletra resin l'ofici diví segons el costum dels framenors, per la qual cosa podran tenir breviaris, llegint sense cant. I les que per causa raonable alguna vegada no poguessin recitar les hores, podran resar els parenostres, com les altres germanes. Però les que no saben de lletra, que diguin vint-i-quatre parenostres per matines; cinc per laudes; per prima, tèrcia, sexta i nona, set per cada una d'aquestes hores; per vespres, dotze; i set per completes. Que resin també pels difunts set parenostres amb el *Requiem aeternam* per vespres i dotze per matines, quan les germanes que saben de llegir són obligades a resar l'ofici de difunts⁴⁸⁹.

És clar que Sant Francesc s'hauria sorprès i fins i tot indignat de veure que frares del seu orde ocupaven càtedres de teologia a la universitat de París i altres universitats europees, malgrat que les doctrines que professessin, com per exemple la de sant Bonaventura, eren alienes a l'intel·lectualisme que donava primacia als aspectes profans en l'estudi de la Bíblia.

Ha estat necessari fer aquest breu repàs i síntesi, ja que el llibre participa, com dic, tant d'una natura espiritual com material. Aquest problema, del contrast entre la teoria i la praxi, ha estat advertit per tots els autors. Al respecte, novament Webster diu el següent:

Teòricament, durant els primers anys, quan els frares seguien els preceptes de la regla, la propietat dels llibres no presentava cap problema atès que no s'esperava que estudiessin. Els frares eren "menors" i, com a tals, els servidors més humils de Déu, dedicats en vida a la pregària, la lloança i l'acció de gràcies. Així, al començament pocs frares haurien gaudit d'educació, i durant el període sota estudi sempre hi va haver un nombre considerable de frares de qualsevol convent que només s'ocupà de feines purament manuals i per als quals l'alfabetització va ser irrellevant⁴⁹⁰.

Aquests aspectes, que concerneixen especialment a la branca masculina de l'orde, resulten encara més sorprenents quan podem veure els llibres dels que

⁴⁸⁹ Francesc d'ASSÍS i Clara d'ASSÍS: *Regla de Santa Clara*, p. 186.

⁴⁹⁰ WEBSTER, Jill R.: *Els franciscans catalans a l'edat mitjana*. p. 181.

disposaven les menorettes del monestir de Sant Blai i de Sant Llàtzer, les quals, com s'ha dit, seguien una estricta clausura.

A la mort de Ramon Saera, aquest llegà un lot d'onze llibres lliurats al monestir⁴⁹¹. Ja he comentat la religiositat de Ramon Saera a l'hora de tractar el seu testament, i com repartí la meitat de la seva biblioteca als ordes religiosos de Manresa. A més a més del seu fill Guillem, el qual fou canonge de la Seu, una filla seva, Margarida Saera, fou monja de Santa Clara.

Entre els les obres d'autor hi havia *Liber sententiarum*, de Pere Llombart, llibre de text a les universitats per a l'estudi de teologia; el *De Ciuitate Dei*, de sant Agustí; el *De Summo Bono*, de sant Isidor de Sevilla. També el llibre jurídic *Sacramentale* de Guillelmus de Montelugduno:

[...] terminé peut être en 1317, écrit à l'usage des canonistes peu informés des matières théologiques au sujet des sacraments; il fut beaucoup utilisé de son temps à en juger par les nombre des manuscrits existant encore. Il fournit une foule de renseignements sur les événements historiques et les moeurs⁴⁹².

Cal incloure-hi un *Lapidarius*: els *lapidaris* eren tractats que, d'acord amb el corrent de pensament aristotèlic, es preocuparen de cercar propietats dels minerals, especialment les curatives, si bé amb una forta càrrega moralitzadora, com passava amb els bestiaris. Pel que fa als autors, fou un gènere molt difós, i sense poder atribuir-la a un autor concret, potser es tracta del *Lapidari* de sant Albert Magne, però aquest no era el més difós:

el més cèlebre dels lapidaris medievals és el que constitueix el poema *De lapidibus*, de Marborde de Rennes (1035-1123). Aquest tractat fou una de les fonts més importants per a molts altres textos, anònims o no, alguns d'ells amb atribucions espúries a importants personatges de la ciència medieval, i que sovint eren compilacions d'escrits diversos⁴⁹³

⁴⁹¹ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. f. VI rº- VI vº. doc. 95.

⁴⁹² JACQUEMET (ed.): *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*, vol. V, col. 401.

⁴⁹³ CIFUENTES, Ll.: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, p. 278.

Finalment hom troba la *Summa confessorum*, glossada, de Ramon de Penyaafort, i un llibre, amb el títol de *Datari*, que no he pogut identificar, però que pot tractar-se d'algun *compter* o calendari.

De llibres de l'Antic Testament o comentaris de l'Antic Testament s'hi troba una *Expositione super Cantica Cantorum et Super Daniele*, segurament de Gregori el Gran, papa que féu una lectura del Càntic dels Càntics en la qual descobria una al·legoria entre l'amor de l'Església (l'estimada) i el Crist (l'estimat), lectura que ha perdurat de manera quasi unànime fins fa poc.

Els llibres del Nou Testament són un còdex amb l'*Evangelium de Sancto Joanne*; un llibre que contenia els *Fets dels Apòstols*, les *Epistole Canonice*, és a dir, les cartes de Pere, Jaume, Joan i Judes, i el llibre de l'*Apocalipsis*, de sant Joan, glossat. Incloc en aquest grup L'*Evangelium de Nicodemus*, malgrat es tracti d'un apòcrif. Encara que ja en el segle IV s'aconseguí definitivament un consens sobre quins eren els escrits canònics del nou testament, els apòcrifs convisqueren amb els anteriors enriquint, i no pas suplantant, el missatge evangèlic, i exercint la seva influència sobretot en l'art i en l'imaginari popular. L'*Evangelium de Nicodemus* narra les discussions dels jueus amb Pilat sobre Jesús, la seva Passió i Resurrecció, juntament amb les posteriors represàlies dels jueus contra Josep d'Arimatea. La segona part d'aquest apòcrif és el que es coneix com la *Baixada de Crist als inferns*: un Diàleg de Satanàs i l'Hades per tal de retenir Jesús quan baixi, però el que succeeix és que Jesús allibera els innocents, entre els quals Abraham, Isaïes, Elies, Adam i Eva, Dimes, etcètera, i després encadena Satanàs. És un relat relativament petit (en una edició moderna ocupa encara no quaranta pàgines), però dens en la narració⁴⁹⁴.

Finalment el llibre litúrgic *Officium Sancti Felicis Gerunde et Sancti Narcisi*.

A aquest lot important d'onze llibres cal incloure a finals del segle, el remarcable *Nou testament (pulchriori littera et multum abiliter illuminatum)* que els llegà un ermità de Montserrat, Francesc de la Selva, mitjançant la seva germana Maria, vídua de Francesc de Palau, mercader i ciutadà de Manresa⁴⁹⁵.

⁴⁹⁴ Puig, Armand (coord.) *Apòcrifs del Nou Testament*, p. 227-229 i 231-267. Vid. també Santos Otero, Aurelio de: *Los Evangelios apócrifos*, p. 394-400.

⁴⁹⁵ AHPM. Llibre particular del convent de Santa Clara 1383-1401. AHCM/Ecles. C-47 (Santa Clara V). ff. 141 rº - 142vº. doc. 267.

La recepció d'aquests llibres fa pensar que anirien destinats tant a les monges com als framenors que es cuidaven del monestir, però és molt important veure com s'obre la possibilitat a les monges d'estudiar dins el mateix monestir. Això significa que entre les monges hi deuria haver un notable grau d'alfabetització. Alguns dels disset cognoms de les monges, tal com signen en el document en el que es lliuren els llibres, fa raonable la possibilitat que les monges procedissin de famílies destacades de Manresa: a més de Margarida Saera hi ha Margarida d'Olzinelles i l'abadessa Ròmia d'Olzinelles. Olzinelles és un cognom freqüent dels ciutadans a Manresa⁴⁹⁶, i al respecte vull destacar la presència en la documentació d'un Bernat d'Olzinelles, canonge de Tarassona i professor de dret, el qual realitzà gestions a favor de la canònica de la Seu per tal de recuperar un llibre jurídic que havia estat possessió de Pere d'Olzinelles, bisbe de Tarassona (al qual, tal com s'ha dit, la Seu li havia tramès un lot de llibres) pel que no és improbable un parentiu, tot tenint present que també hi hagué un Berenguer d'Olzinelles que fou canonge de la Seu⁴⁹⁷. Gerarda Ricolfa o Ricolf, potser fou familiar de Jaume Ricolf, jurisperit del qual ja ha estat estudiada la seva biblioteca.

Però en definitiva poc sentit tindria per a Ramon Saera lliurar aquests llibres si no anessin destinats a ser llegits, i també és cert que aquests no serien els únics: les monges que sabrien de lletra tindrien el seu *Breviari* per resar les Ores i el seu *Saltiri*; i cal suposar també l'existència dels llibres litúrgics corresponents per a dir la missa a l'església del monestir, malgrat no estiguin documentats. Es decidí de lligar amb una cadena al cor de l'església l'esmentat *Nou Testament* –escrit en català– abans propietat de Pere de la Selva, ermità de Montserrat, de manera que, segons les condicions que posà la donadora, no sortís mai d'allí ni anés a la ciutat de Manresa per iniciativa de

⁴⁹⁶ A l'AHCM es conserven dos llibres particulars pertanyents a ciutadans amb aquest cognom: Llibre particular de Guillem d'Olzinelles (a) Guillem Folc 1334-1369, Tr. 145, i el de Jaume d'Olzinelles i Berenguer de Talamanca 1335-1370, Tr. 175.

⁴⁹⁷ Vid. ASM. Llibre particular del paborde de la Seu 1320-1327. ASM. f. 130. doc. 34, i AHPM. *Liber LXXX* 1329-1330, Tr. 124. ffsn. doc. 41. Per a Berenguer Olzinelles vid. AHPM. *Liber LXXII* 1330. Tr. 130. ffsn. doc. 43. Existeix un mas Olzinelles a l'aleshores terme de Manresa, i era també nom d'una quadra al municipi de Sant Fruitós de Bages, en la qual hi havia l'església parroquial sota l'invocació de Sant Jaume. Mn. J. M^à Gasol, tot comentant en una entrevista aquests dos documents, suggerí que Pere d'Olzinelles, el bisbe de Tarassona, bé podria ser pel cognom d'origen manresà, si bé caldria documentar-ho.

persones alienes al monestir, ni que el llibre no pogués ésser venut ni empenyorat, sinó que sempre restés en el cor al servei de totes les monges. A canvi les monges prometeren que cada any, passada la festa de Sant Miquel, celebrarien un aniversari a l'església a favor de l'ànima de Pere de la Selva i els seus familiars⁴⁹⁸.

El monestir, a més a més, havia de disposar d'un petit arxiu que contindria els llibres de comptabilitat, dels quals se n'encarregava un menoret, i en aquest cas tinc documentat a Pere de la Vila⁴⁹⁹, però també es podria incloure a fra Simó Costa, i altres frares.

L'any 1392 Francesca de Roure, monja del monestir, nomenava procurador a Jaume Ferrer, de la vila de Cervera, per a recuperar un *Saltiri* i un hàbit de monja (al text concretament diu *beguina*), els quals havien estat empenyorats a Miquel Morell, de la predita vila, per la quantitat de 33 sous, pel que és possible que la religiosa provingués d'aquesta població; per altra banda no necessàriament cal pensar en una propietat personal, sinó que aquesta quantitat podia anar destinada al monestir⁵⁰⁰.

L'abadessa més cèlebre del monestir fou Alamanda de Vilafreser, i fou anomenada "la fundadora"⁵⁰¹. Ha estat mencionada en l'apartat sobre els jurisperits quan, en data de 10 de juny de 1349, feu gestions a títol de mitjancera en un afer en què hi havia el voluminós llibre de dret *Speculum iuris*. Breument, només recordar que Guillem Altarriba empenyorà un *Speculum iuris* a Simó Costa, framenor, confessor seu, pel preu de 200 sous (10 lliures), la mateixa quantitat que devia aquell a Ferrer Bouet, difunt, de la vila de Cardona. Alamanda de Vilafreser, abadessa, fou la mitjancera, entre la vídua Constança i el creditor del seu marit: lliurà a Constança el llibre esmentat i pagà a Margarida, filla natural de Guillem Bouet, en tant que la més propera en parentiu a Ferrer Bouet, els 200 sous de deute. D'on sortiren els 200 sous si el llibre retornà a

⁴⁹⁸ Vid. doc. 267.

⁴⁹⁹ AHPM. Llibre particular de Santa Clara 1383-1401. AHCM/Ecles. C-47 (Santa Clara V). ff. 25vº-27rº. doc. 177.

⁵⁰⁰ AHPM. Llibre particular de Santa Clara 1383-1401. AHCM/Ecles. C-47 (Santa Clara V). ff. 104rº-105vº. doc. 219.

⁵⁰¹ SARRET I ARBÓS, J.: *Història religiosa de Manresa*, p. 241.

Constança? És possible que l'abadessa refés el gest purament econòmic de Simó Costa, framenor, al qual li havia estat empenyorat el llibre per la quantitat de 200 sous⁵⁰².

És significativa l'actitud d'Alamanda de Vilafreser, la qual també féu gestions legals per recuperar un llibre anomenat *Datari*, per al monestir, cosa que implica que anteriorment ja havia estat a l'església. Això era l'any 1347, vint-i-cinc anys després de la fundació, i és una mostra directa de la preocupació de la comunitat per al manteniment d'un cert fons librari al monestir.

La comunitat de clarisses va desaparèixer al segle XVI, i en data de 1662 s'hi instal·laren les monges dominiques provinents de Barcelona, on actualment encara hi viuen.

El convent de Predicadors

L'únic historiador que ha tractat a fons la fundació del convent dels dominics o predicadors a Manresa, i la seva església de Sant Pere Màrtir, ha estat Sarret i Arbós:

Desitjosos els Concellers de que en aquesta ciutat hi hagués un convent de frares predicadors, el Concell de la ciutat reunit en la iglésia de Sant Miquel als 23 de setembre de 1305, nomenaren síndics procuradors per a exposar al Sant Pare la devoció que professava Manresa a l'orde de Predicadors, suplicant el permís per a la fundació en aquesta ciutat d'un convent de dita orde. Obtingut el permís del Sant Pare Climent V, no es començà encara l'obra del convent i iglésia fins l'any 1318, en que als 14 de febrer el Consell senyalà el terreny per a dita fundació. L'actual iglésia de Sant Domingo es començà a l'ensems de la del Carme i les obres es feien també lentament i s'acabaren fins a la cornisa, a fi de consagrar-la i donar-la al culte, com així fou als 22 d'abril de 1438. La volta del presbiteri no es feu fins l'any 1685 i son total acabament en 1732 [sic]⁵⁰³.

Hom troba, doncs, a la ciutat una tercera i magna església gòtica, juntament amb la del Carme i la Seu. Aquesta església fou destruïda durant la guerra civil del 1936, i encara es conserva alguna fotografia on s'observa la monumentalitat de l'edifici.

⁵⁰² AHPM. Llibre particular de Santa Clara 1332-1354. AHCM/Ecles. C-46 (Santa Clara IV). ff. 54vº-55rº doc. 76. AHPM. Llibre particular de Santa Clara 1332-1354. AHCM/Ecles. C-46 (Santa Clara IV). ff. 54vº-55r. doc. 77.

⁵⁰³ SARRET I ARBÓS, J.: *Història de Manresa*, p. 72-73.

El consell entregà als dominics una porció de terreny dins la ciutat “entre el torrent de Munteys i el carrer d’Urgell”, i prometeren de lliurar-los pel temps de cinc anys, tres mil sous barcelonins cada any, dels quals dos mil sous havien de ser per a l’obra de construcció de la casa i convent, i la quantitat restant *in provisione fratrum dicte domus, et per libris et ornamentis eidem*⁵⁰⁴. Així hom veu que ja des d’un principi es contemplà la despesa en els llibres litúrgics. L’altra forma de finançament de les obres era, com és sabut, la dedicació de les diverses capelles de l’església, i Sarret i Arbós en compta fins a set: la capella de Berenguer de Rajadell, per la qual pagà fins a 1400 sous, la capella d’Eimeric Saera, de la família de Ramon Saera, o bé la capella de Sant Pere Màrtir, anomenada de Sant Domènec, la qual fou concedida al jurisperit Ramon d’Esglésies per tal que hi tinguessin sepultura ells i la seva família⁵⁰⁵, per tan sols fer esment dels cognoms més coneguts de la ciutat i dels quals he comentat la seva biblioteca.

Però l’església, com la Seu, fou finançada bàsicament per la gent de la ciutat, especialment en els llegats testamentaris, sovint a canvi de disposar-hi d’un lloc per a la seva sepultura, i, a més a més, comptà amb donatius monetaris provinents de l’infant Joan, fill de Jaume II, que més tard ingressaria a l’orde de Sant Joan i després a l’orde de Montesa.

Juntament amb l’església es construï un claustre, el qual anà a càrrec de Francesc Ricolf, mestre de pedra de Manresa. L’any 1337, hi havia al convent quinze frares, incloent-hi el prior, pel que constituïren una comunitat tan gran com la del Carmel, la de Santa Clara i, salvant les distàncies, la de la Seu. Pot servir també de referència el fet que el 15 d’agost de 1345 se celebrés el Capítol provincial de l’orde en aquesta església.

El cisma d’Occident, la laxitud dels costums dels ordes mendicants de l’època, juntament amb els conflictes socials i les dificultats econòmiques de les darreries del segle XIV portaren a una crisi al convent de Predicadors i descendí el nombre de frares conventuals. Es produïren enfrontament entre els diferents ordes de la ciutat, com és el cas del plet documentat dels dominics i la Seu, en data de 1419. Sarret reproduceix en la

⁵⁰⁴ SARRET I ARBÓS, J.: *Història religiosa de Manresa*, p. 148; la cita arxivística correspon a un manual indeterminat del notari Bonanat Grau.

⁵⁰⁵ Sarret i Arbós, J.: *Història religiosa de Manresa*, pp. 152-154.

seva *Història religiosa de Manresa* un document que, per ser tant explícit, reproduueixo íntegre:

1419 – 16 agost = El prior Fr. Bernat Oliver y religiosos del convent de Predicadors en numero de sinch reunits en Capitol delliberaren que: per la gran pobresa per temps passat e molts anys ha, lo monestir de frares predicadors de Manresa ha sostingut molts carregs y ha gastat molts diners en el plet ab el Pabordre y convent de Santa Maria de Manresa portat a la cort romana axi com en Capitols provincials com en altra manera per lo qual los priors e vicaris passats e prior present del dit monestir han hauda gran indigencia e freytyra de bons frares axi per sermonar com fer en altra manera lo ofici divinal en lo dit monestir per ço con per la dita indigencia no podian haver la provisió raonable de lur vida e los oficis divinals nos han fet nis poden fer en lo dit monestir tant solemnament com fer se devia de que lo dit monestir es restat molt preiudicat per temps passat e vuy encara es per lo poch poble qui es vengut e ve en lo dit monestir del qual poble de la dita ciutat venria molt a oir l'offici si lo dit monestir era pus conivent provehit de bons frares axi per sermonar com per cantar en lo cor en altre manera per fer e celebrar loffici divinal [sic]⁵⁰⁶.

Per aquest document és clar que havia d'existir una fretura de llibres litúrgics per a celebrar la missa i l'ofici diví.

Disposo de set documents que fan referència a diverses gestions de llibres per monjos d'aquest convent. Dos d'ells pertanyen a Pere de Sala, prior. Un és l'adquisició, que data del 1344, que fan els Predicadors d'unes *Decretales cum apparatu ordinario*, per l'elevada quantitat de 280 sous, a Bernat de Palol, paborde de la canònica de Santa Maria del Vilar, al Rosselló, compra feta, evidentment, en nom del monestir⁵⁰⁷. Caldria disposar de més documentació per saber quina relació podia tenir el monestir de Predicadors amb un indret tan allunyat com Santa Maria del Vilar. Aquesta canònica fou una comunitat petita però rica, de la qual en foren filials les esglésies de Santa Coloma d'Alamans i Sant Joan d'Albera, juntament amb la jurisdicció civil del lloc del

⁵⁰⁶ SARRET I ARBÓS, J.: *Història religiosa de Manresa*, pp. 166-167, extret d'un Manual de predicadors inespecificat.

⁵⁰⁷ AHPM. Llibre particular del convent de Predicadors 1335-1353. AHCM/Ecles. C-25 (Dominics III). ff. 46rº-46vº. doc. 54.

Vilar⁵⁰⁸. Davant la manca d'informació, penso que més aviat la venda pot deure's a una coneixença personal, del mateix prior o d'alguns dels monjos.

L'altre document es refereix a la donació que feu en el seu testament Guillem Morera, jurisperit de la ciutat de Manresa, al monestir, de dos llibres de dret: un *Volumen* glossat i un *Comentari d'Accursio* sobre un llibre no especificat. Aquests llibres foren venuts, en data també de 1344, i pel preu mòdic de 103 sous, a un altre jurisperit de la ciutat, en Ramon Andreu⁵⁰⁹, el qual fou conseller de la ciutat en data de 1322, i, amb el protagonisme dins la vida de la ciutat que caracteritza els jurisperits, visità al rei per raó de l'assassinat de Guillem de Castellolí, d'Igualada, a mans d'hommes de Manresa⁵¹⁰.

Hi ha documentades encara dues vendes més fetes pel mateix monjo, Felip Mateu, a un mateix personatge, Bernat Andreu, capellà de l'honor del papa i de la seu apostòlica, de dues *Decretals*: unes per la quantitat de 20 sous⁵¹¹, i unes altres per 35 sous⁵¹² en dates del 16 de març de 1367 i 4 de juny del mateix any respectivament. Aquestes dues vendes, i potser també l'anterior, segurament foren simulacions de vendes de censals i violaris. Aquesta circulació del llibre jurídic no respon segurament a un guany material destinat a sufragar les despeses del monestir, possiblement la construcció de l'església, i és clar que com a centre de cultura que fou el monestir, com es veurà tot seguit, aquesta havia de ser una activitat que necessàriament s'en derivava. He pogut documentar dues donacions. Una correspon a un document amb data de 7 de maig de 1352, ja comentat anteriorment quan he parlat del jurista Guillem d'Altarriba, en la que Felip Mateu, actuant com a procurador de Domènec de Somsex, vicari i notari de Bellpuig, rep de la vídua del jurisperit una caixa que conté setze llibres i tres quaderns de paper⁵¹³, i tot i que no es diu a qui anaven destinats aquests llibres, és molt possible que anessin adreçats al mateix monestir.

⁵⁰⁸ PLADEVALL, A.: Vilar, el, dins *G.E.C.*, vol. 24, p. 164.

⁵⁰⁹ AHPM. Llibre particular de la família Andreu 1317-1363. Tr. 62. ffsn. doc. 61.

⁵¹⁰ SARRET I ARBÓS, J.: Història de Manresa, p. 69.

⁵¹¹ AHPM. Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 112.

⁵¹² AHPM. Llibre particular de fra Bernat andreu i Francesca, la seva germana 1357-1400. Tr. 196. ffsn. doc. 113.

⁵¹³ AHPM. Llibre particular de Ramon Ferrer i Galceran de Castellet i Ramon Miquel de Tord 1312-1383.

L'altra donació realment important, és la que féu Ramon Saera, en el seu testament, de dotze llibres, executada pel seu fill i hereu universal Berenguer Saera, i per Guillem de Cellers, canonge de la Seu, marmessors del causant⁵¹⁴. En el document de recepció signen deu monjos, dos dels quals, el prior i superior, duen el cognom Saera (o bé Era): Romeu Era i Marc Era respectivament, sense que pugui documentar amb seguretat si eren familiars del donador. Els llibres són els següents: una *Biblia maiorem*, una *Postillam fratris Nicholai de Lira super totam Bibliam*, en dos volums, unes *Concordances*, un *Catholicon*, de Iohannes de Ianna, unes *Etimologies* de sant Isidor de Sevilla, un *Saltiri* glossat, un llibre sobre litúrgia: el *Rationalem divinatorum officiorum*, de Guillelmus Durantis, un exemplar complet de la *Ciutat de Déu*, i un altre de les *Confessions* –l'autobiografia que escrigué sant Agustí–, la darrera part de la *Summa* de sant Tomàs d'Aquino, segurament la *Summa Teològica*, molt més difosa que la *Summa contra Gentiles*, un llibre anomenat *De proprietatibus rerum*, possiblement de Bartolomeus Anglicus o bé de Bartolomeus de Glanville, i finalment un *Decretum*, de Gracià, l'únic llibre jurídic de la donació.

Les condicions que posà Ramon Saera per a rebre el llegat foren bàsicament les mateixes que als altres ordes: prohibició d'empenyorar els llibres, de prestar-los sota cap condició, que no puguin sortir del monestir, i que si ho feien, fossin portats i retornats en processó.

El monestir rebé altres donacions. Tinc la referència d'una que feu el rei Jaume II, arran de l'empresonament de tots els membres de l'orde del Temple i de l'apropiació dels seus castells i tots els seus béns, entre els quals hi havia, evidentment, llibres, que foren repartits entre l'orde de l'Hospital i el de Montesa, però que també en reberen el seu metge particular i “diversos monestirs i convents, com Santes Creus, Valldigna, predicadors de Manresa i d'Empúries [i] franciscans de Tàrraga i Pedralbes⁵¹⁵”.

És clar que, a més a més de la presència d'una biblioteca litúrgica en el monestir, bé havia d'existir una biblioteca de caràcter teològic, aspecte bàsic en un orde mendicant en la qual la predicació constituïa ho repeteixo, l'eix de la seva vocació; ho

AHPM. 4051. ffsn. doc. 84.

⁵¹⁴ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM. 4147. ff. 3vº-4rº. doc. 93; també a AHPM. *Testamentorum I* 1352-1361. Tr. 464, ff. 111vº-115rº. doc. 90.

⁵¹⁵ ALTURO, J.: *El llibre manuscrit a Catalunya*, pp. 180-181.

confirma el fet que un ciutadà de Manresa, Romeu de Casanova, fes donació, en el seu testament, de 100 sous al monestir, per tal que fossin destinats a reparar (*abtari, ligari et quaternari siue quaternar quantum dicti centum solidos sufficere potuerint*), tant els llibres per a l'Ofici Diví, com així els de la llibreria del mateix monestir (*librarie ipsius monasterii*)⁵¹⁶. Cal tenir en compte que aquesta donació arribà en un moment de declivi econòmic per a la comunitat, pel que els monjos disposarien encara dels llibres, però en mal estat degut a l'ús i de la manca de diners per a reparar-los.

L'orde del Carme

Els carmelites són un dels ordes mendicants més populars a l'època baixmedieval. Inicialment eremites a Terra Santa, el fracàs de les croades del segle XIII els feu migrar d'aquells indrets, i principalment dels encontorns del Mont Carmel, a l'Europa Occidental. Fou aleshores quan en l'esponerosa societat baixmedieval feren de l'evangelització i la conversió dels infidels un dels seus principals objectius, fet que els obligà, com passà amb els franciscans i als dominics, a adquirir els coneixements teològics. Novament, com en els franciscans, trobem el mateix problema: uns orígens caracteritzats per la pobresa i la pregària, i un desenvolupament de l'orde que obligà als seus integrants a assimilar aspectes materials de la societat si volia mantenir el propòsit de transformar-la, qüestió que repercuteix directament en la cultura i els llibres. Això suposà un canvi d'actitud envers l'ús de la riquesa material. Així, es passà d'una observança estricta de la pobresa, a les constitucions de l'orde que, en data de 1369, insistien en l'obligació de cada religiós de declarar tots els seus béns al superior, segons l'exemple dels apòstols, fins al punt que si no ho feia, o bé alienava béns de la comunitat, podia ser-li negada la sepultura sagrada⁵¹⁷. En canvi “el carmelita podia retener con permiso dinero, regalos, libros y objetos no consumibles de considerable valor. Podía prestar libros y objetos personales (*rauba*) a otros miembros de la Orden, a cuya muerte esos bienes volvían al convento del poseedor primero⁵¹⁸”.

⁵¹⁶ AHPM. *Testamentorum VIII* 1391-1394. Tr. 472. ffsn. doc. 238.

⁵¹⁷ SMET, J. O. Carm: *Los carmelitas. Historia de la orden del Carmen. I. Los orígenes. En busca de la identidad (ca. 1206-1563)*, p. 109

⁵¹⁸ SMET, J. O. Carm: *Los carmelitas. Historia de la orden del Carmen. Idem.*

L'adquisició d'una cultura fou molt important per a l'evangelització. Al respecte J. Smet esmenta quins eren els estudis que feien:

El plan de estudios de los carmelitas era, en general, el mismo que se usaba en el medioevo. El curso ordinario para el sacerdocio "pro forma simplici" consistía en gramática, lógica, filosofía (natural y moral) y teología. Se impartía en los Estudios particulares de cada convento; prácticamente todos ellos tenían sus formadores y lectores y educaban a sus propios miembros jóvenes. El curso superior "pro forma lectoratus" se impartía en los Estudios Generales centrales [...] ⁵¹⁹.

Hi havia estudis generals de l'orde per tota Europa, fundats al llarg del segle XIV. Entre els estudis propers la Corona d'Aragó cal comptar Montpeller i Avinyó (fundats l'any 1324), Perpinyà (1345) i València (1379).

Quan el monjo entrava a estudiar a l'Estudi General, en el cas de París, havia de cursar el següent:

cuatro años como bachiller, dos años como bíblico y dos años como sentenciario, explicando los cuatro libros de las Sentencias. Como bachiller formado, mantenía un determinado número de disputas, con lo que conseguía la licencia para enseñar como doctorado. El nuevo doctor permanecía aún durante un año presidiendo una escuela de teología como "maestro rector". El estudiante medieval aprendía actuando. La mayor parte del trabajo de enseñanza era desempeñado por los bachilleres; los maestros, en su mayoría, presidían los diferentes ejercicios académicos. Los bachilleres también enseñaban filosofía en los Estudios que ofrecieran un curso de filosofía (o sea, todos menos París); en París, el bachiller más joven era maestro de estudiantes. Los diversos estadios no se seguían siempre escalonadamente, uno tras otro; el lector o bachiller podía estar en ocasiones mucho tiempo enseñando, o simplemente esperando para ser llamado a la licencia (bachiller vacante) ⁵²⁰.

L'assoliment dels diversos títols acadèmics adquirí molta importància dins l'orde, fins el punt que esdevingué un privilegi per als doctors en teologia la dispensa de la presència al refectori comú, cosa que Smet assenyala com una de les causes de la decadència de les comunitats de l'orde, ja que suposava una pèrdua del sentiment de

⁵¹⁹ SMET, J. O. Carm: *Los carmelitas. Historia de la orden del Carmen*, pp. 50-51.

⁵²⁰ SMET, J. O. Carm: *op. cit.*, p. 51.

comunitat. El grau de doctor es convertí així en una fita anhelada per molts, malgrat l'interès per la matèria fos escàs, els quals sol·licitaven sovint l'abreviació dels cursos. Aquesta fou una altra de les moltes causes de la decadència de les comunitats, fet que motivà diverses reformes al llarg del segle XV.

A principis del segle XIV, hi havia una província dels carmelites per a tota Espanya, però l'any 1354 es crearen dues províncies, la de Catalunya de la d'Espanya. L'orde del Carme tenia convents a les següents ciutats: Barcelona, Terrassa, Manresa, Vic, Girona, Camprodon i Peralada, Valls, Lleida, Tàrraga, Salgar, juntament amb Perpinyà⁵²¹.

El convent del Carme a Manresa

El 16 de març de 1308, els consellers de la ciutat de Manresa acordaren de concedir a l'orde del Carmel l'altre turó de la ciutat, el Puig Mercadal, per a la construcció del nou convent, iniciativa que tingué el suport de Jaume II. El rei els concedí permís als carmelites de recollir almoines per a la construcció, crida a la qual els manresans respongueren⁵²², malgrat que en diverses ocasions la construcció s'hagué d'interrompre per manca d'almoines⁵²³. La construcció de l'església del Carme anà a càrrec de Guillem de Montagut, el mateix mestre d'obres de la Seu i de Santa Maria del Mar. L'església es clogué definitivament en el segle XVIII, després que el 1581 s'enderroquessin una gran part de la volta i arcs⁵²⁴. Aquesta església fou derruïda definitivament durant la guerra civil del 1936, pel que Sarret i Arbós la conegué, i en feu una descripció. En essència diu que resulta ésser d'un "gòtic perfeccionat", i que "sembla una reproducció, amb poques variants, de la del Pi de Barcelona: amida 75 metres de llarg, 22 d'ample i més de 36 d'alt; l'orientació és l'absis al Nord i la façana principal de cara a mig dia i muntanya de Montserrat⁵²⁵". Es conserva una fotografia del seu interior, la qual dóna una sensació de verticalitat molt acusada. Les nombroses capelles de l'església, finançades per ciutadans, tingueren un paral·lel també en les

⁵²¹ WEBSTER, Jill R.: *Carmel in Medieval Catalonia*, p. xiii.

⁵²² SARRET I ARBÓS, J.: *Història Religiosa de Manresa*, p. 121-122.

⁵²³ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 124.

⁵²⁴ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 129.

⁵²⁵ SARRET I ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 130-131.

diverses confraries que es crearen a l'església. Al respecte la vitalitat dels carmelites fou molt gran, i romangueren a la ciutat fins ben entrat el segle XIX, concretament amb l'exclaustració del 1835⁵²⁶.

És obligat d'esmentar l'episodi de la Misteriosa Llum. S'explica que el dia del 21 de febrer de 1345, després de la sortida del sol, penetrà dins l'església una flama, mentrestant la campana major de l'església començà a sonar sola, a la qual cosa acudiren fins a tres-centes persones atretes pel prodigi. Aleshores la flama pujà i descendí de la volta a l'altar de la Santa Creu i del Santíssim Salvador almenys dues vegades i desaparegué. Aquest relat és literal a l'anotació que feu Pere Bellsolà, escrivà públic de Manresa, en data del 13 de març de 1345 segons el relat de diversos testimonis. Un relat que altres èpoques i historiadors farien més o menys florit⁵²⁷. No hi ha una pronunciació clara per part de les autoritats eclesiàstiques sobre aquest fenomen, però sempre n'ha estat respectada la devoció, i actualment el 21 de febrer és festa a la ciutat.

De fet, aquest prodigi suposà la fi de l'entredit que hi havia sobre la ciutat imposat pel bisbe Galceran Sacosta, a rel del conflicte que es creà amb els consellers de la ciutat al fer passar la Sèquia pels termes de Sallent, els quals eren propietat del prelat. S'explica que després del misteri de la Llum, el bisbe s'adonà de la injustícia en què havia incorregut contra la ciutat i aixecà la sanció, però morí al cap de poc; seria el nou bisbe Miquel de Ricomar el que signaria amb els consellers la pau. És, doncs, un episodi, –com ja han comentat altres historiadors– que té una lectura en clau política.

Pel que fa al nombre de monjos que hi havia al convent, seria de dotze. Es pot saber gràcies a les signatures consignades en data del 13 de desembre de l'any 1357⁵²⁸, en el llegat testamentari que feu Ramon Saera de mans del seu marmessor Guillem de Cellers, canonge de la Seu, d'una *Bibliam minorem* i una *Summa Gotfredi* (segurament la *Summa super Decretales* de Godofredus de Fontaines), i comptant-hi el prior Joan de Bas, el nombre seria de dotze, el mateix nombre que tingué durant molts anys la Seu.

⁵²⁶ SARRETI ARBÓS, J.: *op. cit.*, p. 144.

⁵²⁷ VELASCO, Balbino, O. Carm: *Los carmelitas. Historia de la orden del Carmen. IV. Els carmelito español (1260-1980)*, p. 27-29.

⁵²⁸ AHPM. Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera 1357-1379. AHPM. 4147, ff. 7rº-7vº. doc. 94.

Aquests dos llibres formaven part de la biblioteca del jurisperit difunt, que, com s'ha vist, la repartí entre els ordes religiosos de la ciutat.

L'any 1383 el prevere Ramon de Pedriça féu donació al monestir d'un *Missal*, el qual fou cedit amb la condició que no pogués ser venut o empenyorat ni de cap manera alienat, i si això succeís, el *Missal*, el qual ja li havia estat empenyorat anteriorment pel monestir, hauria de ser propietat del convent del mateix orde a la ciutat de Barcelona. Reconeix també que és en possessió d'altres dos llibres: unes *Concordancies* que qualifica de *magnas*, i un *Textus Sententiarum* (sens dubte les *Sentències* de Pere Llombart, llibre d'estudi obligat a les universitats) els quals passarien a ser propietat del monestir. La raó d'aquesta donació és que na Elisenda, vídua de Dalmau de Riera, lliurà a Ramon de Pedriça la important quantitat de 25 lliures per tal que en fes ús, i posteriorment fos d'utilitat al convent del Carme⁵²⁹.

Pel que fa als llibres, tan sols destacar la raresa d'unes *Concordances*, evidentment bíbliques. La primera concordança de la Bíblia fou obra d'Hugues de Saint-Cher, professor de filosofia a Saint-Jacques de 1230 a 1235. Per altra banda les concordances eren més de mots "verba", que de personatges, i eren especialment útils en l'estudi de la Bíblia per poder distingir entre els significats literals o al·legòrics d'un mateix mot i ésser així exhaustiu en l'estudi⁵³⁰. Així doncs es tracta d'un preciós útil per a l'estudi de la Bíblia i la teologia en general.

La següent transacció amb llibres que tinc documentada és feta en sentit invers: és el monjo carmelita, Galceran Monfar, qui fa a mans del seu prior, Guillem Eiximenis, un *Breviari* segons l'orde del Carmel, el qual inclou un *Calendari*, per tal que el lliuri a Joan Monfar i de Bernat Guises. És una donació feta, evidentment, per raó d'un parentiu entre donador i receptor. És alhora mostra, si ho comparem amb la Seu, d'una major disciplina dels monjos respecte als canonges⁵³¹.

Una altra notícia indirecta que tinc sobre la vida cultural del convent del Carmel a Manresa és el petit inventari dels béns relictos de Bernat Peracars, confrare de la confraria de la Santa Trinitat, el qual disposava d'un *llibret petit*, sense dubte de caràcter

⁵²⁹ AHPM. Esborrany 1383. AHPM.m-37. ffsn. doc. 157.

⁵³⁰ *Le Moyen Age et la Bible*, p. 115-116.

⁵³¹ AHPM. Esborrany 1385. AHPM.m-41. ffsn. doc. 171.

litúrgicodevocional, i un *sach ab escriptures* (sense que s'especifiqui la seva natura)⁵³². Després de l'episodi de la misteriosa Llum, el culte a la Santíssima Trinitat, que ja existia abans de 1345, augmentà i el 1399 els seus estatuts foren confirmats pel rei⁵³³.

Finalment, i abans de passar al comentari de la biblioteca de Bernat Oller, prior general de l'orde del Carme, cal esmentar el document pel qual Pere Segrera, prevere beneficiat de la capella de Sant Francesc, al monestir de canonges de Santa Maria de Solsona, nomena procurador a Pere Ros, prior del monestir del Carmel de la ciutat, per tal que li recuperi un *Breviari* de la seva propietat, escrit segons el costum del monestir de Solsona⁵³⁴; el *Breviari* era en poder del fill d'un tal Tudela. És clar que amb la mancança d'informacions biogràfiques, hom ha de tractar amb hipòtesis: amistat?, recança a l'hora de tornar el llibre?, una dilació ja ineludible davant la presència i autoritat del prior del convent?⁵³⁵.

Bernat Oller, prior general de l'orde del Carme

Semblança biogràfica

Bernat Oller va néixer el primer quart del segle XIV en el mas anomenat Oller, de Salelles, situat el terme de la ciutat de Manresa. Els erudits, des d'un primer moment, destaquen la importància de la seva obra, i així Fèlix Torres i Amat, en les *seves Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*⁵³⁶, féu una entrada amb el seu nom, i més recentment la *Gran Enciclopèdia Catalana* i el *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya* li han dedicat sengles entrades⁵³⁷. Els

⁵³² AHPM. *Inventarium II* 1388-1389. ff. 156°-170^v. doc. 195.

⁵³³ VELASCO, B. O. Carm: *Los Carmelitas. Historia de la orden del Carmen. IV. El Carmelo español (1260-1980)*, p. 64.

⁵³⁴ Cal tenir en compte que el bisbat de Solsona no fou creat dins el 1593, i aleshores el monestir fou convertit en catedral.

⁵³⁵ AHPM. Llibre particular del convent del Carme 1381-1395. AHCM/Ecles. C-97 (Carmelites XXXIV). ffsn. doc. 210.

⁵³⁶ TORRES I AMAT, Fèlix: *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña* (1836), p.*** ❗❗❗.

⁵³⁷ *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 16, p. 359, i *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol II, p. 748.

dos historiadors que bàsicament l'han estudiat en la seva relació amb Manresa han estat Joaquim Sarret i Arbós, en un text encara inèdit⁵³⁸, i J. Mª Gasol. Tothom qui ha tractat la història de l'orde en el segle XIV i el seu pensament n'ha fet esment; així els germans Carreras i Artau en fan un breu comentari en la seva *Historia de la Filosofia Española*; en fan esments entre altres J. Smet⁵³⁹ i B. Velasco⁵⁴⁰, o bé E. Llamas Martínez⁵⁴¹. El frare Mariano Vintimiglia, antic cronista de l'orde del carme, autor de la *Historia Cronologica Priorum generalium latinorum Ordinis Beatissime V. M. de Monte Carmelo*, publicada a Nàpols l'any 1773, en diu el següent de Bernat Oller:

Mort Joan Ballester el succeí en el generalat Bernat Oller. Era aquèst digníssim pare catalá de nació y nascut en Manrèsa, del bisbat de Vich. Prengué l'hàbit carmelitá en el convent de sa pátria segons Nicolau Antoni en la "Biblioteca española" o segons altres en el convent de Mallorca.

Instruít en les ciències humanes y divines, ensenyá primerament a Paris, després a Avinyó y finalment fou nombrat màestre regent en la Cúria Romana, en el Capítol general celebrat a *Mont Albano* l'any 1336.

Desseguida d'havèr obtingut el grau de batxiller a Paris el general Ballester li doná llicenciatura y la investidura de doctor ab facultat especial del papa Urbá V comunicada per mèdi de Breu.

Eczercí gravíssims càrregs en la ordre; fou elegit Sòci del Prior General en el capítol general celebrat a *Treveris* l'any 1362; fou nomenat Provincial de la província de Montpeller en el capítol celebrat en esta ciutat l'any 1369; assistí com a Definidor General al capítol *Aquense* del any 1372; y finalment al any 1370 havènt mòrt el General Ballester, el Papa Gregòri XI el nombrá Vicari General de la Ordre. Ab tant zèl y acèrt cumplí tots estos càrregs que en el capítol general reunit a *Puy* o a *Nissa* l'any 1375, per unanimitat de vòts, fou elegit Prior general de la Ordre.

Fou molt estimat del Papa Gregori XI: y de esta predilecció en son testimoní les moltes grácies y privilègis que li concedí per l'Ordre, y especialment la molt singular y personal del "privilègi de altar portatil." El metex Pontífice li encomaná la formació de les regles y constitucions per la bòna marxa del Hospital d'Avinyó.

⁵³⁸ SARRET I ARBÓS, J.: *Fr. Bernat Oller, carmelita*. AHCM. Inèdit/74.

⁵³⁹ SMET, J. O. Carm.: *Los Carmelitas. Historia de la orden del Carmen. I. Los orígenes. En busca de la identidad (ca. 1206-1563)*, 1987.

⁵⁴⁰ Velasco Bayon, Balbino, O. Carm.: *Los Carmelitas. Historia de la orden del Carmen. IV. El Carmelo español (1260-1980)*, 1993.

⁵⁴¹ Llamas Martínez, E.: *Teólogos carmelitas españoles pretridentinos, dins Repertorio de historia de las ciencias eclesiasticas en España*, p. 375-376.

No fou tant ben vist pel papa successor de Gregòri; puig encara que'l capítol general reunit a *Brugis* en Flandes l'any 1379 aprobá'l govèrn d'Oller, reelegint-lo pel càrreg de General; no obstant l'any següent el Papa urbá VI el destituí del generalat; nomenant Vicari General en son lloc de l'Ordre al P. Miquèl Ayguano.

Fou la causa de esta destitució el que en aquèll temps del cisma funetíssim [sic] per la Iglésia, Bernat fou cridat pel Pontífici Urbá a Roma: però còm éll vivia a França no volgué, o millor dit no pogué obeir-lo; veyentse obligat a seguir al antípapa Climent VII al qual obeien llavors França, Espanya y Catalunya.

Seguí no obstant Bernat governant les provincies de França y les altres aont Climent era reconegut per verdader Papa; mentres tant Ayguano dirigia les demès. De est mòdo la religió carmelitana a semblança de la Iglésia fou regida per dos generals. Continué Bernat presidint les provincies cismàtiques fins l'any 1384 en que renunciá'l càrreg havènt sigut elegit successor seu Ramon Vaquer. Finalment morí en el Convent de Mallorca l'any 1390 segons Pere Luci, després d'havèr regit l'Ordre còm a llegítim Prior General per espay de cinc anys y sèt mèsos.

Marc Antòni Alegre defènsa y escusa a Bernat Oller de la taca de cismàtic per havèr seguit de bona fè al Antipapa: y alaba en gran manera sa doctrina y pietat ab les següents paraules: "Fou un hòme eruditíssim de les Santes Escripures, treballador incansable y molt sabi: fidèl guardador de la pietat religiosa, de la fè senzilla y del sèl de la glòria de Deu y bé de les ànimes. Els seus escrits donen testimoni de la seva doctrina: o sia els llibres Sobre la antiguetat de la Ordre y el De la Concepció de beneventurada Vèrge Maria dels quals parla l'Abat Tritemi⁵⁴². [sic]

Al respecte Balbino Velasco amplia les dades biogràfiques:

el 19 de noviembre de [...] desempeñaba el cargo de lector en el convento de Manresa, como también lo era en 1357. En 1362 fue destinado a leer Sentencias en París; al siguiente, el general Juan Ballester, pidió a Urbano V que le otorgara el título de maestro, mediante examen en la Curia Romana; aparece como *biblicus parisiensis*; accedió el Pontífice a esta petición siempre que precediera un examen hecho por seis profesores. En 1366 era *magister regens* en la curia; en el mismo año de 1366, en 1369 y 1372 era provincial de Provenza. Ostentaba este cargo cuando recibió una comisión del papa, para que, junto con religiosos de otras órdenes, arbitrara unas constituciones, para consolidar un orfanato en que se atendía a los pobres en Aviñón⁵⁴³.

⁵⁴² Aquest fragment fou traduït per Ignasi Torradeflot, prev., per a publicar un article sobre Bernat Oller en el Butlletí del Centre Excursionista del Bages, 1908, p. 47-48.

⁵⁴³ VELASCO, B.: *Los Carmelitas. Historia de la orden del Carmen. El Carmelo español (1260-1980)*, p. 45-46.

Sarret i Arbós, especificà que l'any 1356 era lector i vicari provincial, i el 1359 prior del convent, afirma que quan Bernat Oller fou destituït, retornà a Manresa, el dia 29 de juliol de 1380 lliurà unes santes relíquies al monestir. Sarret extracta aquesta informació d'un manual del convent:

Sàpiga tothom que el diumenge dia 29 de juliol de 1380, el Rnd. fra Bernat Oller, professor en sagrades pagines, Prior General de la Orde Beata Maria del Mont del Carme ha entregat al monestir de la ciutat de Manresa de dita orde un cap d'argent en figura d'un cap de Papa, amb corona papal de argent en la qual hi havia dintre unes relíquies de sants, això es: el cap de Sant Urbà, papa i màrtir; una arteria del dit de Sant Jaume menor, apostol; un dit de Santa Cecília; y una dent de Sant Eustaqui; tot el qual posat fou en l'esglesia de dit monestir” La donació és feu amb les següents condicions: “Que dites joyes en ningun temps es puguin vendre, donar, obligar ni empenyorar; no's podran traurer de dita esglesia del Carme ni monestir, sino amb processo, la qual es faci a instància dels consellers de la ciutat que son y seran; y feta la processó han d'esser retornades y posades en dita esglesia”⁵⁴⁴.

Bernat Oller –a diferència del que diu en el text citat de Ventimiglia– hauria mort en data del 24 de setembre de 1383, tal com advertí Sarret i Arbós en el seu escrit inèdit, si ho jutgem per la data del document en la qual es fa la donació dels seus llibres al monestir de Manresa⁵⁴⁵. En conseqüència si és erroni que morís l'any 1390 a Mallorca, Bernat Oller no hauria renunciat al càrrec l'any 1384, com afirma Ventimiglia, sinó que hauria mort essent-ne encara prior en la seva fidelitat a Climent VII. L'historiador i arxiver manresà precisa més i encara afirma que Bernat Oller moriria a la cort papal d'Avinyó, entre la data del 27 de juny de 1383, data en què el futur Joan I sol·licita al papa el nomenament de cardenal per a Bernat Oller⁵⁴⁶ i el 24 de setembre de 1383, data esmentada.

Bernat Oller és autor de dues obres sobre l'orde carmelita: “*De successione, intitulatione et confirmatione Ordinis B.M. de Monte Carmelo*”, i “*De ordinis sui*

⁵⁴⁴ SARRET I ARBÓS, J.: *Fra Bernat Oller, carmelita*, Inèdits/ 74. ffsn. No he pogut trobar el doc. per poder confirmar el llegat.

⁵⁴⁵ AHPM. Llibre particular del convent del Carme 1381-1395. AHCM/Ecles. C-97 (Carmelites XXXIV), ffsn. doc. 159.

⁵⁴⁶ WEBSTER, Jill R.: *Carmel in medieval Catalonia*, p. 139.

origine liber unus”, com també una obra sobre teologia “*De Immaculata Conceptione Beatae Virginis Mariae liber singularis*”, com així diversos opuscles també de teologia com la coneguda “*Informatio circa originem, intitulationem et confirmationem ordinis fratrum B.V. Mariae de Monte Carmeli ad Dominum Petrum Cornisium cardinalem*”⁵⁴⁷.

Comentari de la biblioteca

Introducció

L’inventari de la biblioteca de Bernat Oller ens ha pervingut gràcies a un document contingut en un dels llibres particulars del convent del Carme a l’AHPM⁵⁴⁸. El document data del 24 de setembre de 1383 i formalment és la recepció dels cent quaranta-tres llibres que la constitueixen com a llegat testamentari del teòleg al monestir de Manresa. La comunitat de monjos congregats i convocats pel nou prior provincial de l’orde per a la província de Catalunya, Felip Ribot, teòleg, rep els llibres de mans del també monjos carmelites Ramon Pedriça i Pere Rovira, executors de les disposicions del difunt.

Cal dir que, exceptuada una referència coneguda per un incident que podríem considerar un “robatori”, i que analitzaré en el seu moment, no he trobat en els llibres notariais que s’han conservat de la comunitat cap altra referència a la biblioteca. Des d’on arribà? En quin indret o indrets del convent es guardà? Quant de temps s’hi estigué? Com es dispersà? Perquè Bernat Oller la llegà precisament a Manresa? Com afectà els costums dels monjos disposar sobtadament d’una biblioteca teològica tan gran⁵⁴⁹? Totes aquestes preguntes no tenen una resposta clara i documentada.

⁵⁴⁷ GASOL, J. M^a: *La galeria de manresans il·lustres*, p. 32.

⁵⁴⁸ AHPM. Llibre particular del convent del Carme 1381-1395. AHCM/Ecles. C-97 (Carmelites XXXIV), ffsn. doc. 159.

⁵⁴⁹ Per fer una comparació aclaridora de l’enormitat de la biblioteca, només cal veure que la biblioteca de la Catedral de Girona, segons un inventari realitzat l’any 1512, tenia, just, també 143 llibres. BATLLE I PRATS, Lluís: “La biblioteca de la Catedral de Gerona desde su origen hasta la imprenta”, dins *La cultura a Girona de l’Edat Mitjana al Renaixement*, pp. 179-193.

Per a comentar la biblioteca, he fet una classificació dels llibres segons temàtiques i els he aplegat sota els següents títols: llibres de teologia, i dins aquests els autors de l'antiguitat cristiana, la filosofia escolàstica, autors de l'orde carmelita, i, finalment, les obres de pensament politicosocial; els llibres específicament de filosofia, les obres de tipus pastoral, les que es poden aplegar sota el títol de *Biblica*; un llibre sobre l'heretgia, i dos de caràcter apologètic; llibres de caràcter miscel·lani, és a dir, que apleguen referències de molts autors clàssics, juntament amb els llibres de sermons; llibres litúrgics; literatura jurídica; clàssics llatins; gramàtica i retòrica; medicina; astrologia; matemàtiques; i entreteniment; finalment, dos llibres que no han estat identificats. És, com es pot veure, una biblioteca molt variada, i el primer que destaca és la poca presència de la literatura jurídica, així com la de llibres litúrgics, i això la fa molt interessant.

L'estudi l'he basat en el comentari individual de cadascun dels còdexs, especialment en les obres d'autor, això sempre que m'ha estat possible. També esmento les idees fonamentals de l'autor per tal de situar l'obra dins el seu pensament. Una apreciació general de cada llibre particular ha revelat més clarament el pensament del possessor dels llibres. En el cas de les obres sense menció d'autor, com són les miscel·lànies o els llibres de sermons, les he estudiat d'una manera conjunta.

Finalment, i en referència als aspectes formals de l'inventari, en general es donen els incipits del segon foli i els explícits del penúltim, però tan sols un mot o fins i tot només un fragment de mot, pel que no han estat útils per identificar els llibres quan es féu necessari. Hom pot constatar que aquest inventari és la còpia d'una altra còpia o de l'inventari original, ja que alguns explícits d'entrades contigües es repeteixen: així, els explícits de l'item 40 i 41 és "de plenitudine" per ambdós; per als item 73 i 77 l'explicít per a cadascun és "huius", i els item 127 i 128 tenen per explicít comú "factum est", pel que és clar que es tracta de diplografies, i és que l'inventari és força llarg, fins i tot massa per a la gran paciència dels notaris d'aquells segles. Però tot i així no he trobat cap cas en què hagi succeït el mateix amb els títols dels llibres.

Finalment, dir que hi ha hagut cinc títols que no he sabut llegir del tot, o bé parcialment: els de l'item 44 i 89; i parcialment l'item 75 (libri [...] *de cessacione legalium*), l'item 80 (quatuor sexternos [...] *inidus*), i l'item 81 (*Ampho[...] uisionis*).

Els llibres de teologia

Patrística i Antiguitat cristiana

Sant Agustí: *Augustinum. De concordia Euangelistarum* [item 109]; *Augustinum. Super Genesi*. [item 130].

Sant Agustí (354-430), ha estat una figura cabdal en el desenvolupament de la filosofia occidental i de la teologia cristiana. Ha estat el pensador que més bé ha adaptat la filosofia de Plató al cristianisme. Al llarg dels segles XIII i XIV, amb la recuperació que es féu d'Aristòtil, el seu pensament constituí pròpiament l'ortodòxia teològica de l'església contra les noves tendències més racionalistes. La seva producció és enorme, amb més de cent obres que es poden considerar cabdals, i en l'inventari trobem dues d'aquestes obres: *De concordia Euangelistarum* [item 109] i el *Super Genesi* [item 130]. Però dos llibres d'aquest sant són pocs per aquesta biblioteca, i mostra com Bernat Oller era un home obert al corrent més racionalista de l'època.

Pel que fa al *De concordia* (o *De consensu*) *Euangelistarum*, ha estat considerat un exemple de finor d'esperit i d'enginy:

écrits vers l'an 400, sont une apologie des Évangiles contre les infidèles et un essai de conciliation des apparentes contradictions des quatre récits. Le Ier livre sur l'autorité, le caractère et les but des évangélistes, réfute l'accusation d'avoir altéré la doctrine du Christ. Le IIe et le IIIe concilient Matthieu avec Marc, Luc et Jean. Le IVe étudie les particularités des trois derniers évangélistes⁵⁵⁰

El *Super Genesi* es pot classificar, com l'anterior, dins les obres d'exegesi bíblica. Sant Agustí escrigué fins tres comentaris (sense comptar el contingut en els llibres XI i XVI de les *Confessions*) dedicats a aquest llibre bíblic: *el De Genesi contra Manicheos*, el *De Genesi ad litteram liber imperfectus*, escrit de joventut que no acabà, i el *De Genesi ad litteram*, segurament la que posseïa Bernat Oller. Fou redactat en dotze llibres:

⁵⁵⁰ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Augustin (saint)", tome II, col. 2301.

sont le travail définitif d'exégèse littérale sur le récit des origines. Il a été écrit de 401 à 415, après l'interprétation plus allégorique donnée dans les Confessions. Le but est bien d'écarter tout désaccord entre le récit biblique et la vraie science [...]. Les digressions y sont nombreuses: sur l'astrologie, l[ibre]. II, c[hapitre]. VIII; sur la science des anges, l. III, c. XXIX; les l. VII et X renferment toute une psychologie, ou même, en y joignant le l. VI, une anthropologie. Le l. XII est un étude sur le rapt de saint Paul, II Cor., XII, 2-4, et sur les visions surnaturelles⁵⁵¹.

Sant Jeroni. *Epistolas Ieronimi*. [item 61]

Bernat Oller Posseïa les epístoles de Sant Jeroni (Dalmàcia, ca. 342 – Betlem 420): *Epistolas Ieronimi* [item 61]. Anomenat “príncep dels traductors”, Sant Jeroni fou l'autor del que es coneix com a *Vulgata*, una traducció de la Bíblia al llatí, que s'utilitzà arreu de la cristiandat al llarg de tota l'Edat Mitjana, fins pràcticament al Renaixement, quan la crítica filològica endegada pels humanistes –dins d'un horitzó intel·lectual i social radicalment diferent al del segle IV– revelà les seves mancances.

La tradició manuscrita de les *Epístoles*, transmesa en “un único bloque”⁵⁵² aplega unes cent-cinquanta cartes, tot i que no és completa. La valoració que s'en fa és clara i unànime:

Les lettres de Jérôme sont à la fois pour le fond, d'une richesse et d'une variété étonnantes, et, pour le style, d'une allègre vivacité, d'une élégante souplesse dont, ni avant ni après, on ne trouve guère d'exemple. [...] Il est à peine besoin d'ajouter qu'un des principaux avantages de la collection est de nous faire connaître à fond l'âme de Jérôme: elle nous découvre les trésors de sensibilité exquise qui s'unissaient dans cette riche nature à la pénétration de l'intelligence, à la force de la volonté, à un caractère impressionable, à l'austerité des principes et des moeurs, à la rudesse du langage et des formes dans certaines circonstances⁵⁵³.

⁵⁵¹ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Augustin (saint)”, tome II, col. 2300.

⁵⁵² *Diccionario patristico y de la Antigüedad Tardía*, veu: “Jerónimo”, vol. II, p. 1146.

⁵⁵³ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Jérôme (saint)”, tome XV, cols. 919-920.

Entre el corpus epistolar es distingeixen sis categories: biogràfiques, consolatories, exhortatives, polèmiques i apologètiques, i finalment didàctiques. Aquestes darreres són les més nombroses, la majoria de caràcter exegetí⁵⁵⁴.

No puc afirmar haver identificat el títol *Disuasium Valerii ad Rufinum* [item **142**] amb certesa, però el més probable és que el destinatari de l'obra sigui Rufí d'Aquileia (Concòrdia, Aquileia 345 – Messina 410). Cal situar-lo en el corrent origenista, per la qual cosa es guanyà l'enemistat de Jeroni i dels seus. Algun deixeble de Jeroni en seria l'autor. Amb les seves traduccions, Rufí d'Aquileia va ser un dels grans transmissors de les lletres eclesiàstiques gregues a l'Occident llatí. També continuà la redacció de la *Història Eclesiàstica* d'Eusebi de Cesarea⁵⁵⁵.

Iohannes Cassianus: *Collationum* [*Collationes sanctorum patrum*]. [item **70**]; *Tabulam super Collationes Casiani* [item **127**]

Joan Cassià, (Dobrudja 360 – Marsella 430/435) fou monjo, anacoreta i escriptor:

s'inicià en el monaquisme a Betlem i a Egipte. Fou ordenat sacerdot a Roma el 405. Vers el 415 fundà el monestir de Sant Víctor de Marsella, en el qual romangué fins a la mort. Fundà altres monestirs, femenins, a la regió. En les seves *Collationes* criticà la doctrina augustiniana de la gràcia, dis la línia teològica semipelagiana. Escriví també *De institutis cenobiorum*. La seva obra influí en la regla de Sant Benet⁵⁵⁶.

Les *Collationes* [item **70**] foren la seva segona principal obra, coneguda també com a “Conferències”, concebudes com a complement del *De institutis coenobiorum et de octo principalium uitiorum remediis libri*, en el sentit en què en el *De institutis coenobiorum* tractà els aspectes comunitaris de la convivència monàstica, i les primeres són una introspecció, una reflexió de la vida interior del monjo, extreta de les converses que tingué amb els anacoretas dels deserts d'Egipte. Sant Benet recomanà la lectura de

⁵⁵⁴ *Idem*.

⁵⁵⁵ *GEC*, veu: “Rufí d'Aquileia”, vol 20, p. 63.

⁵⁵⁶ *GEC*, veu: “Cassià, Joan”, vol. 6, p. 417.

les *Col·lacions* en la seva regla i esdevingueren una obra cabdal, sense paral·lel en la literatura cristiana⁵⁵⁷.

A l'inventari hi trobem, també, uns índexs per a l'ús científic d'aquesta obra, *Tabulam super Collationes Casiani* [ítem **127**], que físicament deurien consistir en un petit quadern.

Gregori el Gran. *Tabulam super Moralia Iob et super alios libros* [ítem **84**]

Gregori el Gran (Roma 450 – 604), essent monjo, fundà diversos monestirs, el principal dels quals fou el de Sant Andreu, al mont Celi, i fou papa amb el nom de Gregori I (590-604). Viatjà a Constantinople amb un grup dels seus monjos, i visqué en comunitat en el palau de Gal·la Placídia. De les converses amb els seus monjos i els prelats que els visitaven, nasqués l'*Expositio in Iob*, l'obra exegetica més important que escrigué⁵⁵⁸.

La *Tabulam super Moralia Iob et super alios libros* [ítem **84**] sens dubte es tracta d'un índex sobre l'obra de Gregori el Gran. Físicament consistiria també en tan sols un quadern. Considerat un dels quatre doctors per excel·lència de l'església, els *Moralia in Iob* juntament amb els *Diàlegs*, són dues de les obres de més difusió al llarg de l'Edat Mitjana:

Les *Morales, Expositio in librum Job siue Moraliu libri XXXV*, commencées à Constantinople par saint Grégoire avant son élection, et terminées dans son pontificat, popularisèrent les secrets de l'ascétisme, en développant les traditions les plus élevées de l'exégèse biblique, et méritèrent de servir, durant le moyen âge, de base à l'enseignement de la théologie morale. Le livre de Job y reçoit tout à tour une triple explication, l'explication littérale ou historique, reléguée à l'arrière-plan, l'explication mystique ou typique, l'explication morale, de toute la plus ample et la plus détaillée⁵⁵⁹

Sant Isidor de Sevilla: *Tabulam capitulorum libri beati Ysidori.* [ítem **50**]

⁵⁵⁷ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Cassien, Jean", tome IV, cols. 1823-1826.

⁵⁵⁸ *Diccionario Patrístico y de la Antigüedad Cristiana*, veu: "Gregorio I Magno", vol. I, p. 990-991.

⁵⁵⁹ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Gregoire Ier le Grand", tome XI, col. 1778.

Sant Isidor de Sevilla nasqué a Cartagena l'any 560, i fou bisbe de Sevilla des de 599 fins la seva mort el 635. La seva principal obra fou l'*Originum siue etymologicarum libri uiginti*, coneguda com les *Etimologies*. Penso que aquest item fa referència a aquesta magna obra, l'única que pot presentar un llistat independent de l'obra. Les etimologies són un estudi, de caràcter enciclopèdic, que abasta tots els àmbits de la societat, fets mitjançant el mètode de cercar l'origen etimològic i conceptes relacionats, i es presenten exemples extrets de la literatura llatina, de la Bíblia i de textos filosòfics (Plató, Aristòtil, Ciceró, etc.). El seu contingut, que deuria reflectir la *Tabula capitulorum*, és: I (gramàtica), II (retòrica i dialèctica), III (les quatre disciplines matemàtiques: aritmètica, geometria, música, astronomia), IV (medicina), V (lleis i temps [sic]), VI (llibres i oficis eclesiàstics), VII (Déu, els àngels i els ordes dels fidels), VIII (església i sectes), IX (llengua, gent, etc.), X (alguns vocables), XI (l'home i monstres), XII (animals), XIII (el món i les seves parts), XIV (la terra), XV (els edificis i el camp), XVI (pedres i metalls), XVII (agricultura), XVIII (la guerra i jocs), XIX (naus, edificis, vestits), XX (provisions i instruments domèstics)⁵⁶⁰.

Altres obres del sant van des de la teologia i l'apologètica, a la història, i les teològico-cosmològiques, però totes caracteritzades per un intent de la sistematització del saber que culminà amb l'esmentada obra.

Sant Joan Crisòstom. *Expositionem, Crisostomi, Super Epistolam ad Galatas* [item 36].

El llibre *Expositionem super epistolam ad Galatas* pertany a Joan Crisòstom (Antioquia ca. 345 – Comana, Pont, 407), doctor de l'església. Fou anacoreta en els deserts de la seva ciutat natal, vocació a la que hagué de renunciar per raons de salut. Consagrat bisbe a Constantinople el 398, dugué a terme una exigent tasca pastoral, que per la seva intensa i fidel observància de l'Evangelí li valgué enemics, entre ells l'emperadriu Eudòxia i diversos bisbes, i finalment el mateix patriarca d'Alexandria, Teòfil. Depositat i exiliat, morí de camí a la ciutat de Ponto.

En paraules de Sebastià Janeras, Joan Crisòstom (sobrenom, “boca d'or”, que li ve de la seva eloqüència) fou “pastor d'ànimes més que no pas teòleg, pràctic i

⁵⁶⁰ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: “Isidoro (san)”, vol. 2, pp. 1769-1770.

moralitzant més que no pas místic. Joan Crisòstom és un dels escriptors cristians més fecund i és una de les grans figures de la literatura cristiana en llengua grega. Les seves obres, que reflecteixen la vida eclesiàstica, política i social d'Antioquia i de Constantinople, es divideixen en predicacions exegètiques (entre les quals cal destacar els comentaris a Sant Mateu i a l'Epístola als romans), en sermons de circumstàncies (són cèlebres els discursos “sobre les estàtues”), en homilies litúrgiques (entre les quals destaquen les catequesis baptismals), en tractats (el més conegut dels quals és el del sacerdoti⁵⁶¹), i finalment diverses cartes⁵⁶². Concretament, aquest comentari a l'epístola de sant Pau, Joan Crisòstom el compongué utilitzant diversos passatges sobre la carta ja emprats anteriorment en altres escrits⁵⁶³. Però cal tenir en compte que, atribuïdes a aquest autor, circularen més d'un miler de textos que no eren seus, la tipologia dels quals coincideix amb la del corpus dels escrits autèntics. L'atribució arribà a ser feta d'una manera sistemàtica per autors que eren afins al seu pensament teològic⁵⁶⁴.

Filòsofs escolàstics

Teòlegs de l'orde carmelita

Guiu Terrena. *Librum de hereseribus domini Guidonis* [item 62].

Smet, un historiador de l'orde, fa la següent biografia de de Guiu Terrena:

natural de Perpiñán, recibió el doctorado en París, poco antes de 1313, fecha de su primera disputa Quodlibet. Fue uno de los teólogos más eminentes de la Orden: provincial de Provenza y, en 1318, prior general. Aún no había cumplido los tres años de su oficio cuando Juan XXII lo eligió para obispo de Mallorca, en 1321. Once años más tarde lo transfirió a Elna, en el condado del Rosellón. Terminó la catedral de Perpiñán, comenzada por su predecesor, y celebró un sínodo, cuyas actas todavía se conservan. En la corte papal representaba los intereses del rey Sancho de Mallorca y Jaime II de Aragón. Ejerció una intensa actividad inquisitorial en su

⁵⁶¹ *GEC*, veu: “Joan Crisóstom, sant”, vol. 13, p. 251; a càrrec de Sebastià Janeras i Vilaró.

⁵⁶² *Dictionnaire de Théologie Catholique*: veu: “Jean Chrysostome (saint)”, tome XV, cols. 669-672.

⁵⁶³ *Idem*.

⁵⁶⁴ *Diccionario Patrístico y de la Antigüedad Tardía*, veu: “Juan Crisóstomo”, vol. II, p. 1181.

diócesis, especialmente contra el sastre Pedro, el noble Ademar de Masset y los franciscanos Bartolomé Peregrín, Bernardo Laurent y Bernardo Fuster.

Tuvo por maestro Godofredo de Fontaines. Guido escribió, a petición de Juan XXII, su opinión acerca de los tres errores de los Espirituales sobre la bula de condenación de 1317. El Papa le confió la misión de examinar 60 errores que el cardenal Nicolás Albert, O.P., había extractado de la *Postilla in Apocalypsim*, de Pedro Juan de Olivi. El tratado de Terrena, *De perfectione vitae*, defendiendo la doctrina de Sto. Tomás de que se pueden tener posesiones temporales sin daño de la perfección evangélica, sabemos que fue ampliamente divulgado en su tiempo, porque nos han llegado de él numerosos manuscritos. Fue atacado por Bonagracia de Bérghamo (1328), a quien Terrena replicó en su *Defensa del tratado de la perfección de la vida*⁵⁶⁵.”

En la evolución de la doctrina escolástica, Terrena tiene un puesto bien definido. En el período inmediatamente anterior al nominalismo de Ockam, Terrena, junto con Juan de Pouilly, fue el principal exponente del aristotelismo exagerado, inaugurado por Godofredo de Fontaines, cuyo principio fundamental es la oposición absoluta de potencia y acto, de donde brota un intelectualismo no alejado del optimismo psicológico. De acuerdo con las opiniones del tiempo, añade a su aristotelismo diversas tesis pre-nominalistas. Terrena puede contar-se entre los mejores escolásticos del París del siglo XIV, como Herveo Natal, Durando de San Porciano y Petro Auréolo. Sus obras inéditas són: un *Comentario a las Sentencias*, *Quodlibeta*, *Quaestiones Ordinariae de verbo*, *Quaestiones disputatae*⁵⁶⁶.”

Féu també comentarís a diverses obres d’Aristòtil, *Comentarios sobre el De anima*, sobre metafísica, física, ética i política d’Aristòtil. A més a més deixà un *Commentarium super Decretum*, la *Summa de haeresibus* [ítem 62] i la *Quaestio de magisterio infalibili Romani Pontificis*⁵⁶⁷ .

Joan Baconthorpe, *Super sententias cum tabula* [ítem 79].

L’altre filòsof de l’orde carmelità citat entre els autors de la biblioteca és Joan Bacontorp (mort el 1348). Novament deixo que Smet doni les directrius bàsiques del seu pensament i vida:

⁵⁶⁵ SMET, Joaquín, O. Carm.: *Los Carmelitas. Historia de la Orden del Carmen. I. Los orígenes. En busca de la identidad (ca. 1206-1563)*. p. 53

⁵⁶⁶ SMET, J.: *Los Carmelitas. Historia de la Orden del Carmen. I. Los orígenes. En busca de la identidad (ca. 1206-1563)*, pp. 80-81.

⁵⁶⁷ FERRATER MORA, José: *Diccionario de Filosofía*: veu: “Guiu de Terrena” vol. 2, p. 1410.

El más importante escolástico que surgió de la orden, nació en Baconthorpe, Norfolk. Estudió bajo la dirección de otro carmelita, Roberto de Walshingham, en Oxford, y de Guido Terrena, en París, donde hizo su curso de Magisterio entre 1322-24; “doctor resolutus”, ha sido comparado a Duns Escoto; de hecho, ambos se caracterizaban por un espíritu crítico más que constructivo. La sutileza es su mayor valor y su mayor defecto. Su innata tendencia a la crítica le da la apariencia de un comentador. No está satisfecho con demostrar la falsedad de las opiniones de sus contrarios, continúa investigando en qué condiciones pueden ser verdaderas, subdivide opiniones y distingue lo que es recto de lo que es equivocado y deriva de la cuestión tratada hacia otros problemas conexos. A veces el estudio de toda una cuestión lo emplea en catalogar y analizar las opiniones de otros. Aunque sólo fuera por esto, ya sería importante por el número de opiniones de otros autores medievales que refiere y analiza. En eso se parece a Gerardo de Bolonia, pero se distingue de éste en que se pierde entre opiniones contradictorias, no admite opinión que no haya demostrado, en su modo sutil y resuelto, estar absolutamente de acuerdo con la verdad. El método de Baconthorpe es también sintético, no en el sentido de que intente una solución ecléctica, sino en que busca una solución por encima y más allá de las opiniones de otros, y que las contenga eminentemente. Por estas características de su método, su pensamiento se puede captar sólo teniendo en cuenta las opiniones que trata de revisar. No se puede indicar y describir su pensamiento tomando y entresacando afirmaciones de su obras. Esta dificultad para captar su pensamiento es probablemente la razón por la que no ha ejercido una influencia amplia⁵⁶⁸.

Les seves obres són, a més a més de l'esmentada: *Comentari a les Sentències* (*Joannis Baconis Comentarium seu Quaestiones super quatuor libros Sententiarum*), *Quodlibeta I-III*, *Compendium legis Christi cum quodlibetis*, *Comentarios a S. Mateo*. altres obres s'han perdut; com els Comentaris a les cartes de Sant Pau, a Sant Agustí i a Sant Anselm⁵⁶⁹.

Teòlegs dels altres ordes

Hug de Sant Victor: *Hugonem, De sacramentis et De Archa de Noe* [item 3]; *Hugonis de Sancto Victore* [item 28].

Hug de Saint Victor (1096-1141), va néixer a Hartingham (Saxònia), i fou abat del monestir de Saint Victor. És considerat un místic, ja que per ell la vocació primera

⁵⁶⁸ SMET, J.: *Los Carmelitas. Historia de la Orden del Carmen. I. Los orígenes. En busca de la identidad (ca. 1206-1563)* p. 81-82.

⁵⁶⁹ FERRATER MORA, J.: veu “Baconthorp, Juan”, vol 1, pp. 279-280.

de l'ànima és la d'ascendir cap a Déu, però la seva atribuïda oposició a la dialèctica no respon a un menyspreu real, sinó que cal entendre-la com una reacció contra les pretensions dels teòlegs de l'època. Així, per tant, el coneixement racional (dialèctic i teològic) és subordinat al coneixement místic, però en la seva relació recíproca es consoliden. En l'obra coneguda com *De Sacramentis christianae fidei*, i a l'obra *Didascalion* dóna una jerarquia dels sabers profans, tant els teòrics o especulatius com els pràctics, els quals tenen la funció "d'omplir tot possible buit entre la contemplació i el coneixement, la mística i el saber, la fe i la raó". Té una altra obra que duu per títol *De sacramentis legis naturalis et scriptae dialogus*, però m'inclino a pensar que l'item correspon a la primera, ja que té un caràcter més teològic. Pel que fa a l'altra obra, també poden ser dues les opcions: *De arca Noe morali*, o bé *De arca Noe mystica*. Les seves obres són nombroses, però de disciplines diverses, i escrigué des d'un llibre de gramàtica (*De grammatica*), o bé una altra de *Practica geometriae*, fins a la mística com l'*Expositio in Hierarchiam coelestem*, i àdhuc homilies⁵⁷⁰.

Pere Llombard: *Sententiarum* [ítem 6], *Tabulam super Petrum Sententiarum* [ítem 122], *Notulas super Quartum Sententiarum* [ítem 124].

Pere Llombard (ca 1100-1160). Estudià a París amb Hug de Sant Víctor i possiblement amb Abelard. Esdevingué bisbe de París un any abans de morir. Fou autor dels *Libri quatuor sententiarum*, obra anomenada també *Summa Sententiarum*, i com en aquest inventari, atesa la seva difusió, ja que es convertí en el principal llibre de text a les universitats, en general s'identificava fàcilment amb un simple *Sententiarum*; per aquesta obra fou conegut com *magister sententiarum*:

La obra está dividida en cuatro libros. Los tres primeros tratan de las cosas (*res*) que no son símbolos de otras cosas; el cuarto trata de los signos (*signa*) que simbolizan otras cosas (esto es, los siete sacramentos). El libro primero trata de Dios; el segundo, de las criaturas; el tercero, de las virtudes y de la salvación⁵⁷¹.

⁵⁷⁰ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: "Hugo de Saint Victor", vol. 2, pp. 1564-1565.

⁵⁷¹ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: "Pedro Lombardo", vol. 3, pp. 2522-2523

Fou una obra que tingué moltíssima influència al llarg de l'edat mitjana, malgrat que, segons el modern criteri sobre l'originalitat, se l'hagi considerat un encolat fet d'obres d'altres autors. De fet copia d'una *Summa Sententiarum* atribuïda falsament a Hug de Saint Victor, fa un ampli ús dels textos patristics que recopila del *Decretum Gratiani*, i també copia de l'obra de Sant Joan Damascè *De fide orthodoxa*. El que realment feu útil aquesta obra fou la sistematització unida amb una profusió d'opinions dels pares de l'església, el més important de tots Sant Agustí, que li donaren una consistència doctrinal,⁵⁷². A l'inventari hi trobem també unes *Tabulam super Petrum Sententiarum* [item 122] i unes *Notulas super Quartum Sententiarum* [item 124], és a dir: uns índexs del llibre i unes notes (el diminutiu respondria al petit format del llibre) destinats a facilitar l'estudi de les *Sentències*.

Albert Magne: *Albertum, De animalibus* [item 10].

Es tracta de Sant Albert, anomenat el Magne i *Doctor universalis* (ca. 1200-1280). Nascut a la Suàbia, ingressà a l'orde dels dominics el 1223, i ensenyà filosofia a Friburg, Colònia i París, on tingué per deixeble Tomàs d'Aquino. "Fou el primer pensador cristià que adoptà amb èxit una actitud alhora d'assimilació i de crítica davant la filosofia greco-àrab, introduïda ja a Occident; inicià la superació de les contradiccions del pensament cristià al començament del segle XIII, determinades per la impossibilitat de rebutjar l'aristotelisme i la incompatibilitat d'aquest amb l'ortodòxia cristiana, almenys tal com Aristòtil era interpretat pels àrabs, especialment per Averrois⁵⁷³". Aquesta harmonització fou, possiblement, mitjançant un profund estudi d'Aristòtil, i per tant de la filosofia natural, terreny marcat per l'empirisme aristotèlic, i molt especialment en la biologia, cas que ens ocupa, on considerà l'experiència com a base per a tot judici; aquest mateix sentit es referma en el *De mineralibus*, on, d'acord amb Avicena, es mostra totalment escèptic a la possibilitat de la transmutació. L'*Opera omnia* de Sant Albert és enorme: arriba als vint-i-un, trenta-vuit o quaranta volums, segons l'edició. Les seves principals obres són de caràcter filosòfic, teològic i escrits de

⁵⁷² FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofia*, veu: *idem*.

⁵⁷³ GEC, veu: "Albert Magne" a càrrec d'Heribert Barrera i Costa i Pilar Fibla, vol 1, p. 385.

caràcter místic i ascètic: les més destacades són la *Summa de cretauris*, la *Summa theologiae* i els comentaris a la *Summa Sententiarum* de Pere Llombart⁵⁷⁴.

Tomàs d'Aquino (sant): *Secunda secunde beati Thome* [item 30], *Prima parte secunde beati Thome* [item 111], *Postillam super libros ethicorum* [item 125]; *Super librum heticorum* [item 37]; *Compendium theologie*⁵⁷⁵ [item 66].

Tomàs d'Aquino (Roccasecca –Nàpols– 1225-1274). Estudià a l'abadia de Montecasino i a la universitat de Nàpols, on es féu dominic. Tingué per mestre Albert Magne, amb qui estudià a París i a Colònia, i després fou professor a diversos indrets, entre aquests a París. És anomenat *doctor angelicus* i *doctor communis*. Fou canonitzat l'any 1323.

Sant Tomàs és un teòleg que en el seu pensament s'acosta més a la filosofia que no pas a la mística, el cas invers de Sant Bernat o Sant Bonaventura. Es considera que és la culminació de l'assimilació de l'aristotelisme pel pensament cristià, si bé per això utilitzà abastament les obres d'Avicenna, Averroes i Maimònides, juntament amb el Pares de l'Església, el Pseudo-Dionís i Boeci.

Les mencions libràries de *Prima parte secunde* i *Secunda secunde* i corresponen la *Summa theologica*, la qual es veié interrompuda el 1273, quan Tomàs visqué una experiència mística quan es disposava a començar-ne la tercera part. No és possible de fer aquí una exposició, encara que sigui breu, del pensament del sant, per la complexitat i riquesa que té, un pensament que encara avui és present en les nostres universitats amb el corrent filosòfic del neotomisme i la neoescolàstica. En la magna obra que és la *Summa*, el sant segueix un ordre teològic per a l'exposició de la seva concepció del món: “Dios (demostración de su existencia; naturaleza y atributos, etc.); la creación (los ángeles; el mundo; el hombre –y dentro de este último tema: el alma, la unión del alma con el cuerpo; las potencias humanas, etc.); el gobierno divino (Providencia, destino, etc.)⁵⁷⁶”. La relació, equilibri i complementarietat entre fe-raó és també un altre aspecte

⁵⁷⁴ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: “Alberto (san)”: vol 1, pp. 83-84.

⁵⁷⁵ Hi ha altres autors que han escrit una obra amb el títol de *Compendium theologie*, com són Iohannes Rigaldi, Hugo Ripelin i Petrus Aureoli. En un primer moment l'atribueixo a sant Tomàs, per ser l'autor més difós, però amb les consegüents reserves.

⁵⁷⁶ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: “Tomás de Aquino”, vol. 4, p. 3272.

cabdal del seu pensament i un problema acuitant per a l'època. En aquesta qüestió Sant Tomàs opta per fer ús, amb tota llibertat, de la raó filosòfica fins els seus límits, i és partir d'aquesta limitació quan l'home ha de viure de la fe. Això pressuposa que la realitat és comprensible, i que la filosofia es converteix en una propedèutica de la fe. L'ús de la teologia negativa, la creació "ex nihilo" del món, la filosofia natural i la relació matèria-forma, potència-acte, essència-existència, ànima-cos són aspectes bàsics de la seva concepció de Déu, l'home i les coses.

La seva obra escrita és enorme. Al respecte la *Summa Theologica* n'és una de les bàsiques. Escrigué, efectivament, un *Compendium theologiae ad Reginaldum*, l'any 1260. La *Postilla super libros ethicorum* possiblement es tracti del comentari que feu a la *Ethica* d'Aristòtil, i també cap la possibilitat que el dos quaderns del *Super librum ethicorum* siguin part d'aquesta mateixa obra, que, per alguna raó, s'hauria desenquadernat, o bé siguin pròpiament comentaris a les dues ètiques d'Aristòtil: la de Nicòmac i la d'Eudemi. Sant Tomàs comentà, evidentment, altres llibres de l'estagirita Completa la seva producció la important *Summa contra gentiles* anomenada també *Summa de veritate fidei catholicae contra gentiles*, escrita entre el 1259 i el 1260. A més a més dels preceptius comentaris a les *Sentències* de Pere Llombard escrigué una important obra apologètica i polèmica, juntament amb un gran nombre d'obres menors⁵⁷⁷.

Bonaventura, sant: *Quartum Boneventure* [item 11]. *Miracula et Breuiloquium Bonauenture* [item 27]. *Boneuenture, De opere sex dierum* [item 55].

Sant Bonaventura (1221-1274), ingressà el 1238 a l'orde dels franciscans, i és anomenat *doctor seraphicus*. Fou sobretot teòleg i místic –més que no pas filòsof–, i d'inspiració augustiniana, en el sentit que la missió del teòleg és ajudar a l'ànima a trobar el seu camí cap a Deu. L'ús de la raó en la filosofia té sentit si ajuda a aquest sentit darrer de tota fe en Déu; una fe que no té origen en una incapacitat de la raó per entendre la realitat divina –com passa amb Sant Tomàs– sinó que arrenca de la il·luminació, interior, d'origen diví, que neix en l'home. Aquesta és la línia bàsica del pensament del sant. Altres obres, les més destacables, de sant Bonaventura són,

⁵⁷⁷ FERRATER MORA, J.: *Idem*, pp. 3271-3281.

especialment, l'*Itinerarium mentis in Deum* (1259), i també els *Breviloquium* (ca 1255), *Opusculum de reductione artium ad theologiam*, *Collationes in Hexaëmeron* (1273), i els *Sermones selecti de rebus theologicis*; cal incloure-hi diversos comentaris a les escriptures, nombrosos sermons, i opuscles místics com el *Triplici via* (anomenat també *Incendium amoris*), *Tractatus de praeparatione ad Missam*, *De regimine animae* i *Vitatis mystica*, per citar els més destacats⁵⁷⁸. Escrigué els *Comentarii in quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi* entre el 1248 i 1255, durant els anys que fou professor a la universitat de París, i es tracta un escrit primerenc i el més important pel que fa a les seves obres escolàstiques:

Bonaventure a suivi la division de Pierre Lombard. Il partage le Ier livre en quatre parties principales. La Ire traité *de frui et uti* (dist. I, II); la IIe, de la connaissance de Dieu (dist. III-VII); la IIIe, des propriétés et des conditions essentielles de la Trinité et de l'unité (dist. VIII-XXXIV); la IVe de la science, de la puissance et de la volonté de Dieu. Dans le IIe livre, à propos de la création et de la chute des anges et des hommes, il discute plusieurs questions de la grâce, de la conscience et des péchés. Dans le IIIe, il s'occupe de l'union des natures en Jésus (dist. I-XI), de la manière selon laquelle Jésus s'est conformé à nos infirmités (dist. XII-XVIII), de la manière par laquelle il nous a sauvés de la mort (dist. XIX-XXII), et il ajoute une quatrième partie sur les vertus (dist. XXIII-XL), qui a surtout mérité les éloges de théologiens. A la fin de ce livre il discute longuement la question de la causalité des sacrements qu'il avait déjà exposé dans le IVe livre⁵⁷⁹.

El tractat *Breviloquium* es pot considerar un resum abreujat del seu comentari a les *Sentències*:

Cet ouvrage, après une introduction qui traite de l'Écriture sainte et de la manière de l'expliquer, comprend sept parties: *De Trinitate Dei*; *De creatura mundi*; *De corruptela peccati*; *De incarnatione Verbi*; *De gratia Spiritus Sancti*; *De medicina sacramentali*; *De statu finalis iudicii*⁵⁸⁰.

⁵⁷⁸ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: "Buenaventura (san)": vol. 1, pp. 403-403.

⁵⁷⁹ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Bonaventure (saint)", tome III, col. 967.

⁵⁸⁰ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Bonaventure (saint)", tome III, col. 969.

El *De opere sex dierum* es tracta d'un escrit menor del sant, en el que defensa la creació del mon per Déu a partir del no-res. Els *Miracula*, es tracta d'una obra menor.

Bernat de Claravall (sant): *Scripta Beati Bernardi* [item 23], *De diligendo Deo* [item 78], *Sermones super Cantica* [item 131], *De contemptum mundi* [item 132].

Bernat de Claravall (1091-1153) es feu cistercenc l'any 1112, i el 115 fou nomenat abat del monestir de Claravall. Home actiu en la vida política i religiosa del seu temps, n'és coneguda la polèmica amb Abelard, a qui obligà a retractar-se en el Concili de Sens, l'any 1140. Per al sant, la veritat per a tot home prové de l'experiència mística d'unió amb Déu mitjançant l'amor al Crist crucificat, i per això s'oposà a les filosofies més o menys especulatives que valoraven la raó per damunt d'aquesta unió, i que per tant –considerava– menyspreaven la gràcia divina. Per a l'experiència de Déu cal una ascètica i una humilitat que es troba oposada a l'orgull que engendra la raó. Per això l'estudi de les ciències profanes és secundari comparat amb els dons que proporciona a l'home l'amor de Déu, font del veritable coneixement. Aquesta concepció de la vida, no significa que el pensament dialèctic sigui inútil, ja que sant Bernat l'utilitza, i en els seus escrits són patents les influències de Sant Agustí, Sant Gregori de Nissa, el Pseudo-Dionís i altres, per citar les més importants, però el pensament d'aquests autors, quan els utilitza sant Bernat, és barrejat i supeditat a les exigències de la vida ascètica i mística. Les seves principals obres són el *De gradibus humilitatis et superbiae* (ca. 1121), *De gratia et libero arbitrio* (ca 1127), *Sermones in Cantica Cantorum* (ca. 1149), obra que és present a l'inventari, *De consideratione libri quinque* (ca. 1152), a més de l'esmentat a l'inventari *De diligendo Deo* (ca 1126). En aquest llibre parla del tema predilecte pels místics, que és l'amor, i l'amor de Déu, i en descriu la mesura, les causes, l'origen, els graus i l'obligació. Així:

Cet amour a pour motif, non seulement Dieu lui-même et ses perfections, mais encore notre propre avantage. Nous commençons par nous aimer et nous nous élevons insensiblement à l'amour de Dieu jusqu'au mépris de nous mêmes. On passe ainsi par differents degrés: l'amour de soi, l'amour de Dieu pour soi, l'amour de Dieu pour lui-même, et enfin l'amour pur [...] ⁵⁸¹.

⁵⁸¹ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Bernard (saint)”, tome III, col. 752.

El *De contemptum mundi* es tracta d'una obra menor, i no és possible de dir res dels *Scripta beati Bernardi*, atès el seu títol tan vague⁵⁸².

Guilhem Durand de Saint Porçan (sant): *Tertium et Quartum Durandi De secundo opere*. [ítem 13].

Durandus de Sancto Porciano (1270 – 1334), de l'orde dels dominics, anomenat *doctor resolutissimus* (per la decisió amb que defensava les seves idees), fou bisbe de Puy i de Meaux. La seva obra principal el comentari a les *Sentències* de Pere Llombard *In sententias theologicas Petri Lombardi Libri IV*, llibre al que es refereix l'inventari; una altra obra important és el *De visio Dei* i alguns *quodlibeta*. Aquest autor fou principalment filòsof, i s'oposà a les tesis realistes de Sant Tomàs, fet que li valgué censures per part dels superiors de l'orde. Filosòficament se'l considera de tendència nominalista⁵⁸³.

Hervaeus Natalis: *Heruaeus Super Petrum secundum et tertium Sententiarum* [ítem 14].

Heruaeus Natalis (Hervé de Nedellec), nasqué a la Bretanya i morí el 1323. Estudià a París i escrigué un comentari a les *Sentències* de Pere Llombard. Aquest comentari és el llibre que trobem en l'inventari. El 1318 fou General de l'orde de Predicadors. El seu pensament és molt proper al de Sant Tomàs, malgrat que fa diferències en qüestions importants, com, per exemple, considerar que existència i essència coincideixen en l'home; es pot considerar conceptualista en el problema dels universals. A més a més de les *Quaestiones super Sententias*, escrigué *Quaestiones disputatae* contra Guilhem Durand de Saint Porçan i Enric de Gant, i també diversos comentaris a obres d'Aristòtil: *In libros Perihermeneias* i *Quaestiones de praedicamentis*. Composà altres tractats, entre els quals destaquen *De cognitione primi principii* i *De secundis intentionibus*⁵⁸⁴.

Iohannes Gallensis. *Collationes* [ítem 17]

⁵⁸² FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofia*, veu: “Bernardo (san)”, vol. 1, p. 329-330.

⁵⁸³ GEC, veu: “Durand de Sant Porçan, Guilhem”, vol. 9, p. 311.

⁵⁸⁴ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofia*, veu: “Hervaeus Natalis”, vol. 2, pp. 1499-1500.

Les *Collationes*, atribuïdes a *Iohannis Insellensis abbatis* [item 17], corresponen a *Iohannes Gallensis*, és a dir, del país de Gal·les. Nascut ca. 1220, format com a teòleg a Oxford, entrà en l'orde franciscà pels volts de 1270, fou regent a la universitat de París i l'any 1283 formà part de la comissió encarregada d'examinar els escrits i la doctrina de Iohannes Olivi. La major part de les seves obres són destinades als predicadors i mestres, és a dir, a la formació del clergat i dels frares. Les *Collationes* d'aquest inventari es poden tractar, tant de la *Summa Collationum*, anomenada també *Communiloquium*; les *Collationes in Mattheum*; o bé les *Postillae et Collationes in euangelium S. Iohannis*. Altres obres importants d'aquest autor són el *Breuioloquium de quatuor uirtutibus cardinalium*; *Compendiloquium de uita et moribus philosophorum*; *Breuioloquium de tribus uirtutibus theologicis*; *Itinerarium seu de poenitentia*; *Moniloquium de uitiis, uirtutibus, poenis et praemiis*; *Ordinarium uitae religiose*⁵⁸⁵.

Alanus de Insulis (ca. 1128-1202): *Alani* [item 22] *Comune Legium Antecaudianum et Maxime theologie* [item 77].

Alà de Lilla, anomenat *doctor universalis*, fou mestre en teologia, ensenyà filosofia a les universitats de París i Montpeller, i es feu monjo cistercenc al monestir de Citeaux. Encara que se l'ha relacionat amb l'Escola de Chartres, tingué un pensament propi prou definit. De Chartres rebé les influències platonitzants de l'escola, el seu pensament es fonamentà en la llarga tradició a l'època medieval de Boeci, però alhora cercant una metodologia pròpia, com és patent en el llibre *De fide catholica contra haereticos sui temporis*, possiblement l'obra a la que fa referència l'item 22; l'inventari, en l'entrada 119, fa menció de dos títols, un dels quals és *Maxime Theologie*, o de *Màximes de Teologia*, llibre en el qual utilitza un procediment matemàtic o geomètricodeductiu –que ja havia estat emprat anteriorment per Boeci– en el qual procedeix per definicions, axiomes i demostracions⁵⁸⁶; l'altra gran dimensió de l'obra d'Alain de Lille és l'enciclopèdica, present en el poema conegut com *Anticlaudianus* o bé *Antirufinus* a l'inventari amb el títol de *Comune leguium* compost el 1182 o 1183:

⁵⁸⁵ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Jean de Galles”, tome VIII, cols. 532-534.

⁵⁸⁶ *Dictionnaire de Théologie Catholique*: veu: “Alain de Lille”, tome I, cols. 656-657.

Le poème intitulé *Anticlaudianus* [...] est resté célèbre pendant tout le moyen âge. C'est une vaste composition allégorique où les subtilités et les abstractions ne manquent pas; l'auteur, dans sa course à travers le monde étheré, voit et décrit tant de choses, qu'il nous donne une sorte d'encyclopédie de son temps⁵⁸⁷.

Un altre poema, si bé de menys valor, fou el *De planctu nature* (1160-1170). S'ha constatat la influència de la seva poesia sobre Dante, el *Roman de la Rose* i Bernat Metge. A més a més d'aquestes obres, n'escrigué de didàctiques per a universitaris, més una *Ars predicatoria* i unes *Regulae sacrae theologiae*⁵⁸⁸.

Francesc de Mayronis: *Tractatus diuersus* [ítem 25].

Francesc de Mayronis (mort el 1325), franciscà, anomenat *doctor illuminatissimus* o *magister abstractionum*, fou professor a París, on comentà les *Sentències*, i esdevingué un dels millors deixebles de Duns Scot. El seu pensament segueix, en part, el del seu mestre i la seva base aristotèlica, però per altra banda rep influències de Sant Agustí. D'acord amb el corrent aristotèlic de pensament que omplenava els segles XIII i XIV, tractà problemes d'ontologia de la natura, com la trajectòria dels mòbils, la composició dels mixtes pels quatre elements, etcètera. Les obres de Francesc de Mayronis, a més a més de l'esmentat comentari a les *Sentències*, inclouen també diversos comentaris a obres d'Aristòtil com la *Física*, o les *Categories*, i que duen per títol *De primo principio*, *De univocatione entis*, *De esse essentiae et existentiae*, *Explanationes divinatorum terminorum*, a més de diversos *Quodlibeta*. Després de la seva mort es feu una compilació de diversos escrits seus, juntament amb alguns del seu mestre, i que denominaren *Tractatus de formalitatibus*, potser l'obra que correpon a aquest ítem⁵⁸⁹.

⁵⁸⁷ *Dictionnaire de Théologie Catholique: idem*. Per aquest viatge espiritual de l'autor, s'ha relacionat aquesta obra amb la *Divina Comèdia* de Dant Alighieri.

⁵⁸⁸ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: "Alano de Lille", vol. 1, p. 78. GEC, veu: "Alà de Lilla", vol. 1, p. 349.

⁵⁸⁹ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: "Francisco de Meyronnes", vol. 2, p. 1284.

Bruno Astensis. *Brunonis, super Pentateucum* [item 123]

El llibre *Expositionem super Pentateucum* és autoria de Bruno Astensis. Bru d'Asti (ca. 1044-1123). Fou home clau en el conflicte conegut com la “querella de les investidures”, i conseller de Gregori VII, Victor III, Urbà II i Pascal II. També fou abat de Montecassino. Paral·lela a la seva activitat eclesial i política, hi ha la seva tasca com teòleg, polemista i hagiògraf, però especialment com exegeta, un dels més brillants del seu temps:

[...] sans négliger le sens littéral, il recherche de préférence et met en relief le sens mystique et allegorique. Nous possédons ses commentaires sur le Pentateuque, sur le livre de Job, sur le Psautier, sur le Cantique des cantiques, sur les quatre Evangiles et sur l'Apocalypse. L'explication d'Isaïe, les commentaires sur les livres de Josué et Judith sont perdus ou du moins sont resté manuscrits. Le commentaire sur les Évangiles a fourni la matière et presque toujours le texte d'un recueil de 112 homélies latines attribuées autrefois à Eusèbe d'Emèse: ce recueil est probablement de la main même de Saint Brunon⁵⁹⁰.

Guillem d'Auvergne: *Magistri Guillelmi de Aluernia, Cur Deus homo* [item 74].

Guillem d'Auvergne (ca. 1180-1249), fou mestre de teologia a París i bisbe de la ciutat des del 1228. Aquest pensador tractà de reconciliar les doctrines aristotèliques, averroistes i de Maimònides amb l'ortodòxia augustiniana, pel procediment de delimitar les àrees de coneixement en les quals les teories eren vàlides: així negava a l'aristotelisme la validesa per a interpretacions teològiques, i sí, en canvi, el defensava per a entendre el món de les coses sensibles o sublunar. Això suposava atorgar unes bases a la metafísica independents de les de la teologia, i això implicà un reconeixement de la validesa de les filosofies racionalistes ementades. Els principals escrits filosòfics són: *De immortalitate animae*, *De anima*, *De Trinitate* i *De universo*. *Cur Deus homo* es tracta d'un escrit menor⁵⁹¹.

⁵⁹⁰ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Brunon d'Asti ou de Segni (saint)”, tome III, cols. 1150-1151.

⁵⁹¹ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: “Guillermo de Auvergne”, vol. 2, p. 1401-1402. Amb el mateix títol de *Cur Deus homo* hi ha una obra de Sant Anselm.

[Ps.] **Anselm:** *Anselmum, De excellencia Beate Marie et cum aliis sermonibus Beate Marie* [item 101].

Sant Anselm, (1035-1109). prior de l'abadia benedictina de Bece (Normandia), fou nomenat bisbe de Canterbury el 1093. L'obra de sant Anselm és una de les grans síntesis medievals que intenten reconciliar fe i raó, segons el criteri de sant Agustí: "Credo ut intelligam". Així, en les seves obres *Monologium* i *Proslogium* ofereix proves racionals de l'existència i la natura de Déu, especialment l'anomenada "prova ontològica", una altra obra filosòfica és el *De libertate arbitrii*. El *De veritate, Cur Deus homo? (Perquè Déu creà l'home?)*, i *De casu diaboli* ja tenen un caràcter estrictament teològic.

Com amb tots els grans pensadors de l'època (ja des de l'antiguitat), el seu renom els valia l'atribució d'obres d'altres autors, que, amb un criteri de l'originalitat totalment diferent al nostre, volien sobretot que el seu treball fos llegit abans que ser ells mateixos reconeguts. Això també succeïa al llarg del temps, no necessàriament pel voler de l'autor sinó per iniciativa, interessada o no, dels copistes dels còdexs.

L'obra *De conceptione beate Virginis*, en aquesta biblioteca *De excellencia Beate Marie*, fou atribuïda al llarg de l'època a sant Anselm, així com un *Elucidarium*, el diàleg *De Passione Domini* i el *De mensuratione crucis*. Són atribucions falses que, des de principis del segle XX, ningú discuteix⁵⁹². Sí que n'hi ha diverses que són dubtoses, especialment un *Mariale* i un *De contemptu mundi*. Aquest llibre, el *De excellencia Beate Marie*, com és de suposar, interessaria especialment a Bernat Oller⁵⁹³, que escrigué, cal recordar, el *De Immaculata Conceptione Beate Virginis Marie*.

Teòlegs: obres de pensament polític i social

Gil de Roma: *Regimine principum*. [item 15].

Segurament es tracta de l'obra d'Egidius Romanus, i no la de Francesc Eiximenis (escrita entre el 1384-1385 i en català titulada *Regiment de la cosa pública*).

⁵⁹² *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Anselme (saint)", tome II, cols. 1333-1334.

⁵⁹³ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: "Anselmo (san)", vol 1, p. 165-166; VILANOVA, Evangelista: *Historia de la Teologia*, vol 1, p. 471 i ss.

Gil de Roma o Gil Colonna (ca. 1247-1316) és també anomenat en llatí Aegidius Romanus:

ingresó en la Orden de los Ermitaños de San Agustín (Orden de Juan Bon, constituïda en orden mendicant a partir de 1256), estudió en París, quizá bajo el ministerio de Santo Tomás de Aquino (1269-1272). [...] En 1292 fue elegido vicario general de su Orden, y en 1295 fue nombrado arzobispo de Bourges. La Orden de los Ermitaños de San Agustín lo consideró ya desde 1287 como su doctor oficial⁵⁹⁴.

Autor polemista, fou anomenat *doctor fundatissimus*. El seu pensament fou prou definit i coherent com per formar una escola filosòfica, anomenada *schola aegidiana*, que perdurà fins al segle XVIII. En general, la base de la filosofia de Gil de Roma és aristotèlicotomista, però a l'ésser influenciada per Sant Agustí i Procle, té un caràcter peculiar. Sense entrar a fons en la seva metafísica, i centrant-nos en les seves idees políticoeclesiàstiques, l'autor sosté que el poder papal ha d'estar per sobre del poder temporal, àdhuc pel que fa als aspectes estrictament temporals, i pel fet que aquest poder no sigui empleat, això no vol dir que no existeixi, i així ho expressà en la seva obra anomenada *De ecclesiastica potestate*, però en canvi, en l'obra que ens ocupa, el *De regimine principum (libri III)* moderà la defensa tan radical que fins aleshores havia fet de l'absolutisme papal. La seva producció és extensa, però com a principals obres es poden citar diversos comentaris a obres d'Aristòtil (*Priora Analytica*, *Posteriora Analytica*, *De generatione et corruptione*, *De anima* i diversos llibres de la *Metaphysica*, comentaris a les *Sentències* de Pere Llombard, algunes *Questiones* d'ús universitari, i els *Theoremata (de corpore Christi, de ente et essentia)*, *De formatione corporis humanis*, *De intellectu possibili* i *De gradibus formarum*⁵⁹⁵.

Joan de Salisbury: *Policraticon [Policraticus de mugis curialium et uestigiis filosoforum]* [ítem 47].

⁵⁹⁴ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofia*, veu: "Egidio Romano", vol. 2, pp. 897-898.

⁵⁹⁵ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofia: idem*.

El filòsof Joan de Salisbury (1115-80) és l'autor de *Policraticus*. Estudià a París, on pogué escoltar a Abelard, Gilbert de la Porrée i Adam Parvipontanus. Fou secretari de l'arquebisbe de Canterbury, primer de l'arquebisbe Teobald i posteriorment de sant Tomàs Becket. L'any 1176 fou nomenat bisbe de Chartres⁵⁹⁶. És considerat un dels principals representants de l'escola de Chartres. Les línies mestres del seu raonament poden definir-se així:

Ni el completo dogmatismo ni el absoluto escepticismo responden a la situación real del conocimiento humano, compuesto de certidumbres, de probabilidades i de ignorancias. No se trata, pues, ni de saberlo todo, ni de ignorarlo todo. De ahí que una pretensión de penetrar racionalmente todo lo real conduzca [...] a logomaquias y aun a teomaquias. Un saber armónico y razonable: he ahí lo que, sin poner en duda las verdades de la fe, pretende Juan de Salisbury. De ahí su idea de la lógica como instrumento del pensar, como un órgano que nos auxilia pero que no puede revelarnos evidencias reales⁵⁹⁷.

Una orientació plenament actual, i que, en el segle XII es resolldria d'una manera equilibrada, que hom podria qualificar d'humanista per a l'època:

De ahí su intento de conciliar el destino con la providencia. De ahí su imagen de Dios como principio de lo creado, pero a la vez como cimiento de la justicia. Y de ahí su tendencia a unir la teoría con la práctica y a considerar que el amor a Dios y las buenas obras forman parte integrante e indispensable del verdadero filosofar⁵⁹⁸.

Juntament amb el *Metalogicon* i l'*Estheticus*, el *Policraticon siue de nugis curiallium et uestigiis philosophorum* és una de les seves principals obres⁵⁹⁹, a causa del seu caràcter aristotèlic i el fet que fos un pont amb els corrents humanistes del segle XIII i XIV. Aquesta obra era a les biblioteques “del bisbe de Barcelona Francesc de Blanes (1408-1410), del bisbe de Girona Andreu Bertran (1419-1431), l'arquebisbe de

⁵⁹⁶ COPLESTON, F.: *Historia de la filosofía, De S. Agustín a Escoto*. vol. II, p. 158.

⁵⁹⁷ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: “Juan de Salisbury”, vol. 2, p. 1811.

⁵⁹⁸ FERRATER MORA, J.: *idem*.

⁵⁹⁹ FERRATER MORA, J.: *idem*.

Tarragona Dalmau de Mur (1419-1431) [sic], del jurista Pere Basset (+1430), conseller del rei i Batlle General de Catalunya⁶⁰⁰”.

Guillem d’Occam: *Dialogum Occam* [item 54].

Guillem d’Occam (1290 Occam, Surrey–1349 Munic) és un dels més importants filòsofs de la Baixa Edat Mitjana. Inclòs dins el corrent filosòfic del nominalisme, és prou complex com perquè les interpretacions que es facin de la seva obra siguin divergents. Atesa la seva complexitat, i el fet que tan sols es mencioni una obra seva, el *Dialogus inter magistrum et discipulum de imperatorum et pontificum potestate*, em centraré estrictament en el seu pensament polític, al qual aquesta es refereix. El *Dialogus* fou la principal publicació política del filòsof, dins la qual s’inclogué el *De potestate et iuribus romani imperii*, escrita el 1338, com així el *De potestate papae et cleri*, (publicació de caire polèmic respecte el *Defensor minus* de Marsili de Pàdua). Altres obres polítiques seves són les *Octo quaestionum decisiones super potestatem summi pontificis*, obra també de caràcter polèmic amb l’obra de Leopold de Babenberg *De iuri regni et imperii*. El *Breuiiloquium de principatu tyrannico* és un compendi de les idees polítiques del filòsof. Altres obres polèmiques foren el *Compendium errorum papae*, dirigit contra el papa Joan XXII, l’*An princeps pro succursu, scilicet guerrae, possit recipere bona ecclesiarum, etiam inuito papa* (escrit entre 1338 i 1339), en defensa d’Eduard III d’Anglaterra; la darrera obra fou el *De pontificum et imperatorum potestate*, dirigida contra el papat d’Avinyó, del qual n’era adversari⁶⁰¹.

Cal dir que Guillem d’Occam no es proposà mai de formular una teoria política de caràcter general, sinó que les seves obres responien a les disputes polítiques de l’església i a les pròpies, atesa l’enemistat que hi hagué entre ell i el papa Joan XXII, a causa de la qual s’hagué d’exiliar a la cort de l’emperador Lluís de Baviera. Però, malgrat això el seu pensament polític i social no està mancat de coherència: la defensa a la propietat privada com un dret natural, del qual ningú en pot ser exclòs, i la defensa de la pobresa evangèlica voluntària, que tan rebutjada fou pel papa per raó de la temuda

⁶⁰⁰ HERNANDO I DELGADO, Josep: *Crèdit i llibres a Barcelona, segle XV. [...]*, dins “Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols”. XVIII, Barcelona 2000. p. 57.

⁶⁰¹ COPLESTON, *Historia de la Filosofia, De Ockham a Suarez*, vol III, p. 120.

espiritualitat franciscana, són dos aspectes que en el seu pensament són perfectament conciliables⁶⁰².

Dins la línia tradicional del pensament polític medieval, se centrà en les relacions església i estat i proposà una clara distinció entre el poder espiritual i temporal, d'acord amb un progressiu esperit laic que es reforça al llarg de la Baixa Edat Mitjana:

Al mantener una clara distinción entre los poderes espiritual y temporal, Ockham no estaba proponiendo, por supuesto, una teoría revolucionaria. Él insistió en que la cabeza suprema de la esfera espiritual, a saber, el papa, no es la fuente del poder y la autoridad imperial, y también en que la confirmación pontificia no es necesaria para dar validez a una elección imperial. Si el papa se atribuye a si mismo, o trata de asumir poder en la esfera temporal, está invadiendo un territorio sobre el cual no tiene jurisdicción alguna. La autoridad del emperador no deriva del papa, sino de su elección, en el que los electores ocupan el lugar del pueblo⁶⁰³.

Marsili de Pàdua: *Defensor pacis [De tranquillitate rei publice et defensione pacis]*.
[item73]

Marsili de Pàdua (ca.1275 - ca. 1343) és considerat un pensador del corrent averroista, i destacà en la filosofia política. El *Defensor pacis* és la seva principal obra:

Su tesis capital filosófico-político-religiosa es la de la necesidad no solamente de una autonomía completa del Estado, sino del predominio de éste sobre la Iglesia. Se ha indicado que con ello Marsilio de Padua no hacia sino proporcionar una ideología filosófico-política al movimiento de independización estatal de las Repúblicas italiana del Norte, pero aunque esto puede explicar la génesis histórica de su obra no da cuenta de toda la filosofía política en ella contenida, la cual se basa en una consideración del Estado como sociedad perfecta y por si misma, hasta el punto que no depende del Derecho natural. Marsilio de Padua pretendia con ello restaurar en su purez la teoría política aristotélica y señalaba que solamente tal teoría podria evitar las luchas civiles, pero el radicalismo con que defendió estas tesis le hizo precursor no solamente del

⁶⁰² COPLESTON, *Historia de la Filosofía, De Ockham a Suarez*, vol III, pp. 115-124.

⁶⁰³ COPLESTON, *Historia de la Filosofía, De ockham a Suarez*, vol III, pp. 120-121.

posterior erastianismo, sino también, como ha indicado R. Labrousse, del absolutismo moderno⁶⁰⁴.

Ara bé, és clar que la col·laboració de Jean de Jandun (mort el 1328), filòsof i teòleg, fou decisiva en la redacció conjunta amb Marsili de Pàdua del *Defensor Pacis*:

On y reconnaît surtout sa tournure d'esprit philosophique, sa façon de distinguer le domaine de la foi de celui de la science et son habitude d'invoquer l'autorité d'Aristote. Une grand partie du *Defensor* n'est qu'un commentaire de la Politique, ouvrage sur lequel Jean de Jandun ne paraît pas avoir laissé de glose, mais qui l cite a plusieurs reprises dans ses diverses traités... Il ne serait pas surprenant que Marsilie de padoue eût recours à son ami pour donner à son système politico-religieux une base philosophique. Abandonné plus tard à lui-même dans son *Defensor minor*, Marsile ne cite presque plus Aristote: ce qui laisse entrevoir le genre de concours que Jean de Jandun lui avait apporté⁶⁰⁵.

Altres obres de Marsili de Pàdua són l'esmentat *Defensor minor*, el *Tractatus de translatione imperii* i el *Tractatus de iurisdictione imperatoris in causis matrimonialibus*.

Iacobus de Viterbo. *De regimine christiano.* *Iacobus de Viterbo* [item 57].

Jaume de Viterbo fou canonge augustinià. L'any 1281 estudià a la universitat de París i el 1293 en fou mestre. El 1302 era arquebisbe de Benevento i posteriorment de Nàpols. Mor el 1308. De les nombroses obres que escrigué, la més important de totes és la present *De regimine christiano*. Escrita entre 1301 i 1302, es compona de dues parts:

Dans la première partie, l'auteur s'efforce de démontrer combien le royaume de l'Église est glorieux, et il développe sa pensée en six chapitres dont voici les rubriques: 1° l'Église est un royaume proprement dit; 2° le royaume de l'Église est orthodoxe; 3° il est un; 4° il est catholique, c'est a dire, universel; 5° il est saint; 6° il est apostolique⁶⁰⁶.

⁶⁰⁴ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: "Marsilio [Marsilio Mainardini] de Padua", vol 3, p. 2114.

⁶⁰⁵ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Jean de Jandun", tome XXI, cols. 764-765.

⁶⁰⁶ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Jacques de Viterbe", tome XV, col. 307.

En la segona part, tracta sobre la potència del Crist, el rei de l'Església, i de la del Papa, el seu vicari, i ho referma amb els següents arguments:

1° qui'l y a plusieurs sortes de puissances; 2° que le Christ a dû communiquer sa divine puissance à des personnes humaines; 3° que ces personnes humaines sont les évêques et les princes: les évêques, rois spirituels; le prince, roi temporel; 4° que la puissance sacerdotale et la puissance royale, réunies entre les mains des évêques, sont néanmoins distinctes; 5° que des degrés différents d'honneur et d'autorité ont été attribués aux personnes diverses qui possèdent à la fois la puissance sacerdotale et la puissance royale et qu'un des évêques a la primauté sur tous les autres; 6° que la royauté spirituelle et la royauté séculière ont des analogies et des dissemblances; 7° que les rois séculiers étant souvent des impies et des tyrans, les rois spirituels ont le droit et le devoir de les réprimander, de les corriger et, au besoin, de les déposer; 8° que la royauté séculière est donc vassale de la royauté spirituelle; 9° enfin que la plénitude de la puissance sacerdotale et de la puissance royale appartient en propre à l'évêque des évêques, dictateur souverain des consciences; 10° dans un dernier chapitre, l'auteur s'attache à réfuter la doctrine des légistes, nouvelle et pernicieuse, qui formule l'indépendance réciproque du pape et du roi⁶⁰⁷

Així, la primera part, d'influència augustiniana, és, de fet, un tractat d'elesiologia; la segona és netament d'influència tomista i aristotèlica, ja que distingeix entre una reialesa d'institució divina i provinent de la gràcia, i una reialesa humana o estat que té la seva base en el dret natural⁶⁰⁸.

Altres obres seves són un recull de dissertacions filosòfiques i teològiques (*Quodlibeta*); un *Comentarii super quatuor libros Sententiarum*; una *Lectura super quatuor libros Sententiarum*; i una *Abreuiatio sententiarum Egidii Columne*.

Per acabar, vull fer esment de les obres teològiques de caràcter universitari, com són les *quaestiones*: *Questionum Theologie* [item 35], *Questiones Theologicae* [item 104], i *Questiones theologicales* [item 117].

Finalment, com a llibre també universitari hom troba un comentari sobre les *Sentències* de Pere Llombard, del qual no se'ns diu l'autor: *Declarationes super libros Sententiarum* [item 105].

⁶⁰⁷ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Jacques de Viterbe", tome XV, col. 307-308.

⁶⁰⁸ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: "Jacques de Viterbe", tome XV, col. 309.

Filosofia

Només una entrada de l'inventari permet saber amb certesa que Bernat Oller posseïa llibres d'Aristòtil: *aliquos libros Aristotilis* [item 68]. Però cal contemplar la possibilitat que les entrades: *Super librum heticorum* [item 37], *Textum ethicorum* [item 112], tal com s'ha dit, i els *libri Phisicorum* [item 143] siguin també llibres del filòsof, (es tractaria de les ètiques a Nicòmac i a Eudem, i el llibre de la Física) fet probable atès el caràcter de la biblioteca i la difusió d'Aristòtil al llarg dels segles XIII i XIV.

És clara la imbricació de la filosofia i la teologia a l'època, però també ho és l'admiració dels medievals pels antics. Per això, el títol de *Rosam philosophie* [item 120] pot ser un recull de textos de filòsofs antics, grecs o llatins. El títol *Prima parte philosophie* [item 102] ha de pertànyer a una obra i autor concret, però amb un enunciat tan escaritat no es pot dir res més. També hi incloc un *Compendium moralis filosofie* [item 87]; aquest títol, al ser tan genèric no permet donar un autor concret, i el més segur és que sigui també una miscel·lània. El títol *de Compendi de filosofia moral* és fins a cert punt equívoc, ja que tota filosofia moral en aquesta època és teologia, i tan sols certa teologia “especulativa”, o que tingui per guia la raó, pot considerar-se pròpiament filosofia, malgrat resti sempre –evidentment– vinculada a la teologia. La moral, en tant que ciència dels costums (*mores*), cau dins de l'àmbit, no només de la reflexió sinó de la pràctica i la vida comunitària, la qual era molt més controlada i censurada per les autoritats seglars i eclesiàstiques. Aquest caràcter moralitzant més que especulatiu seria refermat per l'anterior item en l'ordre de l'inventari, que són els *Exempla Sacre Scripture*, que més endavant comentaré.

Finalment el llibre *Tabulam filosofie* [item 115] seria més aviat un quadern per a l'ajuda de consulta d'obres filosòfiques, pel que cal suposar que els títols d'aquest apartat més amunt mencionats bé haurien de tenir alguna cohesió, fos de temàtica o bé d'autor, i en aquest cas cal pensar en Aristòtil com autor preferent, o bé en la “filosofia moral”.

Pastoral

Ramon de Penyafort: *Summa confessorum* [item 106]; *Summa de casibus, magistri Guillelmi* [sic] [item 113].

Ramon de Penyafort escriví una famosa *Summa de casibus poenitentiae* escrita entre 1223 i 1228; malgrat Iohannes Friburgensis sigui autor d'una altra *Summa confessorum*, que no tingué tanta difusió com la primera a Catalunya. És possible que la *Summa de casibus, magistri Guillelmi* sigui en realitat del predit Iohannes Friburgensis, títol correcte del més comunament conegut com *Summa confessorum*, ja que no he pogut identificar cap escriptor de nom Guillem que hagi escrit una *Summa de casibus* o *Summa confessorum*.

Biblica

Com ja he comentat, l'obligatorietat de la predicació impulsà la necessitat de crear llibres de caràcter instrumental sobre la Bíblia. Un exemple d'aquesta literatura són els índexs o taules. Hom troba entre els llibres una *Tabula diversorum librorum* [ítem 53], evidentment de la Bíblia: el primer mot de la taula és *Aaron* i el darrer és *ad Damasum*. Aquests índexs no contenien exclusivament els mots, sinó també fragments de text entre els quals es trobaria el mot, pel que no necessàriament aquesta entrada pertany a un quadern corresponent a la "a"⁶⁰⁹. En general, totes les taules i concordances foren bàsiques per a l'estudi de la Bíblia, que en el cas dels ordes mendicants tenien finalitat pastoral: la preparació de sermons feta d'una manera intensiva i ràpida, permetia un estudi més científic de la Bíblia, i alhora obria la possibilitat d'una comparació intertextual. És clar que aquesta actitud fou un preludi de la crítica textual del Renaixement. En el mateix sentit cal considerar la *Expositionem quorundam uersiculorum Psalterii* [ítem 64]. Aquesta necessitat generà obres encara més específiques, i que són un treball ja no només analític, sinó també d'autor, com és el *Marmotretum [Marmotrectus super uocabula Biblie]* [ítem 96], de Iohannes Marchesinus, o bé el llibre de Guillelmus de Brito: *Expositionem uocabulorum super Bibliam* [ítem 33].

Però el comentarista més brillant de tots fou **Nicolau de Lira** (mort el 1349), on en aquesta biblioteca hi trobem les obres: *Postilla, Nicholai de Lira, super libros sapienciales et super prophetas* [ítem 98]; *Postilla, Nicholai de Lira, super Pentateucum* [ítem 103]; i la *Postilla super Genesi* [ítem 100] al qual també li

⁶⁰⁹ *Le moyen Âge et la Bible*, pp. 46-47.

atribueixo, atesa la seva difusió, malgrat no consti el nom de l'autor. El mot “postilla” prové de l'expressió *post illa uerba*, són comentaris que segueixen a certs passatges o mots de determinats llibres jurídics, o bé de la Bíblia, i que els mestres explicaven a les classes per a major claredat dels alumnes, fent un parèntesi dins el seu discurs. El primer a escriure aquests comentaris fou Hugues de Saint Cher, però el qui reeixí més en això fou, com dic, Nicolau de Lira, que escrigué *postillae* a tota la Bíblia, tant l'Antic com el Nou Testament. Aquestes *postillae* eren fetes segons un quàdruple sentit: històric, al·legòric, moral i anagògic⁶¹⁰. Constituïen, per tant, una glossa al text, a vegades extensa, que suposava fer una distribució complexa de l'espai físic de la pàgina, i suposava copiar un major nombre de pàgines, que feien més gran el còdex.

Encara hi ha una altra postilla: *Postilla abbatis super Euangelia Diuina* [item **98**], amb l'especificació que l'autor és abat. Al respecte en pot ser autor Petrus Iohannes Olivi, o Pèire Oliu (Serinhan, Llenguadoc ca.1248 – Narbona 1298). Teòleg i místic franciscà, fou autor de gran quantitat de postil·les a la Bíblia. I també és possible que el llibre *Super apocalipsis* [item **93**], o *Postillam super Apocalypsim* sigui també d'aquest autor, ja que en data de 1326 el papa Joan XXII condemnà el llibre, car el consideraria afavoridor de l'heretgia espiritualista que aleshores commovia l'època i totes les classes socials, des de la noblesa i els reis als llogarrets més humils. És una atribució probable, ja que Bernat Oller havia estat general de l'orde a Mallorca, indret on el corrent espiritualista arrelà amb força.

Caldria incloure aquí els llibres de caràcter universitari *Distinctiones* [item **52**], i *Librum exemplorum et distinctionum insimile* [item **88**]. Les *distinctiones* començaren com un mètode d'estudi amb els glossadors a Bolonya, i en la ciència jurídica consistia en fer una sistematització de la matèria a partir de la interpretació del text, a vegades en forma de taules o bé d'arbres genealògics⁶¹¹. En teologia escolàstica també es donava el mateix nom a llistes de mots classificats per ordre alfabètic i acompanyats cadascun d'una selecció de passatges bíblics, com a exemple del sentit figurat del mot, és a dir, fent-ne una interpretació. Aquests llibres tingueren el seu major ús a principis del segle XIII, i el seu origen en la gran importància que atorgaren a la diferència, en un mot,

⁶¹⁰ *Le Moyen Âge et la Bible*, p. 19.

⁶¹¹ *Novissimo Digesto Italiano*, veu: “Glossatori”, vol. VI, pp. 1139-1140.

entre sentit literal i al·legòric, atesa la necessitat d'un estudi sistemàtic del mateix mot al llarg de la Bíblia per tal d'escatir-ne els diversos significats i usos.

Heretgies

De fet, el llibre suara comentat, si és certa la hipòtesi que proposo, podria estar també inclòs dins aquest apartat juntament amb el llibre de **Sant Ciril**: *Librum Cirilli cum Expositionem abbatis Ioachim*. [item **76**].

Els moviments de beguins, beguines i fraticels a Catalunya, i especialment a Mallorca, tingueren força arrelament. Com he dit, Bernat Oller fou provincial per Montpeller i la Provença els anys 1366, 1369 i 1372, terres que fins feia poc, el 1344, havien pertangut al regne de Mallorca. Tot això permet pensar que havia de conèixer a fons les complexes relacions d'aquests moviments amb els poders reials i amb l'església, moviments que, com és sabut, proposaven de dur una vida de pobresa extrema com a tret més autèntic del missatge evangèlic. Pel que fa al llibre, n'és encara més evident les raons de la seva possessió:

De San Cirilo, ermitaño, *tercer prior general de los Carmelitas*, se refiere que el ángel le comunicó un oráculo celestial contenido en dos tablas de plata con caracteres griegos, que debía trasladar al pergamino, pero viéndose incapaz de realizarlo, lo encargó al abad Joaquín de Fiore, que lo hizo admirablemente⁶¹².

El P. Benet Zimmerman, autor dels *Monumenta historica Carmelitana*, dóna, però, la següent gènesi d'aquesta obra:

un franciscano joaquinista inventó este oráculo, el cual vino a tener singular renombre entre los espirituales de nuestra orden, mereciendo el ermitaño el título de Doctor en la propia, que, en la suposición de milagrosos orígenes y prodigiosos incrementos, no iba, ciertamente en zaga a los demás. Los espirituales no sólo enseñaron que Cirilo y Joaquín habían anunciado la futura

⁶¹² POU Y MARTÍ, José, O.F.M.: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, p. 126-127

grandeza de nuestro padre san Francisco y de su religión, sio también escribieron que habían profetizado sobre la persona de Olivi⁶¹³.

Obres apològiques

Pedro Alfonso. *Petrus Alfonsus, Contra iudeos* [item72].

La literatura apològica baixmedieval té en part el seu origen a França, arran de les denúncies contra el Talmud promogudes pel jueu renegat Rochela Nicolau Donin, l'any 1238, i que acabaren en una massacre de jueus. Pedro Alfonso pertanyia a una primera generació de polemistes: nasqué el 1062, jueu amb el nom de Moisès Sephardi, fou metge d'Alfons VI sota el patronatge del qual fou batejat. Escrigué l'obra *Disciplina clericalis*⁶¹⁴, a més dels *Dialogi cum Iudaeo* (en el document *Contra Iudaeos*), fet per justificar la seva conversió; la seva estructura és bàsicament aquesta:

Moisés y Pedro, dos personajes que son las dos figuraciones del autor antes y después del bautismo, discuten en pro y en contra de la religión judaica. Tales diálogos, *in quibus impiae Iudaeorum opiniones confutantur*, aparecen todavía acuñados en los moldes platonizantes de la apològica clásica, que tuvo su máximo florecimiento en la segunda generación de primitivos escritores cristianos⁶¹⁵.

El llibre *Contra haeresis, archiepiscopi Lugdunensis* [item 107], no pot ser de Guillelmus de Montelugduno, l'autor del difós *Sacramentale*, ja que les seves obres són de caràcter jurídic.

Sermons i Miscel·lànies

Aquestes obres no acostumen a atribuir-se a un autor concret, sinó que són esmentades amb títols força genèrics. Seria una excepció el llibre *Mariale* [item 71]. L'autor en seria Iacobus de Voragine (Varazze, Gènova 1228 – 1298), dominicà, bisbe de Gènova, també autor del difós *Flos sanctorum* (que Bernat Oller no tenia). El títol

⁶¹³ POU Y MARTÍ, José, O.F.M.: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV): idem.*

⁶¹⁴ Aquesta obra fou traduïda al català. CARRERAS ARTAU, Tomàs i Joaquin: *Historia de la filosofia española*, vol.1, p. 41.

⁶¹⁵ CARRERAS ARTAU, Tomàs i Joaquin: *Historia de la filosofia española*, vol 1. p. 46.

complert seria –segons una edició de finals del segle XV– *Mariale aureum in 160 sermones distributum*, inicialment escrits en italià i després traduïts al llatí⁶¹⁶.

Sense, com dic, poder atribuir a un autor concret els llibres: *Librum ubi sunt figure moralizate super Bibliam* [item **60**], i *Exempla Sacre Scripture*. [item **86**], són exemples de la literatura religiosa, de caràcter moralitzant i basats en personatges de la Bíblia, els quals constituïen una ajuda preciosa per a la redacció dels sermons. Potser algun d'ells es tracti d'una *Biblia pauperum*, que, com és sabut, era un tractat de moral redactat a base d'exemples de la Bíblia, i atribuït a Nicolau de Hanaps⁶¹⁷.

L'inventari conté diversos llibres qualificats de sermons: tres exemplars de *Librum Sermonum* [item **48**, **135**, i **137**], un anomenat *Sermones* [item **65**], un altre de *Sermones et Collationes* [item **82**]; un *Opus sermonum diuersorum* [item **56**], i dos llibres amb el títol de *Sermones dominicales* [item **121** i **126**]. Els títols indiquen que es tractaven de reculls de sermons destinats al predicador per al seu ús litúrgic. Això és clar amb el títol *Sermones dominicals*: sermons destinats a la missa del diumenge, i també és clar amb el títol *Opus sermonum diuersorum*, on els sermons deurien ser redactats per a la prèdica en dies senyalats, com podien ser celebracions de sants o festes. Altra cosa són les *col·lacions* amb *Sermones et Collationes* i les *Collationes quadragesimales*: les *collationes* eren més aviat pròpies dels monestirs, i eren una conversa o conferència sobre coses espirituals que tenia lloc als vespres, generalment després d'un àpat lleuger; aquestes converses o conferències eren recopilades en llibres, les més difoses de les quals van ser les esmentades *Col·lacions* de Cassià. Les *Collationes quadragesimales* eren destinades al temps de quaresma, i per tant tindrien un caràcter especialment ascètic.

Però no queda del tot clar a què es refereixen els tres llibres que duen el títol *Librum Sermonum*: es tractaven d'aplecs de sermons, o bé eren tractats sobre com escriure i predicar-los? Cal tenir en compte aquesta darrera possibilitat, ja que a l'inventari s'hi troben unes *Concordances* bíbliques, instrument indispensable per a redactar sermons. Trobem també un llibre de retòrica, molt freqüent en les biblioteques d'aleshores, que era atribuït –erròniament– a Ciceró: la *Rethorica ad Herennium*; i penso que cal considerar-lo un ajut al respecte, ja que, usualment, el sermó era destinat a

⁶¹⁶ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Iacobus de Voragine”, tome XV, col. 310.

⁶¹⁷ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Nicolas de Hanaps”, tome XXI, col. 615.

la persuasió o conversió de l'auditori i per a això eren utilitzades tècniques retòriques. Que la redacció de sermons era una tasca important per a Bernat Oller es fa més evident amb la gran quantitat de florilegis d'autors: *Librum de erudicionem religiosorum* [item 67]; de filòsofs –ja comentats–: *Auctoritates philosophie* [item 63], *Rosam philosophie* [item 120], *Tabulam filosofie* [item 115]; d'autoritats glossades (és a dir: citacions d'autors amb glosses d'un segon autor): *Auctoritates glosatas super Bibliam* [item 118]; de sentències de sants i poetes: *liber ubi continentur multa dicta sanctorum et poetarum* [item 94]; i amb tres llibres amb el títol d'*Scintillarum* [item 19, 58, i 119], sense que en cap de les tres entrades hi consti l'autor. *Scintillaria* té el significat literal d'espurnes, i aplicat a un llibre, té el sentit de florilegi o antologia d'un autor o autors, normalment patristics. Aquestes obres poden pertànyer –en funció dels repertoris bibliogràfics consultats– a tres autors: Beda el Venerable, Hug de Saint Victor, o bé del Defensor Locogiacensis, però sens dubte hi ha més autors que recorren ells o bé els seus escrits foren compilats. Finalment hi ha un *Tractatus de diuersis materiis* [item 91], que podríem incloure en aquest conjunt. Aquests aplecs i florilegis eren molt útils als monjos i preveres alhora d'escriure sermons, ja que permetia citar autors dels quals no es disposaven les obres concretes per tal de recolzar-se en les autoritats pertinents quan s'emetia un judici o opinió personals, tal com era preceptiu en la literatura homilètica. Per posar tan sols un exemple, el *Liber Scintillarum* del Defensor de Liguge –monjo benedictí– conté:

1.800 sentencias extraídas de la Sagrada Escritura y de los Padres Agustín, Ambrosio, Anastasio, Basilio, Cesáreo, Clemente, Casiano, Cipriano, Efrén, Eusebio, Isaías, Gregorio, Jerónimo, Hilario, Isidoro, Josefo, Orígenes y Vidas de los Padres⁶¹⁸.

Sens dubte aquesta literatura estalviava molt de temps, estalviava haver de fer lectures de caràcter extensiu, i, atès el preu dels còdexs, també diners.

Hom pot incloure també dins aquest apartat quatre llibres més: dos exemplars de la *Summa de uitiis et uirtutibus*, obra atribuïda a Guillelmus Altissidoriensis [item 85 i 108], i dos del *Tractatus de uirtutibus* [item 92 i 140], tots ells literatura de tipus

⁶¹⁸ CAPÁNAGA, V.: *San agustín y el "Liber Scintillarum" de Defensor de Liguge*, dins "Augustinus", Madrid, 1962. p. 71.

moralitzant. A principis del segle XV, el canceller de la universitat de París en recomanà als bisbes l'ús d'aquestes *Summae*⁶¹⁹. La raó d'aquest afany moralitzador cal buscar-la en què a la baixa edat mitjana els sermons havien de donar pautes per a la salvació de l'ànima dels fidels, aspecte que s'ha de posar en relació amb els moviments apocalíptics i messiànics dels beguins i fraticels, i en una percepció de la societat summament negativa pels moralistes d'aleshores.

És clar que Bernat Oller, com a carmelita i monjo mendicant, i per tant, amb una especial missió evangelitzadora, dedicà part important del seu esforç intel·lectual a l'elaboració de sermons, cosa que ho confirma la gran quantitat de còdexs destinats a aquesta finalitat, i cal considerar la possibilitat que alguns dels llibres anomenats *Sermones* fossin de la seva autoria.

En tot cas és una llàstima que el notari passés de puntetes sobre aquestes obres, i no donés autors, ja que als segles XIII, XIV i XV les *arte praedicandi* eren ja una literatura força nombrosa en quantitat i rica en qualitat. Les tècniques dels sermons eren força elaborades, ja des de finals del segle XII i principis del XIII. Amb unes indicacions tan genèriques queda fora de lloc fer digressions sobre com havia de ser un sermó de Bernat Oller⁶²⁰. El que si és clar, si jutgem per la riquesa de la biblioteca i els importants càrrecs del teòleg, és que els seus sermons havien de dirigir-se a un públic cultivat, o almenys havien de contenir força erudició.

Liturgica

No ha de sorprendre de trobar tant pocs llibres de litúrgia, quan hom ha vist que cada altar, església i parròquia corresponent disposaven dels llibres necessaris per a la

⁶¹⁹ HASENHOR, Geneviève: "L'esor des bibliothèques privées aux XIVe et XVe siècles", dins *Histoire des bibliothèques françaises*, p. 239.

⁶²⁰ Franco Morenzoni ha estudiat tota aquesta literatura i és possible que Bernat Oller disposés d'algun tractat de Jacques de Vitry, Guillaume d'Auvergne, Albert de Tortona, Jean de la Rochelle, o, més probablement de Richard de Thetford, els quals tingueren molta influència en els anys posteriors del segle XIV i XV, amb seguidors com Thomas de Clève, Guillaume de Montibus, o bé Jacques de Saraponte, però això només és una conjectura. MORENZONI, Franco: *Des écoles aux paroisses. Thomas de Chobham et la promotion de la prédications au début du XIIIe siècle* (pàg. 222 i ss).

celebració dels oficis i l'eucaristia. Bernat Oller tan sols posseïa un *Innocentium, Super canonem mise* [item 31], un *Oficium misse* [item 34] i *unum magnum Missale* [item 38], que seria un missal complet, per tal de preparar en el seu estudi el sermó a partir de les lectures corresponents. Dins aquest grup s'hi ha d'incloure “unum quaternum ubi continentur *cantica*” [item 141].

Literatura jurídica

Tan sols cinc llibres de Dret canònic en tota la biblioteca. És clar que, en general, Bernat Oller no estigué excessivament preocupat per les qüestions jurídiques, i se centrà en la teologia, en la catequesi i evangelització: un *Decretum sine glosa* [item 114], unes *Decretales* [item 133], una *Tabula super Decretales et Decretum* [item 59], pel que és clar que sí deuria treballar amb aquests dos llibres del *Corpus Iuris Canonici*, unes *Notabilia super Decretales* [item 95]. Finalment una *Tabula iuris, fratris Iohannis de Saxonia* [item 110].

Clàssics llatins

[Ps.] **Ciceró.** *Rethorica et Tullum; De Oficiis. Cicero* [item 139]

Ja he comentat la presència del llibre, *La Retorica et Tullum*, a l'època atribuït erròniament a Ciceró⁶²¹, un llibre, és clar, de retòrica i de gran difusió a l'època. Al llarg del segle XIV era freqüent trobar-lo amb el *De Inuentione*, de Ciceró, en un mateix còdex⁶²².

Marcus Tullius Cicero. *De oficiis* i el *De natura deorum* [item 46]

Ciceró (Arpino 106 aC – Formia 43 aC) fou escriptor, orador, filòsof i polític llatí. No em centraré en la seva agitada vida política, inseparable de la seva faceta d'orador i àdhuc d'escriptor, i l'obra escrita que això originà, nombrosa i que marcà una època, ja que se l'ha considerat el millor orador llatí. Per altra banda, la seva producció

⁶²¹ PELLEGRIN, Élisabeth: *La tradition des textes classiques latins a l'abbaye de Fleury-sur-Loire*, dins “Bibliothèques retrouvées”, p. 289-290.

⁶²² FAULHABER, Charles: *Latin Rhetorical Theory in Thirteenth and Fourteenth Century Castile*, pp. 49-50.

com a filòsof coincideix en els intervals durant els que, per força o de grat, es retirà de la política. Esmentaré les raons per les quals els estudiosos que visqueren en el segle XIV s'interessaren per Ciceró: la filosofia de caràcter neoplatònic i el llenguatge.

Tant el *De natura deorum* com el *De officiis* són dues obres bàsiques en el pensament filosòfic de Ciceró, a més a més de les següents: *De diuinatione*, *De finibus bonorum et malorum*, *De amicitia*, *Cato maior*, *De gloria*, *De fato*, *Tusculanae disputationes*, *De re publica* (i dins aquesta obra, en el llibre VI, és important el *Somnium Scipionis*), *De legibus* i *Academica priora et posteriora*⁶²³.

S'ha discutit l'originalitat de Ciceró com ha pensador, i es tendeix a considerar-lo un eclèctic de tendència neoplatònica.

En el proemio del *De officiis*, Cicerón se vanagloriaba ante su hijo de haber sido creador de una nueva expresión del pensamiento filosófico. En efecto, las aportaciones de sus predecesores apenas pasaban de ser un intento, mientras que este pretende y logra dar a conocer la filosofía griega en una prosa admirable y en los temas que más podían interesar al romano de su tiempo, llevando a cabo esta labor no de una manera friamente técnica, sino volcando en ella el fruto de una experiencia vivida apasionadamente. [...] Desde el punto de vista formal, conviene insistir en que también en las obras filosóficas se muestra Cicerón como gran prosista, pero hay que destacar sobre todo los resultados conseguidos en la difícil tarea de crear “lenguaje filosófico” en latín. A Cicerón hay que atribuir el mérito de haber abierto camino en este sentido, creando nuevos términos, empleando de un modo más preciso los ya existentes y logrando muchas veces una difícil correspondencia entre forma y contenido⁶²⁴.

Ambrosi Teodosi Macrobi: *Expositiones Macrobianae* [ítem 40].

Ambrosi Teodosi Macrobi, cristià i neoplatònic, visqué el seu *flourit ca.* l'any 400. Fou un pont entre la tradició filosòfica de l'antiguitat grega i l'Edat Mitjana. Les seves dues principals obres són les *Saturnalia* i el *Somnium Scipionis*. Per l'enunciat m'inclino a pensar que el llibre al que fa referència l'ítem és el primer, les *Saturnalia*, ja

⁶²³ FERRATER MORA J.: *Diccionario de Filosofía*, veu “Cicerón (M. Tullius Cicero)” vol. 1, p. 488-489; i la veu: “Sueño de Scipión”, vol 4, p. 3160-3161.

⁶²⁴ MARINER BIGORRA, S; ARRIBAS HERNÁEZ, Mª L.; MONTERO MONTERO, M; USÁBEL HERNÁNDEZ, P. *Lengua i literatura latinas I*, p. 515-517.

que són “set llibres de diàlegs [*expositiones*] centrats sobre temes gramaticals i sobre el valor dels coneixements retòrics de Virgili⁶²⁵”. El *Somnium Scipionis* és el comentari a l’obra del mateix títol de Ciceró, a partir del qual fa una adaptació de la tríada neoplatònica de L’Ú, la Intel·ligència i l’ànima del món, en la forma del Bé, la Intel·ligència i l’Ànima. Macrobi creà també una “antropologia” en la que “las almas individuales como espíritus [...] han caído desde las esferas superiores en la materia y [...] en su paso por las esferas han adquirido sus facultades, desde el razonamiento hasta el impulso de nutrición. Estos espíritus están ligados por su parte superior a las esferas celestes, que constituyen su patria y hacia las cuales ascienden una vez liberadas de la tumba del cuerpo⁶²⁶”.

Gramàtica i Retòrica

Hug de Pisa. *Minorem deriuatorem* [ítem 116]. **Guido Faba.** *Summas dictaminis, magistri Guidonis.* [ítem 90]

Pel que fa a la gramàtica, l’únic llibre és el *Minorem deriuatorem* [ítem 116] i n’és autor Hug de Pisa, un dels gramàtics utilitzats a l’època, amb el Priscià, i els més freqüents Marcus Porcius Catus, Eberhardus Bethuniensis i Alexander de Villa-Dei.

L’aparició de l’*ars dictaminis* correspon a la necessitat de fixar unes normes per a la redacció dels documents oficials i les cartes, i la més difosa de totes fou la *Summas Dictaminis* de Guido Faba, si bé el plural deixa clar que era un còdex miscel·lani. Al respecte, altres obres d’aquest autor són les següents: *Dictamina Rhetorica*, *Epistole siue Litera*, *Exordia*, *Exordia Continuata*, *Gemma Purpurea* i *Rota Noua*⁶²⁷. J. Alturo, en la seva síntesi sobre la història del llibre manuscrit a Catalunya, posa una *Ars dictaminis* de Guido Faba com a exemple d’un dels llibres més petits conservats en els nostres arxius i biblioteques, amb unes mides de 130 x 110 mm⁶²⁸.

⁶²⁵ GEC: vol 14, p. 220.

⁶²⁶ FERRATER MORA, J.: *Diccionario de Filosofía*, veu: “Macrobio, Ambrosio Teodosio”, vol 3, p. 2064.

⁶²⁷ FAULHABER, Charles; *Latin Rhetorical Theory in Thirteenth and Fourteenth Century Castile*, p. 15 i p 47.

⁶²⁸ ALTURO, J.: *El llibre manuscrit a Catalunya: orígens i esplendor*, p. 226.

Medicina

En l'apartat corresponent als metges, apotecaris i cirurgians de la ciutat, tracto en extensió el caràcter de les obres mèdiques que es troben a les biblioteques, no tan sols dels professionals de la medicina, sinó també dels no sanadors, però ja s'ha apuntat alguna cosa en altres llocs al llarg de l'estudi, i s'ha remarcat l'interès que tenien les persones alfabetitzades per accedir a algun llibre de medicina; les hem trobat en biblioteques modestes i hom ho pot veure en aquesta magna biblioteca d'una manera més clara, amb la possessió dels llibres: *Flores medicine* [ítem 42], *Librum de medicina* [ítem 43] i *Librum medicine* [ítem 69], i un. *Thesaurus pauperum* de **Petrus Hispanus** [ítem 41], el que fou papa amb el nom de Joan XXI, i que ja hem trobat en la biblioteca del jurisperit Ramon de Santmartí. No és tant o únicament una preocupació davant una dolència concreta del possessor del llibre, sinó una actitud activa davant la pròpia salut, ja que aleshores tot just començava a crear-se el que s'anomena "paraigües sanitari" per a la població. Accedir a la literatura mèdica escrita era una sort per a qui en tenia possibilitat, per la incertesa que suposava qualsevol malaltia.

Com he dit en ocasió del comentari del llibre *Thesaurus pauperum*, Petrus Hispanus estudià a la universitat de París, feu estudis mèdics, aleshores amb la decisiva influència de la filosofia natural d'Aristòtil, on potser tingué per professor Albert Magne, i completà els seus coneixements quan estudià posteriorment a l'Escola de Salern. Per raons teològiques, el 7 de març de 1277 Joan XXI prohibí a la universitat de París l'estudi de l'aristotelisme, mitjançant la proscripció de 219 tesis que eren la base de l'estudi d'aquest corrent filosòfic a l'època⁶²⁹. Però no deixa de ser contradictori que amb una mesura com aquesta es volgués impedir el progrés d'uns estudis, precisament per algú que, com a bon coneixedor de la medicina del seu temps, havia fet un llibre decisiu per a la seva divulgació. Al respecte, els germans Carreras fan la següent valoració de Petrus Hispanus:

En síntesis, en la obra científica de Pedro Hispano se nos revela un nuevo aspecto de su pletórica personalidad. Así como en la lógica le vemos recoger la genuina tradición latino occidental celosamente cultivada por las Escuelas de Artes, en la psicología, en la filosofía natural y en la

⁶²⁹ CARRERAS I ARTAU, Tomàs i Joaquim: *Història de la Filosofia Española*, vol 1, p. 106 i ss.

medicina le vemos, por el contrario, introducir en Occidente las corrientes innovadoras asimiladas de la cultura árabe. De Avicena toma las líneas generales de su psicología y la orientación empirista en la ciencia natural; del propio Avicena y en general de toda la medicina árabe, se apropia la tendencia farmacológica y la afición al recetario, que complementa en la Edad Media los sistemas de tratamiento dietético ideados por los médicos griegos. Pero, como la ciencia y la medicina de los árabes se injertan sobre un fondo de cultura helénica, en definitiva Petro Hispano coopera a enriquecer el acervo común del saber medieval con la nuevas aportaciones de la filosofía y de la ciencia clásicas, asimiladas a través de los árabes. La ingente obra científica y filosófico-natural del mastro de Estagira logra, merced a los escritos de nuestro autor, una más amplia divulgación en Occidente⁶³⁰.

Juntament amb una postilla de Nicolau de Lira sobre el Pentateuc, [a l'item **103**], hom hi troba escrita l'obra més difosa, del metge occità, Pere de Llemotges (¿ -1306): el *Tractatus de oculo morali*, “de base científica i intenció mística”.

Degà dels mestres parisencs de medicina, orador de qui es conserven fragments en llengua vulgar, actuà principalment a París i a Llemotges. Canonge d'Évreux, declinà dues vegades la dignitat episcopal. A París havia estat deixeble de Ramon Llull. Poc abans de morir, el 1306, llegà a la Sorbona la seva biblioteca de més de cent vint volums, entre els quals figuraven obres de Llull i la versió francesa del Blanquerna, que possiblement promogué o féu⁶³¹.

Aquesta nombrosa presència de llibres de medicina, fàcilment de caràcter universitari –a més a més dels dos darrers senyalats– em fa pensar que la seva possessió respon també a una actitud pròpiament filosòfica de la comprensió global del fet humà, i que ja hem trobat quan entre alguns llibres d'Aristòtil hi havia possiblement la seva *Física*.

Astrologia

Per a la mentalitat dels homes del segle XIV, els llibres d'astrologia podien incloure's perfectament en l'apartat dels llibres de medicina. En efecte, al llarg de tota l'edat mitjana ningú podia dubtar de la influència dels astres damunt l'home i la dona, de la mateixa manera que era evident damunt la resta dels animals, vegetals i les aigües. N'hi ha dos d'aquesta temàtica a la biblioteca: *Liber iudiciorum astrorum tebit* [sic]

⁶³⁰ CARRERAS I ARTAU, Tomàs i Joaquim: *Historia de la Filosofia Española*, vol. 1, p. 143-144.

⁶³¹ G.E.C: veu: “Pere de Llemotges”, p. 416, vo. 17.

[item 134] i *Abstractiones asterologum super naturalibus* [item 136]. El primer tracta pròpiament de l'astrologia judiciària: els judicis sobre els homes i éssers del mon sublunar a partir de les posicions estelars i planetàries; i el segon sobre l'astrologia natural: sobre els fenòmens meteorològics, i per tant podria ser considerat també un llibre de "física".

Matemàtiques

Bernat Oller disposava d'un llibre de matemàtiques: l'*Algorismum* [item 138].

El terme "algorismus" fa referència a les obres de càlcul provinents de la cultura hindú a través de la cultura àrab, conegudes a l'Occident llatí a partir del segle XII. La primera traducció que es féu d'una obra d'aquest tipus és la de al-Khawarizmi, feta a iniciativa de l'abat de Cluny, Pere el Venerable. L'àlgebra, a Occident, no era considerada una ciència sinó més aviat una tècnica, i això suposà una gran diferència respecte a la ciència àrab, amb la qui es convivia. Les obres més difoses a partir del segle XIII, sobretot en l'àmbit de l'ensenyament, foren el *Liber Algorismi*, de Joan de Toledo, el *Liber abaci*, de Leonardo Fibonacci; altres obres, teòricament més mediocres eren el *Carmen de algorismo*, d'Alexandre de Villedieu, o bé l'*Algorismus vulgaris*, de Joan de Sacrobosco, però que pel seu caràcter bàsicament pràctic per la seva claredat i brevetat tingueren una gran difusió, i foren escrites àdhuc en romanç⁶³². El caràcter erudit d'aquesta biblioteca, no implica que es tractés necessàriament també d'una obra erudita, ja que podia ser un llibre destinat a calcular la data de la Pasqua. Tot i així, ambdues possibilitats són vàlides, i més en un moment en què les matemàtiques i el càlcul matemàtic no havien perdut encara la dimensió màgica i mística que caracteritzaren el seu naixement (des de l'escola pitagòrica de l'antiga Grècia), present encara en els segles medievals en l'harmonia "esotèrica" o astrològica de les proporcions arquitectòniques de la majoria de catedrals gòtiques.

⁶³² ALLARD, André: "L'enseignement du calcul arithmétique à partir des XIIe et XIIIe siècles: l'exemple de la multiplication", dins *Manuels, Programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales*, p. 121-123.

Entreteniment

Tan sols un llibre que puguem considerar literatura d'entreteniment: el *De Mirabilibus Ultramarinis* [ítem 49]. És possible que es tracti del llibre de l'autor francès Godefroi de Bouillon, i el títol seria *Lo passatge Ultramar*, si bé a la documentació l'obra és quasi sempre esmentada amb el nom de l'autor, i que es tracta d'una cançó del cicle de croades. Al respecte Stefano Maria Cingolani, en el seu estudi sobre la literatura d'entreteniment a Catalunya en català als segles XIV i XV, n'ha identificat deu de possibles en aquests segles, pel que la difusió era notable, si bé en aquest cas és clar que el llibre era escrit en llatí. L'altra opció és que sigui la *Chronica regnis ultramarinis*, també d'àmplia difusió, escrita per *Guillaume de Tyr*. Hi hauria encara una tercera possibilitat –ja que el títol sencer no l'he identificat en cap dels repertoris consultats–, i és que es tracti del *Llibre de les Meravelles* de Marco Polo⁶³³.

Potser, d'una manera indirecta, cal fer constar aquí l'entrada *Figuras Ystoriarum* [ítem 83], ja que si no fa referència a un llibre d'història (no he trobat aquest títol en cap dels repertoris bibliogràfics consultats), cap la possibilitat que es tracti d'algun rotlle genealògic amb il·lustracions, tant fos de temàtica reial i secular, o bé de caràcter bíblic.

Potser també lúdic o d'història és el llibre *Tractatus de misteriis rerum gestarum* [ítem 128], potser un llibre d'història, ja que la traducció seria “Tractat dels misteris de les coses succeïdes”. En tot cas, el *De misteriis* més difós fou el de Sant Ambròs, però no pot ser aquest còdex, ja que el llibre del sant de Milà és un estudi sobre els Sacraments⁶³⁴.

Un robatori a la biblioteca

El darrer document⁶³⁵ que ofereixo sobre la biblioteca de Bernat Oller, que passà a ser propietat del convent del Carme de la ciutat, permet veure quin ús s'en féu. Formalment es tracta de la petició de justícia que féu el prior del monestir, fra Pere Ros,

⁶³³ CINGOLANI, Stefano Maria: ““Nos en leyr tales libros trobemos plazer et recreation”. L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya els segles XIV i XV”, dins *Llengua & Literatura* n° 4, p. 69-74, i 105-106.

⁶³⁴ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, veu: “Ambroise (Saint), tome I, cols. 945-946.

⁶³⁵ AHPM. Llibre particular del convent de Carme 1414-1430. AHCM/Ecles. C-95 (Carmelites XXXII). ffsn. doc. 302.

a Francesc Joan de Peguera, donzell i veguer de Manresa i el Bages, pel robatori d'un llibre de la biblioteca, i es narra com succeí el fet: en data del 14 de maig de 1414, un jove ("iuuenis"), de nom Alfons, el qual vivia amb el regent de les escoles de Manresa, Antoni Timonals, entrà a l'església del Carme. Allí hi havia Gabriel, infant ("puer"), fill del difunt apotecari de la ciutat Jaume de Tresserres, qui tenia a les mans el llibre *Vitas Patrum*, que utilitzava cada dia per estudiar al monestir. El jove Alfons li arravatà de les mans, fugí (no diu a on, potser on vivia, a casa de d'Antoni Timonals) i, quan se li requerí de retornar el còdex, no tan sols no ho volgué fer, sinó que insultà greument el monestir, el seu prior i els frares que allí vivien:

et dictus Alfonsus, Maligno ductus, spiritum Deum non uerendo, a manibus dicti Gabrielis, qui dictum librum tenebat, uiolenter abstulit et rapuit et dictum librum furtiue secum asportauit extrahendo dictum librum a dicta ecclesia, et restituere noluit neque uult, quare Petrus Ros, prior dicti monasterii, audiens predicta sic nequitur et contra ius et iustitia dicta facta et perpetrata ac enormiter, ut dictum est, per dictum Alfonsum grauiter comisse, quon non solum dictum monasterium et conuentum eiusdem ac eciam dictum priorem iniurasset, et immunitates ecclesie fregisset, necnon saluam guardiam illustrissimi nostri regis qua continentur, quod cuicumque malo spiritu inductus difamauerit, uiolauerit, iniurauerit monasteria Beate Marie de Montecarmelo et conuentus eorundem, ac fratres et seruitores eorundem [...]⁶³⁶.

Amb això, com es pot llegir, violà les immunitats de l'església. El càstig havia de ser de 1000 morabatins d'or, una suma astronòmica, imposada pel rei, ja que Manresa era de jurisdicció reial. Aquesta suma el prior la rebaixaria a 100 morabatins, pel que és clar que el llibre fou retornat, per iniciativa pròpia o per intervenció d'Antoni Timonals.

La història, en substància, fou aquesta. No hi ha una astúcia per part del lladre que arravata el llibre violentament al lector, amb la consegüent alarma i delació. I quan se li requereix el retorn del còdex, la ira del jove és contra el monestir i els seus monjos, en una actitud –segons el document– irracional o de poc seny.

Cal remarcar que l'infant que llegia el llibre *Vitas Patrum*, anava cada dia al convent a estudiar-lo. Per tant el llibre no podia sortir del clos del monestir. Cal pensar que altres persones estudiarien normalment amb altres llibres al mateix indret? És

⁶³⁶ *Idem*.

possible que així fos. Penso que el robatori d'Alfons seria fruit més d'uns prejudicis que d'un desig real d'apropiació del còdex. La convivència amb Antoni Timonals, regent de les escoles de Manresa, de les que n'era responsable la universitat, el farien atent i sensible als comentaris quotidians sobre –la més que probable– competència en què es constituí el monestir del Carme amb aquestes escoles, especialment a partir del llegat de l'esplèndida biblioteca de Bernat Oller. El robatori fou una sortida a possible pressió psíquica que es viuria d'una manera quotidiana a casa del seu protector. A més a més, és inversemblant que Alfons pogués pagar l'elevada multa de 100 morabatins d'or, i si realment es pagà, ja que no s'esmenta de qui era fill Alfons ni si tenia pares o parents, potser se'n faria responsable el regent de les escoles, Antoni Timonals!

Veiem com els carmelites de Manresa, no tan sols duïen una missió evangelitzadora mitjançant la predicació, sinó també una activitat educativa per a la població. Com s'ha dit, els ordes mendicants arrelaren amb força a la ciutat, i és clar que la possibilitat de treure profit dels llibres del convent faria créixer la popularitat de l'orde i atrauria a persones interessades a en l'estudi, en aquest cas per a l'aprenentatge dels seus fills. Hauria estat bo poder documentar si altres religiosos o jurisperits pogueren accedir a la biblioteca del Carme de Manresa.

Conclusions

És interessant de veure les precaucions que prenien els qui lliuraven còdexs a les institucions religioses, i com es preocupaven que aquest no pogués ser alienat posteriorment per part de la comunitat, i per això posava condicions concretes per a la seva recepció; és una mostra de quin fou el destí de molts còdexs, i com això era conegut per la població. Com ja hem vist en l'altre grup social dels jurisperits, els llibres sempre constituïren un darrer recurs quan el seu valor material, a causa d'altres necessitats, s'imposava al seu valor espiritual. Tot i així, l'autoritat moral del monestir, especialment del cap de la comunitat, era idònia per a intervenir com a mitjancer en qüestions i plets, entre els quals hi havia sovint llibres entremig.

Els predicadors i els carmelites participaven del mateix projecte religiós: la conversió religiosa dels laics i infidels. Per tant bé havien de posseir una biblioteca de caràcter teològic a més de la litúrgica. Ho mostren els habituals moviments de còdexs com són les donacions les compravendes, que, malgrat estar poc documentats, tenen el

to habitual; també ho mostra el llegat de 100 sous destinats, per voluntat del donador, a què s'esmercessin en la reparació dels còdexs propietat de la comunitat.

Malgrat l'esperit ascètic i la serietat del vot de pobresa que feren en el seu origen franciscans i clarisses, aquestes prescripcions es relaxaren. El monestir acollia filles de famílies influents de la ciutat, acceptava dotacions generoses, i disposava d'una bona biblioteca per a l'estudi, la qual s'enriquia gràcies a llegats diversos, ja que la pregària per un difunt o un pecador era sempre un bé per a l'ànima del necessitat, i el preu material, per exemple un llibre, sempre era poc. Aquest relaxament tingué les seves repercussions en la lectura, i entre les monges havia d'existir un alt grau d'alfabetització.

Poc sabem quina fou la biblioteca del convent del Carme, si fem excepció de la biblioteca de Bernat Oller, rebuda en el cenobi a finals de la centúria. Per la intensa activitat pastoral que caracteritzava l'orde, i la necessitat dels coneixements bíblics i teològics necessaris, bé havien de disposar d'un fons librari per a l'estudi, però aquest no ha aparegut en la documentació.

Pel que fa a la magna biblioteca de del prior general de l'orde, els autors patristics hi són representats amb sant Agustí, sant Jeroni, Gregori el Gran, Isidor de Sevilla i sant Joan Crisòstom (9 còdexs). També ho són dos teòlegs de l'orde carmelita: Guiu Terrena i Joan Baconthorpe (2 còdexs). Altres teòlegs escolàstics són Hug de Sant Victor, Pere Llombard, Albert Magne, Tomàs d'Aquino (10 còdexs), que es poden considerar plenament filòsofs, com també Sant Bonventura i Sant Bernat de Claravall (6 còdexs), si bé aquests ja són més místics que filòsofs. Altres teòlegs escolàstics presents a la biblioteca foren: Guillelmus Durandi de Saint Porçan, Hervaeus Natalis, Iohannes Gallensis, Alanus de Insulis, Franciscus de Mayronis, Bruno Astensis, Guillelmus d'Auvergne (8 còdexs). Destaquen, però les obres de pensament polític i social: Gil de Roma, Joan de Salisbury, Guillem d'Ockam, Marsili de Pàdua i Iacobus de Viterbo (5 còdexs) que, amb l'excepció de Joan de Salisbury, quasi bé tots aquests autors visqueren i pensaren en el segle XIII i primera meitat del XIV, i per tant quasi tots sota la influència d'Aristòtil, filòsof que en aquell segle es redescobreix de la mà dels filòsofs i traductors àrabs; s'ha vist com Bernat Oller posseïa diverses obres d'Aristòtil, entre les quals possiblement l'*Ètica* i la *Física*. Era, en conseqüència, una biblioteca

“actualitzada” amb els corrents teològic i filosòfic de l’època, i d’una gran varietat d’autors.

Si comparem aquesta nòmina de teòlegs amb la biblioteca de 224 còdexs del monestir de carmelites a Mallorca⁶³⁷, descobrim que fins i tot així és força rica. Allí destaca la forta presència d’autors patristics, amb uns vint-i-sis còdexs, especialment de sant Agustí, sant Jeroni, sant Ambròs i sant Gregori, juntament amb cinquanta-cinc còdexs pertanyents a llibres bíblics i als seus comentaris. Si no tenim en compte les dates de redacció, ja que l’inventari del Carme mallorquí és en data de 1441, i el de Bernat Oller el 1383, sorprèn, la “modernitat” de la seva biblioteca.

Aquesta activitat especulativa conviu amb la dimensió pràctica que suposava l’activitat pastoral: un nombre gens menyspreable de còdexs que constitueixen comentaris i postil·les a la Bíblia i concordances, juntament amb un notable nombre (20 còdexs) corresponents a miscel·lànies, llibres de sermons i col·lacions. Tots aquests eren llibres amb que Bernat Oller preparava els seus sermons, dels quals no hi ha cap notícia sobre si s’aplegaren en algun còdex.

En aquest sentit cal entendre també la possessió de llibres de gramàtica i les obres de Ciceró i el pseudociceronià *Retorica ad Herennium* i les *Exposicions* de Macrobi. Pot ben bé entendre’s que la predicació era feta des de la fe, però pensada amb el cap, com també l’ús de l’eloqüència era necessària per a les relacions amb la casa reial i la cúria papal, on les paraules havien de mesurar-se.

Juntament amb aquesta dimensió pastoral de la que parlo, cal entendre la possessió de les *Summa confessorum* i la *Summa de casibus*, amb les dues obres apologètiques i el llibre, considerat heretgia, de Joaquim de Fiore. De fet, aquestes darreres possessions es relacionen també amb la preocupació pels aspectes sociopolítics. Bernat Oller visqué la gran convulsió que suposà a nivell eclesial, polític i social el cisma d’Occident, i ocupà càrrecs, entre ells el de vicari general de l’orde sota l’obediència dels papes d’Avinyó, fet pel qual l’orde de carmelites s’escindí, havia de ser realment una qüestió apressant per a ell, atès el gran nombre de còdexs que tenia sobre aquesta matèria.

⁶³⁷ HILLGARTH, J.N.: *Readers and books in Majorca 1229-1550*. volume II, pp. 306-318.

Cal destacar, com he dit, el poc nombre de llibres litúrgics i de literatura jurídica, tant presents aleshores en la gran majoria de biblioteques, especialment a les seus episcopals i a les canongies. Això no implica, evidentment, que no fes aquestes lectures, i penso especialment en les de caràcter jurídic, coneixements inevitables d'adquirir per a qualsevol persona amb responsabilitats dins de l'orde, tot i que, per definició, la tasca principal del monjo carmelita havia de ser la conversió dels infidels, projecte que, amb el temps, no deixà de ser sinó una declaració de principis d'aplicació laxa.

És freqüent trobar en les biblioteques privades que són grans, o mitjanament grans, llibres de medicina per a ús personal, tot i que és possible que hi hagués també un interès filosòfic en la possessió de la *Biblia Pauperum* de Petrus Hispanus. En aquest cas els llibres d'astrologia i un llibre de matemàtiques marquen l'altre interès de Bernat Oller pel que anomenaríem "ciències naturals", propi d'un pensament que és sota la influència d'Aristòtil i de l'esperit de l'època. Fins i tot la lectura d'un llibre de viatges, *De Mirabilibus Ultramarinis*, s'ha d'entendre en aquesta direcció, ja que aquesta literatura equivalia als actuals llibres de geografia. Completen l'inventari dos llibres que, segons el títol, podrien ser de caràcter històric.

ALTRES ESGLÉSIES I MONESTIRS

Arnau de Sala, canonge de la Seu de Barcelona.

Arnau Sala fou precentor, l'any 1347, de la Seu de Barcelona, és a dir, era el canonge que tenia el càrrec de cantor major, mestre de cantors i era l'encarregat de dirigir el cant a la litúrgia. Aquesta funció és nomenada també amb els noms de xantre, primicer, cabiscol o *paraphonista* a partir del segle XII, tot i que a partir del segle XIII i al llarg del XIV predomina el nom de precentor. En la seva tasca era ajudat pel succentor o sots-cabiscol. El precentor podia tenir a vegades també la responsabilitat de l'arxiu i de la biblioteca de la canònica⁶³⁸.

Per aquest document⁶³⁹ hom veu que Arnau Sala ha caigut en la pobresa i no pot pagar els seus deutes, principalment els que déu a Bernat Esquerri, ciutadà i draper de Barcelona, per la quantitat de 9 lliures en concepte de robes, i els de Bernat Ferrer, beneficiat de la mateixa Seu, per la quantitat elevada de 15 lliures, preu de l'empenyorament de dos *Breviaris*. En aquest cas fou Bernat Esquerri qui el requerí, mitjançant la justícia, de pagar el seu deute, per la qual cosa confessa que l'única propietat que té és el vestit que duu posat i els llençols del llit (*cum ad presens habeam bona nisim solummodo uestis corporis mei et raubas [...] et aliquas raubas lecti*), pel que nomena procuradors seus a Ramon Bonosc i Bernat Francesc, de la mateixa església, i a Berenguer Ripoll, prevere de la diòcesi de Vic, els quals s'havien ofert per a comparèixer davant l'oficial, lliurar diversos béns per al pagament dels deutes i signar en lloc seu una caució.

Aquest document fou trobat en un manual comú de l'escrivania de Manresa, i seria una còpia portada per aquell Berenguer Ripoll, prevere de la diòcesi de Vic, possiblement prevere de la ciutat de Manresa, qui intervingué en aquesta gestió.

Santa Maria de Roses

Aquest document⁶⁴⁰ tracta de la relació del sagristà del monestir benedictí de Santa Maria de Roses⁶⁴¹ amb en Pere Botí, que, com s'ha vist anteriorment⁶⁴², en data

⁶³⁸ ANGLÈS, Higini: *La música a Catalunya fins al segle XIII*, p. 40-59.

⁶³⁹ AHPM. [Comú] CVIII 1347. Tr. 209. ffsn. doc. 67.

⁶⁴⁰ AHPM. *Liber coriateriorum* 1338-1345. AHCM/Gremis-35. ffsn. doc. 49.

del 22 de febrer de 1324, fou marmessor del jurisperit Pere Ricolf, i que ja he comentat parcialment al parlar dels marmessors. Pere Botí reconegué a Guillem de Pla, cuireter de Manresa, haver rebut de part de Dalmau Trebals, sagristà del monestir de Santa Maria de Roda, una part del llibre de dret canònic, el *Sisè llibre de les Decretals* amb glossa de Joan Andreu, lliurament que ocupava cinquanta folis, i que completava l'obra sencera amb els quatre quaderns que havia rebut anteriorment. Es diu que el llibre fou escrit per Ramon de Pla, prevere, *ad opus dicti sacriste*, expressió que, penso, cal interpretar com que el sagristà li ho encarregà. Tampoc s'esmenta on desenvolupà el copista la seva activitat, però el fet que això no s'esmenti pot recolzar la idea que era un beneficiat del monestir gironí. Aquest lliurament és sorprenent per la gran distància que hi ha entre el monestir i la ciutat, i caldria més documentació per a treure unes conclusions més concretes.

Santa Clara de Pedralbes

Jaume de Conomina, prevere beneficiat de la ciutat de Manresa, tenia contactes amb Guillem Vilar, framenor resident al monestir de clarisses de Pedralbes⁶⁴³. Segons el document, aquest era procurador de Berenguer Vilar, germà del creditor, de la família de l'arquebisbe de Saragossa, Garsia. Concretament Guillem Vilar reconeix al primer haver rebut diversos béns, entre els quals hi ha un nombre indeterminat de *llibres*. A més a més li devia 60 lliures, 25 de les quals corresponien a la redempció d'un violari de 100 sous de pensió que pagava Joan de Far, cavaller, possiblement de la família del ric jurisperit Jaume Desfar, tot i que al respecte no es diu res.

⁶⁴¹ En el document consta com a Santa Maria de Rodes, nom que tingué el monestir fins al segle XIV.

⁶⁴² *Vid.* docs. 24, 25, 26 i 27.

⁶⁴³ AHPM. Llibre particular del benefici de Sant Francesc i Jaume çà Conomina, prevere beneficiat 1363-1430. AHCM/Ecles. B-18. ffsn. doc. 218. La presència masculina en els monestirs de clausura, com ara el de Pedralbes, era habitual, per les sabudes raons que no els era permès a les dones d'administrar els sacraments. Els homes també ocupaven els càrrecs superiors de l'ordre, i de més responsabilitat, com poden ser els afers financers. *Vid.* al respecte GONZALEZ I BETLINSKI, Margarida – RUBIÓ I RODON, Anna: *La regla de l'orde de Santa Clara de 1263, un cas concret de la seva aplicació: el monestir de Pedralbes de Barcelona*, dins *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, nº 3, Barcelona 1982, pp. 14.

Capítol de la Catedral de Vic

Finalitzo el comentari d'aquestes referències esparses amb un text del tot singular, i interessant no tan sols per a la història de la cultura escrita, sinó per a la història general del Bages i d'Osona.

En data del 15 de juliol de 1393⁶⁴⁴, els homes dels castells d'Artés, de Sallent i de Castellnou de Bages retornen al capítol de la catedral de Vic quaranta-tres còdexs, que en una data anterior no determinada, els havien estat lliurats com a penyora per a resoldre un conflicte, que el document tampoc esmenta, entre ambdues parts; però el retorn de la penyora suposa la ferma d'una pau i treva.

Els títols dels llibres no són el més important en aquest afer, i en destaquen pocs: una *Bíblia* en quatre volums i un *Saltiri*; unes *Concordances*, probablement bíbliques, uns comentaris a les epístoles de sant Pau i unes postil·les de Nicolau de Lira sobre el *Satiri*; un *Catholicon* de Iohannes Balbi, un *Rational* de Guillem Duran i una *Summa Confessorum*, segurament de Ramon de Penyafort; el llibre gramatical *Papies* "multum solemnem" (possiblement amb il·lustracions); un clàssic: la *Historia Antiquitatum* de Flavius Iosephus; però el gruix el formen vint-i-nou còdexs de contingut jurídic, als quals caldria ajuntar-ne un altre còdex del qual no es dona el títol, però que en l'ordre de l'inventari es troba entre aquests darrers (tretze dels còdexs eren llibres del *Corpus Iuris Canonici*, nou al *Corpus Iuris Ciuilis*, i les obres tan freqüents d'autor tan habituals com Guillem Duran, el papa Innocent i l'Enricus de Segusio.

El capítol empenyorà llibres que, per si mateixos constituïen un capital molt important, però no ho feren amb els títols més rars que sens dubte deuria posseir. És difícil posar un preu hipotètic a aquests còdexs, ja que, com s'ha vist en l'estudi analític de la documentació, els preus són molt variables, però de valorar cada còdex en 120 sous donaria una xifra global i aproximada de 6.000 sous!

Per poder situar aquest empenyorament dins la història d'aquests tres castells i viles, cal remuntar-nos 150 anys enrera:

El bisbe de Vic havia rebut diverses propietats al regne de València com a compensació per la seva participació en la conquesta del regne; però uns béns tan llunyans eren difícils d'administrar. Per això demanà al rei Jaume I que li canviés les propietats valencianes per unes

⁶⁴⁴ AHPM. Esborrany 1393. AHPM.m-52. ffsn. doc. 225.

altres més properes. Com que una de les possessions més importants de la mitra vigatana era el terme del castell d'Artés, aleshores el bisbe va escollir els castells de Sallent i de Castellnou per permutar-los per les propietats valencianes. La permuta es realitzà el 29 d'agost de 1246 i Jaume I cedí al bisbe de Vic, Bernat de Mur, els castells de Sallent i Castellnou en alou franc i lliure, a canvi de les propietats que tenia el bisbat a la vila i terme de Morvedre i unes cases i horts a la ciutat de València⁶⁴⁵.

Al llarg del segle XIII el bisbat es preocupà de reforçar la seva autoritat i per això eliminà progressivament tots els feudataris que tenien drets sobre aquests castells, i per fer això es procedí a l'adquisició de béns i de drets i en renovar les mateixes infeudacions a molts propietaris i en poc temps, per tal que cap d'ells se'n pogués considerar propietari⁶⁴⁶.

Aquest procés culminà amb un canvi de jurisdicció i d'organització interna dels habitants dels castells:

Un cop el bisbe hagué recuperat tots els drets que limitaven la seva autoritat, i havent fet el mateix al castell d'Artés, uní aquests dos castells i el de Castellnou de Bages i en formà una sola baronia. Aquesta agrupació castellera tenia una autoritat delegada del bisbe que rebia el nom de batlle general, el qual presidia els consells generals de la baronia i recaptava els tributs i rèdits que els bisbes tenien als tres castells. Cada castell posseïa també un batlle propi que resolvia els problemes estrictament locals i presidia els consells de la vila i terme. Com a autoritat delegada del bisbe per als afers de l'administració de les possessions episcopals, existia un procurador general que controlava els batlles generals de cada baronia de la mitra. [...]

Els habitants dels tres castells de la baronia podien reunir-se tots plegats en consell general per prendre acords sobre assumptes d'interès general. Per convocar-lo calia permís del batlle general, que era qui l'havia de presidir. Les assemblees se celebraven a l'era del mas Pons de Cabrianes. Es coneixen diverses reunions celebrades durant el segle XIV⁶⁴⁷.

⁶⁴⁵ BENET I CLARÀ, A.: "Sallent", dins *Història del Bages*, vol. II, p. 230. El comentari d'aquest document segueix en tot l'article d'aquest historiador bagenc. Pel que fa als castells, l'any 1377 Artés tenia 57 focs (*Història del Bages*, vol. I, p. 88), al 1358 Castellnou de Bages tenia 26 focs (*Història del Bages*, vol. I, p. 252), i Sallent, el 1381, 74 focs (*Història del Bages*, vol. II, p. 223).

⁶⁴⁶ "Sallent", dins *Història del Bages*, vol. II, pp. 230-231.

⁶⁴⁷ "Sallent", dins *Història del Bages*, vol. II, *idem*.

Fou, sens dubte, un procés de transformació que suposaria fortes tensions entre el bisbat i la baronia. Seria al llarg d'aquestes assemblees celebrades a Cabrianes, i després de diverses negociacions, que es prendria la decisió de retornar al bisbe la penyora i posar fi al conflicte entre ambdues parts, pel qual els noranta-quatre homes que són esmentats pel seu nom en document eren “maxime iniuste persecutos”. Caldria una investigació als arxius de Vic i Manresa per conèixer exactament quan el capítol lliurà el lot de llibres, i per quina força major s’hi veié obligat.

LES BIBLIOTEQUES DELS METGES I APOTECARIS

Introducció. La medicina a Manresa

La progressiva valoració de la pràctica mèdica s'ha de relacionar amb el reconeixement que féu la societat baixmedieval de la dignitat del treball manual i del mon material, d'acord amb el procés d'enriquiment que aquesta vivia. Les repetides epidèmies a partir de 1348 feren prendre, a la població, consciència de la responsabilitat del sanador. Alhora, el saber mèdic, visqué una renovació en el plànol intel·lectual que el portà a ser estudiat a la universitat, dotant als futurs físics d'uns coneixements àdhuc de filosofia natural. Progressivament, els aspectes més tècnics, com la cirurgia, foren objecte d'estudi, de pràctica i de control social. El saber i exercici del metge, del tot indispensable per a la societat, va ser objecte de control per part de les autoritats corresponents (municipals, reial, universitàries i eclesiàstiques), i el mateix metge, en funció del prestigi que adquireixi, arribà a formar part d'aquests mateixos poders. Tot i que la tendència fou oferir a la societat, en general, una cobertura sanitària, això fou un fenomen tardà i les diferències socials i econòmiques continuaren essent determinants per accedir als serveis d'un físic. Així, a la "consulta" del metge o batxiller en medicina hi acudirien els jurisperits, ciutadans honrats, mercaders benestants i nobles, mentre que els més pobres acudirien a l'apotecari, el qual, sense estudis universitaris, i com a molt amb l'ajuda d'algun *antidotari* feia la tasca del físic, a més a més de la seva tasca prioritària que era la preparació de les receptes que rebia del metge per als seus pacients; l'altra opció era acudir directament al barber, el qual tenia encara menys o cap preparació intel·lectual, ja que s'ocupava de les flebotomies i de les operacions, amb un saber que s'havia adquirit fonamentalment amb la pràctica –en el que s'ha anomenat *afermament o sistema obert* en oposició al sistema universitari; i encara, com a darrer recurs, es podia acudir a endevins i astròlegs, fet que mereixia, a més a més, les crítiques dels predicadors de l'època ja que, en la religiositat de l'època, Jesucrist fou el metge per excel·lència, amb els seus miracles, tant en vida seva com després, i una atribució profana d'aquesta virtut fou vista com heretgia. Hi hagué, en conseqüència, una medicina diferent en funció de l'estatus social, i és que, a més a més, les patologies que sofrien uns i altres eren diferents atès el tipus de vida i alimentació respectives, fet que el pensament mèdic d'aleshores arribà a justificar-ho científicament. Aquestes són

algunes de les conclusions a les que arriba Carmel Ferragud en la seva tesi sobre els sanadors a la Corona d'Aragó en el segle XIV: *Els professionals de la medicina (físics, cirurgians, apotecaris, barbers i manescals) a la Corona d'Aragó després de la pesta negra (1350-1410): activitat econòmica, política i social*. Aquest treball, com es podrà veure, m'ha estat de gran utilitat, tant en els aspectes més socials i econòmics com en la prosopografia dels físics i apotecaris manresans dels que he localitzat la seva biblioteca⁶⁴⁸. També he utilitzat a bastament per al comentari de les obres mèdiques que he trobat a la documentació el llibre de Lluís Cifuentes *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*⁶⁴⁹.

El concepte de malaltia que es tenia l'època no era exclusivament biològic, sinó que estava impregnat d'un caràcter religiós en el que el malalt era pecador, percepció pròpia de la tradició judeocristiana i, com es podia llegir en els Evangelis, Jesucrist fou el terapeuta per excel·lència. Aquesta concepció era fortament arrelada en la mentalitat popular, tal com es pot llegir en un sermó de Sant Vicent Ferrer:

“Hun miracle vos diré. Yo anava per lo Delfinat, e vench hun hom e dix-me: “O, tant profit me féu hun sermó que hoí de vós” “E com?” “Yo pugí en hun arbre e cayguí, que tota la cuxa me obrí”. E yo li viu la nafra guarida, e dix-li com ne guarí. Dix que s’havie fet la creu sobre la nafra ab lo nom de Jesús, ab espau, tres vegades. A poch temps fo guarit”⁶⁵⁰.

Això contrasta amb el recurs freqüent o assidu a l'astrologia per part dels metges, aleshores considerada una ciència lligada a l'estudi de la naturalesa, i que s'estudiava a les universitats, fins al punt d'arribar a un determinisme astrològic que, en funció dels astres, els feia predir que un o altre malalt o malaltia eren incurables.

Però la tradició cultural més determinant per a la pràctica mèdica fou la grega. Grècia, fogar de la filosofia, creà cinc-cents anys abans de la nostra era un pensament filosòfic, dialèctic i lògic que tingué el seu paral·lel en l'estudi de la naturalesa. Sota

⁶⁴⁸ FERRAGUD I DOMINGO, Carmel: *Els professionals de la medicina (físics, cirurgians, apotecaris, barbers i menescals) a la Corona d'Aragó després de la pesta negra (1350-1410): activitat econòmica, política i social*. Tesi doctoral inèdita. València, 2002, pp. 455-469].

⁶⁴⁹ CIFUENTES I COMAMALA, Lluís: *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, col·lecció Blaquerna, n° 3. Ed. Universitat de Barcelona i Universitat de les Illes Balears.

⁶⁵⁰ VICENT FERRER, Sant: *Sermons*, vol III, p. 304.

aquest es desenvolupà una concepció racional de la malaltia, que cercà una relació de causa i efecte entre fenòmens externs i una naturalesa humana de la que es creia poder conèixer la seva constitució interna. Amb el precedent de l'escola pitagòrica, els dos principals metges foren Hipòcrates (Cos, Dodecanès, 460 – Larissa ?), el qual creà una gran escola, les obres de la qual s'apleguen amb el nom de *corpus hippocraticum*, impossible com és de conèixer-ne l'autoria exacta. L'altre gran metge fou Claudi Galè (Pèrgam ca. 130 – Roma? / Pèrgam? ca. 200), amb una immensa producció, les obres del qual marcaran tota la medicina de l'Edat Mitjana llatina i àrab, i molts dels seus escrits els descobriran els metges llatins medievals gràcies a traduccions àrabs a partir de l'original grec. En general, el pensament filosòfic àrab, molt més impregnat del racionalisme i realisme d'Aristòtil, fou més atent al pensament mèdic grec i hel·lenístic, i els científics llatins assimilaren les obres tant d'uns com d'altres. L'escolàstica cristiana del segle XIII també ho veié així, i es llençà a la recerca de les obres del deixeble de Plató, i configurà el que s'anomenà “filosofia natural”. Quines característiques tenia aquesta medicina i filosofia, és el que hom podrà veure en els comentaris a les obres que segueixen.

Cal dir també que malgrat el caràcter científic i l'encara en part caràcter sacre de l'activitat mèdica, l'enriquiment econòmic anà lligat sovint a la fama del metge, com el “d'un individu assedegat de riquesa i disposat a xuclar el màxim de la seua clientela”, a vegades amb la connivència amb els apotecaris, fet que ja fou objecte de legislació l'any 1329 en els Furs de València⁶⁵¹.

Per finalitzar aquesta introducció, cal esmentar dues absències en la documentació, també habituals però importants, com són les referències a la medicina referent als manescals i la referent a les dones. Són mancances comprensibles en un treball que cercava llibres i biblioteques, especialment pel que feia als manescals, i, a més a més, és coneguda la manca de referències en la documentació de l'època pel que fa a les activitats professionals de les dones. No hi pot haver cap dubte que a Manresa hi hauria manescals, ja que era una ciutat amb dues fires l'any i un mercat setmanal, i també és clar que els metges trigaren encara a prendre el lloc a les llevadores i a tractar

⁶⁵¹ FERRAGUD, C.: *Els professionals de la medicina*, p. 204.

les malalties pròpies de les dones. En un i altre cas, l'experiència era la millor i, normalment, l'única mestra, i ha deixat poc o cap rastres en la documentació escrita⁶⁵².

Els metges

Bernat de Figuerola (*senior*) i Bernat de Figuerola (*junior*).

L'inventari⁶⁵³ més extens i complet del qual dispo és el de Bernat Figuerola *junior*. El seu pare homònim també havia estat físic, pel que en l'inventari s'han d'aplegar els llibres d'ambdós.

Carmel Ferragud, a qui, com he dit seguiré a bastament en la present exposició, ha mostrat, mitjançant l'estudi exhaustiu dels Figuerola, com aquesta nissaga aconseguiren formar un capital, procedent en part, i sobretot, de la seva activitat professional, però també de la seva inversió en propietats immobles: cases a la ciutat de Manresa i terres de conreu a la comarca, enriquides especialment gràcies a la construcció de la sèquia⁶⁵⁴, i, finalment, amb l'especulació en censals i violaris, fet corrent a l'època (al respecte, quan Bernat Figuerola *junior* morí, el valor dels seus censals morts i violaris ascendia a la suma de 5.760 sous!). Aquesta riquesa suposà l'adquisició de poder polític dins el govern de la ciutat, amb càrrecs com el de procuradors, obrers o consellers de la ciutat, i, com hem vist amb els jurisperits més destacats, reberen encàrrecs de representació i delegació del municipi tant davant del rei com a les corts⁶⁵⁵. Aquest poder polític comportava un prestigi, una clientela més selecta i consegüentment uns majors guanys econòmics.

⁶⁵² Francesc Rafat i Selga ha documentat, en data de 1295, una metgessa, amb el nom de Blanca de Montpeller, la qual sembla que seria itinerant, i aleshores estaria de pas per la ciutat. RAFAT I SELGA, F.: *Metges, cirurgians i hospitals de Manresa a finals del segle XIII*, dins *Masos, safrà, occitans i pesta negra*. Miscel·lània d'Estudis Bagencs, nº 11. Manresa, 1993.

⁶⁵³ AHPM. Llibre particular de Bernat de Figuerola 1392-1436. Tr. 416. ffsn. doc. 297.

⁶⁵⁴ Per a un estudi exhaustiu de la riquesa acumulada per Bernat de Figuerola, pare i fill, *vid.* FERRAGUD, C. *op. cit.*: p. 295-313. Cal dir abans de continuar que aquest C. Ferragud fa un estudi exclusivament de caràcter socioeconòmic dels grup socials dedicats a la medicina, i per tant les seves biblioteques no hi són estudiades.

⁶⁵⁵ FERRAGUD, C.: *op. cit.* p. 364.

Aconseguir tenir la reialesa com a client era la millor promoció que podia rebre un professional de la medicina, tant pel que feia als honoraris que rebia, com pel prestigi i l'honorabilitat que adquiria davant els seus conciutadans, i obria la porta a noves i més riques clienteleles (burgeses o nobles). Bernat de Figuerola *senior* adquirí aquest caràcter de metge reial l'any 1360, després que fou nomenat procurador de la ciutat de Manresa per a protestar al rei per l'orde que envià a la ciutat de pagar 1.000 lliures, resultat de la seva relació personal. És possible que la relació del metge amb la cort fos més important del que es pugui sospitar. Al respecte, en el document CCCL del segon volum del *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*, d'A Rubió, en una nota al peu de pàgina, es diu que en un document datat a València, el 17 de desembre de 1392, el rei Pere III envia a un tal "P. de Figuerola, mestre de medicina", però que segurament es tractaria de B<ernat> de Figuerola, juntament amb fra Tomàs Olzina, fra Nicolau Sacosta i fra Francesc Eiximeniç, per tal que examinin els llibres hebraics de l'aljama de València, per tal que siguin "*tals que segons la nostra ley crestiana se puguen sostenir siguin separats de los altres que sien contraris a la dita ley*". Aquesta progressió social era possible a l'època, perquè no hi havia una deontologia que impedís que una relació inicialment professional pogués esdevenir una tutela o direcció mèdica i moral sobre el pacient per part del metge⁶⁵⁶.

I encara cal tenir en compte l'altra manera d'ascens social habitual d'aleshores, que era el matrimoni: Bernat de Figuerola *junior*, nascut *ca.* 1363 i mort el 1411, es casà tres vegades: la primera amb Agnès, filla de Berenguer de Ferreria, la segona amb Serena, filla d'un important mercader de la ciutat, que aportà un dot de 4000 sous, i la tercera vegada amb Margarida, quan ja era vell i no podia ocupar-se del negoci familiar. En tot cas, com a mostra de l'existència d'unes estratègies matrimonials, és il·lustratiu l'exemple del dot de 9.000 sous que oferí per al matrimoni de la seva filla Joana amb l'important mercader i ciutadà Francesc Amargós⁶⁵⁷.

És clar que amb aquesta projecció social, s'en ressentí la formació científica universitària, ja que fer-se càrrec del patrimoni familiar fou una prioritat davant l'estudi, i de fet Bernat de Figuerola *junior* consta com a batxiller, sense assolir el grau de mestre, malgrat en la pràctica pogués exercir com a tal. En aquest sentit li fou útil

⁶⁵⁶ FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 346.

⁶⁵⁷ FERRAGUD, C.: *op. cit.* p. 41.

heretar els llibres del seu pare, el qual deuria ensenyar-li la pràctica de l'ofici. Aquest és un cas en el que l'aprenentatge de caràcter universitari, amb un predomini de la teoria sobre la pràctica, es combina amb el sistema "obert" assimilant el bo i millor d'ambdós sistemes, ja que d'altra forma el fill no hauria tingut tanta projecció social.

Del matrimoni de Bernat de Figuerola *junior* amb Serena en nasqueren dues filles, l'esmentada Joana i Violant, la qual es casaria amb l'apotecari Llorenç de Tresserres. Si la biblioteca dels Figuerola, valorada en 700 sous –molt per sota del seu valor real– no la va heretar aquest darrer, sens dubte es dispersaria, malgrat no es conservi cap encant públic al respecte⁶⁵⁸.

Abans de passar a comentar els llibres, cal fer una apreciació de caràcter formal, i és que l'inventari és redactat en català, com la majoria dels inventaris de l'època, excepte el protocol i l'escatocol del document, que es feien en llatí seguint unes expressions predeterminades. El text era en català perquè, normalment, el notari no tenia suficients coneixements lingüístics per fer-lo en la llengua sàvia, i en segon lloc, escriure'l en romanç permetia l'accés al document a persones sense cap coneixement de llatí. Això no vol dir que els llibres consignats haguessin estat escrits en català. De fet, la majoria d'obres d'aquesta biblioteca (amb data *ad quem* de 1411) ja havien estat traduïdes. En algun cas, quan els llibres són consignats per duplicat, i exclòs el possible error del copista, apunto la possibilitat que un dels dos exemplars sigui arromançat, però he evitat fer tota hipòtesi gratuïta al respecte.

La biblioteca

La cura de la salut. La terapèutica

Comentaré en primer lloc els llibres de teoria mèdica. Primerament els *.XIII. llibres de Ingenio Sanitatum* de Galè. Aquesta obra, com totes les d'aquest autor grec, ha estat fonamental en la història de la medicina medieval:

⁶⁵⁸ Pel que fa a l'inventari dels béns relictos de Jaume de Tresserres, el pare de Llorenç, fet en data del 13 de gener de 1414, l'únic llibre mèdic és un *Antidotari*; AHPM Llibre particular de Jaume i Llorenç Tresserres 1391-1456. 1391, febrer, 4 - 1456, febrer, 16. Tr. 411. ffsn. doc. 301.

[aquest tractat] constitueix la més completa exposició de la terapèutica i de la clínica de Galè, el seu *De methodo medendi* –conegut a l’Edat Mitjana com *Megategni* en la paràfrasi de Constantí l’Africà i com *De ingenio sanitatis* en la traducció arabollatina de Gerard de Cremona–, també circulà en català, almenys durant la segona meitat del segle XV. En catorze llibres, el *Llibre d’enginy de sanitat* –conegut també com a *Terapèutica*– conté: una introducció metodològica i terminològica, amb una exposició de l’estructura de la diagnosi (I-II); el tractament del tipus de malalties que afecten tant les parts uniformes com les no uniformes del cos (III-VI); el de les malalties que afecten les parts uniformes del cos (VII-X); i el de les malalties que afecten les parts no uniformes del cos (XI-XIV). Les parts tocant la cirurgia (llib. III-VI i XIII i XIV) sovint circularen separadament sota el nom de *Chirurgia Galieni* [...] ⁶⁵⁹.

La *Isagoge* (a l’inventari *Isagoge Galieni*), de Johannitius, forma llatina del nom del traductor siríac Hunain ibn Ishaq, que entre els llatins es conegué com a “Joannici”, fou un dels escrits fonamentals de la medicina teòrica:

La *Isagoge ad Tegni Galieni* (o *Introductio in Artem parvam Galieni*), és un abreujament llatí de les *Masa’il fi t-tibb* “(Qüestions sobre la medicina)” de Hunain, una introducció al *Tegni o Ars medica* (conegut també a l’Europa llatina medieval com a *Ars parva o Microtegni*), la gran síntesi de la medicina de Galè. En aquest resum de l’obra de Hunain, elaborada, molt probablement, per Constantí l’Africà (mort ca. 1087), s’exposen de forma concisa les definicions essencials de la medicina sòlidament fonamentades en la filosofia natural (humors, complexions, esperits, virtuts, etc.), i els diferents objectes de l’anatomia, de la fisiologia, de la patologia i de la terapèutica. Amb aquest caràcter d’introducció general a la medicina, la *Isagoge* esdevingué la columna vertebral de la medicina acadèmica medieval, amb una enorme difusió tant manuscrita com impresa. Constituïa, doncs, un text imprescindible per a qualsevol que volgués familiaritzar-se amb la medicina universitària, i justament per això sembla lògic que circulés també en traduccions vulgars ⁶⁶⁰. [...]

El seu estudi fou indispensable per a qualsevol físic:

La *Isagoge* fou el text central i inamovible de l’*ars medicinae* o *articella*, nom amb el qual es coneixia un conjunt variable d’escrits mèdics que formaven el nucli de la medicina acadèmica i la base del seu ensenyament a la universitat. El contingut simple i la presentació esquemàtica o aforística dels escrits que la integraven la dotaren d’una gran popularitat. És per això que la

⁶⁵⁹ CIFUENTES, Lluís: *La ciència en català a l’Edat Mitjana i el Renaixement*, p. 95.

⁶⁶⁰ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 88.

podem localitzar a totes les biblioteques mèdiques de l'època, i es va mantenir a les facultats de medicina tot al llarg del període medieval i fins entrada l'època moderna [...] ⁶⁶¹.

El següent llibre que es pot incloure en aquest apartat és el conegut, en català, com *Rasís*, i, s'especifica, *ab los asperiments*:

Es tracta del *Kitab al-Mansuri* ("Llibre d'al-Mansur") d'Abu Bakr Muhammad ar-Razi (conegut en la tradició llatina com "Rhazes" i en català com "Rasís"), el gran clínic i filòsof persa que visqué entre els segles IX i X. El *liber Almansoris* (o *Almansorem*) de Rasís consta de deu llibres, dedicats respectivament a l'anatomia (I), les complexions o temperament i la fisiognomia (II), els aliments i els medicament simples (III), la higiene i el regiment de sanitat (IV), les malalties de la pell i la cosmètica (V), el regiment dels viatgers (VI), la cirurgia (VII), els verins i les mossegades (VIII), les malalties que afecten tot el cos (IX), i les febres (X) ⁶⁶².

La versió llatina d'aquest llibre és de Gerard de Cremona. Aquesta obra, que fou de gran difusió, també circulà en francès i parcialment en italià ⁶⁶³. Els llibres que segueixen sota les entrades [22] *Item, lo primer e lo segon e terç de la Auicenna*; [21] *Item, lo quart, lo quint de la Auicenna*; [25] *Item, un Avicenna en que són los .IIII. llibres*, fan referència al Cànon d'aquest filòsof i metge. Penso que cal entendre la presència per duplicat, en què un deuria pertànyer al pare i l'altre al fill, potser perquè un dels exemplars era desgastat per l'ús, o bé cal considerar que un d'ells era escrit en català:

[...] el *Canon medicinae* ("Canon de la medicina") d'Abu 'Ali al-Husain ibn Sina (conegut a l'Occident llatí com "Avicenna"), [fou] el més célebre dels tractats provinents del món àrab en els àmbits universitaris europeus dins al segle XVII. Tot i que la Isagoge continuà gaudint del favor dels estudiants, el Canon fou el text preferit pels mestres universitaris llatins dels segles XIV i XV com a introducció general a la medicina, sobretot la presentació que se'n fa al primer llibre i l'exposició sobre les febres del quart. Aquesta immensa enciclopèdia de medicina codificà els coneixements mèdics de l'Antiguitat i del món islàmic en cinc amplis llibres (dividits en fens o parts, aquestes en doctrines o tractats, i aquests en summes i capítols) que fan referència a les definicions essencials de la medicina, l'anatomia i el regiment de sanitat (I), als

⁶⁶¹ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p 89.

⁶⁶² CIFUENTES, Ll.: *op.cit.*, p. 93.

⁶⁶³ CIFUENTES, Ll.: *op cit.*, p. 93.

simples medicinals (II), a la terapèutica de les malalties particulars de cada membre del cos (III), a la terapèutica de les malalties que afecten diversos membres del cos (III), a la terapèutica que afecten diversos membres del cos i la decoració de les dones (IV), i a l'elaboració dels compostos medicinals (V). El seu volum facilità que tinguessin circulació independent, com així es pot comprovar també a l'àrea de l'antiga Corona d'Aragó, tant en llatí com en hebreu i en català⁶⁶⁴.

En una de les entrades hi ha escrits *lo quart, lo quint de la Auicenna*. Desconec quin pot ser aquest cinquè llibre, però el quart, el dedicat a les febres, era d'especial atenció pels físics:

Aquest llibre [el IV] està dedicat a les febres (fen 1), el pronòstic i la diagnosi (fen 2), els apostemes o abscessos i les pústules (fen 3), les ferides, les contusions i les úlceres (fen 4), les dislocacions i les fractures (fen 5), els verins i les mossegades (fen 6), les malalties de la pell, la decoració de les dones i la ginecologia (fen 6)⁶⁶⁵.

Cal tenir en compte, com he dit, que un dels exemplars possiblement era en català, i al respecte, “el primer esment que coneixem d'una traducció catalana del Cànon (no sabem si completa o no) apareix en una carta de Pere III a Hug de Santpau (1386) on el rei demanava al senyor garrotxí que li prestés “lo vostre Avicenna, que segons se diu, és escrit en vulgar” per a poder-lo trametre al comte de Foix, el qual “lo desitja fort, per fer-lo transladar⁶⁶⁶”.

Un item de l'inventari esmenta el llibre de Gerard de Solo, la *Pràctica*, amb el títol complet de *Practica super nono Almansoris*, és a dir, el novè llibre del ja comentat *Rasís*. Aquest metge, ca. 1360, fou professor a la universitat de Montpeller. La *Practica* fou traduïda a l'hebreu per Lleó Jucef de Carcassona, en un corrent propi de la minoria racionalista jueva que, com comentaré més endavant, fou seduïda pel pensament mèdic

⁶⁶⁴ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 92.

⁶⁶⁵ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, pp. 92-93.

⁶⁶⁶ RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-eval*, vol I, doc. CCCLXXIII; citat per CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 92.

llati⁶⁶⁷. Bernat de Figuerola tenia diverses obres del metge occità Bernat de Gordo (Montpeller, 1303), una de les quals era la *Pràctica*, nom amb el que es coneixia el *Lilium medicinae (siue de morborum prope omnium curatione)*, i, com en el cas del Cànon d'Avicenna, també el tenia per duplicat, pel que cap la possibilitat que també un dels exemplars sigui en català. De fet sabem que aquest text circulà en castellà, en francès i en català⁶⁶⁸:

La *Practica* dita *Lilium medicine (siue de morborum prope omnium curatione)* del metge occità Bernat de Gordó (Montpeller, 1303), coneguda simplement com *Lilium medicinae* (“Lliri de la medicina) és un extens tractat de medicina pràctica que assolí una extraordinària difusió, com es pot comprovar en molts dels inventaris de béns medievals. Consta de set llibres dedicats respectivament a les febres (I), les malalties del cap i del cervell (II), les malalties dels ulls, les orelles, el nas i la boca (III), les malalties respiratòries (IV), les malalties de l’aparell nutritiu (V), les malalties del fetge, els ronyons i la melsa (VI), les malalties dels òrgans sexuals, amb un antidotari general⁶⁶⁹.

Tenia, a més a més, altres obres menors d’aquest metge, anotades com “obres particulars de Gordo”.

Per finalitzar aquest apartat, comento el llibre de l’item 26: “un beyl *Albocasis*”:

Es tracta del *Kitab al-tasrif* del metge cordovès dels segles X-XI Abu-l-Qasim Halaf az-Sahrawi (conegut pels llatins com “Albucasis” o “Abulcasis”), l’enormitat de la qual determinà que les seves parts circulessin independentment⁶⁷⁰.

El contingut és el següent:

[El *Tasrif*] consta de trenta llibres, que s’agrupen en cinc parts ben definides, respectivament dedicades a: (1) la medicina (*liber theoricæ*); (2) la decoració de les dones i la ginecologia; (3)

⁶⁶⁷ GARCÍA BALLESTER, Luís: “La actividad intelectual médica de las minorías judía y mudéjar”, dins *La búsqueda de la salud*, p. 432.

⁶⁶⁸ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 95.

⁶⁶⁹ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, pp. 94-95.

⁶⁷⁰ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 94.

els medicaments simples i compostos (*liber servitoris*); (4) les dietes dels malalts; i (5) la cirurgia. Les parts més difoses i importants són la tercera i, sobretot, la cinquena⁶⁷¹.

De fet, la darrera part d'aquesta obra, contenia “el més important tractat de cirurgia escrit al món islàmic i sens dubte el més destacat a la seva època. La fama d'aquesta obra, d'una gran complexitat aplanada amb un atractiu aparell d'il·lustracions, es mantingué fins als segles moderns⁶⁷² [...]”. L'adjectiu de “beyl” per al manuscrit fa pensar que aquest còdex no contenia la vasta obra sencera, sinó que es tractaria del cinquè llibre, el qual presentava il·lustracions.

Els llibres de cirurgia

Tractant-se d'un metge, d'entrada sorprèn la presència de tants llibres de cirurgia, fins en nombre de quatre: el tractat de Guiu de Chauliac, el de Lenfranch, el de Teodoric Borgonogni i la Rogerina o Practica de Roger de Baron. És fàcil que algun dels dos Figuerola haguessin tingut una formació quirúrgica a la universitat. Al respecte “els cirurgians podien adquirir una formació mèdica a la universitat [...] si sabien llatí i podien assistir als Estudis del nord d'Itàlia, o als de Montpeller o de Lleida que, a imitació dels primers i més capdavanters, incorporaren la cirurgia al programa educatiu. Si aquest no era el cas, la formació mèdica els podia venir proporcionada, més planerament, per traduccions vernaculars com la del tractat de Teodoric, que aviat començaren a circular a tots els països de l'Occident llatí⁶⁷³”.

El primer llibre esmentat, dels que es troben a l'estudi és el Guido, *De Sirurgia*, de l'alvernès Guiu de Chauliac (ca. 1300-ca. 1368) el qual fou la culminació de la cirurgia medieval. El seu autor, “essent clergue com alguns dels seus predecessors, es formà en cirurgia i medicina a Montpeller, a Bolonya i a París, exercí a Lió i fou metge dels papes a Avinyó”:

L'obra principal de Caulhiac fou l'*Inventarium siue collectorium in parte chirurgicali medicinae*, també conegut com *Chirurgia magna* (Montpeller, 1363), la compilació quirúrgica

⁶⁷¹ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 63.

⁶⁷² CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 127.

⁶⁷³ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 129]

més utilitzada fins ben entrat el segle XVI, i amb reedicions dins al segle XVIII. L'enfocament de l'obra, declarat de forma ben explícita al seu mateix títol, no podia deixar de seduir tots els cirurgians d'Occident. En efecte, som davant d'un inventari enciclopèdic de tota la cirurgia, entesa no com a simple tècnica manual sinó com a part integrant de la medicina. Consta d'un proemi o introducció general, en què fa un repàs de les obres anteriors, i de set llibres o tractats dividits en doctrines i capítols, relatius respectivament a l'anatomia (I), als apostemes i els tumors (II), a les ferides i les contusions (III), a les úlceres (IV), a les fractures i les luxacions (V), a la patologia quirúrgica (VI), i a la flebotomia, les ventoses, les sangoneres i altres tractaments, i a l'antidotari (VII). Aquest caràcter de compilació de tota la cirurgia, amb una gran riquesa de referències d'autors antics i moderns, amb una exposició ordenada i clara, connectà amb la demanda existent entre els cirurgians i els barbers, i li garantí una enorme difusió, tant en la llengua acadèmica en que fou escrit com en multitud de traduccions vulgars i en hebreu⁶⁷⁴.

Aquest llibre tingué una gran difusió tant en els països del nord europeu com en els de la Corona d'Aragó, el qual “superà la que havia assolit les obres de Teodoric i de Lanfranc. [...] En els anys de la transició del segle XIV al XV sabem que era disputat i copiat amb fruïció entre els barbers de Barcelona, potser ja en traducció catalana (*Inventari o col·lectori en la part chirurgical de medicina*), que documentem clarament l'any 1414⁶⁷⁵”, i d'acord amb la seva importància, aquesta obra fou motiu de diversos comentaris per altres autors, especialment cirurgians:

Hi ha una altra possibilitat, i és que, pel títol, es tracti de l'obra de joventut del mateix autor, escrita l'any 1340, anomenada *Chirurgia parva*, i que ha estat definida com un “petit formulari de nafres”:

Els barbers i els cirurgians reberen amb entusiasme aquestes petites guies que els evitaven la farragosa tasca de consultar sempre les obres majors, i els facilitaven l'obtenció de la llicència que cada cop més, hom els exigia per practicar. El formulari que Caulhiac va redactar “necessitate communi proprii fratris compulsus” consta de vint-i-sis capítols distribuïts en dues doctrines, la primera de les quals constitueix una cirurgia general mentre que la segona està dedicada a la patologia quirúrgica general⁶⁷⁶.

⁶⁷⁴ CIFUENTES, Ll.: op. cit., pp. 133-134

⁶⁷⁵ CIFUENTES, Ll.: op. cit., p. 134.

⁶⁷⁶ CIFUENTES, Ll.: op. cit., p. 135-136.

fou traduïda al català per Narcís Solà, a finals del segle XV, i impresa amb el títol de *Pràctica o reportori utilíssim de cirurgia* (o *Cirurgia petita*)⁶⁷⁷, però tractant-se de la biblioteca d'un físic, és poc probable que es tracti d'aquesta darrera obra.

Amb l'entrada "item, un Leufrant", es fa referència a Lanfranc (mort *ca.* 1306) Natural de Milà, fou deixeble d'un altre metge important, Guillem de Saliceto (mort *ca.* 1280) el qual havia estat catedràtic de medicina a Bolonya, però que deixà aquest càrrec per ocupar el de metge municipal de la ciutat, i així fou autor d'una *Cirurgia* i una *Summa conservationis et curationis*, de força sentit pràctic. Un sentit pràctic que heretaria el seu deixeble, el qual viatjà a París on feu conèixer els avenços de la cirurgia italiana:

[...] en el "Collège de Saint Côme", frente a la enseñanza libresca de la Facultad de Medicina, dio cursos teórico-prácticos tan importantes como influyentes; las operaciones a la vista de los discípulos constituyeron una de sus más llamativas novedades. Fruto literario de esta intensa actividad clínica y docente fue su célebre *Cirurgia magna*, en la cual tendrá fundamento el extraordinario auge de la cirugía francesa de la Baja Edad Media⁶⁷⁸.

Segurament aquest item deu correspondre a aquesta darrera obra, la *Cirurgia magna*, la més important que escrigué.

Amb el títol de "Lo *Teodoret* ab altres tractats", es fa referència al cirurgià Teodoric Borgognoni (1205-1298) fill i mestre de cirurgians, establert a Bolonya, per bé que fou bisbe de Bitonto i de Cervia:

el procés d'elaboració del seu influent tractat fou llarg, amb fins a quatre redaccions successives identificades, des d'un simple breviari per al guariment de tota mena de nafres que acabaria poc després de 1243 fins a una complexa obra dividida en quatre llibres, completada vint anys més tard, que palesa l'evolució intel·lectual de l'autor. [...] Els quatre llibres de la seva versió final tracten de les ferides en general (llib. I), de les ferides de diverses parts del cos i les fractures d'ossos (llib. II), de les luxacions, els apostemes, les escròfules i altres patologies que requereixen cirurgia (llib. III), i de la confecció de medicaments d'interès quirúrgic, amb observacions diverses sobre algunes malalties (llib. IV)⁶⁷⁹.

⁶⁷⁷ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 136.

⁶⁷⁸ LAÍN ENTRALGO, Pedro: *Historia de la medicina*, p. 206.

⁶⁷⁹ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 128-129.

Fou traduïda al català pel cirurgià mallorquí Guillem Corretger vers 1302-1304, essent estudiant de cirurgia a l'Estudi de Montpeller⁶⁸⁰.

Amb el títol de la *Rogerina menor* es coneix la *Practica* de Roger Baron (o de Normadia), cirurgià i canceller a la Universitat de Montpeller (mitjan segle XIII):

Aquest text era molt conegut també amb el nom de Rogerina i sovint interessà més pel seu contingut quirúrgic –en circulà una traducció francesa, conservada en un manuscrit del segle XV, que duu precisament per títol *Le liure de sirurgie en romans*. És per això que els esments que trobem als inventaris medievals fan de mal identificar, perquè amb el nom de Roger i de Rogerina també circulà un important tractat de cirurgia, el de Roger de Frugardo. Però la *Pràctica de medicina i cirurgia* de Roger Baron era molt més que un tractat de cirurgia. Originalment es dividia en quatre tractats: el conjunt dels tres primers solia anomenar-se *Rogerina maior*, mentre que el quart, amb una tradició manuscrita separada, era anomenat *Rogerina minor* (*De aquis medicinalibus, oleis, etc.*), i fins i tot hom arribà a subdividir aquest últim en *Rogerina media* i *Rogerina minor*⁶⁸¹.

A l'inventari es troba, finalment, el llibre *auctoritats de sirurgia*, possiblement d'ús universitari.

Antidotaris

En l'àmbit del que podríem anomenar “farmàcia”, cal distingir entre *antidotari* i *experimenta*:

Els *antidotaris* eren recopilacions enciclopèdiques dels coneixements pràctics sobre medicaments simples i compostos elaborats per metges universitaris. En canvi, els *experimenta* eren receptaris o reculls de receptes en els quals l'autor, que podia estar vinculat o no a la medicina, compilà de forma clara i fàcilment utilitzable per ell mateix una sèrie de remeis de molt divers origen, universitari, culte o popular, sovint també amb continguts magicocreencials⁶⁸².

⁶⁸⁰ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 129.

⁶⁸¹ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 96.

⁶⁸² CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 113.

Com que es tracta d'una vessant pràctica de la medicina, a la qual hi havia de tenir accés els apotecaris, sovint sense formació universitària, els antidotaris foren freqüentment objecte de traduccions a les llengües vernacles.

A l'inventari hi ha diverses obres més d'aquest tipus. En una entrada trobem: "Item, *De simplici medicina et De dietis particularibus*". El *De simplici medicina* probablement es tracti d'un dels dos grans antidotaris d'origen salernità: el *De simplici medicina* de Mateu Plateari, obra coneguda també per les primeres paraules del pròleg de l'original llatí, "Circa instans":

Aquest tractat de simples constitueix la principal aportació del segle XII llatí a la matèria mèdica, en particular pel que fa a la botànica, amb una gran difusió tant en llatí com en vulgar i en hebreu fins entrat el selge XVI. S'hi descriuen les propietats d'un gran nombre de simples medicinals ordenats alfabèticament, amb les seves accions, formes d'aplicació, signes de puresa, falsificacions i distinció de diverses menes. Se'ns ha conservat una traducció catalana (*Llibre de simples medicines*) d'aquest text en un manuscrit del segle XIV, malauradament molt incomplet, i documentem la seva difusió en vulgar almenys des de 1414 i durant bona part del segle XV en mans d'apotecaris i barbers⁶⁸³.

Hi ha encara una altra possibilitat, i és que es tracti de la traducció d'una obra d'Albumesar:

al Kitab al-adwiya al-mufrada del poeta, metge i filòsof de Dénia Umaiya ibn 'Abd al-Aziz ibn Abu-s-Salt (1067-1134), conegut pels llatins com "Albumesar" i "Albuzale", [aquest escrigué] una concisa compilació sobre els simples medicinals basada en altres fonts àrabs que no van arribar a ser traduïdes al llatí ni a cap altra llengua occidental durant els segles medievals. Consta de vint capítols, en els cinc primers dels quals els simples són classificats segons llur acció evacuant dels diversos humors, i en els altres quinze, segons llurs propietats relacionades amb els diferents òrgans del cos. Arnau de Vilanova fou l'introduïdor d'aquest text al corpus mèdic occidental amb la traducció llatina realitzada per ell a partir de l'original àrab a finals del segle XIII. Per bé que no va arribar a incloure's en els volums impresos de l'obra completa d'Arnau durant el Renaixement, aquesta traducció llatina tingué una important difusió manuscrita durant els segles anteriors, i fou traslladada a l'hebreu i al català durant el segle XIV⁶⁸⁴.

⁶⁸³ *Idem.*

⁶⁸⁴ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 115.

El nom que es donà a la traducció catalana fou precisament el de “*Llibre de simples medicines*”.

Aquest gènere, força conreat en el món àrab, sobretot per la dimensió pràctica que adquirí, tant pel seu contingut, com pel fet que “en un sol llibre posava a l’abast del pràctic els coneixements acumulats al llarg dels segles pel que fa a les diferents indicacions de cadascun dels simples⁶⁸⁵”.

El títol *De dietis particularibus* –que no he pogut identificar– deu ser, com el seu nom indica, un tractat de dietètica. El règim alimentari fou un dels puntals sobre el que es recolzà la medicina medieval, i més concretament el galenisme, en una tradició que arrenca de la Grècia antiga. Malgrat aquesta llarga tradició i que les autoritats mèdiques l’havien tractat, començant per Hipòcrates, el seu recurs fou més teòric que pràctic, i això explicaria que tan sols hi hagi un text al respecte en aquesta biblioteca, que, a més a més, no seria gaire extens ja que es troba en un còdex miscel·lani.

Un altre antidotari és un còdex miscel·lani: *Abenmesue ab Iohan de Santo Amado, Super Antidotario*. Johannes de Sancto Amado (mort el 1307), molt probablement fou mestre oficial de medicina a la universitat de París. Les seves obres tenen un caràcter universitari. La seva principal obra fou el *Reuocatiuum memorie*. El llibre és dividit en dues parts: medicina (teòrica i pràctica) i cirurgia. Amb aquesta obra volia facilitar –com indica el títol– la memorització de les dades bàsiques de la ciència mèdica, així com permetre l’accés a nous textos, especialment galènics, que encara no havien estat comentats. El capítol de cirurgia és en realitat la còpia de l’aleshores coneguda *Cirurgia* de Rogerius Salernitanus⁶⁸⁶. L’obra que es troba a l’inventari és el comentari que féu aquest important metge contemporani de l’*Antidotari* de Nicolas Salernitanus. Al respecte cal dir que “l’*Antidotarium Nicolai*, atribuït a Nicolau de Salern, [fou] el més cèlebre dels antidotaris llatins i el més important dels manuals utilitzats pels apotecaris fins més enllà de l’Edat Mitjana⁶⁸⁷”. Obra aquesta, cabdal per a

⁶⁸⁵ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.* p. 113.

⁶⁸⁶ D. JACQUART: “L’oeuvre de Jean de Saint-Amand”, (pàgs. 257-275) dins: *Manuels, programmes de cours et techniques d’enseignement dans les universités médiévales*: ed. Jacquelin HAMESSE.

⁶⁸⁷ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 113.

l'època, que no es troba a la biblioteca, però de la qual Bernat de Figuerola en posseïa un comentari.

Pel que fa a l'altra obra del mateix còdex, l'Abenmesue, es deu tractar de la *Practica* (o *Gradadin*) de *egritudinibus particularibus* del pseudo-Mesué, que també es pot incloure dins aquest apartat d'*Antidotaris*:

és una obra [...] en la qual es compilen els coneixements del món àrab pel que fa a la terapèutica de totes les malalties, i que, com d'altres obres d'aquest mateix autor no ben identificat, assolí una gran difusió a l'Europa llatina medieval, on fou conegut com l'"evangelista dels apotecaris". Aquesta obra sembla que no arribà a circular en català, però sí que conservem una traducció del breu comentari que en féu Joan de Parma, un autor franciscà del segle XIII, conegut com a *Practicella*. Molt probablement, la traducció catalana (*Petita pràctica*) fou elaborada durant el segle XIV⁶⁸⁸.

La darrera de les obres que cal considerar un antidotari, és la que a l'inventari és anotada com "Lo *Viàtich*, amb les gloses". Es tracta del *Viaticum* o *Llibre dels viatges*, també conegut a occident com a *Breuiarius dictum Viaticus*, el qual, originalment escrit en àrab per Ibn al-Gazzar i fou traduït al llatí per Constantí l'Africà (mort el 1085), malgrat la majoria d'índexs atribueixin l'autoria a aquest darrer. Aquest traductor fou inicialment un comerciant que viatjà pel nord d'Àfrica, però que després es convertí al cristianisme i fou monjo a Monte Cassino. Aquest llibre oferia consells de tota mena per a conservar la salut les persones que viatjaven⁶⁸⁹.

Aforismes

L'entrada "Item, los *Auforismes del Arnau*, glosats", fa referència, evidentment, al llibre d'Arnau de Vilanova:

és el conegut com *Aforismes de la conservació de la memòria*, d'Arnau de Vilanova, [...] [o] *Aphorismi* (o *Canones*) *de memoria* (o *de conseruatione memoriae*), un dels escrits arnaldians més divulgats, sovint interpolat en els seus *Aphorismi particulares* (o *speciales*). Aquest recull d'aforismes higiènics consagrats a l'enfortiment de la facultat memorativa forma part d'un

⁶⁸⁸ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 117.

⁶⁸⁹ LAÍN ENTRALGO, Pedro: *Historia de la medicina*, pp. 194-195.

“gènere” que gaudí d’una important difusió des de l’època medieval fins al Barroc, representat en la cultura catalana per Ramon Llull, Bernat Garí o Antoni Canals⁶⁹⁰.

L’altre –en aquest cas només possible– llibre d’aforismes és l’anomenat *Art de Ypocràs*, de força difusió a l’època. Tant sols és una possibilitat, ja que fa de mal dir de quin llibre es pot tractar perquè, com he comentat abans, moltes obres mèdiques foren atribuïdes a Hipòcrates per dotar-les d’una autoritat que no tenien els seus autors, això ja en època hel·lenística, tendència que s’accentuà durant el Renaixement.

Filosofia natural

Com s’ha pogut veure, aquesta és una biblioteca mèdica força complerta. Aquesta diversitat féu tenir al possessor un interès per la filosofia natural, és a dir: per a l’activitat especulativa. Així s’ha d’entendre la possessió d’un còdex miscel·lani amb diverses obres d’Albert Magne: *Albertus, Super octauos libros phisicorum et alii libri*. Albert Magne o Albert de Bollstädt (ca. 1200-1280), fou filòsof i teòleg, i la seva principal preocupació fou la d’adaptar i difondre la filosofia d’Aristòtil i dels seus comentadors àrabs a Occident. En aquest sentit fou un autor de transició cap al gòtic, amb un pensament teològic fortament influït per Sant Agustí, i amb l’adopció, com és lògic, d’elements neoplatònics. Escrigué principalment sobre matemàtica i ciències naturals com l’astronomia, la geologia, la botànica i la zoologia. Laín Entralgo definí així la seva aportació en aquest camp:

No poco de sus descripciones se basa en su propia experiencia. “En lo tocante a la fe –escribió–, hay que creer más a Agustín que a los filósofos; per si se trata de la medicina, creeré más a Galeno y a Hipócrates, y más a Aristóteles que a cualquier otro sabio, si es de la naturaleza de las cosas de lo que se habla.” Alberto sabía discernir bien sus autoridades y apoyarse en ellas; pero sin renunciar nunca al ejercicio de su razón personal y, esto es ahora lo más importante, queriendo y sabiendo recurrir al *experimentum*, a la visión de la realidad por uno mismo, cuando nada conduce al *sylogismus*, la inferencia puramente lógica o racional⁶⁹¹.

⁶⁹⁰ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 104.

⁶⁹¹ LAÍN ENTRALGO, Pedro: *Historia de la medicina*, p. 202.

L'obra que s'esmenta a l'inventari es tracta del comentari que feu a la *Física* d'Aristòtil, juntament amb altres comentaris d'obres de l'estagirita, o bé, potser, amb altres obres del sant com el *De uegetalibus* o el *De animalibus*.

Dins aquest gènere de la filosofia natural, es pot incloure el *De Consolatione philosophiae*, de Boeci. Així és conegut Ancius Manlius Torquatus Severinus Boetius (ca. 480-524/5), el qual fou cònsol a Roma i estigué al servei del rei ostrogot Teodoric, fins que acusat falsament de traïció, fou empresonat a Pavia i executat. Anomenat “el darrer romà” i “el primer escolàstic”, volgué conciliar la filosofia platònica amb l'aristotelisme. Fou durant el seu captiveri quan escrigué aquest llibre, el que li ha valgut més renom. Ferrater Mora defineix així el seu pensament:

Su obra es, en efecto, un ejemplo casi perfecto de una “obra límite” y expresa la intención de conservar para el futuro lo que amenazaba ruina o parecía a punto de ser destruido. Esto explica el doble carácter de la obra de Boecio: por un lado, un esfuerzo de compilación, ordenación, aclaración e interpretación de segmentos considerables de la tradición griega; por otro lado, la expresión de una serie de experiencias de carácter moral y religioso. Este último aspecto es el mas conocido de la obra de Boecio: está expresado en su célebre obra *De consolatione philosophiae* (Sobre la consolación de la filosofía) que redactó mezclando prosa y verso, mientras estaba en la cárcel de Pavía y que ha ejercido una enorme influencia como guía filosófica. Boecio presentó en dicha obra a un hombre abrumado por las desdichas de la vida a quien se le aparece, personificada, la Filosofía, con la cual conversa sobre los temas teológicos, metafísicos y ético que considerava fundamentales. al mostrarle la Filosofía el contraste entre los bienes mudables i los bienes eternos que se obtienen mediante la contemplación del bien y la práctica de las virtudes, comprende su interlocutor que está llegando a un reino del cual se halla desterrada toda zozbra: es el reino de la ciencia divina, “que precede todas las cosas”, y también el reino de una Providencia que tiene siempre presente al hombre⁶⁹².

Aquest llibre tingué una gran difusió arreu d'Occident, i a Catalunya fou objecte de dues traduccions al català.

⁶⁹² FERRATER MORA, José: *Diccionario de Filosofía*, vol 1, pp. 357-359.

Altres llibres científics

L'esment del títol –general i ambigu– de *Qüestions de físic*, possiblement de caràcter miscel·lani, potser correspon a un llibre de “qüestions” d'ús universitari.

El llibre que comença amb l'incipit “Bonum est ambre est dupplicatum [sic]” és pot tractar d'un llibre d'apotecari, ja que aquesta resina era utilitzada per a fabricar objectes d'ornamentació, perquè, com es veurà més endavant, la feina de l'apotecari no es limitava als aspectes mèdics, malgrat aquests fossin els més importants.

Esment apart mereixen els dos “llibres d'alquímia” que es troben a la biblioteca, sense que es digui cap títol ni autor. Blasmada per estudiosos amb prejudicis racionalistes, i exaltada per pensadors de tendència “irracionalista”, l'alquímia interpela encara la nostra imaginació per la gran vitalitat que fruï arreu del món (àdhuc a la Xina i l'Índia), i en unes arrels en el temps que es remunten a l'edat dels metalls i arriben fins ben entrat el Segle de les Llums, el qual la despullà del seu caràcter màgic i la “secularitzà” en el que ara és la química.

Una bona definició d'alquímia la dona Lluís Cifuentes:

L'alquímia fou el conjunt de pràctiques i d'especulacions relacionades amb la transmutació dels metalls i, per extensió, amb els fenòmens químics. Aquest doble vessant, pràctic i especulatiu alhora, permeté distingir dues vies en l'alquímia, encara que sovint es presentaven íntimament unides: una alquímia “operativa i pràctica” que, a partir del coneixement de les qualitats dels metalls, cercava convertir els metalls simples en metalls nobles (or i argent), i també la fabricació de colors; i una alquímia “especulativa”, que teoritzava sobre el conjunt del món inanimat i sobre la generació de les coses a partir dels quatre elements. Aquesta doble via féu de l'alquímia l'àrea de coneixement que, en la ciència medieval i moderna, s'adreçava a la transformació de la matèria, és a dir, a la reproducció artificial de tots els productes naturals⁶⁹³.

Pel que fa als aspectes mèdics, un dels objectius de l'alquímia, entre molts d'altres, fou la d'aconseguir la “panacea” o medicament universal, la qual seria una forma líquida de la “pedra filosofal”. L'altre fou la creació i perfeccionament de l'utilitatge com “forns, alambins i altres aparells de vidre”, que suposarien la utilització

⁶⁹³ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 229.

en farmacologia de les destil·lacions alcohòliques (*aqua ardens*, *aqua uitae* i *quinta essentia*):

[...] els escrits d'alquímia, esdevinguda en gran mesura un saber teòricopràctic de caire farmacològic, connectaven amb tot un món de textos de medicina pràctica que [...] foren objectiu preferent de les iniciatives vernaculitzadores. De fet, sabem de barbers-cirurgians que posseïren i fins i tot copiaren manuscrits d'alquímia⁶⁹⁴.

La seva gran difusió i popularitat li valgueren detractors, des de l'església, com Francesc Eiximenis, i defensors i interessats en el seu progrés com els reis i poderosos, i també la conrearen pensadors de primer ordre com Ramon Llull i Arnau de Vilanova. Precisament la popularitat de l'alquímia implicà que els llibres d'alquímia fossin freqüentment escrits en llengua vulgar, i, com era freqüent a l'època, atribuïts a grans figures del pensament i teòlegs.

No he pogut identificar amb certesa el còdex que duu per títol *Pràctica de Maestra Berthomeu*, i és possible –tot i que d'una manera remota– que es tracti d'alguna obra de Bartomeu de Tresbéns (*fl.* 1359-1374), astròleg del rei Pere III, metge de la cort catalana. De Bartomeu de Tresbéns es coneixen quatre obres d'astrologia: el *Llibre de les natiuitats*, el *Tractat de les interrogacions*, *Tractat de les eleccions* i el *Libell d'investigacions de tresors*, però el títol de *Pràctica* fa suposar que es tracta d'una obra mèdica⁶⁹⁵.

Llibres no científics

Pel que fa als tres llibres amb els incipits: “Hic Domine Trine nostre postulacionis”, “In Christi nomine” i “In nomine Domini misericordie” es poden tractar de llibres de contingut religiós, però també de llibres que comencen amb una invocació divina amb una temàtica, potser mèdica, que no podem assegurar.

Els tres llibres de *lògica* agrupats en una sola entrada, és molt possible que siguin de petit format, utilitzats en l'estudi del *quadrivium*, ja que, en l'ordre de

⁶⁹⁴ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, pp. 230-234.

⁶⁹⁵ CIFUENTES, Ll.: *op. cit.*, p. 209.

redacció, cap al final de l'inventari, es troben entre altres llibres petits, com el de gramàtica *Abreart* i, un llibre petit *d'ordinacions de letres*, segurament d'estudi, i també l'habitual llibret gramatical *Disticha Catonis* (“un *Cató*, ab glosa”).

Completen l'inventari un llibre que conté els *Evangelis* “e altres coses”, un quadern petit amb els *Salms vesprals*, un llibre petit, de pergamí, “entich”, i finalment quatre llibres petits, en suport de paper, sens cap títol, amb un quadern solt de pergamí, i un *Flos Sanctorum*.

Pel que fa al seu arxiu personal, sense cap dubte incomplet, hi ha una “caxeta ab alguns paperets” i un “coua de papers”. Cal, finalment, remarcar “les *taulettes ab un grafi e un astoix*, qui serueixen per scriure”.

Queden per comentar dos llibres de literatura d'entreteniment, que foren inventariats amb el seu títol, un dels quals força singulars. Es tracta del sorprenent –atès el panorama literari manresà– “*Libre d'Impne e Calimpne*”. Es tracta de la traducció, d'un llibre d'apòlegs d'origen sanscrit. El títol sanscrit seria originalment l'*Hitopadeça*, segons Joan Mascaró, el savi orientalista mallorquí:

L'autor de l'*Hitopadeça* ens diu que la seva obra fou compilada del *Pantxatantra* (cinc enfilalls de rondalles) i d'una altra obra que no coneixem. El *Pantxatantra* va ésser recopilat abans del segle VI de la nostra era, ja que el rei Anuxirvan (531-579) el va manar traduir al pehlevi, la llengua literària de Pèrsia. El nom primitiu del *Pantxatantra* era tal vegada el dels dos xacals “*Karataca i Damanaca*” (en Feiner i en Tranquil) que fan un paper important en el primer llibre. D'això probablement el nom siríac de “*Kalilag i Damnag*” i el de la traducció a l'àrab “*Kalilah i Dimnah*” [...] ⁶⁹⁶.

El títol d'*Impne i Calimpne* és, evidentment, una traducció d'aquest text en llengua llatina o bé romanç, de l'àrabic, aspecte que s'hauria de confirmar, ja que no he trobat aquest títol en cap dels repertoris bibliogràfics per a Catalunya i Mallorca. Aquest conté quasi literalment una faula que aquí, a Occident, difongué Ramon Llull amb *El llibre de les bèsties*: és aquella en la que les bèsties d'un bosc, davant la voracitat del lleó, es comprometen a lliurar-li un animal cada dia per tal que satisfaci la seva fam, però quan toca el torn a la llebre, aquesta, per tal de salvar la vida fa tard i s'excusa dient-li que pel camí ha trobat un lleó més poderós; la llebre el condueix cap a un pou i

⁶⁹⁶ MASCARÓ, Joan: “L'Orient i Ramon Llull”, dins *Diàlegs amb l'Índia*, pp. 25-31.

li mostra el que és, en realitat, el seu reflex, i és quan el lleó, per defensar el seu honor, s'hi precipita i mor ofegat⁶⁹⁷. Encara es podrien mostrar més exemples de la inspiració que suposà aquest obra per a Ramon Llull per a la redacció general *del Llibre de les bèsties*, que constitueix el setè capítol del *Llibre de les Meravelles*⁶⁹⁸.

Acabo el comentari d'aquesta biblioteca amb el llibre que es troba a l'entrada [12] "Item, un *Guillem Cerverí*, en paper". Guillem de Cervera fou un trobador de la segona meitat del segle XIII, el qual utilitzà el sinònim de Cerverí de Girona, tal com es conclou després de la polèmica entre Martí de Riquer i Joan Coronimes:

[...] nascut sens dubte a Cervera (segurament la de la Segarra), es deia, per tant, Guillem de Cervera; però, com s'esdevé de vegades entre els joglars, adoptà la forma del gentilici, Cerverí (o sigui, natural de Cervera), al qual, per raons que desconeixem, probablement perquè s'establí a la diòcesi de gironina, afegí "de Girona". Aquesta denominació a primera vista sembla absurda, car qui és "cerverí" no pot ésser al mateix temps "de Girona"; però és possible que aquesta combinació onomàstica vulgui significar: "el natural de Cervera que resideix a la diòcesi de Girona"⁶⁹⁹.

Estigué vinculat a la casa de Cardona, concretament amb el vescomte Folc, i alhora amb el rei Pere II el Gran, malgrat els conflictes que hi hagué entre ambdós senyors⁷⁰⁰.

És autor d'una extensa i rica obra: "114 peces líriques, cinc de narratives i un llarg poema moral", entre les quals s'hi compten des de composicions de l'etern tema amorós, de caire polític, lúdic, humorístic i enginyós, i àdhuc moral i religiós; són tractades tant en l'estil del "trobar ric" com el del "trobar lleu", com amb els de la poesia tradicional, i per tant les seves obres abastaven un ampli públic⁷⁰¹, i atesa la riquesa i complexitat, és clar que queda fora de lloc tant sols una breu presentació general de la seva obra. L'amplia difusió de l'obra de Guillem de Cervera ha estat

⁶⁹⁷ *Idem*.

⁶⁹⁸ RIQUER, Martí de: *Història de la literatura catalana*, vol. I, pp. 312-316.

⁶⁹⁹ RIQUER, Martí de: *op. cit.*, vol. I, pp. 125-161.

⁷⁰⁰ RIQUER, Martí de: *op. cit.*, vol. I. p. 126.

⁷⁰¹ *Nou Diccionari 62 de la Literatura Catalana*, p. 164.

mostrada per Stefano Maria Cingolani en el seu estudi sobre la literatura d'entreteniment, en català, de l'època. Aquest trobador ha resultat ser el poeta més testimoniats, amb el nom de Cerverí, i especialment amb els seus *Proverbis*⁷⁰². De fet el mateix poeta signà aquesta obra amb el nom concret de Guillem de Cervera, en lloc de l'habitual Cerverí de Girona⁷⁰³. Aquesta fou la seva obra més extensa amb 1197 quartetes, de caràcter moralitzant i dirigides als seus fills per tal d'alliçonar-los. El poeta extreu aquests consells dels llibres sapiencials de l'Antic Testament, de la literatura clàssica llatina i de les cançons de gesta franceses. En general, l'obra resulta d'un to tant diferent a la resta de la seva obra que fins fa poc, com dic, s'havien considerat dos autors diferents. Així, el poeta adquireix una nova dimensió caracteritzada per "la varietat dels seus escrits, el seu depurat art, l'originalitat que revela en moltes ocasions, la seva consciència d'escriptor i la seva rectitud moral" que el fa comparable a d'altres contemporanis seus com Peire Cardenal⁷⁰⁴.

Conclusions

Com a conclusió, cal tenir en compte que els llibres d'aquesta biblioteca pertanyeren a dos possessors, pare i fill. Des del moment que Bernat Figuerola (*junior*), malgrat ser només batxiller, també prestà serveis a la cort reial, cal suposar-li una competència destacada en el seu ofici, i per tant que faria ús d'aquests llibres. És clar que havia de tenir una àmplia competència en el vessant més pràctic de la medicina, tal com es reflecteix en els nombrosos llibres de cirurgia i en el bon nombre d'*Antidotaris*; en canvi, només hi ha dos llibres de filosofia natural: el comentari d'Albert Magne a la *Física* d'Aristòtil, i el *De Consolatio*, de Boeci. Un saber que combinaria l'erudició llibresca amb l'experiència del seu pare, com si de fet es tractés d'un *afirmament*, en el que sembla fou una formació ideal, la qual donà bons fruits professionals i econòmics.

⁷⁰² CINGOLANI, Stefano Maria: *Nos en leyr tales libros trobemos plazer e recreation*", dins "Llengua & Literatura", 4, 1990-1991, pp. 46-48.

⁷⁰³ Per a més garantia que ambdós noms pertanyen a un mateix personatge, Josep Pujol ha mostrat com en un document del segle XV, amb el nom de Guillem de Cervera s'identificava a l'autor de poemes amorosos. PUJOL Josep: *Més sobre Cerverí de Girona i Guillem de Cervera*, p. 433-438, dins "Llengua & Literatura", 4, 1990-1991.

⁷⁰⁴ RIQUER, Martí: *op. cit.*, vol. I, p. 161.

Tot amb tot, cal remarcar l'absència de llibres d'astrologia a l'inventari, a no ser que alguns dels tres incipits que comencen amb una invocació religiosa en facin referència. L'altra absència és la de llibres sobre la pesta. al respecte, dir que la ciència, malgrat fou incapaç per a combatre efectivament les successives epidèmies, en sortí reforçada per la dimensió social que adquirí la salut pública. Els tractats sobre pestilència foren molt habituals, especialment en llatí⁷⁰⁵.

No he disposat de cap altre document per saber com es formà aquesta biblioteca (compra, venda o empenyorament), però el seu elevat valor (pensis en l'Albucasis historiat) i la presència –sorprenent, però gens anecdòtica– del llibre d'*Impne i Calimpne*, deixa clar que la relació amb la cort catalana deuria suposar per als Figuerola una font de proveïment de còdexs, a vegades fins i tot –es pot suposar– com a pagament per als seus serveis. Això també implicaria una certa aristocratització dels seus gusts, tal com es pot comprovar si llegim el llarg inventari de béns relictos, on hi ha un “pergamí historiat qui stà en la paret”, “un glavi larch”, “una maça d'armes”, un “taulell de aschacs”, una ballesta i un llaüt.

Un metge jueu

Ja per acabar, vull esmentar la presència a la documentació d'un metge jueu, Astruc Jucef, malgrat en l'inventari dels béns relictos del 20 d'abril de 1391⁷⁰⁶, document pel qual el testimonio, no hi consta la professió. El conec per un comentari que en fa Sarret i Arbós del qual diu que “estigué molts anys a Manresa eczercint l'art de medicina y fou un dels principals de la Aljama de aquèsta ciutat [sic]” i fins i tot el rei arribà a eximir-lo de la qüestia per tal que exercís a Manresa⁷⁰⁷, i també per un document que transcriu Carmel Ferragud en l'apèndix documental a l'obra esmentada: es tracta d'un seguit de denúncies que fa Jaume de Far, convers, habitant de Manresa (potser el Jaume de Far, sabater, casat amb Caterina, i que he documentat en el doc. 226, en possessió d'un *llibret d'albarans*), a l'inquisidor dominic i mestre en teologia Bernat Armengol, contra Astruc Jucef, metge de la ciutat de Manresa, el qual intimidà

⁷⁰⁵ Per a una visió general d'aquesta literatura en romanç, especialment pel que fa a la seva relació amb la ciència mèdica, vegeu CIFUENTES, Lluís: *op. cit.*, pp. 105-110.

⁷⁰⁶ ASM. Lligall d'inventaris dels segles XIV-XV. ASM 78. ffsn. doc. 206.

⁷⁰⁷ SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Jueus a Manresa*, Manresa, 1917, pp. 25-26.

verbalment a la seva filla, de nou anys, i a la seva esposa per haver-se batejat les dues⁷⁰⁸.

L'inventari és avar en informació. Contingut tot en el dormitori, tan sols consten tres llibres, de paper, escrits en hebreu, sense cap més informació. La resta d'entrades pertanyen al seu arxiu personal: una caixa amb *escriptures*, i cinc *cartes* de la primera meitat del segle (1331, 1332, 1334, 1343 i 1346). Es pot suposar que aquestes cartes serien títols de possessió, si ens guiem per les dates tan reculades, i en tot cas pel fet que s'esmenten precisament aquestes. Però és clar que deuria conservar documents pel que fa al préstec, o bé a documentació relacionada amb el seu ofici. Aventurar títols per als tres llibres hebreus –cal suposar que de contingut mèdic– seria ociós, però hom pot dir perquè ho seria: en primer lloc per ser escrits en llengua judaica, no necessàriament han de ser d'autors hebreus: d'una banda és coneguda l'existència de traduccions d'obres àrabs a l'hebreu, i aleshores l'àrab fou, fins ben entrat el segle XV, la llengua privilegiada per a la ciència mèdica, i el poder-hi tenir accés li assegurava un bon coneixement del galenisme mèdic⁷⁰⁹; aquests llibres podien, a més a més, pertànyer a autors grecs traduïts a l'àrab; en un sentit invers, hi ha també la possibilitat que es tracti d'obres llatines traduïdes a l'hebreu, en un moviment que de la Provença s'estengué a la Corona d'Aragó i a la Corona de Castella, a causa que la minoria jueva racionalista se sentí seduïda per la medicina llatina⁷¹⁰.

Finalment, Sarret i Arbós esmenta dos altres metges jueus de Manresa, a més a més d'Astruc Jucef, com eren Bonjudà Baró, que treballà a les ciutats de Mojà i Castellnou i es traslladà a la primera d'aquestes poblacions, i Vidal Caravida, el qual, no essent de Manresa, hi tenia la residència a rel d'un contracte amb l'aljama de la ciutat. En el treball que Sarret escrigué sobre els jueus de Manresa, transcriu dos documents que mostren com existia una col·laboració entre jueus i cristians per tal de practicar la seva ciència, i així: Guillem de Socarrat, apotecari, havia venut espècies a Astruc Jucef; o bé Pere de Gostemps i mestre Enric de Santpedor, físics de Manresa, havien visitat al

⁷⁰⁸ FERRAGUD, C.: *Els professionals de la medicina*, p. 475, doc. n° 5.

⁷⁰⁹ GARCÍA BALLESTER, L.: “La actividad intelectual médica de las minorías judía y mudéjar”, p. 415 i ss., dins *La búsqueda de la salud*.

⁷¹⁰ GARCÍA BALLESTER, L.: “La producción y circulación de obras médicas”, p. 297, dins *La búsqueda de la salud*.

pare d'Astruc Jucef, quan estava malalt⁷¹¹, i sens dubte, com es pot veure amb Bonjudà Baró, les relacions entre els físics de l'aljama i les universitats eren, sens dubte, més àmplies.

Els apotecaris

Tal com he dit, en un principi la feina de l'apotecari era la de fer les medicines que receptava el físic, però les seves activitats eren més nombroses:

no solament confeccionava les receptes lliurades pel metge, sinó que actuava pel seu compte recomanant o donant medicaments directament davant l'absència dels metges, i les autoritats el prengueren per a exercir les tasques del físic. Tanmateix les activitats mèdiques desplegades per l'apotecari són moltes vegades difícils d'entreveure, un té l'impressió que hi ha una vessant comercial de la seua tasca que s'imposa a la sanitària, sobretot pels beneficis que proporciona. D'ací s'entén el tractament sinònim d'especier, de manipulador, venedor d'espècies, com també d'altres productes⁷¹².

Aquest comerç es relacionava amb totes les cerimònies religioses, ja que proveïen de cera pels ciris, o bé de sèu per a les espelmes, en el cas dels enterraments de draps de lli per amortallar el difunt⁷¹³.

Aquestes són les biblioteques dels apotecaris que he pogut localitzar. Jaume de Tresserres arribà a Manresa l'any 1370 "procedent de Cardona per afermar-se amb el també apotecari Bernat de Salesnoves. però l'afermament no era òbviament per aprendre l'ofici, sinó que servia per assalariar-se, si atenem a que el contracte era d'un any i amb una remuneració de 22 florins⁷¹⁴", tot i que després d'uns anys de servir-lo aprengué l'ofici i Jaume de Tresserres s'establí pel seu compte. C. Ferragud comenta:

a partir d'aquell moment el seu progrés degué ser meteòric, possiblement gràcies al suport del seu patró i la consolidació econòmica i social amb un bon matrimoni, perquè l'any 1383 era considerat prohoms i el 1391 s'encetava un protocol [...] dedicat a la família Tresserres amb data límit de l'any 1451. Amb tot, la situació d'aquest apotecari mostra els límits del progrés, sobretot

⁷¹¹ SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Jueus a Manresa*, p. 26.

⁷¹² FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 11.

⁷¹³ FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 317-318.

⁷¹⁴ FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 75.

per algú arribat de fora, ja que el seu patrimoni als inicis del Quatrecentes era el més humil de tots els apotecaris coneguts a la capital bagenca. Crec que en un medi reduït i tan fortament competitiu com el manresà aquest nouvingut es pogué fer un lloc al poder que en la segona meitat del segle XIV tenia el seu patró. Activitat polítiques –sotsbatlle i recaptador d'imposicions– i econòmiques diverses –prèstecs, terres, etc.–ens el mostren com un ciutadà amb forta ascendència local i que [...] faria tot el possible pels seus subordinats⁷¹⁵.

En l'inventari *post mortem* de Jaume de Tresserres, a l'habitació de l'obrador, s'hi troben 10 mans de paper (240 fulls) *d'asquinçar*, un *Doctrinal*, dos *Salms uesprals*, dos llibres petits de l'obrador, potser de receptes, ja que fan referència a la feina, i finalment un *Antidotari* inespecificat, però probablement el de Nicolau Salernità; tot això completat pel seu arxiu personal amb una caixa on hi havia *scriptures sotils*⁷¹⁶.

Per a Bernat de Salesnoves, dispo de del seu inventari de béns relictos, fet a instància de la seva vídua Gerardona, amb tan sols tres entrades: mitja raima de paper gros, mitja raima de paper prim, i tres llibres de *romanços*, acompanyat d'un gran nombre d'espècies i substàncies que tenia per al seu ofici. La raima era una unitat de venda del paper que constava de 20 mans, i aleshores una mà constava de dues dotzenes de fulls, i per tant tenia 240 fulls de cada mena en conjunt⁷¹⁷. És fàcil que els llibres professionals els heretés un successor, Pere de Salesnoves, el qual també fou apotecari i que es casà amb Gerardona, germana del també apotecari Pere de Barriac⁷¹⁸. De fet, ho remarco, el llibre particular que conté aquest petit inventari, és conjunt per a Bernat de Salesnoves, Pere Barriac i un tal Tomàs de Solà (1354-1415)⁷¹⁹.

Pere Barriac, documentat l'any 1413⁷²⁰, fou una persona més o menys activa en el govern de la ciutat, ja que l'any 1393, en la carta de creació i organització del govern de la ciutat de Manresa, atorgada per Joan I, consta com a una de les cinquanta persones

⁷¹⁵ FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 76.

⁷¹⁶ AHPM. Llibre particular de Jaume i Llorenç Tresserres 1391-1456. Tr. 411. ffsn. doc. 301.

⁷¹⁷ MUZERELLE, Denis: *Vocabulari codicològic*. Versió catalana sota la direcció d'A. M. Mundó (en preparació).

⁷¹⁸ FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 114.

⁷¹⁹ AHPM. Llibre particular de Bernat de Salesnoves, pere Barriac i Tomàs de Solà 1354-1415. Tr. 253. ffsn. doc. 168.

⁷²⁰ AHPM. Llibre particular de Bernat de Salesnoves, Pere Barriac i Tomàs de Solà 1354-1415. Tr. 253. ffsn. [doc. 299].

que el primer any han de fer consell general de la ciutat⁷²¹, i a més a més exercí el càrrec de clavari de la ciutat l'any 1389⁷²².

La seva biblioteca, coneguda, com és usual, pel seu inventari de béns relictos i per l'encant públic dels seus béns, s'hi troben els inevitables llibres de gramàtica (*Tobies, Graecismus, Cató* “i altres coses”), i un llibre petit *que tracta de gramàtica*. Hi ha quatre llibres dels que no s'especifica el contingut, i per poques vegades, al llarg d'aquest estudi, en una biblioteca gran no hi ha llibres de dret. Els llibres litúrgicodevocionals són els més nombrosos: quatre exemplars de *Salms penitencials, Hores, Los .VII Goigs de la verge Maria*, uns *Salms uestprals*, i el llibre en què “*ha cançons e oracions*”. Trobem també un còdex amb els quatre *Evangelis*. Que la seva activitat econòmica era relativament important, ho mostren un nombre indeterminat de *llibres de comptes* juntament amb *escriptures* i *albarans*. Entre la literatura lúdica profana, hi ha els usuals *romanços*, però també un llibre de *Conquestes*, possiblement una novel·la de cavalleries o en el seu cas alguna crònica històrica. Finalment, hi ha uns pocs llibres de medicina, només tres, relacionats amb la preparació dels medicaments: un *de receptes e engüents*, un *Antidotari*, potser, com és usual, el de Nicholaus Salernitanus, i finalment el misteriós i sens dubte referent a l'art d'apotecari, que és el *libre de portar panys d'aur*, el qual tornarem a trobar entre els béns de Francesc de Terra (o de Torre), i que, s'especifica, són set quaderns. Per acabar, hi ha tres llibres dels que no s'indica res sobre el seu contingut (dels quals un títol m'ha resultat il·legible) i que no puc identificar amb cap dels títols coneguts. Aquesta biblioteca és, per tant, relativament gran pel nombre de llibres, però molt usual pel que fa als títols i autors, i alhora respon perfectament a les inquietuds de les persones que amb una riquesa mitjana, sabien llegir i escriure: la participació en la litúrgia, la devoció, amb un cert coneixement erudit de la seva tasca, bàsicament de tipus pràctic, i una petita dosi de literatura profana. Aquesta varietat de temàtiques, que no inclouen la literatura jurídica, permeten veure l'exercici d'una pràctica lectiva⁷²³. En l'encant públic⁷²⁴ hi ha la venda

⁷²¹ *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*, doc. 128, p. 324.

⁷²² FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 364.

⁷²³ AHPM. Llibre particular de Bernat de Salesnoves, Pere Barriac i Tomàs de Solà 1354-1415. Tr. 253. ffsn. doc. 299.

⁷²⁴ AHPM. Llibre particular de Bernat de Salesnoves, Pere Barriac i Tomàs de Solà 1354-1415. Tr. 253.

de sis llibres: dos de litúrgicodevocionals, tres de gramàtica i l'esmentat llibre de *Conquestes*, pel que cal pensar que els altres, especialment els de l'ofici, els heretaria el seu fill Joan, també apotecari⁷²⁵.

La biblioteca de Francesc de Terra (o de Torre) s'assembla a l'anterior, tant per la temàtica, com pel nombre de còdexs (una vintena). Pel que fa al seu ofici, a més dels llibres suara esmentats, hi ha dos *Antidotaris*, un *libre de receptes* (és a dir: un receptari, el llibre on l'apotecari anotava les receptes que despatxava, amb els seus ingredients, la forma de preparació, el nom del metge i a vegades el nom del malalt, tal com en tenim un exemple en el conegut *Receptari de Manresa*, de l'apotecari Bernat Pujol, que comento més avall) i “alguns coherns de *llibres de medicines*”. La resta de la biblioteca es reparteix amb els llibres litúrgicodevocionals (dos llibres d'*Oracions* i dos llibres d'*Hores*) , els gramaticals usuals, un llibre de *cant* i uns *romanços* de poc valor, i en aquest cas sí que hi trobem dos llibres de dret: una *Summa Bernardina* del Bernardus Papiensis i una *Instituta*, destinades a la venda, potser heretades del seu pare, Pere de Barriac –el qual fou escrivà–, i fins i tot cap la possibilitat que rebuts com a pagament pels seus serveis professionals. Pel que fa al seu arxiu personal, hi ha un *manual d'albarans*, “un saquet ab *cartes de propietats*”, i unes taules d'escriure, com a ajuda per a la seva comptabilitat o per a la tasca pròpiament d'apotecari.

Un altre dels professionals de la medicina del que he pogut documentar la possessió de llibres ha estat Berenguer de Franquesa, que en el seu inventari dels béns *post mortem* consta com a metge cirurgià. Com és sabut les universitats i els reis volgueren controlar cada vegada més la pràctica de la cirurgia, que no era estudiada a les universitats, i que s'aprenia mitjançant l'afermament, com un saber tècnic, en contraposició a l'aprenentatge erudit a les universitats. En aquest intent de control hi havia bàsicament tres raons (dos de les quals ja han estat exposades): una, la progressiva conscienciació de les autoritats universitàries que la medicina pràctica era depenent de l'estudi teòric. L'altre és que al llarg de la baixa edat mitjana es formà una medicina pròpia per a rics (justificada àdhuc científicament), i una medicina per a pobres, els quals eren els que acudien als barbers en cas de malaltia, cada vegada en major nombre. Això, juntament amb que, en el cas dels barbers, el temps d'aprenentatge era molt

ffsn. doc. 300.

⁷²⁵ FERRAGUD, C.: *op. cit.*, p. 114.

inferior en temps, molt menys costós econòmicament i molt aviat podien exercir el seu ofici, suposà que aquests es convertiren en una seriosa competència. Això es concretà en el requisit d'haver de passar un examen teòric i pràctic alhora, organitzat pels metges i cirurgians que el municipi o ciutat nomenaren a l'efecte⁷²⁶. Aquest conflicte suposà, en definitiva, “una promoció intel·lectual i social” dels barbers-cirurgians medievals⁷²⁷. Això és d'acord amb el que Tomàs d'Aquino i Arnau de Vilanova –per citar dos autors de pensament diferent– coincidiren: que el metge ha de sanar, i no només teoritzar, que el metge havia de ser un *artifex sanitatis*, fet que empenyé als cirurgians-barbers a adquirir una cultura mèdica mitjançant la lectura. Aquestes transformacions, tot i que patents ja a finals del segle XIV, es manifestaren especialment a principis del segle XV. L'inventari de Berenguer Franquesa, per la cronologia (data del 25 d'agost de 1396) ja podria reflectir aquests canvis, però s'hi troba, tant sols, un *libre de medicines*, és a dir (tal com indica el plural) de “medicaments”, potser tan sols un receptari d'ús personal, i cap de teoria mèdica ni cirurgia. És arriscat, pel que fa a aquest grup de sanadors, treure conclusions quan només dispo d'un inventari. Carmel Ferragud, en el seu treball citat documenta altres barbers de Manresa: uns eren la nissaga dels Comalba, entre 1357 i 1408: Ferrer de Comalba (*senior*), Ferrer de Comalba (*junior*) i Pere Domènec de Comalba, el qual tingué un fill de nom Tomàs, que també seguí l'ofici; d'aquests tan sols Ferrer (*senior*) i Pere Domènec és documentada la seva participació en els òrgans de govern de la ciutat, pel que, en conseqüència, tenien l'estatut de ciutadans. S'hi troben tres barbers més, els quals probablement no eren ni ciutadans: En Sinola –documentat l'any 1366–, Nicolau Amigó –els anys 1365, 1366 i 1373–, i En Casals, “maior de dies” –l'any 1373–, cap d'ells amb una activitat pública, i tan sols un altre cirurgià, Francesc Clavell, el qual havia estat prohòm l'any 1360⁷²⁸. Malgrat els

⁷²⁶ Aquest examen s'amplicà, no només als cirurgians, sinó també amb als apotecaris. Els exemples són nombrosos, i al respecte vegeu: GALLENTO MARCO, Mercedes: *Profesionalización y control del personal médico en el siglo XV: la licencia para ejercer del cirujano Johan pasqual de Algemesí*, dins “Saitabi” XXXIII, 1993. SOLSONA I CLIMENT, Francina – SORNÍ ESTEVA, Xavier: *Un apotecari amb permís per a exercir la medicina (s. XIV)* dins “Miscel·lània Cerverina” II, Cervera, 1984.

⁷²⁷ CIFUENTES, Lluís: *La promoció intel·lectual i social dels barbers-cirurgians a la Barcelona medieval: l'obrador, la biblioteca i els béns de Joan Vicenç (fl. 1421-1464)*, dins ATCA, 19, Barcelona, 200. pp. 427-479.

⁷²⁸ FERRAGUD, C.: *op. cit.*, pp. 364-365.

inevitables i habituals buits en la documentació –tot i que els fons manresans són molt complets–, cap d'aquests sanadors ha aparegut al llarg del buidatge dels fons de l'arxiu manresà com a possessors de llibres. Això és important, ja que la possessió de llibres seria senyal inequívoc que aquesta promoció ja existia a Manresa. Per ascendir en l'escala social, el primer pas era adquirir la ciutadania, i això implicava haver de tenir uns ingressos suficients per tal de pagar els impostos. Una bona iniciativa al respecte, per a un barber, apotecari o cirurgià seria fer aquest examen. Si tenim en compte que Berenguer de Franquesa no és ni tan sols ciutadà, no mostra això que la ciutat de Manresa encara no vivia aquest procés?

Finalment, és il·lustratiu mostrar com Joan Bassa, barber cirurgià, deixà en penyora a Francesc Albesa, cambrer del monestir de Sant Benet de Bages, unes *Decretals*, un *Speculador*, unes *Clementines* i un *Repertori*, per raó d'un deute de 30 florins⁷²⁹. Constitueix un exemple com un barber podia disposar de llibres, en aquest cas jurídics, com qualssevol altres menestrals o mercaders, com a complement dels seus migrats ingressos.

El Receptari de Manresa.

Aquest panorama no seria complet sinó es fes almenys esment del famós llibre mèdic d'aquest segle conservat a Manresa. Em refereixo a l'anomenat *Receptari de Manresa*, que actualment es guarda a l'AHCM. Aquest receptari fou redactat per l'apotecari Bernat Pujol, conté 230 fórmules en 45 pàgines, s'inicià l'any 1348 i, segons García Ballester “sigue siendo uno de los documentos más preciosos de su género en la literatura farmacéutica medieval”. Aquest autor comenta:

El *Receptari* contiene recetas despachadas por el boticario de Manresa a todo tipo de clientes, entre ellos el infante don Jaime de Urgel, que fue asistido en 1347 en Manresa antes de llegar a Barcelona donde murió. Las recetas prescritas al infante –como muchas de las despachadas a otros pacientes nobles– van precedidas de los nombres de los sanadores que les atendieron y que las prescribieron, cinco médicos cristianos –de ellos dos, al menos, titulados universitarios

⁷²⁹ AHPM. *Primus liber* 1399-1406. Tr. 438. ffsn. doc. 281.

(Guerau de Santdionís, que vivía en Gerona, y Martí Dessoler, residente en Vic)– y uno judío, médico real (“mestre Cresques [Elies], jueu, metge del senyor rey”)⁷³⁰.

La transcripció d’aquesta documentació mèdica és de gran dificultat, ja que als coneixements paleogràfics i filològics cal ajuntar-hi uns amplis coneixements de farmàcia, química orgànica i botànica. Serà il·lustratiu posar l’exemple d’una recepta, traduïda del llatí al castellà per García Ballester:

Recétese. De todos los sándalos, dos dracmas; espodio, una dracma. Hágase emplasto. Recétese yerbas menores, violetas, de cada una un manípulo; polipodios exquisitos, dos onzas; agárico selecto, media onza; salvado, un púgil; flores de violeta, borraja, rosas rojas, de cada una, una onza; anís, media onza; ciruelas, xx. Hágase decocción y en ellas disuélvase; cañafístula mondada, una onza, gera pigra de Galeno, tres dracmas; aceite de violetas, dos onzas. Hágase un clíster para el dicho noble señor infante⁷³¹.

Pel que fa a l’autor del receptari, García Ballester comenta que s’ha conservat, escrit de la seva mà, un llistat on figuren al costat de cada simple les corresponents qualitats elementals (calent, sec, humit i fred); aquest historiador conclou que “naturalmente el apotecario carecía de estudios universitarios. Probablemente sólo los propios de la escuela de gramática de su pequeña ciudad, y los conocimientos adquiridos en la consulta y manejo diario del Antidotarium Nicolai⁷³²”.

Conclusions

Com es pot veure, amb les grans figures dels Figuerola, pare i fill, fins la primera dècada del segle XV el sistema mèdic a Manresa tingué com a capdavantera aquesta nissaga. Bernat de Figuerola (*junior*), amb només el títol de batxiller, aprengué

⁷³⁰ GARCÍA BALLESTER, L.: “La farmacia: la “Ciencia y el oficio de la boticaría””, dins *La búsqueda de la Salud*, p. 591.

⁷³¹ COMENGE, L.: *Historia de la medicina en Cataluña*, dins “Rev. Ciencias Médicas de Barcelona” (25 diciembre 1896), p. 187, citat i traduït per GARCÍA BALLESTER, L.: “La farmacia: la “Ciencia y el oficio de la boticaría””, dins *La búsqueda de la Salud*, p. 591-592.

⁷³² GARCÍA BALLESTER, L.: “Universidad y nueva profesión médica en la Europa latina medieval: siglos XIII y XIV”, dins *Universidad, cultura y sociedad en la Edad Media*, Alcalá de Henares, 1992, p. 125.

del seu pare el bo i millor d'una praxi mèdica experimentada. És clar que a Manresa hi havia altres metges. Per a la primera meitat del segle tinc la referència de Pere de Gostemps, ciutadà de Manresa:

Atenent que Pere d'Agostenchs, metge, ciutadà de Manresa de molts anys, pretenia canviar de domicili a Barcelona, li prometen que si fa domicili a Manresa durant sa vida y's porta be y lleal en el seu ofici, li donaran cada any, en la festa de Sant Miquel del mes de setembre, quatre cents sous de Barcelona [sic]⁷³³;

i per a la segona meitat del segle XIV, Ferragud ha documentat encara un altre físic a la ciutat, Galceran de Gostemps, del qual no es conserva cap llibre particular, malgrat és segur que fou ciutadà, en tant que participà en el govern de la ciutat. És possible que es tracti d'una altra nissaga de sanadors, però, per la poca informació que tenim a l'abast, la seva activitat política havia de ser molt minsa respecte als primers. Així és clar que no podia haver-hi, de cap manera, una competència per als Figuerola, que deurien copar els graons més alts de l'atenció mèdica a la ciutat, i la principal competència es deuria donar entre els apotecaris, els quals eren presents a la ciutat en gran nombre.

Malgrat els apotecaris tinguessin com a treball primordial el preparat dels medicaments, també feren de metges, juntament amb els cirurgians i barbers, ja que no tothom podia pagar-se un metge amb títol universitari. El seu aprenentatge fou bàsicament a través dels "sistema obert" o afermament. Acostumaven a ajudar-se en el seu treball d'algun *antidotari*, del qual no es diu el títol, si bé el més difós arreu d'Europa era el de Nicolau Salernità. Utilitzaven també *receptaris* per a guardar la memòria de la preparació de compostos, dels quals a Manresa se n'ha conservat un de molt valuós. La mancança general de més còdexs mèdics en els seus obradors mostra com l'activitat sanadora no era encara "regulada" per les autoritats mèdiques i municipals mitjançant els exàmens que, anys a venir, haurien de passar tots obligatòriament, malgrat en altres ciutats ja es practicaven. Així, les seves biblioteques s'assemblaven més a les dels mercaders i menestrals que no pas als d'uns professionals

⁷³³ Transcripció del Dtr. Joan Rafat i Selga, dins RAFAT I SELGA, Joan: *Aspectos de la medicina en Manresa (siglos XIII al XVII)*, dins "I Congrés internacional d'història de la medicina catalana. Barcelona-Montpeller, de l'1 al 7 de juny de 1970", p. 97.

de la medicina: alguns llibrets de romanços, els llibres gramaticals i els litúrgicodevocionals, i com amb aquells, també és constatada la possessió i fins i tot l'empenyament de llibres jurídics com a activitat econòmica.